Onverwerkt verleden

Collaboratie en repressie in België, 1942-1952

Luc Huyse & Steven Dhondt

bron
Luc Huyse & Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952*. Kritak, Leuven 1991 (tweede druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/huys013onve01_01/colofon.htm

Woord vooraf

België is ziek van zijn jaren veertig. Het lijdt aan een neurose die door de collaboratie en de bestraffing daarvan is verwekt. De symptomen zijn talrijk: het onvermogen van de politici om tot een sereen debat te komen, verkrampte reacties op een tv-serie over deze episode in het leven van het land, kritiekloze geschriften over de voormannen van de collaboratie. Sommigen verwachten de genezing door middel van een actieve interventie in het geheugen van de Belgische gemeenschap. Hun voorschrift is amnestie: vergeven én vergeten. Zij hebben ongelijk. Frankrijk en Nederland tonen waarom zij zich vergissen. In beide buurlanden is al in het begin van de jaren vijftig amnestie verleend. Maar de Fransen en de Nederlanders hebben evenmin als de Belgen de collaborateurs en hun berechting verteerd. Geregeld laait de koorts weer op. Soms is de schuldige een film, zoals *Mon ami le trâitre* van J. Giovanni (1988) of *Uranus* van C. Berri (1990) in Frankrijk. Soms is het een boek, zoals *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* van A. Venema (1988-1990) in Nederland. Amnestie is in deze landen niet veel meer geweest dan wat een Frans historicus, Henri Rousso, een ‘oubli juridique’ noemt, een juridische ingreep die geen verankering vond in de geesten.

Verwonderlijk is dat niet: aan een oorlog en zijn nasleep komt nooit echt een einde. Elke oorlog is altijd in een of andere zin onvoltooid verleden, ook al omdat hij in talloze bladzijden roman, gedicht, pamflet en wetenschap in leven wordt gehouden. Ook de collaboratie en de repressie zijn geen dode materie. De pijnlijke confrontatie - voor en na de bevrijding - met de binnenlandse vrienden van de bezetter heeft zeer velen aan het schrijven gezet. Dikwijls is elk papieren spoor daarvan zo goed als verdwenen. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de verweerschriften waarmee duizenden zich na de

oorlog tegen verdachtmakingen hebben verdedigd. Anderen zijn met hun relaas wél op het publieke forum verschenen. Beklaagden, veroordeelden, advocaten, rechters, journalisten en politici hebben in dagboeken, proces-verslagen, pamfletten en pleidooien hun visie op het gebeuren uiteengezet. Meestal zijn deze geschriften erg subjectief van inslag. Onze studie behoort tot een andere groep van publikaties. Zij is sociaal-wetenschappelijk van aard. Politieke passie is haar vreemd. Veeleer is zij de vrucht van nieuwsgierigheid: wat is er in de collaboratie en haar bestraffing verantwoordelijk voor de onrust die zij nu al een halve eeuw veroorzaken? Dat is de kernvraag. Het onderzoek is ook opgezet als een speurtocht naar de lotgevallen van het Belgisch gerecht. Hoe heeft de magistratuur gereageerd op een voor haar ongewone opdracht: de berechting, onder het argwanend oog van pers en publiek, van enkele honderdduizenden gezagsontrouwe burgers? Is zij er in geslaagd fundamentele beginselen, zoals bijvoorbeeld het recht op verdediging, ongeschonden te bewaren? Of heeft het werken onder extreme druk tot ontsporingen geleid? Een andere drijfveer was nieuwsgierigheid naar de rol die de repressie heeft gespeeld in de politieke en economische wederopbouw van het land. Zijn de industriëlen die met de Duitsers hebben samengewerkt gespaard gebleven omdat men ze na de oorlog nodig had? Was de berechting van de collaborateurs gericht op de definitieve uitschakeling van het Vlaams-nationalisme? Uit deze en nog vele andere vragen is dit boek geboren.

Over de repressie is ook hier het laatste woord niet gezegd. Hoe zou het kunnen? Slechts een fractie van wat er is gebeurd, ligt voor observatie ter beschikking. Veel is voor altijd verloren gegaan, vaak omdat men dat zo gewild heeft. Talrijke getuigen, collaborateurs én hun rechters, zijn gestorven. Zij hebben voor de onderzoeker zelden bruikbare sporen achtergelaten. Op de gerechtelijke dossiers rust een quasi-onwrikbaar embargo. Daarom zal elke studie van de repressie jarenlang nog van beperkte aard en betekenis zijn.

Wie in deze omstandigheden de berechting van de collaborateurs wil onderzoeken is verplicht een selectie te maken. In het verleden is de aandacht vaak gegaan naar de meer spectaculaire elementen in collaboratie en repressie: de secretarissen-generaal, de topfiguren van de Nieuwe-Ordebewegingen, de Duitsgezinde journalisten, de Oostfrontstrijders, de doodseskaders van Rex, VNV en DeVlag. Met die aanpak valt het echter niet op wat de quintessens van de repressie is geweest: de bestraffing van tienduizenden doodgewone Belgen. Wij hebben een andere keuze gemaakt. Met een computer-analyse van zowat vijfduizend uittreksels van vonnissen en arresten - een toevalssteekproef - is het voetvolk in beeld gebracht. In tweede orde zijn gegevens verzameld over de tegenspelers van de collaborateurs: de politici in het algemeen en de ministers van Justitie in het bijzonder, de krijgsauditeurs en hun substituten, de vonnissen-

de rechters, de mensen van het gevangeniswezen.

Een probleem apart was de afbakening van de periode waarover het boek zou gaan. Want waar zijn voor de repressie de grenzen in de tijd gelegen? De historische wortels reiken tot ver in het verleden. Belangrijke wetten over misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat dateren van voor de eerste wereldoorlog. Ook de ervaring met de collaborateurs van 1914-1918 is een factor van belang. In de jaren dertig was dan weer de visie op landverraad gepreciseerd. De geschiedenis van de repressie is vandaag bovendien zeker nog niet ten einde gelopen. Sommigen boeten nog steeds voor de fouten die hun na de oorlog zijn aangerekend. En er is de actualiteit van het amnestiedossier. De keuze voor december 1942 als beginpunt en voor december 1952 als eindpunt van het verhaal is daarom enigszins arbitrair. Toch zijn deze grenzen in de tijd niet lukraak gekozen: op 17 december 1942 heeft de Belgische regering in ballingschap een cruciale stap gezet in de opbouw van de repressiewetgeving, in de herfst van 1952 is de berechting van de collaborateurs een laatste maal de aanleiding geweest voor het aftreden van een minister van Justitie. Tussen beide data in heeft zich de kern van het drama afgespeeld.

Schrijven over collaboratie en repressie roept tal van terminologische problemen op. Er zijn juridische termen waarvan het gebruik in een sociaalwetenschappelijke context nogal wat moeilijkheden oplevert. Niet iedereen die op grond van art. 113 (dat wapendracht tegen België strafbaar stelt) werd veroordeeld is in werkelijkheid een militaire collaborateur geweest. Op sommige landgenoten is art. 113 van het strafwetboek toegepast, hoewel zij nooit wapens of een uniform hebben gedragen. Dat is bijvoorbeeld zo voor de Belgische koks of poetsvrouwen in de kazernes van de bezetter of voor de Vlaamse verpleegsters in het Duitse Rode Kruis. Zo'n probleem rijst ook bij het bekijken van wie voor politieke collaboratie (art. 118bis SWB) is gestraft. Was het gedrag dat werd berecht gedragen door enig politiek motief? Was het lidmaatschap van een Duitsgezinde beweging wel altijd een politieke beslissing? Gemakshalve worden in dit boek de juridische kwalificaties overgenomen, ook al is er twijfel over hun maatschappelijke relevantie. In dezelfde lijn ligt het besluit om volop gebruik te maken van de politieke terminologie uit de onmiddellijke naoorlog. Er was toen sprake van ‘incivisme’, ‘incivieken’ en ‘onvaderlands gedrag’, ‘onwaardige burgers’. Die roepnamen hebben een wat verouderde klank en, vooral, een emotionele geladenheid. Toch werd er voor gekozen om ze als volwaardige synoniemen voor ‘collaborateurs’ en ‘collaboratie’ over te nemen, maar ze wel zo veel als mogelijk van hun subjectieve lading te ontdoen. We hebben ook lang getwijfeld wat we met de citaten uit de politieke publikaties zouden doen. Uiteindelijk is de beslissing genomen om alle citaten in hun oorspronkelijke vorm weer te geven. Op die manier komt de sfeer van die tijd beter tot zijn recht.

Dat houdt in dat voor de Nederlandstalige teksten de oude spelling is behouden. Dat betekent ook dat voor in het Frans gestelde citaten geen vertaling is gebracht. De politieke discussies over collaboratie en repressie zijn immers hoofdzakelijk in het Frans gevoerd, ook door Vlaamse politici.

De opbouw van het boek nu. De *proloog* is bedoeld als een entree in de materie. Er wordt een rondgang gemaakt in de literatuur en ook de gangbare opvattingen over de berechting van de collaborateurs komen ter sprake. In *deel 1* is een korte beschrijving opgenomen van de verschillende gedaantes waarin de repressie zich heeft gemanifesteerd. Over de kern van de zaak - de rechtspraak in de militaire tribunalen en de burgerlijke epuratie - is deel 1 eerder zwijgzaam. Dat komt omdat beide verschijnselen in de rest van het boek de volle aandacht zullen krijgen. De delen 2 en 3 vormen de hoofdbrok. *Deel 2* is een reconstructie van de politieke, de ambtelijke en de gerechtelijke besluitvorming in verband met de repressie. Het beschrijft het voorspel te Londen waar Belgische ministers kreupele wetten maakten, de zwarte septembermaand van 1944, de interneringskampen, de wedloop van de krijgsraden met de tijd, de geleidelijke terugkeer van het respect voor een behoorlijke rechtspraak, het zoeken naar een correctie - langs de weg van genademaatregelen en vervroegde vrijlating - van de begane fouten. *Deel 3* bevat de resultaten van onze kwantitatieve studie. Via een analyse van duizenden uittreksels van rechterlijke beslissingen wordt een beeld opgehangen van de straftoemeting, haar evolutie en de grote regionale verschillen die zij vertoont. *Deel 4* behandelt de plaats van de repressie in de heropbouw van de Belgische politiek. In een *epiloog* worden via een bespreking van het amnestiedossier verleden en heden met elkaar verbonden.

Onverwerkt verleden heeft als wetenschappelijke onderneming een lange voorgeschiedenis. Delen van het materiaal zijn al op het einde van de jaren zeventig bijeengebracht. Een krediet van het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek liet ons vanaf 1987 toe de inzet van mensen en middelen aanzienlijk te verhogen. Ook de Onderzoeksraad van de KU Leuven en Vlaamse Leergangen hebben het project financieel ondersteund. Wij zijn hen allen daarvoor dankbaar.

Dit boek is geen eenmanswerk. Het is het produkt van een equipe. Steven Dhondt was verantwoordelijk voor de analyse van de ruim vijfduizend uittreksels van vonnissen en arresten. Hij zorgde ook voor de continuïteit in het onderzoek. Paul Depuydt zette ons met zijn eindverhandeling op het spoor van deze uittreksels en loodste ons door het mijnenveld dat de repressie in haar juridische dimensie ongetwijfeld is. Hij is tevens de auteur van de tekst over de economische collaboratie en haar berechting. Ingrid Vanhoren en Kris Hoflack hebben bijstand verleend toen het onderzoek in de fase van rapportering was gekomen. De tekst van het boek is van de hand van Luc Huyse, bij wie ook de leiding van het project berustte.

Proloog
De literatuur over de repressie

De literatuur over de repressie is getekend door ambiguïteit: zij is omvangrijk maar informatief van beperkte waarde. In vele van deze geschriften zijn werkelijkheid en verbeelding immers moeilijk te scheiden. Dat is goed te begrijpen. De auteurs ervan waren meestal nauw bij het gebeuren betrokken, als participanten of als hevig bewogen toeschouwers.[1] Een door subjectiviteit doordrongen inhoud is niet het enige tekort in deze publikaties. Zij zijn ook repetitief. De literatuur is als het ware in cascadevorm opgebouwd: materiële gegevens én inhoudelijke beschouwingen gaan van auteur op auteur over. Daarbij duiken twee, drie geschriften als vaste leveranciers van informatie op. Men kan ze moederteksten noemen. Aan Vlaamse zijde is dat een brochure uit 1945, van de hand van een geroyeerd magistraat, en een in 1967 in het *Rechtskundig Weekblad* opgenomen rede van een advocaat.[2] Die merkwaardige opbouw van de literatuur laat zich ook zien in de herkomst van de populairste citaten. Zij duiken op in een van de moederteksten en komen dan jarenlang als een refrein terug.[3] Kortom, wat via deze literatuur

1 In deze categorie telden wij zo'n honderd boekenen brochures. Enkele voorbeelden: T. Brouns (1967), L.H. Cotvooghel (1974), M. Grammens (1985), J. Jorssen (1987), Judices (1945), Katholiek Verweer (1945a en 1945b), L. de Lentdecker (1950), Nemrod (1967), L. van Roy (1987), P. Struye(1949), L. Swerts (1968), W. Vanherp (1983), J. Vinks (1980).

2 Judices (1945) en J. Lenaerts (1967).

3 Soms is zo'n citaat uit zijn verband gerukt of is het zelfs deels verzonnen. Een eerste illustratie is een stukje uit de Antwerpse krant *Le Matin* van 4 november 1944: ‘Puisqu'on est occupé au nettoyage, qu'on le fasse complètement et radicalement, une fois pour toutes ... Il faut détruire tout ce qui est directement ou indirectement était d'inspiration nationale flamande.’ Het is een krasse tekst en hij is dan ook tientallen malen geciteerd. Maar wat blijkt? Een analyse voor de periode september 1944-juli 1945 van alle in Antwerpen verschijnende kranten heeft uitgewezen dat *Le Matin* in de repressie over het algemeen een gematigd standpunt innam (C. Knabe, 1984). Een tweede favoriet citaat is een uitspraak van de PSC'er Pholien, die in 1950 premier is geworden. Hij zou over de repressie gezegd hebben dat het ‘une justice de rois nègres’ is geweest. Dit is een belangrijk element geworden in menig Vlaams pleidooi voor amnestie. Niemand levert echter een exacte bronvermelding. Pholien zelf had het in een senaatsdebat, in december 1948, over de krijgsauditeurs en hun bevoegdheden ‘que j'ai qualifiés, certain jour, de pouvoir de rois nègres’. Dat is heel wat anders.

in het collectief geheugen werd opgeslagen kan niet anders dan van gering belang zijn.

Van de zijde van de overheid is elke aanzet tot informatiegaring uitgebleven. Op geen enkel moment is een ernstige poging ondernomen om het verhaal van de berechting van de collaborateurs in officiële cijfers vast te leggen. Er is één uitzondering: het verslag van een werkgroep van de Vlaamse Raad over de sociale en menselijke gevolgen van repressie en epuratie.[4] Maar herhaaldelijk staat in dit document te lezen dat, bij gebrek aan betrouwbare gegevens, met gissingen is gewerkt. Ook het zwijgen van de mensen die in de onmiddellijke naoorlog verantwoordelijkheid hebben gedragen is opvallend. Gepubliceerde memoires of (auto)biografische werken, dagboeken of archieven van sleutelfiguren uit die periode bevatten weinig of geen informatie.[5] Het lijkt wel of in de memorie van deze generatie geen plaats is voor wat toen is gebeurd.

Al jaren is het in dit land niet mogelijk om over de repressie een maatschappelijk debat te voeren waarin niet emoties maar zakelijke argumenten de toon zetten. Dat is niet altijd zo geweest. De eerste jaren na de bevrijding - en dat zal velen verrassen - werd er in rustige termen gedebatteerd over de berechting van de collaborateurs. Twee zaken vallen daarbij op. De kritische beschouwingen kwamen hoofdzakelijk van juristen en zij waren het werk van Franstaligen. Tussen eind 1944 en 1950 zijn in het *Journal des Tribunaux* een veertigtal bijdragen verschenen waarin de gang van de repressie beoordeeld, vaak veroordeeld werd. De klachten gingen hoofdzakelijk over de nadelen van de militaire strafprocedure, over het beknotten van het recht op verdediging, over de wantoestanden in de kampen en gevangenissen en over de houding van de regering in de zaak van de economische collaboratie. Die protesten zijn ook te vinden in een rapport dat op 15 december 1945 in de algemene raad van de Federatie van Belgische Advocaten besproken werd en in het voorwoord van een in begin 1946 gepubliceerd overzicht van

4 Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984.

5 Voorbeelden zijn de memoires van J. Blume (1985), H. Fayat (1983), C. Gutt (1971), P. Kronacker (1973), J. van Offelen (1987), P.H. Spaak (1969), P. Vermeylen (1984). In de dagboeken van F. van Cauwelaert (mededeling M. Gerard) of van G. Eyskens (mededeling J. Smits) blijft de repressie eveneens in de schaduw. Hetzelfde kan gezegd worden van de libri amicorum die aan politici of magistraten van die tijd zijn opgedragen. Voorbeelden zijn: W. Calewaert (1984), G. Eyskens (1975), W. Ganshof van der Meersch (1972), R. Houben (1980), J. van Houtte (1975), A. de Schrijver (1968) en A. Verbist (1949). Raadpleging van de archieven van A. van Acker, H. Rolin, A. de Schrijver, A. de Vleeschauwer leverde evenmin veel bruikbare resultaten op.

de repressierechtspraak.[6] Kritische bedenkingen van ethisch-politieke aard zijn verschenen in *La Revue Nouvelle*, in de *Revue Générale Belge* en in *Les Cahiers Socialistes*.[7] Hierin werd gepleit voor redelijkheid, erkenning van de verscheidenheid aan motieven in de collaboratie en heropvoeding van de incivieken. Na 1950 zal deze thematiek de aandacht van deze tijdschriften niet langer behouden.[8] Daarmee was een debat dat op veelbelovende wijze was gestart al afgelopen. Het is nog steeds niet hervat.

De wetenschappelijke bestudering van de repressie is daarom juist zo belangrijk: zij kan ons helpen bij het 'trying to remember what we try to forget'.[9] Maar ook deze bron van informatie heeft een gering debiet. Van de kant van de historici valt er, buiten de Laplasse-studies van Van Isacker, weinig te vermelden.[10] De enige publikatie van sociaal-wetenschappelijke aard dateert al van 1946.[11] Er zijn wel zeer veel juridisch-technische werken verschenen: een tiental monografieën, veertig artikels in het *Journal des Tribunaux*, een twintigtal in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, tien in het *Rechtskundig Weekblad*.[12] Zij zijn van groot belang omdat zij een cruciaal element van de repressie belichten: het juridisch en administratief raamwerk waarbinnen de berechting van de collaborateurs diende te verlopen (de rechtsgronden, de organisatie van de militaire tribunalen). Er is, ten slotte, één statistische publikatie: het nu al veertig jaar oude tijdschriftartikel van J. Gilissen, een onmisbaar instrument voor wie de repressie bestuderen wil.[13]

Wetenschappelijk gezien is de berechting van de collaborateurs in België

6 P. Parent (1945) en T. Smolders (1946).

7 *La Revue Nouvelle* was een progressief-katholiek tijdschrift. Enkele voorbeelden van artikels: R. Hemeleers (januari 1945), J. Dermine (maart 1945 en mei 1945), P. Pierret (januari 1946), P. Lejeune (juni 1948), J. Dermine (juni 1948), P. Meunier en J. Delfosse (februari 1950). De *Revue Générale Belge* was conservatief-katholiek en hoofdzakelijk in het Brusselse te lokaliseren. Voorbeelden: P. Struye (november 1945), F. Baudhuin (juli 1946), R. Donatil (december 1947). Voor *Les Cahiers Socialistes*, zie R. Denys (1946).

8 Er is één uitzondering. In 1959 publiceerde *La Revue Nouvelle* een dossier onder de titel: 'Liquider la répression'. De redactie schreef daarin dat zij met haar tien jaar eerder ingenomen standpunten in '...un isolement assez redoutable' had verkeerd (p. 25).

9 De uitdrukking is van de Amerikaanse popzanger Chris Rea in zijn song *Windy Town*.

10 K. van Isacker (1970 en 1971). De repressie komt, zij het in zeer vluchtige passages, ter sprake in E.H. Kossmann (1986), M. van den Wijngaert (1990), R. van Doorslaer en J. Verhelst (1987), E. Verhoeyen (1986), L. Wils (1989) en E. Witte (1989). In de marge van het historisch-wetenschappelijk onderzoek zijn er de publikaties van J.en B. Ghysens (1983) en W. Pauwels (1990).

11 G. de Bock (1946). Met wat goede wil kunnen ook de artikels die in een speciaal nummer van *Revue de Droit Pénal et de Criminologie* (1946-1947) zijn verschenen als sociaal-wetenschappelijk bestempeld worden.

12 De belangrijkste monografieën zijn: R. Billiard (1945 en 1946), H. Buckinx(1954), G. Cassart (1944), J. Dautricourt (1945a en 1945b), P. Depuydt (1984), R. Deryckere (1945), E. Henusse en J. van den Bossche (1946).

13 J. Gilissen (1951).

een vergeten verleden. Men kan daarvoor allerlei verklaringen bedenken. Archief-technisch is de studie van de repressie een bijzonder moeilijke opgave. Er is ook de huiver waarmee historici alles bekijken wat in temporeel opzicht dicht in hun buurt ligt. En toch is er iets vreemds aan de afwezigheid van academische bedrijvigheid rond dit thema. In Nederland ligt het helemaal anders. Er zijn daar op zijn minst tien volwaardige studies over de repressie verschenen. Vijf ervan bestrijken de hele problematiek.[14] Drie andere boeken behandelen de zuivering in de sector van de pers, de kunst en de vrije beroepen.[15] Daarnaast zijn er enkele publikaties over de plaats van de repressie in het herstel van de Nederlandse politiek.[16] Vanwaar komt dan bij ons die terughoudendheid? Is het omdat collaboratie en repressie de componenten van een problematische erfenis, van een onverwerkt verleden zijn? Is het dat wat de academische wereld doet aarzelen?

14 A.D. Belinfante(1978), L. de Jong(1988), K. Groen (1984), H.L. Mason (1952), P. Romijn (1989). De publikaties van Belinfante en Romijn hebben het statuut van standaardwerk verworven.

15 J. Brauer en J. Driever (1984), N. in 't Veld (1981 en 1983).

16 J. Blom (1983) en J. Hoek (1970).

Deel 1
Repressie in zesvoud

De bestraffing van de collaborateurs heeft zich onder velerlei gedaantes voltrokken. In tal van publikaties is deze veelvormigheid over het hoofd gezien, waarbij alle aandacht dan gaat naar één enkel aspect, zoals de krijgsraden of, meer nog, de volkswoede tijdens de bevrijdingsweken. Zo'n verenging van het blikveld is gevaarlijk. Zij leidt tot veralgemenende uitspraken over dé repressie op grond van wat er over een deel van de werkelijkheid te zeggen valt. Zij bemoeilijkt ook het gesprek over deze episode in de Belgische geschiedenis, want de kans is groot dat de deelnemers aan de discussie over verschillende zaken praten. Dit boek brengt daarom een korte schets van de zes gezichten die de repressie heeft aangenomen. Later, in deel 3, zal in een close-up een uitvoerig beeld worden opgehangen van de twee belangrijkste repressievormen: de gerechtelijke behandeling van de collaborateurs in de krijgsraden en de burgerlijke epuratie.

De kern van de repressie was een zaak van de overheid of van door haar gemandateerde instanties. Hier liep de repressie over vier sporen. Er was de berechting in het raam van de krijgsraden en -hoven. Deze rechtbanken behandelden hoofdzakelijk de gevallen van wapendracht, verklikking, economische collaboratie en de meer ernstige vormen van politieke bijstand aan de bezetter. Een tweede luik bevatte de burgerlijke epuratie of, in andere woorden, de verwijdering uit het openbaar leven van de politieke collaborateurs en van de minder zware gevallen van militaire collaboratie. Die was in handen van de krijgsauditeurs en, in beroep, van de civiele rechtbanken. Onvaderlandse ambtenaren, gemeente- en provincieraadsleden kwamen in de molen van de administratieve epuratie terecht. Dat was het derde luik. Ten slotte speelden, op het lokaal vlak dan, de burgemeesters en de politie-commissarissen een rol: zij konden van incivisme verdachte personen treffen door hen een bewijs van burgertrouw te weigeren. Dat getuigschrift was vereist in tal van zaken. Wie het niet kon voorleggen was, sociaal gezien, gehandicapt.

De overheid was niet de enige berechter van collaborateurs. Kort na de bevrijding en, in een tweede golf, bij de terugkeer van de politieke gevangenen uit de kampen (mei 1945) is een volksrepressie aan het werk geweest. Zij manifesteerde zich onder de vorm van standrechtelijke executies en van mishandelingen, plundering en brandstichting. Dit facet van de repressie is vlijmscherp in het geheugen van velen gebrand en heeft de beeldvorming over wat er met de collaborateurs is gebeurd sterk beïnvloed.

Het laatste gezicht van de repressie is de zuivering die in particuliere organisaties, zoals de Orde van Advocaten, het katholiek onderwijs of de socialistische arbeidersbeweging, is doorgevoerd.

Tussen de diverse vormen van repressie liepen allerlei verbindingsdraden. Een huisarts die door de Orde van Geneesheren werd geschrapt kwam automatisch in het kielzog van de burgerlijke epuratie terecht en verloor een aantal politieke en burgerlijke rechten. De Duitsgezinde waarvan de woning door boze buren werd geplunderd botste op een wet waarmee de overheid elke vorm van schadevergoeding uitsloot. Wie in een krijgsraad* een veroordeling opliep mocht zich ook op het werk of in het verenigingsleven aan sancties verwachten. De repressie bestond, met andere woorden, uit verschillende lagen en in vele gevallen leidde dat tot een opeenhoping van sancties.

Vanuit een andere hoek bekeken werkte het systeem ook als een meervoudig vangnet. Het seponeren van een klacht of een vrijspraak voor de krijgsraad waren voor niemand een garantie dat er verder niets te vrezen viel. Vaak kwam het voor dat de krijgsauditeur in die omstandigheden een persoon alsnog op de lijst van de burgerlijke epuratie plaatste. Dat was een administratieve sanctie, zei men, bedoeld voor de kleine zondaars. Wie ook daaraan ontsnapte kon in de vangfuik van het bewijs van burgertrouw terechtkomen of in de privé-sector op moeilijkheden stuiten.

* De in de tekst met een asterisk gemarkeerde termen worden toegelicht in het lexicon (zie p. 291).

Hoofdstuk 1
De overheidsrepressie

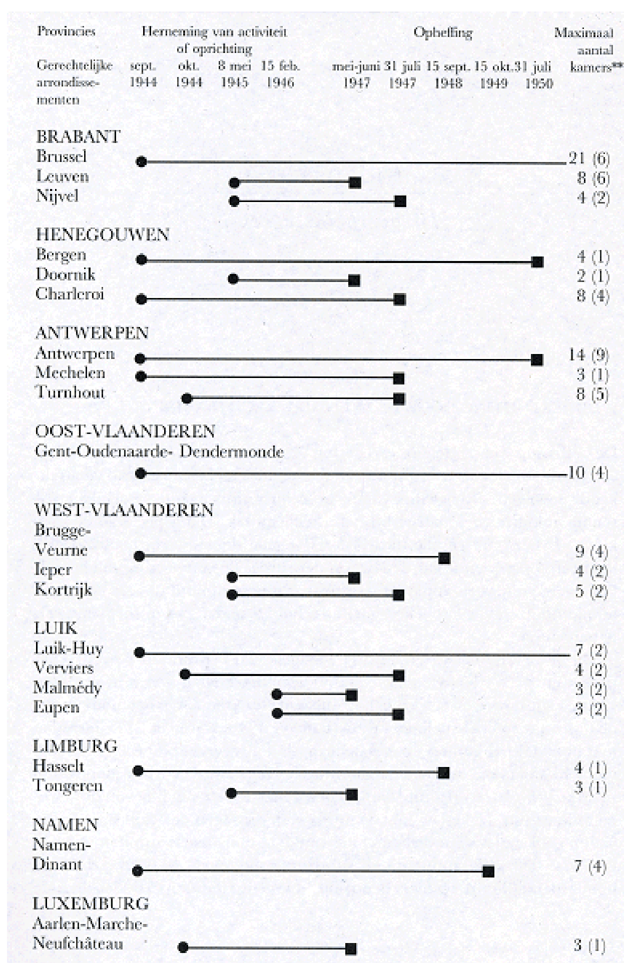
1. De berechting door de militaire rechtbanken

De beslissing van de Belgische regering te Londen om de berechting van de collaborateurs toe te vertrouwen aan de militaire rechtbanken had verstrekkende gevolgen. Op het stuk van de procedure zijn er grote verschillen tussen de militaire en de burgerlijke strafrechtspraak. Dat aspect van de zaak komt uitvoerig ter sprake in deel 2. Hier gaat de aandacht hoofdzakelijk naar een consequentie van een heel andere orde: de omvorming van het militair gerecht tot een apparaat dat in staat moest zijn om in zeer korte tijd honderdduizenden verdachten op hun schuld te onderzoeken en, eventueel, te berechten.

Bij de bevrijding waren de twee vleugels van het militair gerecht - het parket en de zetelende magistratuur - zeer bescheiden van omvang: een viertal krijgsraden en een krijgshof* met enkele kamers. Op het moment dat de repressie op kruissnelheid kwam (halfweg 1946) waren er 21 krijgsraden met in totaal 134 kamers en was het krijgshof uitgegroeid tot een rechtbank met 24 kamers die over vier steden waren verspreid. Daar bovenop waren in de krijgsraden zo'n vijftig kamers bezig met de behandeling van de gewone militaire strafzaken en met de misdrijven die tegen de geallieerde legers waren gepleegd.[1] Voor de bediening van deze machinerie zijn in totaal 872 griffiers, 608 krijgsauditeurs en substituut-auditeurs, 485 burgerlijke en honderden militaire rechters benoemd.[2] De krijgsauditeurs konden voor de

1 Tenzij anders aangeduid zijn alle cijfers die in deze paragraaf ter sprake komen ontleend ann J. Gilissen (1951).

2 W. Ganshof van der Meersch, 1946, p. 172.

Provincies
Herneming van activiteit of oprichting
Ophelfing
Maximaal aantal kamers**
Gerechtelijke arrondisse-menten
sept. 1944
okt. 1944
8 mei 1945
15 feb. 1946
mei-juni 1947
31 juli 1947
15 sept. 1948
15 okt. 1949
31 juli 1950
BRABANT
Brussel
21 (6)
Leuven
8 (6)
Nijvel
4 (2)
HENEGOUWEN
Bergen
4 (1)
Doornik
2 (1)
Charleroi
8 (4)
ANTWERPEN
Antwerpen
14 (9)
Mechelen
3 (1)
Turnhout
8 (5)
OOST-VLAANDEREN
Gent-Oudenaarde- Dendermonde
10 (4)
WEST-VLAANDEREN
Brugge-Veurne
9 (4)
Ieper
4 (2)
Kortrijk
5 (2)
LUIK
Luik-Huy
7 (2)
Verviers
4 (2)
Malmédy
3 (2)
Eupen
3 (2)
LIMBURG
Hasselt
4 (1)
Tongeren
3 (1)
NAMEN
Namen-Dinant
7 (4)
LUXEMBURG
Aarlen-Marche-Neufchâteau
3 (1)

uitoefening van hun opdracht rekenen op de medewerking van leden van de staatsveiligheid, de gerechtelijke politie, de rijkswacht en de gemeentepolitie.

Aanvankelijk bestond elke kamer van de krijgsraden en het krijgshof uit drie burgerlijke en twee militaire leden. Vanaf eind 1945 is ook gewerkt met wat men de 'kleine kamers' noemde. Zij telden één burgerlijke magistraat en twee militaire leden. De burgerlijke rechters werden bij koninklijk besluit benoemd en in principe voor de hele duur van de repressie. De militaire leden werden bij loting aangeduid en dit voor een periode van drie maanden. Tabel 1.1 beschrijft de levensloop van de 21 krijgsraden (en van de daarmee verbonden auditoraten).

*De krijgsauditoraten**

Van september 1944 tot eind 1949 zijn in de auditoraten 728.866 dossiers aangelegd, waarvan in 167.520 gevallen sprake was van dubbel gebruik. Bij de resterende 561.346 dossiers waren er 405.067 die betrekking hadden op misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat, op daden van collaboratie dus.[3] Van deze 405.067 aanklachten zijn er 288.101 (of 71%) zonder gevolg geklasseerd, zijn er 59.712 (of 15%) op een buitenvervolgingsstelling uitgelopen en hebben er 57.254 (of 14%) tot een strafrechtszaak geleid.[4] Daarnaast hebben de auditeurs en hun substituten, in het kader van de burgerlijke epuratie, 43.093 Belgen ingeschreven op de lijst die een verval van rechten meebracht.

Het gerechtelijk onderzoek van die honderdduizenden gevallen van collaboratie was een onmetelijk werk. Het belangrijkste probleem daarbij was de afwezigheid van adequate informatie over de collaboratie zelf. Om aan de grote behoefte aan gegevens te kunnen voldoen is in het auditoraat-generaal* een Centrale Dienst voor Documentatie* in het leven geroepen. Op basis van de verslagen die de auditeur-generaal aan de minister van Justitie stuurde is te berekenen dat deze dienst op 1 juli 1947 al 1.131.280 foto's van daders en kopieën van belangrijke documenten ter beschikking van de militaire parketten had gesteld. Daarbij is geregeld gebruik gemaakt van wat in de archieven van collaborerende bewegingen of bedrijven en van Duitse burgerlijke en militaire instanties was gevonden. Deze informatie

3 In de periode 1941-1945 zijn in de civiele parketten 2.918.120 dossiers samengesteld. In de militaire parketten zijn in 1944-1945 138.004 klachten behandeld die niets met incivisme te maken hadden. Er zijn de 405.067 dossiers die betrekking hadden op daden van collaboratie tijdens de bezetting. Bijgevolg zijn voor de periode 1941-1945 in totaal 3.461.191 aanklachten geregistreerd. De 405.067 dossiers inzake collaboratie maken daarvan 12% uit.

4 Gilissen maakt ook een vergelijking met de gang van zaken in de burgerlijke strafrechtbanken. In het jaar 1947 zijn daar 454.277 aanklachten als volgt verwerkt: 71% zonder gevolg, 3% buiten vervolging en 26% naar de rechtbank.

leidde tot de redactie van 381 bundels waarin algemene aspecten van de collaboratie werden beschreven. Zij inspireerden de auditeur-generaal bij het optellen van de vele circulaires die naar de 21 auditoraten werden gestuurd. De Centrale Dienst voor Documentatie leverde ook het materiaal voor de samenstelling van 235.413 individuele proces-verbalen. Om de opsporing van gezochte collaborateurs te vergemakkelijken is een Index met duizenden namen uitgegeven. Deze was 860 bladzijden dik.[5]

De krijgsraden

Van 30 september 1944 (dag waarop de eerste vonnissen zijn geveld) tot eind 1949 zijn in de krijgsraden 89.718 uitspraken over collaborateurs gevallen. Iets meer dan 57.000 van deze beslissingen waren vonnissen in de strikte zin van het woord. De output van de verschillende kamers van het krijgshof bedroeg 18.126 uitspraken. Het hof van cassatie heeft in 3.303 collaboratiezaken een arrest geveld. Daarnaast hebben de burgerlijke rechtbanken van eerste aanleg 33.135 beroepen behandeld van mensen die hun inschrijving op de lijst van de vervallenverklaarden hadden betwist. Hoe de rechters vonnisten en wie de veroordeelden waren is in deel 3 van dit boek aan de orde.

Een cascade van sancties

De militaire rechtbanken beschikten voor de bestraffing van de collaborateurs over een weids gamma van sancties. De doodstraf was uiteraard de zwaarste van alle straffen. Zij is tegen 2.940 personen uitgesproken (1.247 maal op tegenspraak en 1.693 maal bij verstek). In 242 gevallen is genade* geweigerd en werd de doodstraf uitgevoerd. Levenslange gevangenisstraf is opgelegd aan 2.340 personen, waarvan 501 bij verstek. De andere vrijheidsstraffen waren: 15 tot 20 jaar voor 3.366 collaborateurs (411 bij verstek), 10 tot 15 jaar voor 3.253 veroordeelden (375 bij verstek), 5 tot 10 jaar voor 9.844 personen (667 bij verstek), minder dan 5 jaar voor 30.750 collaborateurs (506 bij verstek). Iets meer dan 500 beklaagden hebben enkel een geldboete opgelopen.[6]

Een vrijheidsstraf was de facto altijd vergezeld van andere sancties. Dat kon een geldboete zijn.[7] In bepaalde gevallen voorzag het vonnis of arrest de bijzondere verbeurdverklaring. Zij onttrok aan het vermogen van de veroordeelde de zaken die rechtstreeks in verband stonden met het gepleegde

5 De cijfers over de werking van de Centrale Dienst voor Documentatie zijn ontleend aan de zes rapporten die auditeur-generaal W. Ganshof tussen maart 1945 en halfweg 1947 aan de minister van Justitie heeft bezorgd.

6 J. Gilissen, 1951, pp. 571-572.

7 In totaal is 85 miljoen frank aan geldboeten geïnd (Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984, p. 128).

misdrijf.[8] Vanaf 10 november 1945 kon de rechter als bijkomende straf de stelling onder politietoezicht uitspreken. Zo'n sanctie kon betekenen dat de veroordeelde voor de duur van 2 tot 5 jaar verplicht werd zich in een bepaalde plaats te vestigen, zich moest onthouden van deelneming aan openbare manifestaties en zich geregeld voor controle moest aanmelden bij de politie-commissaris of burgemeester.

Bovendien wogen op vele collaborateurs sancties of dwangmaatregelen die niet het karakter van een formele straf hadden. De belangrijkste daarvan waren het verval van de Belgische nationaliteit, het verlies van bepaalde rechten (besluitwet* van 6 mei 1944) en de schadevergoeding. De nationaliteit werd ontnomen aan al wie bij verstek tot een criminele straf was veroordeeld en binnen de voorziene termijn van zes maanden niet gevat was of geen verzet tegen het vonnis had aangetekend. In totaal liepen 3.165 personen van rechtswege een verval van nationaliteit op.[9] Deze sanctie is als een burgerlijke maatregel en niet als een straf ingevoerd. Zij was bijgevolg niet vatbaar voor gratie of eerherstel* en kon met terugwerkende kracht ingesteld worden. De Londense besluitwet van 6 mei 1944 bepaalde ook dat aan elke criminele straf (5 jaar opsluiting of meer) het verval van de rechten, zoals opgesomd in art. 123sexies SWB, werd gekoppeld. De besluitwet van 19 september 1945 veralgemeende dat verval van rechten voor alle veroordeelden, ook zij die een correctionele straf (minder dan 5 jaar) hadden gekregen. Dat was een pijnlijke sanctie, want zij sloot deelneming aan het publieke leven grotendeels uit.[10] Tot de categorie van de burgerlijke sancties behoorde ook de schadevergoeding aan de Belgische Staat. Zij hield in dat de Staat zich burgerlijke partij kon stellen en een vergoeding kon vragen voor de geleden materiële en morele schade. Dat was wellicht de meest controversiële maatregel. De juridische basis was wankel. Het gevolg was dat hier schier eindeloze discussies zijn gevoerd. Het ontbrak de rechtspraak hier ook aan uniformiteit. Sommige rechters hebben de vraag om morele schadevergoeding aanvaard, andere niet. Ook was de raming van de schade een hachelijke onderneming. Vaak hebben de rechters de omvang van de vergoeding op arbitraire wijze bepaald, zeker in het begin. Na verloop van tijd kwam er wat meer zakelijkheid (en dus kleinere boetes) aan te pas, waardoor er een grote ongelijkheid in de uitgesproken sancties ontstond. Maar hoe dan ook, voor wie de schadevergoeding opgelegd kreeg waren de gevolgen niet te overzien.[11] Niet zelden oversteeg de te betalen som de financiële mogelijkheden

8 Soms werd de verbeurdverklaring van de vergelding (art. 123ter SWB) uitgesproken. Zij vond vooral toepassing in gevallen van economische collaboratie. Aan beide vormen van verbeurdverklaring zaten veel juridische problemen vast. Zij worden hier verder niet besproken.

9 Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984, p. 106.

10 Zie hiervoor de paragraaf over de burgerlijke zuivering.

11 De Staat heeft een schadevergoeding bekomen ten laste van 5.350 personen (verbeurdverklaringen inbegrepen). Tussen 1945 en 1982 is iets meer dan 1 miljard frank geïnd (Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984, p. 127).

van de veroordeelde. Bovendien ging het ook hier om een burgerlijke sanctie: zij doofde niet uit als de betrokkene genade kreeg, zij was instelbaar tegen de erfgenamen van een overleden collaborateur en de goederen van de huwelijksgemeenschap waren aanspreekbaar.

Een categorie apart is het sequester*. Strikt genomen was dat geen sanctie maar een preventieve maatregel die de uitvoering van de vermogens-straffen en van de schadevergoedingen moest verzekeren. De goederen van verdachten werden daartoe onder een stelsel van dwangbeheer gebracht tot het strafgeding beëindigd was en, bij veroordeling, tot aan alle geldelijke verplichtingen jegens de Belgische Staat voldaan was. Ook deze maatregel riep tal van juridische problemen in het leven: bijvoorbeeld over de rechtspositie van de gesequestreerde en over zijn handelingsbekwaamheid. Er werden 15.134 sequesterdossiers geopend.[12] In een aantal gevallen is vandaag nog steeds geen definitieve oplossing bereikt.

2. De burgerlijke zuivering

De besluitwet van 19 september 1945 was een belangrijke stap in het verloop van de repressie.[13] Vanaf dat moment kon de auditeur zonder de weg van de krijgsraad te volgen bepaalde politieke en militaire medestanders van de bezetter, waarvan hij de schuld bewezen achtte, uit het openbare leven verwijderen. Deze personen werden dan door hem op een lijst ingeschreven en zo, meestal levenslang, van enkele of van alle in artikel 123sexies van het strafwetboek opgesomde rechten vervallen verklaard.[14] Wie via de burgerlijke epuratie berecht werd ontsnapte aan het risico van een gevangenisstraf. Wél leidde deze weg tot een soort burgerlijke dood. De ontzetten verloren naast hun actief en passief stemrecht alle rechten die hen op een of andere manier in het openbaar leven konden betrekken: zij mochten geen advocaten- of dokterspraktijk hebben, geen les geven, geen priester- of journalistiek ambt uitoefenen, geen beheerder of bestuurder zijn van om het even welke organisatie (een culturele of sportvereniging, een naamloze vennootschap, een vereniging zonder winstgevend doel, een beroepsvereniging...), geen lid zijn van een familieraad. Zij waren als het ware ballingen in eigen

12 Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984, p. 133.
13 In hoofdstuk 4 van deel 2 is een uitvoerig verhaal over het ontstaan, de politieke dimensies en de gevolgen van deze besluitwet opgenomen.
14 Gemakshalve behandelen wij de termen ‘ontzetting’, ‘vervallenverklaring’, en ‘verlies van rechten’ als synoniemen. Strikt-juridisch genomen is dit echter niet helemaal correct.

land. De besluitwet omschreef het verval van deze rechten als een burgerlijke sanctie, niet als een door een rechter opgelegde straf. Dat was een belangrijke beslissing: omdat het om een burgerlijke sanctie ging, kon het verlies van rechten retro-actief worden opgelegd en kwam het bovendien niet in aanmerking voor een of andere vorm van genade.

Inschrijving op de epuratielijsten werd bij deurwaardersexploot aan de betrokkenen betekend. Het exploot diende een korte uiteenzetting te bevatten van de feiten die tot de inschrijving hadden geleid. De uit hun rechten ontzette personen beschikten over een termijn van 15 dagen om beroep aan te tekenen. De beroepsprocedure liep voor de burgerlijke rechtbank van eerste aanleg en, zo nodig, voor het hof van beroep en het hof van cassatie.

Het waren dus de krijgsauditeurs of hun substituten die vanaf eind 1945 eigenmachtig bepaalden of een politieke of militaire collaborateur voor de krijgsraad diende te verschijnen, dan wel of hem zonder strafvervolging een burgerlijke sanctie werd opgelegd. Terecht schreef auditeur-generaal Ganshof zijn ondergeschikten in een omzendbrief dat de nieuwe procedure een taak inhield '...die dikwijls heel zwaar en heel kiesch zal zijn'.[15]

In Wallonië is het de Naamse krijgsauditeur die de allereerste inschrijvingen verrichtte, in Vlaanderen vielen de eerste ontzettingen in Hasselt. Op 1 december 1945, tien weken na de publikatie van de besluitwet op de burgerlijke epuratie verliest Flora-Mariette D. (caféhoudster in het Naamse) haar burgerlijke en politieke rechten '...du chef d'avoir exercé individuellement une activité de propagande, tendant à affaiblir la volonté de résistance de ses concitoyens à l'occupant'. Louis-Jean M. krijgt dezelfde sanctie '...du chef d'avoir, ayant adhéré au parti rexiste avant le 19 mai 1940, maintenu cette adhésion après le 1 janvier 1942'. Op diezelfde dag beslist krijgsauditeur J. Matthijs van Hasselt dat de gezusters Helena B., Leona B. en Maria B. ingeschreven worden op de lijst omdat zij vergoedingen hebben aangevraagd of aanvaard van de Bormscommissie*.

Dat het tien weken duurt vooraleer de besluitwet van 19 september 1945 werkzaam wordt is niet te verwonderen. Op een aantal punten was de tekst zeer onduidelijk. Een regentsbesluit* van 12 november 1945 bracht al enige klaarheid. Van auditeur-generaal Ganshof kwam dan een week later een omzendbrief waarin, over een dertigtal bladzijden verspreid, een omstandige toelichting bij de besluitwet gegeven werd.[16]

In deel 3 van dit boek zijn precieze gegevens over het verder verloop opgenomen. Wij beperken ons hier tot een korte schets. Na een trage start in december 1945 komt er een ware springvloed van inschrijvingen in de eerste zes weken van 1946. Het winteroffensief van de krijgsauditeurs - tussen 1 ja-

15 Nr. 1497, 21 november 1945.
16 Idem.

nuari en 15 februari 1946 zijn naar schatting 18.000 personen van hun rechten vervallen verklaard - is niet los te zien van het feit dat op 17 februari van dat jaar wetgevende verkiezingen zouden plaatsvinden. Klaarblijkelijk werden de krijgsauditeurs onder druk gezet om zoveel mogelijk Duitsgezinde Belgen van de kiezerslijsten te verwijderen. Daarna wordt maandenlang een zeer gezapig ritme aangehouden. De hele operatie was pas eind 1947 zowat afgelopen. Wel zouden velen op basis van de correctiewet van 14 juni 1948 tegen hun inschrijving beroep aantekenen en zo startte een nieuwe ronde in de burgerlijke rechtbanken van eerste aanleg.[17]

De ontzettingen die in het kader van de burgerlijke epuratie werden uitgesproken zijn in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerd. Aanvankelijk waren het er iets meer dan 40.000. In bijna 80% van de gevallen is door de getroffenen verzet tegen de inschrijving aangetekend, soms in toepassing van de wet van 14 juni 1948. Na behandeling van alle beroepsprocedures bleven, begin 1950, 20.652 Belgen definitief van een aantal rechten vervallen.[18]

Er zijn grote verschillen waar te nemen in de reikwijdte van de epuratie in de diverse gerechtelijke arrondissementen van ons land. Dat is te merken in tabel 1.2. Als we naar de oorspronkelijke inschrijvingen kijken, zien we dat met de bevolkingsgrootte als referentiepunt hun aantal in Vlaanderen (5,6 personen per 1000 inwoners) een stuk hoger ligt dan in Wallonië (3,3 per 1000 exclusief Oostkantons).[19] Dat is niet te verwonderen: in de epuratie is vooral de politieke collaboratie geviseerd en die was in het noorden van het land omvangrijker dan in het zuiden. Het arrondissement Brussel vertoont eenzelfde beeld als Vlaanderen (5,4 per 1000). Binnen de Vlaamse regio is de variatie nog groter: in Tongeren werden 2,6 personen op 1000 door de krijgsauditeur op de lijst ingeschreven, in Gent 7,3 personen op 1000. In Wallonië is de spreiding wat kleiner: van 2,1 per 1000 in Nijvel tot 4,01 per 1000 in Bergen. De verschillen kunnen te wijten zijn aan de omvang van de collaboratie in elk arrondissement. Het is echter evengoed mogelijk dat de krijgsauditeurs hun opdracht op zeer uiteenlopende wijze hebben geïnterpreteerd.

Ook de reactie van de ingeschrevenen tegen hun ontzetting verschilde van arrondissement tot arrondissement, zeker in Vlaanderen. In Gent, waar toch het hoogste aantal eerste inschrijvingen te noteren viel, ging

17 Ook deze wet is in deel 2 omstandig besproken.

18 J. Gilissen, 1951, p. 597. In dit cijfer zijn niet opgenomen: de 53.000 Belgen die via een veroordeling door een militaire rechtbank van hun rechten waren beroofd, het politiek personeel en de ambtenaren waarvan het ontslag het verval van rechten meebracht en de leden van bepaalde beroepsgroepen (zoals artsen en advocaten) waarvan de schrapping uit de professionele gemeenschap ook tot een verlies van rechten leidde.

19 De repressie en epuratie in de Oostkantons vertonen, omdat deze gewesten tijdens de bezetting in Duitsland werden ingelijfd, een heel specifiek karakter. Daarom vallen zij buiten het kader van deze studie.

Tabel 1.2 Arrondissementele variatie in optreden van krijgsauditeurs, rechtbanken van eerste aanleg en hoven van beroep

Arrondissement of provincie	Aantal eerste inschrijvingen (a)	‰ bevolking	% beroep tegen (a)	Reactie op beroep % ontzetting bevestigd
Antwerpen	4.183	5,5	80,9	5,6
Mechelen	1.211	5,0	81,3	15,1
Turnhout	1.290	5,3	76,4	7,2
Brugge	2.308	5,1	86,2	7,7
Kortrijk	1.844	4,8	87,1	7,4
Ieper	976	6,8	86,4	24,5
Gent	8.831	7,3	69,9	5,6
Hasselt	1.020	4,5	79,0	16,6
Tongeren	567	2,6	85,7	10,8
Leuven	1.242	3,9	74,4	12,5
Vlaanderen	23.472	5,6	77,5	8,6
Bergen	1.414	4,0	82,6	14,4
Charleroi	2.181	3,6	77,3	10,6
Doornik	576	2,4	85,9	9,3
Luik	2.695	3,8	72,5	15,7
Verviers	573	3,3	73,6	8,1
Namen	888	2,5	80,0	13,4
Luxemburg	636	2,9	76,1	12,6
Nijvel	379	2,1	70,4	41,9
Eupen	1.665	62,9	73,9	1,9
Malmédy	1.738	48,3	81,7	2,3
Wallonië (zonder oostkantons)	9.342	3,3	76,8	13,8
Brussel	6.876	5,4	74,6	11,9
Totaal	43.093	5,2	76,9	9,7

Arrondissement of provincie	Reactie op beroep % ontzetting gemilderd	% ontzetting geschrapt	Aantal definitieve inschrijvingen	‰ bevolking
Antwerpen	22,1	72,3	1.731	2,26
Mechelen	28,5	56,4	654	2,71
Turnhout	9,7	83,0	471	1,95
Brugge	26,5	65,7	1.000	2,23

Kortrijk	24,9	67,7	756	1,96
Ieper	8,1	67,4	407	2,84
Gent	24,4	70,0	4.285	3,55
Hasselt	30,1	53,2	586	2,59
Tongeren	34,9	54,0	297	1,37
Leuven	23,2	64,3	634	2,02
Vlaanderen	23,3	68,1	10.821	2,50
Bergen	14,4	71,2	581	1,65
Charleroi	18,8	70,6	991	1,64
Doornik	9,7	80,9	185	0,78
Luik	21,9	62,4	1.472	2,09
Verviers	26,7	65,2	297	1,74
Namen	20,9	65,2	422	1,20
Luxemburg	12,4	75,0	271	1,24
Nijvel	17,5	40,5	241	1,35
Eupen	32,6	65,4	848	32,08
Malmédy	23,6	74,0	683	18,99
Wallonië (zonder oostkantons)	18,5	67,7	4.460	1,59
Brussel	30,8	57,3	3.840	3,03
Totaal	23,8	66,5	20.652	2,48

Bron: herrekening op basis van Gilissen, 1951, p. 597.

slechts 70% van de getroffenen in beroep bij de rechtbank van eerste aanleg. Dat is het laagste cijfer voor heel België. In Tongeren, waar door de krijgsauditeurs zowat het minst van de besluitwet van 19 september 1945 gebruik werd gemaakt, is door 86% van de ingeschrevenen verzet aangetekend. Ge-

westelijk gezien is er op dit vlak weinig variatie: Vlaanderen (77,5% in beroep), Wallonië (76,8%) en Brussel (74,6%) vertonen een identiek reactiepatroon.

De burgerlijke rechtbanken, die het beroep behandelden, laten eveneens een uiteenlopend gedrag zien. In Wallonië en in Brussel waren de rechtbanken in het beoordelen van de gegrondheid van het beroep over het algemeen strenger dan in Vlaanderen: in het zuiden van het land werd in zowat 14% van de gevallen het beroep verworpen, in Brussel in 12% en in het noorden in 8% van de gevallen. Opnieuw echter valt op hoe groot in elke regio de variatie is tussen de rechtsgebieden: in Gent verwierp de rechtbank van eerste aanleg nauwelijks iets meer dan 5% van de beroepen, in Ieper bijna 25%; in Verviers ligt dit cijfer op 8%, in Nijvel op 42%. De verschillen in de reactie van de burgerlijke rechtbanken zouden te wijten kunnen zijn aan de perceptie die de rechters in deze rechtbanken hadden van het verloop van de epuratie. Het is, bijvoorbeeld, opvallend hoe mild de rechtbanken van eerste aanleg in Oost-Vlaanderen waren tegenover de mensen die beroep aantekenden tegen een ontzetting. In die provincie hadden de krijgsauditeurs velen in de burgerlijke epuratie betrokken en is men ook weinig in beroep gegaan. Stonden de rechtbanken begrijpend tegenover het aangetekende verzet omdat zij wisten dat hun regio een zeer hoog aantal eerste inschrijvingen had? In het rechtsgebied Nijvel heeft zich vermoedelijk een omgekeerd scenario afgespeeld. De burgerlijke rechtbank heeft daar 42% van de beroepen verworpen (tegen gemiddeld 14% in Wallonië). Nijvel had echter voor wat het aantal eerste inschrijvingen betreft het laagste cijfer in heel België gescoord. Toch gaat niet voor elk gerechtelijk arrondissement de stelling op dat de burgerlijke rechtbanken een correctief beleid hebben gevoerd. In Ieper, waar de krijgsauditeurs verhoudingsgewijze zeer veel mensen op de epuratielijsten hebben geplaatst (6,8 per 1000) is in bijna 25% van de gevallen het beroep verworpen (tegen gemiddeld 8% in Vlaanderen). In de regio Tongeren valt dan weer een ander patroon op: zeer weinig eerste inschrijvingen, een groot aantal mensen in beroep, en toch heeft de rechtbank van eerste aanleg in bijna 90% van de gevallen het beroep geheel of gedeeltelijk aanvaard.

Het gecombineerde effect van de drie stappen in de epuratie (eerste inschrijving, reactie van de getroffenen, beslissing van de rechtbank van eerste aanleg of van het hof van beroep) is af te lezen in de laatste kolom van tabel 1.2, die betrekking heeft op de definitieve inschrijvingen. De regio Brussel heeft het hoogste aantal ontzettingen (3 op 1000 inwoners), Vlaanderen ligt op 2,5 en Wallonië op 1,6. Weer springt de spreiding binnen de Vlaamse regio in het oog: van 1,37 per 1000 in Tongeren naar 3,55 per 1000 in Gent.

Bij het bekijken van deze cijfers duikt spontaan de hypothese op dat de

rechtsgelijkheid en -zekerheid omwille van het uiteenlopend optreden van de krijgsauditeurs en de burgerlijke rechtbanken nu en dan zoek moeten geweest zijn. Het arbitraire karakter van sommige epuratiebeslissingen blijkt trouwens ook uit de reacties van de rechtbanken van eerste aanleg en de hoven van beroep op de oorspronkelijke lijsten van de auditeurs: gemiddeld hebben zij in meer dan 66% van de gevallen het verzet van de ingeschrevenen onderschreven door algehele schrapping en in nog eens 24% door mildering van de epuratiemaatregel. In totaal is dus 90% van de mensen die verzet hebben aangetekend tegen hun inschrijving door de rechters in beroep geheel of gedeeltelijk in het gelijk gesteld. Men moet er wel rekening mee houden dat tussen de eerste inschrijving en het eventueel herstel vele maanden, soms zelfs jaren konden liggen. Ondertussen verbleven de getroffenen op tal van vlakken in een juridisch niemandsland.

3. De grote schoonmaak van politiek en ambtenarij

Tijdens de bezetting zijn in het bestuur van dorpen, steden en provincies grote wijzigingen aangebracht. In 63% van alle Belgische gemeenten (of 1.657 op 2.617) was de burgemeester geschorst of ontslagen. In 1.452 gevallen was een nieuwe burgemeester benoemd of aangeduid.[20] Daarnaast waren honderden schepenen en gemeentesecretarissen afgezet en vervangen. Een soortgelijk maneuver is op het niveau van de provinciale gouvernementen uitgevoerd. Vele nieuwbenoemden waren aanhangers van Duitsgezinde organisaties. In Vlaanderen waren dat hoofdzakelijk VNV'ers, in Wallonië Rexisten.[21] Uiteraard was het politiek personeel van gemeenten en provincies niet in zijn geheel vervangen. Sommige personen waren tijdens de bezetting op hun vooroorlogse post van burgemeester, schepen, gemeenteraads- of provincieraadslid gebleven. Maar op een aantal van hen woog de verdenking van onvaderlands gedrag.

Ook in de ambtenarij had de bezetting diepe sporen nagelaten. Er waren duizenden benoemingen gebeurd, vaak van Nieuwe-Ordegezinden. Van vele ambtenaren die al voor mei 1940 in dienst waren genomen werd vermoed dat zij zich niet als loyale Belgen hadden gedragen.

De Belgische regering in Londense ballingschap had zich voorgenomen om gemeenten, provincies, ministeries en parastatalen grondig te zuiveren van ‘onwaardigen’. Zij had daartoe in de lente van 1944 twee besluitwetten uitgevaardigd. Een eerste, van 5 mei 1944, vernietigde zowat alle bestuurs-

20 De cijfers zijn van M. van Audenhove, 1984, p. 35.

21 Anno 1943 telde Vlaanderen 478 burgemeesters en 712 schepenen van VNV-strekking (W. Meyers, 1990, p. 93).

daden die de secretarissen-generaal en hun ondergeschikten na 16 mei 1940 hadden gesteld. Dat trof ook de benoemings- en promotiebeslissingen. Met één pennetrek verdwenen daarmee duizenden leden van het politiek en het ambtelijk personeel uit het staatsapparaat.[22] De besluitwet van 8 mei 1944 regelde de epuratie van de politieke mandatarissen en de ambtenaren wier aanwerving al van voor de oorlog dateerde. De reikwijdte van deze besluitwet was groot: zij had betrekking op de bekleders van alle burgerlijke of militaire openbare ambten, met inbegrip van de magistraten van het openbaar ministerie, de leden der bestendige deputaties, de schepenen, de leden van de commissies van de openbare onderstand, het personeel van alle instellingen die op een of andere manier aan de controle van de staat onderworpen waren en van de provinciale en gemeentelijke instellingen van openbaar nut.

Na de bevrijding stonden de opeenvolgende regeringen in dit dossier voor een drievoudige opdracht: het onderzoek van wie verdacht was van incivisme, de verwijdering van de schuldigen, hun vervanging door betrouwbare elementen. De hele onderneming is van in het begin niet vrij geweest van enige dubbelzinnigheid. Aan de ene kant was er de behoefte om het overheidsbestuur te ontdoen van alle elementen die door de bezetter en/of de Nieuwe Orde waren besmet. Maar aan regeringszijde was er het besef dat een heel grote schoonmaak kon leiden tot een gezagsvacuüm en een ineenstorting van het overheidsapparaat. Vervangers waren niet altijd voorhanden. Soms verbleven de rechtmatige ‘eigenaars’ van een ambt, zoals bijvoorbeeld tijdens de bezetting afgezette burgemeesters, nog in gevangenschap in Duitsland. Soms ontbrak het aan kandidaten met een geschikte opleiding. Het verhaal van de politieke en administratieve epuratie is er bijgevolg een van vele aarzelingen, zeker in de eerste maanden na de bevrijding.

Politieke epuratie in provincies en gemeenten

Met de besluitwet van 5 mei 1944 zijn alle tijdens de bezetting benoemde mandatarissen in één slag opzij gezet. De eigenlijke zuiveringsoperatie was dus gericht tegen de mensen die reeds voor de oorlog een politiek mandaat bekleedden. Op burgemeesters en schepenen was de besluitwet van 8 mei 1944 van toepassing, op leden van gemeenteraden en provincieraden de latere besluitwet van 21 december 1944. In de procedure was, zo het om gemeentelijke politici ging, een rol weggelegd voor het gemeentebestuur, de arrondissementscommissaris, de bestendige deputatie, de gouverneur, de minister van Binnenlandse Zaken en de koning. Het was een lange en trage weg en dat veroorzaakte in de lente van 1945 grote nervositeit bij een gedeel-

22 Sommigen (wie niets ten laste was te leggen) zijn na enige tijd opnieuw in dienst genomen.

te van de publieke opinie. Men begreep niet waarom gecompromitteerde politici op hun post bleven. In een omzendbrief (d.d. 11 mei 1945) maande Van Glabbeke, de liberale minister van Binnenlandse Zaken, de gouverneurs en arrondissementscommissarissen aan om in hun ambtsgebied actief op zoek te gaan naar onvaderlandse mandatarissen en zich daarbij niet te beperken tot leden van de 'partijpolitieke beweging der verraders', maar ook het geval van 'diegenen die in de volksmond van burgerontrouw beschuldigd werden' te onderzoeken. Veiligheidshalve voorzag de regering zich van een besluitwet (7 mei 1945) die het mogelijk maakte om weerbarstige of luie gemeentebesturen en bestendige deputaties de pas af te snijden en een zaak rechtstreeks onder de bevoegdheid van de gouverneur of de minister van Binnenlandse Zaken te brengen.

Het feitelijk verloop van de politieke epuratie is nog niet in kaart gebracht.[23] Er zijn wel enkele algemene cijfers bekend. Halfweg 1946 meldde de minister van Binnenlandse Zaken aan de Senaat dat hij in totaal 3.087 dossiers ontvangen had. Zij gingen over 343 provincieraadsleden, 1.947 gemeenteraadsleden, 329 schepenen en 468 burgemeesters (waarvan 101 uit de provincie Antwerpen).[24] Zes maanden later zei de minister in antwoord op een schriftelijke vraag van senator Ancot dat 199 provincieraadsleden, 1.364 gemeenteraadsleden en 118 burgemeesters omwille van hun oorlogsgedrag waren afgezet.[25] Er waren nog wel een aantal dossiers niet afgesloten en van sommige mandatarissen was het vrijwillig ontslag vermoedelijk onder dwang van het verzet gebeurd. Het eindresultaat van de politieke epuratie zal dus hoger liggen dan de cijfers gegeven door de minister.

Met de wet van 14 juni 1948, die duizenden collaborateurs toeliet herstel van rechten te bekomen, is ook aan sommige ontslagen mandatarissen de kans gegeven om een herziening van hun dossier te bepleiten.[26] In 1950 had het departement van Binnenlandse Zaken 108 aanvragen tot herziening ontvangen (17 provincieraadsleden, 43 gemeenteraadsleden, 19 schepenen en 29 burgemeesters).[27]

De zuivering van de ambtenarij

Het beschrijven van de epuratie in de ambtenarij is een hachelijke onder-

23 Onder leiding van H. Balthazar en B. de Wever zijn aan de Rijksuniversiteit van Gent een zestal verhandelingen gemaakt waarin de zuivering van gemeentebesturen en -raden bestudeerd is. Er zijn nu gegevens voorhanden over de arrondissementen Antwerpen, Gent, Mechelen, Brugge, Tielt en Dendermonde. Hoewel zij van ongelijke kwaliteit zijn, bieden deze studies toch een interessante uitvalsbasis voor verder onderzoek.

24 *Parlementaire Documenten*, Senaat, nr. 68, 4 juli 1946, p. 21.

25 *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Senaat, 17 december 1946, p. 59. Afzetting bracht ook verval van rechten, zoals opgesomd in art. 123sexies SWB, met zich mee.

26 Een uitvoerige bespreking van deze wet is in hoofdstuk 5 van deel 2 opgenomen.

27 *Parlementaire Documenten*, Kamer, nr. 302, 8 maart 1950, p. 13.

neming. De juridische regeling ervan is een wirwar van besluitwetten, regents- en ministeriële besluiten, omzendbrieven en circulaires. Waar in de wetgeving hiaten waren, is in de departementen een eigen invulling gegeven. Het ontwarren van dit juridisch kluwen was ook al in de onmiddellijke naoorlog een moeilijke opgave. Dat blijkt uit het feit dat kamerleden en senatoren de ministers meer dan 300 schriftelijke vragen over deze materie hebben voorgelegd. Het opsporen van gegevens over aantallen tuchtstraffen wordt bovendien sterk bemoeilijkt doordat de cijfers nooit in één enkel centraal bestand zijn samengebracht.

In principe was de epuratieprocedure van een grote eenvoud. De oorlogsbenoemingen waren grotendeels vernietigd door de besluitwet van 5 mei 1944. Ambtenaren die al voor mei 1940 in dienst waren en op wie enige verdenking van incivisme woog werden op grond van de besluitwet van 8 mei 1944 voor zes maanden geschorst, in afwachting van een onderzoek en een definitieve beslissing. Maar hier hield de eenvoud op. Wat er met de geschorsten ondertussen gebeurde was niet geregeld. Over het al of niet behouden van hun wedde, bijvoorbeeld, bestond niets dan onduidelijkheid. In principe diende hun dossier voor advies naar een zuiveringscommissie te gaan. Het regentsbesluit van 25 september 1944 voorzag in de oprichting van deze commissies in de ministeriële departementen, de parastatale instellingen, de rijksinstituten van het hoger onderwijs en de koninklijke academies. Hun samenstelling bleek in vele gevallen een onoverkomelijke klus te zijn: weinigen voelden zich geroepen, zo zei premier Pierlot op 6 februari 1945 in de Kamer, om het gedrag van hun collega's te onderzoeken.[28] Die startproblemen en de later opgelopen vertraging brachten mee dat de schorsingstermijn eerst van 6 op 12 maanden, dan op 24 maanden werd gebracht. Daarmee werd ook voor velen een toestand van onzekerheid verlengd. Wat het onderzoek zelf betreft: er was nergens op precieze wijze vastgelegd hoe dit diende te gebeuren of over welke garanties, naast het recht op verdediging, de verdachte kon beschikken. Na het onderzoek kwam de commissie tot een advies: blaam, berisping, schorsing met of zonder inhouding van wedde, oneervol ontslag. Het was aan de hiërarchische overheid (de minister, de gouverneur...) om een beslissing te nemen. De besluitwet van 8 mei 1944 voorzag wel dat de centrale overheid kon ingrijpen als een of ander bestuur in gebreke bleef of als de opgelegde sanctie haar te licht of te zwaar leek.

De besluitwet van 19 september 1945, die het verval van rechten regelde, gaf de epuratie in de ambtenarij een nieuwe dimensie. Een ambtenaar die door een militaire rechtbank veroordeeld was of door de krijgsauditeur uit zijn rechten was ontzet verloor automatisch zijn job in staatsdienst, los dus

28 *Parlementaire Handelingen*, Kamer, 6 februari 1945, p. 135.

van enige beslissing van een minister of een andere administratieve overheid. Deze besluitwet werkte ook in omgekeerde zin: wie in een overheidsinstelling was ontslagen, werd daar bovenop van een aantal politieke en burgerlijke rechten, zoals opgesomd in art. 123sexies SWB, vervallen verklaard.

Tabel 1.3 De zuivering in de ambtenarij[*]

departementen	tuchtstraffen totaal	tuchtstraffen alleen schorsingen	tuchtstraffen alleen ontslagen
Verkeerswezen	3.350	567	1.993
Economische zaken[**]	(2.041)[***]	6	2.035
Openbaar onderwijs	1.744	?	860
Binnenlandse zaken	1.294	347	852
Arbeid en sociale voorzorg	(820)[***]	13	807
Financiën	(438)[***]	168	270
Defensie	278	51	227
Openbare Werken	227	67	98
Andere	(237)[***]	44	196
Totaal	(10.659)[***]	1.263	7.278

Exacte cijfers over het aantal tuchtstraffen ontbreken. Het enige bronnenmateriaal ligt in de vele mondelinge of schriftelijke vragen die parlementsleden aan de ministers hebben gesteld. Het probleem is wel dat de aldus bekomen gegevens vaak onvolledig of allesbehalve eensluidend zijn. Gemakshalve hebben wij voor elk departement de hoogste cijfers behouden. Ze zijn te vinden in tabel 1.3. In totaal zouden er meer dan 10.600 tuchtstraffen zijn uitgesproken, waarvan er minstens 1.300 een schorsing en

* Opgemaakt op basis van de ministeriële antwoorden op schriftelijke vragen van Ancot (Senaat, 11 december 1946), Demuyter en Diriken (Kamer, 21 februari 1951), De Sweemer (Kamer, 20 januari 1949) en Kiebooms (Kamer, 26 maart 1947).

*** Hier zijn geen exacte gegevens bekend. Het cijfer tussen haakjes is de som van de schorsingen en ontslagen. Het werkelijk aantal tuchtstraffen zal ongetwijfeld hoger liggen.

** Met inbegrip van de diensten voor ravitaillering en de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie.

*** Hier zijn geen exacte gegevens bekend. Het cijfer tussen haakjes is de som van de schorsingen en ontslagen. Het werkelijk aantal tuchtstraffen zal ongetwijfeld hoger liggen.

*** Hier zijn geen exacte gegevens bekend. Het cijfer tussen haakjes is de som van de schorsingen en ontslagen. Het werkelijk aantal tuchtstraffen zal ongetwijfeld hoger liggen.

*** Hier zijn geen exacte gegevens bekend. Het cijfer tussen haakjes is de som van de schorsingen en ontslagen. Het werkelijk aantal tuchtstraffen zal ongetwijfeld hoger liggen.

*** Hier zijn geen exacte gegevens bekend. Het cijfer tussen haakjes is de som van de schorsingen en ontslagen. Het werkelijk aantal tuchtstraffen zal ongetwijfeld hoger liggen.

ongeveer 7.300 een ontslag hebben meegebracht.[29] Elke interpretatie van deze cijfers moet wel met grote omzichtigheid gebeuren. Zij omvatten niet de ambtenaren die tijdens de bezetting in dienst zijn gekomen en wier benoeming definitief vernietigd is. De zuivering van de overheidsdiensten zal, als deze groep mee in rekening wordt gebracht, ongetwijfeld veel grotere proporties aannemen. Het is ons aan de andere kant niet bekend of tabel 1.3 alleen de resultaten van de administratieve epuratie in strikte zin bevat, dan wel of hier ook de ontslagen die met een strafrechtelijke veroordeling waren verbonden zijn opgenomen. Nog een ander interpretatieprobleem: wij kennen wel bij benadering het aantal gestrafte ambtenaren, maar wat vertegenwoordigen zij in het geheel van de ambtenarij van toen?[30] Vele vragen blijven dus onbeantwoord.

De leemten in de procedure hebben de epuratie van ambtenaren open gezet voor partijpolitieke maneuvers. Vooral de linkse regeringen onder premier Van Acker (augustus 1945 - juli 1946) hebben daarvan gebruik gemaakt.[31] Bovendien had ook het gebrek aan coördinatie ongewenste gevolgen: de behandeling van klachten varieerde van departement tot departement, de tuchtsancties vertoonden weinig uniformiteit. Het is niet te verwonderen dat met de komst van een zakelijker kijk op de behandeling van de collaborateurs, eind 1946, gezocht werd naar middelen om ook deze kant van de repressie in redelijker banen te sturen. De wet-Struye (14 juni 1948) was daarvan het belangrijkste resultaat. De automatische koppeling van verlies van rechten aan het uitspreken van een zware tuchtsanctie werd verbroken. Ambtenaren die in het kader van deze correctiewet herstel van rechten kregen konden in principe ook een herziening van de opgelopen administratieve sanctie aanvragen. In principe, omdat de vele restrictieve bepalingen de reikwijdte van de wet aanzienlijk verminderden. Over de financiële implicaties van een eventuele herziening (achterstallig loon, pensioen...) bestond grote onduidelijkheid (volledige terugbetaling van de wedde? Geen terugbetaling?) Onder de homogene CVP-regeringen is, vanaf 1951, gepoogd om de beperkingen weg te werken en de mogelijkheden van herziening uit te breiden.[32]

Hoeveel ambtenaren hebben een herstel in functie verkregen? Wie als tuchtsanctie een schorsing had opgelopen is meestal terug in dienst geno-

29 Er zijn geen gegevens over het aantal ambtenaren aan wie niets ten laste is gelegd. Zo is het ook niet mogelijk om de reële betekenis van de 10.600 tuchtstraffen precies vast te leggen.

30 Zo kan het verbazen dat in het kader van de administratieve epuratie 1.202 werknemers van de NMBS een tuchtstraf hebben opgelopen. Dat lijkt veel. Maar tussen 1940 en 1944 schommelde het personeelsbestand van de NMBS tussen de 72.600 en de 94.400 eenheden (bron: C. Lokker, 1985, p. 13). Dat betekent dat de repressie hier ten hoogste 1.5% van het personeel getroffen heeft.

31 Meer hierover in hoofdstuk 4 van deel 2.

32 Het gaat om twee koninklijke besluiten (6 maart 1951 en 9 april 1951) en twee wetten (allebei van 24 december 1953). Deze episode wordt besproken in hoofdstuk 5 van deel 2.

men. Voor het ontslagen overheidspersoneel lag het anders. Niet iedereen kwam in aanmerking voor een herziening. Velen hebben elders een loopbaan aangevat en wachtten niet op de uitslag van een langdurige epuratieen herzieningsprocedure. Verschillende parlementsleden hebben via vragen aan de verantwoordelijke ministers geprobeerd gegevens te verkrijgen over het aantal ambtenaren dat in functie is hersteld.[33] Maar uit de antwoorden is geen algemeen beeld te distilleren.

4. Het bewijs van burgertrouw

In de repressie is men aanvankelijk vertrokken van de gedachte dat er in het bevrijde land geen plaats meer was voor de collaborateurs. Zware gevangenisstraffen stonden borg voor een fysieke verwijdering van lange duur. De besluitwet van 19 september 1945, die het verval van rechten regelde, was er op gericht de incivieken ook na hun vrijlating blijvend uit het openbaar leven te verbannen.

Er is tevens gezocht naar middelen om de onvaderlandse Belgen ook buiten het publiek domein aan banden te leggen. Hoge boetes sneden velen in financieel opzicht de adem af. In tal van wetten die de uitkering door de Belgische staat van vergoedingen voor allerlei vormen van oorlogsleed organiseerden was de uitsluiting van incivieken expliciet voorzien. Dat was het geval voor de wetten van 11 januari 1947 en 1 oktober 1947 die de kwestie van de oorlogsschade regelden. Collaborateurs wier huis door bombardementen was vernield, konden zodoende op geen enkele tegemoetkoming rekenen. Burgertrouw was ook een voorwaarde om te genieten van de pensioenen die aan oorlogsslachtoffers of hun nabestaanden werden uitgekeerd.[34] Incivieken vielen buiten de toepassing van de wet van 31 maart 1948 die ter bescherming van huurders was uitgevaardigd. En een regentsbesluit van 29 mei 1948 voorzag dat gebrek aan burgertrouw het recht op een premie of een goedkope lening voor de bouw of de aankoop van een huis verloren deed gaan. Voor de uitvoering van al deze maatregelen werd een handig instrument ontworpen: het bewijs van burgerdeugd. Wie dit document niet kon voorleggen zag zijn uitsluiting bevestigd.

Het certificaat van burgertrouw moest ook dienen om de niet-loyale Belgen te weren uit bepaalde sectoren van het maatschappelijk leven. Inschrijving aan een rijksuniversiteit kon niet zonder een certificaat van civisme.[35]

33 Er zijn vragen van Demuyter en Diriken (21 februari 1951), De Paepe (27 mei en 3 juni 1952, 14 juni 1955), Destenay (22 oktober 1953), Rey (24 november 1953) en Bertrand (9 februari 1956) in de Kamer en van De Stobbeleir (6 maart 1951) in de Senaat.

34 Zie de besluitwet van 19 september 1945 en de wet van 26 augustus 1947.

35 Regentsbesluit van 7 maart 1945.

Deelneming aan examens of leergangen ingericht door de staat of de lokale besturen was evenmin mogelijk.[36] Vanaf september 1945 weigerden de rijksinstellingen voor niet-universitair hoger onderwijs de studenten die ‘in hun burgerplicht tekort gekomen waren’.[37] Ook de studies van zieken-oppasser waren voorbehouden aan mensen die een getuigschrift van burgerdeugd konden voorleggen.[38] Zelfs voor een inschrijving in het handelsregister was het bewuste document vereist.[39] Vanaf maart 1945 was het attest tevens nodig voor ‘het deelnemen aan toewijzingen of het afsluiten van alle andere contracten of verkopingen, uitgaande van openbare diensten’.[40] Een omzendbrief van 13 september 1945 voorzag de intrekking van een verkeersvergunning en het verbod om een wagen te besturen voor wie zich als onwaardige burger had gedragen.[41]

Het bewijs van burgerdeugd is als systeem op tweeërlei wijze ontspoord: het gebruik van deze formule heeft epidemische vormen aangenomen en de aflevering van dit document was lange tijd aan geen enkele regeling onderworpen waardoor de deur wagenwijd openstond voor allerlei misbruiken.

Wat begonnen was als een initiatief van enkele ministers heeft zich als een lopend vuur door het staatsapparaat verspreid: de ene overheidsdienst na de andere ging het getuigschrift van burgertrouw gebruiken als een middel om incivieken uit te sluiten.[42] Uit het antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken op een parlementaire vraag weten wij dat op datum van 1 augustus 1948 alleen al in de gemeenten van meer dan 20.000 inwoners 1.309.875 getuigschriften waren uitgereikt.[43] Deze ontwikkeling inspireerde een ex-minister van Justitie tot volgende boutade: ‘Du train où vont les choses, on peut entrevoir le jour où il faudra produire un certificat de civisme à l'appui de la demande tendant à l'obtention d'un certificat de civisme.’ En hij voegde er aan toe: ‘...de même que sous l'occupation il fallait établir qu'on n'était pas juif, il faut à trente-six occasions prouver actuellement qu'on n'est pas incivique.’[44] Deze wildgroei veroorzaakte aanzienlijke moeilijkheden toen, vanaf 1947, aan een afschaffing van het procédé

36 Omzendbrief van 18 april 1945 van het ministerie van Openbaar Onderwijs.
37 Regentsbesluit van 18 september 1945.
38 Regentsbesluit van 11 januari 1946 en van 1 oktober 1946.
39 Ministerieel besluit (nr. 18582/9446) van 22 september 1945.
40 Omzendbrief (nr. CZ/13037-27 maart 1945) van de eerste minister. De besluitwet van 3 februari 1947 zal deze regeling een formeel karakter geven voor wat de erkenning van aannemers betreft.
41 Omzendbrier (nr. G/585/G2/40) van het ministerie van Verkeerswezen.
42 Na enige tijd is de koorts ook overgeslagen naar de privé-sector, maar over deze kant van de zaak is nauwelijks iets geweten.
43 *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Senaat, 5 november 1946, p. 790. Vraag gesteld door CVP-senator Ronse. De minister van Binnenlandse Zaken, A. Buisseret, wist niet te zeggen hoe vaak het certificaat geweigerd was.
44 du Bus de Warnaffe (*Parl. Hand.*, Kamer, 14 november 1946, p. 2).

werd gedacht. Niemand wist nog precies welke instanties voor welke aangelegenheden het bewijs van burgertrouw hadden ingevoerd.

Aanvankelijk ontbrak elke juridische regeling. Het uitschrijven van het attest was in principe de bevoegdheid van de burgemeester. In sommige gemeenten nam de politiecommissaris die taak over. Richtlijnen over de aan te wenden criteria waren er niet. Pas één jaar na de bevrijding, op 18 september 1945, verstuurde de minister van Binnenlandse Zaken een circulaire waarin een opsomming was opgenomen van de gevallen waarin het document niet afgeleverd mocht worden.[45] Het verbaast niet dat de collaborateurs die door de militaire rechtbanken waren veroordeeld op de lijst voorkwamen. Ook aan de leden van Duitsgezinde bewegingen moest een bewijs van burgerdeugd geweigerd worden. Dat lag eveneens in de lijn van de verwachtingen. Al deze mensen zouden immers in de besluitwet van 19 september 1945 op de burgerlijke epuratie als 'onwaardige Belgen' beschreven worden. Eenzelfde overweging is te maken voor de vermelding van de vervallen verklaarde en uit hun ambt ontzette mandatarissen en ambtenaren. Merkwaardiger was de opname van de volgende categorieën: 'ieder persoon, die naar de krijgsgerechten verwezen is in afwachting dat over de tenlasteleggingen uitspraak gedaan wordt' of 'die ter beschikking van de Minister van justitie is geïnterneerd'. Het ging in deze gevallen om mannen en vrouwen van wie nog niet bewezen was dat zij schuldig waren. Dat is strijdig met de meest elementaire principes van het strafrecht.[46] De lijst vermeldde ook: 'diegenen, die vrijwillig of gedwongen naar Duitschland zijn gaan arbeiden en aldaar een pro-Duitsche houding onvereenigbaar met het vaderlandsche waardigheidsbesef, hebben aangenomen' en 'ieder persoon, die door zijn houding gedurende de vijandelijke bezetting klaarblijkelijk zijn vaderlandslievende medeburgers aanstoot heeft gegeven'. Met zo'n rijkelijk-vage omschrijvingen was willekeur niet te vermijden. In sommige gevallen nam de weigering een bewijs van burgertrouw toe te kennen daarmee de vorm aan van een schervengericht.[47]

Een ander probleem was dat wie van zijn burgemeester geen certificaat kreeg tegen deze beslissing niet in beroep kon gaan. Zo kon onrecht lang in leven blijven. Pas twee jaar na de bevrijding werd wel in een vorm van verzet voorzien.[48] Daartoe werden provinciale beroepscommissies opgericht, waarin één lid van de weerstand (aangeduid door de minister van Binnenlandse Zaken) en twee arrondissementscommissarissen zetelden. Op 1 ja-

45 Omzendbrief (nr. 2753) van 19 september 1945.
46 Het bewijs van burgertrouw is precies daarom fel aangevochten (zie C. Leclercq, 1948, p. 33.).
47 Volgens van Dale: 'gericht dat ieder jaar, wanneer het volk het nodig oordeelde, te Athene gehouden werd, waarbij iedere burger een scherf ontving waarop hij de naam moest schrijven van een persoon, die hij voor de veiligheid van de staat gevaarlijk achtte en dus verwijderd wenste te zien'.
48 Omzendbrief (dd. 18 juni 1946) van de minister van Binnenlandse Zaken.

nuari 1947, een half jaar na de inrichting van de provinciale commissies, hadden slechts 1.069 personen een bezwaarschrift ingestuurd (beroep was alleen mogelijk als het attest geweigerd was op een van de vage gronden waarvan hierboven sprake was). Over 727 dossiers was al een uitspraak gevallen. In 315 gevallen (of 43%) was de negatieve beslissing van de burgemeester vernietigd.[49]

Halfweg 1947 is met de ontmanteling van het systeem begonnen. Met een circulaire van 19 juli 1947 van de minister van Binnenlandse Zaken, de socialist Vermeylen, werd het bewijs van burgertrouw samengevoegd met het getuigschrift van goed gedrag en zeden, waardoor er iets meer rechtszekerheid ontstond. De minister wees de provinciegouverneurs in deze omzendbrief op de nadelige gevolgen van het bewijs van burgertrouw. Hij schreef: '...il semble avoir le très grave défaut d'empêcher le reclassement social des inciviques du degré mineur en les privant pratiquement de moyens d'existence. Cette situation est non seulement injuste, mais encore hautement préjudiciable à la collectivité. L'Etat n'a pas intérêt à créer une classe de parias qui se transformeraient facilement en ennemis intérieurs.'[50] Op 10 augustus 1951 heeft een omzendbrief het certificaat van burgerdeugd officieel afgeschaft, al bleef het procédé hier en daar op officieuze wijze verder bestaan.

Rond het bewijs van burgerdeugd is het, politiek gezien, nooit stil geweest. In het parlement kwam er geregeld kritiek, in het begin vooral uit christen-democratische hoek. Maar ook op het departement van Binnenlandse Zaken zorgde het procédé voor grote onrust. Dat valt af te leiden uit de woorden waarmee minister Van Glabbeke op 18 september 1945 zijn circulaire over het attest aanving: 'Dagelijks komen op het Departement klachten binnen van personen aan wie het getuigschrift van burgerdeugd geweigerd werd, en vragen om raad en advies van de gemeentebesturen omtrent de afgifte van zulke bewijzen.' Twee jaar later schrijft zijn opvolger, Vermeylen: 'Het getuigschrift van burgertrouw is een uitvloeisel van het volksgemoed. (...) Thans biedt het (...) niet meer hetzelfde nut als tijdens een meer beroerde periode van repressie en uitzuivering. Bovendien kan niet worden geloochend dat het buitenmatig gebruik van dat stuk heeft geleid tot allerhande moeilijkheden, te wijten hetzij aan de willekeur die in sommige gevallen bij de afgifte er van heeft kunnen voorzitten, hetzij aan het ergerlijk, wederrechtelijk of belachelijk karakter waartoe

49 Antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken, P. Vermeylen op een schriftelijke vraag van kamerlid Frère (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer, 25 maart 1947, p. 576). De bereidheid om de verzoeker gelijk te geven varieerde van commissie tot commissie. Het aandeel van de positieve uitspraken ging van 0% in de provincie Antwerpen over 32% (in Namen) en 37% (in West-Vlaanderen) naar meer dan 60% (in Limburg, Luik, Henegouwen en Luxemburg).

50 Geciteerd door W. Hanssens, 1948-1949, p. 377.

een herhaalde vordering van bewust bewijs aanleiding kan geven.'[51]

Het is de afwezigheid van een centraal-gestuurde controle die deze kant van de repressie deed ontsporen. In de 2.617 Belgische gemeenten kon elke burgemeester of politiecommissaris zijn eigen weg gaan. Zo lag de weg vrij voor een oneigenlijk gebruik van het attest van burgertrouw: als middel voor het uitvechten van een vete, als gunst in het lokale dienstbetoon of als middel om de familieleden van collaborateurs te treffen. Dat is de indruk die wij opdeden bij het bekijken van een honderdtal dossiers die door de provinciale beroepscommissie van Oost-Vlaanderen zijn behandeld.[52] Deze archiefdocumenten tonen ook hoe de weigering van een attest vaak de eerste stap was van een Kafkaiaanse mars doorheen de instellingen.

51 Circulaire van 19 juli 1947.

52 Deze dossiers bevinden zich in het Rijksarchief te Beveren-Waas (Provinciaal Archief, tweede directie, afdeling 21, nrs. 9582-9583 en 9601).

Hoofdstuk 2
De volksrepressie

Over de bestraffing van misdrijven heeft het gerecht het monopolie. Zo hoort het althans, zeker in een democratie. Maar soms wordt deze stelregel geweld aangedaan, bijvoorbeeld in tijden van crisis en chaos. De Belgische regering in Londense ballingschap wist dat. Zij had daarom in een paar radioboodschappen de bevolking uitdrukkelijk gevraagd het recht niet in eigen handen te nemen.

Maar wat verwacht kon worden, gebeurde ook. Het draaiboek dat was uitgewerkt om de aanhoudingen op een juridisch correcte wijze te laten verlopen werd niet zelden terzijde geschoven. Duizenden burgers werden wederrechtelijk van hun vrijheid beroofd en in kampen ondergebracht. Daarmee ontsnapte een belangrijke fase van de repressie - de opsluiting van de verdachten - gedeeltelijk aan de controle van de administratieve en gerechtelijke instanties. Het leven in de gevangenissen en kampen was bovendien zo bar dat een verblijf aldaar op zichzelf al als een zware vorm van boetedoening kon doorgaan. Om al die redenen is de internering van vele echte en vermeende incivieken als een onderdeel van de volksrepressie te beschouwen. Daarnaast zijn verdachten en/of hun familieleden zonder vorm van proces van hun bezittingen beroofd, mishandeld en in enkele tientallen gevallen ook gedood.[1] Dat heeft zich een eerste maal voorgedaan in de maanden september en oktober van 1944. Een tweede golf overspoelde het land in de maand mei van 1945.

1 Een precieze telling van de standrechtelijk-geëxecuteerden is niet voorhanden. Op basis van een krantenanalyse kwam J. Bouveroux voor Limburg tot een lijst van 22 namen van Belgen die tussen 7 september 1944 en eind 1944 op verdenking van collaboratie werden vermoord (J. Bouveroux, 1984). J. en B. Ghysens vermelden voor Aalst de moord op De Vos en Cornelis (J. en B. Ghysens, 1983).

Over de volksrepressie zijn duizenden bladzijden geschreven. Zij zijn bijna uitsluitend het werk van slachtoffers of van fel bewogen ooggetuigen.[2] Het zijn verhalen over terreur, foltering, plunderingen en brandstichting. Vermoedelijk zal het nooit meer mogelijk zijn om in deze berichten werkelijkheid en fantasie te scheiden. Wat wel kan, is het zoeken naar de maatschappelijke context waarin de feiten én hun perceptie zijn ontstaan.

1. Zwarte september 1944

De volksrepressie werd door wie er het mikpunt van was ervaren als een ware catastrofe. Dat is niet verwonderlijk. Zij had, los van haar feitelijke omvang en aard, voor vele getroffenen het karakter van een natuurramp. Bij sommige meelopers van de collaboratie was er niet eens het besef dat zij zich tijdens de bezetting misdragen hadden. De mensen die om den brode lid waren geworden van het VNV* of van Rex*, waren zich vaak niet bewust van enige schuld. Anderen, die wel beter wisten, hadden wellicht een naïef vertrouwen in het gerechtelijk apparaat. Misschien verwachtten zij een redelijk en fair proces. Vele collaborateurs kwamen bovendien uit een beschermd en beschermend milieu. De arbeidersbevolking kenden zij niet. Het brutale contact met 'de straat' zal daarom des te traumatischer geweest zijn. Bovendien trof de repressie een groep die weinig of geen ervaring had met politie, gerecht en gevangeniswezen.[3] Zo moeten zij bepaalde politionele activiteiten (huiszoekingen, langdurige ondervragingen), die ook in normale tijden gangbaar zijn, als pure terreur beleefd hebben. Jarenlang ook hadden de leden van Duitsgezinde bewegingen van hun leiders gehoord dat zij allen tot de elite van het land behoorden. Waarschijnlijk hebben sommigen deze boodschap geloofd en kwamen precies daarom de ondergane vernederingen bijzonder zwaar aan.

Al die elementen suggereren dan er een grote afstand bestaat tussen de

2 Voorbeelden zijn: T. Brouns (1969), A. Brouwers (1945), L. Cotvooghel (1974), H. de Bleecker-Ingelaere (1985), L. Fransen (1948), L. Hendriks (1952), Nemrod (1967), C. Schermsake (1950), L. Swerts (1968), F. van der Elst (1985), L. van Roy (1987). Een afstandelijker relaas is te vinden in het boek van J. Bouveroux (1984) over terreur en tegenterreur in Limburg. In een rede van procureur-generaal H. Bekaert, uitgesproken op 16 september 1946, werden cijfers opgenomen over politieke aanslagen in het gebied van het Gentse Hof van Beroep: in de loop van 1945 zijn 475 aanslagen geregistreerd; in 95% van de gevallen waren ze tegen incivieken gericht (H. Bekaert, 1946, p. 22).

3 De Federatie van Vlaamse Vrouwengroepen, een organisatie van volksnationale signatuur, heeft in de loop van 1984 en 1985 tien tallen vrouwen geïnterviewd die door de repressie werden getroffen. Vele van de antwoorden laten zien hoe groot de afstand was tussen hen en de gevangeniswereld. Eén citaat: 'Wat ze zeer erg vond in de Wollestraat (een interneringskamp, nvdr), was dat ze zich samen met andere vrouwen moest wassen. In die tijd was dat verschrikkelijk. Het was bijna zonde je in tegenwoordigheid van anderen te wassen...' (H. de Bleecker-Ingelaere, 1985, p. 43).

werkelijke feiten en de perceptie ervan. Tegelijkertijd doen zij ons begrijpen waarom het moreel en psychisch leed zo groot was en waarom het genezingsproces zo lang duurt.

De Vlaamse historicus Wils schrijft dat deze trieste episode volgens een welbewust plan is uitgevoerd, dat de volkswoede door de communisten en hun aanhang in de weerstand in scène was gezet, dat de wederrechtelijke opsluitingen en moorden volgens een al vroeger neergeschreven scenario zijn uitgevoerd.[4] Wat was de volksrepressie eigenlijk: een spontane of een georkestreerde gebeurtenis?

Oorlog is een toestand waarin grenzen vervagen. De lijn die goed en kwaad, wit en zwart scheidt is dan zeer dun. Dat is zeker zo bij het begin en het einde van een oorlog. Dan komt de gemeenschap terecht in een situatie die de sociologen anomie noemen: een overgangstoestand waarin wet en orde grotendeels op non-actief staan - niet omdat men het zo wil maar omdat het niet anders kan. De oude wetten verliezen op abrupte wijze hun kracht en de nieuwe spelregels zijn nog niet in voege. Anomie betekent ook: machtsvacuüm. Vele ambtsdragers zijn verdwenen, politie en leger zijn machteloos of op de vlucht. In zo'n omstandigheden is het verre van onmogelijk dat ontsporingen zich ongepland voordoen, dat in het smokkelgebied tussen legaliteit en illegaliteit apolitieke burenruzies en dorpsvetes tot een gewelddadige uitbarsting komen, dat het onderscheid tussen mijn en dijn verbleekt en diefstal niet langer meer als een misdaad ervaren wordt. De meidagen van 1940 zaten in zo'n schemerzone: er is toen door velen, Belgen én soldaten van de geallieerde legers, geplunderd.[5] De bevrijding was daarvan een herhaling, maar met één groot verschil: de collaborateurs waren de allereerste en vaak ook de enige slachtoffers van het wegvallen van wet en orde.[6] Dat is goed te begrijpen. Op het einde van de oorlog hadden de collaborerende bewegingen hun lot steeds meer met dat van de bezetter verbanden. Dat was de bevolking niet ontgaan. Het gevolg was dat de Duitsgezinden veelal vereenzelvigd werden met de Duitsers zelf. De snelle opmars van de geallieerden, in de loop van de maand september, bracht mee dat de bezetter verdwenen was vooraleer de volkswoede zich tegen hem kon keren. De opgekropte haat is dan op de collaborateurs losgelaten.

Het is bijgevolg riskant om de gebeurtenissen uit de bevrijdingsdagen als

4 L. Wils, 1989, pp. 247-253.

5 Voorbeelden daarvan zijn te vinden in J. Vanbossele, 1986, I, pp. 42-43.

6 Een nuance: in de maanden na de bevrijding zijn ook anderen dan collaborateurs het slachtoffer geworden van diefstal, plundering en aanrandingen. Er zijn in dat verband twee duidelijke aanwijzingen. Het aantal gevangenen van gemeen recht lag in 1945 en 1946 een heel stuk hoger dan in de jaren dertig en vijftig. De gemeenrechtelijke criminaliteit was gestegen. Wij weten bovendien dat door Belgische burgers tienduizenden diefstallen ten nadele van de geallieerde legers zijn gepleegd (J. Gilissen, 1951, p. 531).

een weloverwogen plan de campagne van een of andere politieke beweging te zien. Wat wel kan is dat sommigen in de weerstand en in de communistische partij de maatschappelijke chaos als een welgekomen bondgenoot hebben beschouwd. Maar heeft deze alliantie hen wel iets opgeleverd?[7]

Dat een gedeelte van de bevolking zich heeft laten verleiden tot het vernielen van woning en inboedel van incivieken, tot het mishandelen van vrouwen en kinderen is nog op een andere wijze verbonden met het klimaat dat elke fin-de-guerre veroorzaakt. Vier jaar terreur en vele maanden van bombardementen hadden geleid tot een feitelijke devaluatie van de waarde van een mensenleven en van het respect voor ieders eigendom. Het moreel herstel is slechts traag op gang gekomen, alvast te traag voor de vele collaborateurs aan wie de volksrepressie niet is voorbijgegaan.

2. Een voorzichtige balans

Niets is moeilijker dan het beoordelen van wat zich in de volksrepressie heeft afgespeeld. Welke maatstaf dient men te gebruiken? Leed laat zich niet tellen. Ook de vaststelling dat het de Franse en Nederlandse collaborateurs tijdens de bevrijdingsweken niet beter is vergaan biedt geen hulp.[8]

De verleiding is groot om de gebeurtenissen van toen te evalueren op grond van een hedendaags waardenbesef. Zo'n benadering moet noodzakelijkerwijze uitlopen op een vernietigend oordeel. Maar is dat wel een correcte manier van doen? De bevrijding en het einde van de oorlog veroorzaakten toestanden waarin als onwrikbaar beschouwde waarden hun bruikbaarheid grotendeels verloren. Dat is één gegeven dat in rekening te brengen is, wil men niet komen tot perspectiefvervalsing. Daarnaast is er de laatste veertig jaar een andere, een verreikender inhoud gegeven aan tal van waarden. Het denken over de rechten van de mens is geëvolueerd. Daarom ook is het verkeerd de volksrepressie op de weegschaal van de jaren negentig te leggen.

Toch vertonen de evenementen van toen twee aspecten die niet onvermijdelijk waren. Beide zijn ze op rekening van de politici te schrijven.

Een napoleontisch decreet van 10 vendémiaire van het jaar IV (of 2 oktober 1795) stelde de gemeente in bepaalde gevallen aansprakelijk voor misdrijven tegen personen of eigendommen. Het gaat hier dan om feiten die met geweld zijn gepleegd naar aanleiding van manifestaties of, zoals het de-

7 Voor een negatief antwoord op deze vraag zie de publikatie van G. Warner (1978).

8 In Nederland is vooral in de kampen waar de verdachten in afwachting van hun proces verbleven veel verkeerd gegaan. Tussen de 30 en de 40 geïnterneerden zijn er gewelddadig aan hun einde gekomen. Van 69 van die kampen is met zekerheid geweten dat zware mishandeling van gevangenen niet zeldzaam was (A. Belinfante, 1978, p. 209). Voor Frankrijk valt het grote aantal wederrechtelijke executies op: 7.300 volgens de meest recente bronnen (M. Baudot, 1986, p. 52).

creet zegt, van samenscholingen. In principe kon deze juridische beschikking door sommige collaborateurs ingeroepen worden om van de gemeente schadevergoeding te krijgen voor wat hun of hun eigendommen was overkomen. Al kort na de bevrijding is in het parlement gepleit voor niet-toepassing van het decreet. Zo zei de katholieke senator Orban: 'Duizenden gedingen tegen gemeenten en steden zijn thans bij onze rechtbanken aanhangig gemaakt op grond van het decreet van 10 vendémiaire van het jaar IV. De meesten, ik zeg niet allen, der aanleggers zijn personen waarvan de houding tegenover de bezetting de volkswoede, na de bevrijding, heeft ontketend. De aanrandingen waarvan hun bezit slachtoffer werd en die ik principieel en beslist afkeur, zijn hierdoor uit te leggen. Is het billijk dat de goede gemeenschap, de gemeente aansprakelijk gesteld worde in die gevallen? (...) de geest dezer wetgeving was zeker niet de beschutting van burgers die ontrouw hadden gepleegd tegenover het land.'[9] Pas op 17 mei 1947 heeft de regering een beslissing terzake getroffen: de toepassing van het decreet werd voor de periode van 10 mei 1940 tot 15 juli 1945 geschorst. In feite gaf de regering met dit besluit de volksrepressie een supplementaire dimensie.

Er is ook kritiek te leveren op de manier waarop de politici specifiek de tweede golf van plunderingen, in mei 1945, hebben aangepakt. De woede die de confrontatie met de gruwelen van het nazi-regime veroorzaakte levert uiteraard enige verklaring voor de nieuwe stormloop tegen de woningen van de collaborateurs. Maar op dat moment was er, anders dan in september 1944, geen sprake van een gezagsvacuüm. Toch zijn er aanwijzingen dat de regering-Van Acker te traag en te laat heeft gereageerd. Waarom? Het is goed om weten dat het land in die maand mei ook door andere troebelen geplaagd werd. In de mijnen, onmisbare schakels in de economische wederopbouw, waren wilde stakingen uitgebroken. Die vaststelling laat ons toe te begrijpen waarom premier Van Acker in zijn antwoord op een interpellatie van de katholieke senator Pholien over 'de wanordelijkheden die zich overal in het land voordoen onder voorwendsel het gebrek aan burgerzin te bestraffen' als volgt antwoordde: 'La situation est grave. Il y a grève dans les charbonnages et menace de grève générale. (...) On cherche à créer des difficultés. (...) Non seulement on veut empêcher la reconstruction du pays, mais ce qu'on cherche en ce moment, c'est de détruire nos institutions.'[10] Van Acker repte met geen woord over de hetze tegen de incivieken. Voor hem waren er blijkbaar belangrijker zaken aan de orde: o.a. de poging van communistische vakbondscellen om via een algemene staking het land in een bepaalde richting te sturen. Vandaar de hypothese dat de volksrepressie

9 *Parlementaire Handelingen*, Senaat, 16 februari 1945, p. 120.
10 *Parl. Hand.*, Senaat, 17 mei 1945, p. 76.

van mei 1945 in de hand is gewerkt door een gebrek aan aandacht vanwege de regering.

Hoofdstuk 3
De zuivering in eigen huis

De overheid was de draaischijf in de mammoetoperatie die het land moest zuiveren van ontrouwe burgers. Zij organiseerde de militaire rechtspraak en de burgerlijke epuratie en onderzocht het oorlogsgedrag van haar eigen ambtenaren. Maar zij was niet de enige scherprechter. Kort na de bevrijding is een tweede front tegen de incivieke Belgen geopend: in tal van verenigingen en beroepsgroepen is een interne zuivering doorgevoerd.

Exacte informatie over deze privé-oorlog tegen de collaborateurs is schaars. Wat er aan gegevens ter beschikking is ligt verspreid over tientallen publikaties van zeer ongelijke omvang en kwaliteit: memoires, dagboeken, verweerschriften en monografische studies over vakbonden, culturele verenigingen en beroepsorganisaties. Het scheiden van waarheid en verzinsel is vandaag nog een onbegonnen werk. Over de gevolgen van deze kant van de repressie is nog geen onderzoek gebeurd.[1]

Het is niet onze bedoeling deze blinde vlek op de kaart van de repressie nu in te kleuren. Wat hier ter sprake komt moet veeleer gezien worden als een verkenningstocht in terra incognita.

1. Epuritis?

In vele verenigingen is het intern gewetensonderzoek snel van start gegaan. Enkele voorbeelden: op 8 september 1944 riep de BSP voor de zuivering in eigen rangen een Nationale Ereraad in het leven; op 30 september werd in het

1 In Nederland is het onderzoek veel verder gevorderd. Enkele voorbeelden van publikaties: N. in 't Veld (1981 en 1983) en J. Brauer en J. Driever (1984).

kader van de Beurs een epuratiecommissie opgericht die onvaderlandse wisselagenten uit de beroepsgroep moest stoten; op 12 oktober sprak de Raad van de Brusselse Orde van Advocaten een eerste tuchtmaatregel uit tegen een 'onwaardig' advocaat; in een circulaire van 21 oktober vroeg het nationaal bestuur van het Davidsfonds alle landsvijandige leden uit de lokale afdelingen te verwijderen. Dat is maar een greep uit de vele berichten die toen in de kranten verschenen. Het ziet er trouwens naar uit dat de zuiveringswoede in de eerste maanden na de bevrijding epidemische vormen heeft aangenomen. Alleen al in de laatste week van september meldde *La Libre Belgique* de oprichting van zuiveringscommissies door het Belgisch Olympisch Comité en het Centre National d'Education Physique (20 september), door de Association Professionnelle Beige des Journalistes Sportifs (26 september), door de Belgische Wielrijdersbond (27 september), door de Belgische Atletiekliga en de afdeling Brabant van de Belgische Boksfederatie (28 september), door de wisselagenten van de Beurs van Brussel (30 september). Deze krant heeft het op 13 oktober 1944 over talrijke uitsluitingen van spelers door de Belgische Voetbalbond, op 22 oktober over schorsing of uitsluiting van een dertigtal boksers door de Belgische Boksfederatie en over de oprichting van een epuratiecommissie in de schoot van de Fédération Royale Belge de Tennis, op 18 november over zuiveringen in de Cercle Africain, op 2 december over de uitsluiting van schrijvers in de Club des Ecrivains Belges de Langue Française, op 9 december over een zuiveringscommissie in de Cercle Belge de Librairie en op 22 december over epuratie in de Fédération Maritime d'Anvers. In een brochure die eind december 1944 verscheen staat te lezen: 'De Leeraarsbond van het Middelbaar Onderwijs, de Belgische Voetbalbond, de Vereeniging van Vlaamsche Letterkundigen, de Belgische vereeniging van boekhandelaars, de Belgische journalisten, enz. enz.; ze zijn allen aan het zuiveren.'[2]

2. Raakpunten met de overheidsrepressie

De zuivering die de privé-sector in eigen huis doorvoerde was in vele opzichten verbonden met wat de overheid aan activiteiten ontplooide. Talrijk waren de gevallen waarin het optreden van een vereniging of beroepsgroep kan beschouwd worden als een uitloper van een beslissing die eerder door het parket of door de militaire rechtbanken genomen was. Vaak was het zo dat leden tegen wie een gerechtelijk onderzoek liep of over wie al een vonnis was geveld als gevolg daarvan uit de organisatie werden gestoten. Soms was er geen andere keuze. Een veroordeling bracht automatisch het verlies mee van de rechten die in art. 123sexies SWB zijn opgesomd, en zo'n verval sloot de toegang

2 Katholiek Verweer, 1945, p. 16.

tot enkele beroepsgroepen en tot het bestuur van bepaalde organisaties af. In de advocatuur, het notariaat en het medisch korps leidde een veroordeling door een repressiegerecht onvermijdelijk tot een verwijdering uit de beroepsgemeenschap. Maar los daarvan probeerden nogal wat verenigingen hoe dan ook hun naam te vrijwaren van enige blaam of smet door gebrandmerkte leden uit te stoten. Daarvan zijn vele voorbeelden te geven. In de BSP zijn enkele tientallen bestuurders uit de nationale en lokale partij-organen verwijderd, meestal omdat zij tijdens de bezetting de Unie van Hand- en Geestesarbeiders* hadden gesteund.[3] In het Centraal Verbond der Christene Textielbewerkers besloot een vernieuwd hoofdbestuur, in zijn vergadering van 15 oktober 1944, tot de afstelling van de verbondsbestuurder en '...van alle propagandisten, die gedurende de oorlog de tucht niet hebben gevolgd en hun verdere medewerking aan de commissaris, onder controle van de bezetter, hebben verleend.'[4] In het Davidsfonds heeft het nationaal bestuur gepoogd al '... diegenen te verwijderen wier aanwezigheid in de toekomst schadelijk zou zijn voor de vereniging.' Wils spreekt van een lijst waarop de naam voorkwam van 1 hoofdbestuurslid, 1 nationaal propagandist, 63 voorzitters en secretarissen van afdelingen en gewestbonden.[5]

De zuivering in de organisaties van de privé-sector was dus vaak een verlengstuk van de overheidsrepressie. Maar nu en dan gebeurde ook het omgekeerde. De advocatuur, bijvoorbeeld, is aanvankelijk op eigen kracht op zoek gegaan naar Duitsgezinde leden van de beroepsgemeenschap. Soms heeft dat onderzoek geleid tot een of andere disciplinaire sanctie.[6] Eenzelfde operatie is doorgevoerd bij de geneesheren, de apothekers en de wisselagenten. Met art. 1 van de besluitwet van 19 september 1945 heeft de regering de overheidsrepressie aan deze privé-berechting gekoppeld: al wie uit een van deze beroepsgemeenschappen was gestoten kreeg van rechtswege een levenslang verval van bepaalde rechten opgelegd.

Er is in de relatie tussen overheid en privé-sector nog een derde type aan te wijzen. In het vrij onderwijs werd de zuivering toevertrouwd aan de inrich-

3 J. Gotovitch, 1984, p. 315.
4 L. Pauwels, 1986, p. 139.
5 L. Wils, 1989, pp. 256-257.
6 R. Victor schrijft over de Antwerpse balie: 'De Raad der Orde stelde onmiddellijk drie advocaten in belichting waarvan het algemeen gekend was dat zij, ofwel het uniform der vijandelijke strijdkrachten hadden gedragen, ofwel ten voordele van deze strijdkrachten hadden geronseld. Tegen meerderen werd een onderzoek geopend en negen onder hen werden tijdelijk in de uitoefening van hun beroep geschorst, in afwachting dat een definitieve beslissing over hun geval zou genomen worden. In het geheel werden ongeveer 40 leden van de balie in betichting gesteld. (...) De behandeling van deze menigvuldige gevallen heeft de activiteit van de Tuchtraad gedurende heel het gerechtelijk jaar 1944-1945 beziggehouden' (R. Victor, 1960, pp. 485-486). De Raad van de Orde van de Brusselse Balie heeft tussen oktober 1944 en juli 1946, 26 tuchtmaatregelen genomen tegen advocaten die zich tijdens de bezetting onvaderlands hadden gedragen (Ordre des Avocats à la Cour d'Appel de Bruxelles, *Décisions de principe prises par le Conseil de l'Orde*, 1950).

tende machten. Maar de minister van Openbaar Onderwijs hield wel toezicht op de behandeling van verdachte leerkrachten in de katholieke lagere en technische scholen, want hier was de staat als leverancier van subsidies geïnteresseerde partij. De afspraak was dat de school de minister informeerde over de opgelegde tuchtstraffen. De bewindsman liet dan onderzoeken of de strafmaat in overeenstemming was met de criteria die in het openbaar onderwijs in voege waren. Hij kon een zwaardere sanctie uitspreken. Als de school hem daarin niet volgde kon hij de subsidies intrekken. Deze procedure is beschreven in het ministerieel antwoord op een parlementaire vraag van de socialistische volksvertegenwoordiger Bracops.[7] In hetzelfde document staat te lezen dat in november 1946 al zo'n 500 dossiers over onderwijzers en onderwijzeressen en een 140-tal bundels betreffende leerkrachten uit het technisch onderwijs door het ministerie van Openbaar Onderwijs waren onderzocht.

3. En het bedrijfsleven?

Auditeur-generaal Ganshof heeft in september 1946, in een rede voor het Krijgshof, een balans opgemaakt van twee jaar repressie. In deze toespraak had hij het ook uitvoerig over het oorlogsgedrag van de Belgische industriëlen. Velen gaan vrijuit, zei hij, maar anderen hebben uit zuiver winstbejag de vijand hand- en spandiensten verleend. Hen vervolgen is een ingewikkelde zaak, want het is goed mogelijk dat het gerecht daarmee de economische wederopbouw in de war stuurt. Dan komt er in zijn tekst een merkwaardige passage, die hier integraal wordt weergegeven: ‘Une des principales faiblesses de plusieurs groupes d'industriels que l'on entend souligner le plus fréquemment est que nombre d'entre eux n'ont pas pratiqué dans leurs entreprises eux-mêmes une “épuration”qui s'est faite spontanément dans la plupart des secteurs de l'activité nationale et qui eût renforcé leur autorité morale.’[8] Ganshof stuurt hier een dubbele boodschap de wereld in: de privé-berechting van collaborateurs is een alternatief voor de overheidsrepressie en in het bedrijfsleven is daarvan onvoldoende gebruik gemaakt. De auditeur-generaal sprak van ‘groupes d'industriels’. Blijkbaar viseerde hij niet de kleine en middelgrote ondernemingen. Of daar via afdankingen een interne zuivering is doorgevoerd is nooit ten gronde onderzocht. Er zijn wel aanwijzingen dat sommige bedrijfsleiders hun werknemers, tegen wie een gerechtelijk onderzoek liep, uit eigen beweging of onder druk hebben weggestuurd.[9]

7 *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer, 5 november 1946, p. 821.
8 W. Ganshof van der Meersch, 1946, p. 140.
9 Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de memoires van de Gentse hoogleraar L. Elaut, 1981, pp. 446-475.

Over de repressie in de privé-sector is zoals gezegd bitter weinig informatie voorhanden. Dat maakt het vellen van een oordeel ook zo moeilijk. Maar men mag er gerust van uitgaan dat er in de meeste gevallen een probleem van rechtszekerheid zal geweest zijn. Was er in de procedure die tot een sanctie leidde wel plaats voor het recht op verdediging? Was er een beroepsinstantie voorzien? Kon een tuchtmaatregel herroepen worden bij kennelijke dwaling of als de opwinding van de eerste maanden voorbij was? De kans is groot dat elk van deze vragen met een ‘neen’ moet beantwoord worden.

Deel 2
Politieke geschiedenis van de repressie december 1942 - december 1952

Elke periodisering draagt in zich iets van willekeur, want ze is afhankelijk van de criteria die voor het uitzetten van bakens worden gebruikt. Dat de 'Londense' regering als een eerste en aparte episode is genomen zal wel niemand verwonderen. Even vanzelfsprekend lijkt het om de regeringen-Pierlot (september 1944-februari 1945) en het eerste kabinet-Van Acker (februari 1945-augustus 1945) als één temporeel geheel te behandelen. Het gaat hier om regeringen van nationale unie. Een volgende fase loopt van augustus 1945 tot februari 1947. Wat men toen de linkerzijde noemde was aan de macht, de katholieke partij zat in de oppositie. Bovendien is het een tijd van grote tegenstellingen, ook op het stuk van de repressie. Wat moeilijker ligt het voor de periode maart 1947-december 1952. Eerst is er een rooms-rode coalitie (met herstel van het streven naar consensus), dan een overgangsregering van christen-democraten en liberalen, en ten slotte de homogene CVP-regeringen (met opnieuw polarisatie tussen links en rechts). Toch zijn er redenen om ook deze tijd als één episode te beschouwen. Wat zich van begin 1947 tot eind 1952 op het vlak van de repressie afspeelt vertoont immers een grote homogeniteit: zes jaar lang is de politieke klasse op zoek geweest naar maatregelen die de behandeling van de collaborateurs een meer redelijke en meer billijke grondslag moesten geven.

Hoofdstuk 1
Het voorspel: De Belgische regering te Londen

Van juni tot oktober 1940 was er van een Belgische regering eigenlijk geen sprake meer.[1] Met de aankomst te Londen, op 22 oktober 1940, van Pierlot en Spaak liep deze tijd van aarzelingen, twijfel en dubbelzinnigheid ten einde. Het echte werk kon beginnen.

In de opbouw van de 'Londense' repressiewetgeving hebben velen een rol gespeeld. Toch is zij hoofdzakelijk het werk geweest van enkele ministers van het oorlogskabinet-Pierlot, die zich daarbij lieten helpen door uit België overgekomen specialisten waarvan de meest vooraanstaande, auditeur-generaal Ganshof van der Meersch, in juli 1943 in de Britse hoofdstad arriveerde. De andere medespelers waren: de Raad van Advies (of Consultatieve Raad) die vanaf 11 februari 1942 de naar Londen uitgeweken parlementsleden en oud-ministers in het regeringswerk betrok, de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse Problemen* (beter bekend onder haar Franse roepnaam CEPAG) waarin politici en experts van allerlei slag over het België van na de bevrijding van gedachte wisselden en ten slotte enkele eerder marginale groepen zoals de door socialistische en liberale parlementsleden opgerichte Office Parlementaire Belge.

Juridisch steunde de berechting van de collaborateurs op een dubbele onderbouw. Aan de ene kant waren er de juridische beschikkingen die van bepaalde gedragingen zeggen dat zij strafbaar zijn. Art. 113 van het Straf-

1 Twee aspecten van het dossier 'Londense regering' worden hier terzijde geschoven. Het verhaal van de omzwervingen van de leden van het oorlogskabinet is al elders verteld en moet niet herhaald worden (zie J. Gérard-Libois, J. Gotovitch, 1971 en 1991). De strikt-juridische problematiek - was deze regering wel gerechtigd om bindende beschikkingen uit te vaardigen en waren de getroffen maatregelen niet in strijd met enkele elementaire rechtsbeginselen? - is ook al voortreffelijk door anderen behandeld (zie J. de Meyer, 1968).

wetboek straft bijvoorbeeld met de dood al wie de wapens tegen België heeft opgenomen. De tweede categorie van bepalingen regelde de berechting van wie op zo'n strafbare handeling is betrapt: dat zijn dan procedurewetten. Vanaf het jaar 1942 ontwikkelt de Belgische regering in ballingschap op beide vlakken een grote bedrijvigheid. Aan die activiteit zijn de volgende bladzijden gewijd.

1. 17 December 1942

Verreweg de belangrijkste datum in de geschiedenis van de Londense repressiewetten is 17 december 1942. Die dag ondertekenden de ministers Pierlot, Spaak, Gutt en Delfosse een besluitwet die de repressie een beslissende wending zal geven. De nieuwe bepalingen verruimen op drastische wijze de reikwijdte van de strafwetten die op de collaborateurs betrekking hebben. Een eerste uitbreiding treft de politieke medestanders van de bezetter. Art. 118bis SWB voorzag al sinds de eerste wereldoorlog straffen voor wie '...aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen heeft deelgenomen, de trouw der burgers jegens Koning en Staat, in oorlogstijd, aan het wankelen heeft gebracht, of 's vijands politiek of oogmerken heeft gediend.' Nu wordt daaraan toegevoegd dat voortaan, dit wil zeggen vanaf december 1942, ook het voeren en uitlokken of helpen van propaganda gericht tegen de weerstand en het aanzetten tot politieke medewerking met de vijand strafbaar zal zijn. De tweede ingreep ligt in de vervanging van een paar woorden in de omschrijving van politieke collaboratie en van verklikking. Vroeger diende de rechter te bewijzen dat het delict met 'kwaad opzet' was gepleegd, dat het echt in de bedoeling van de beklaagde lag de vijand te helpen. Van nu af aan zou het volstaan aan te tonen dat de betichte 'wetens' had gehandeld, dat hij besefte dat zijn gedrag voor België of voor landgenoten risico's inhield. Daardoor werd de schulddrempel gevoelig verlaagd. Ook de strafmaat werd aangepast: op politieke hulp aan de bezetter stond nu, net zoals in het geval van economische en militaire collaboratie, de doodstraf en ook de tarieven voor verklikking gingen de hoogte in. Al deze wijzigingen hadden geen retroactieve werking: zij raakten alleen de collaboratie van na 17 december 1942. Art. 113 SWB, dat op de militaire collaboratie slaat, onderging eveneens een transformatie. Via een interpretatieve bepaling werd ook het vervullen van taken van vervoer, werk of bewaking die normaal op de vijandelijke legers of hun diensten rustten als wapendracht beschouwd. Met deze wijziging is het mogelijk geweest om bijvoorbeeld de Belgische chauffeurs van het NSKK* of de Belgische arbeiders in Duitse kazernes als militaire collaborateurs te veroordelen. Deze aanpassing had

wél een retroactieve werking, omdat zij een bestaande wet niet wijzigde, maar slechts interpreteerde.[2]

In zijn verslag aan de Raad verklaarde minister van Justitie Delfosse als volgt waarom de oude teksten niet meer voldeden: 'Ingevolge de nieuwe methoden echter die de vijand in de bezette gebieden aanwendt, ten einde al de hulpmiddelen van het land ten zijnen nutte te gebruiken en den binnenlandschen weerstand te ondermijnen, hebben sommige teksten niet de duidelijkheid of de gestrengheid die men zou wenschen.' En wat verder: 'Elke daad, die zonder verschooning, een hulp voor den vijand uitmaakt, vertraagt het uur van 's lands bevrijding en doet rechtstreeks aan de heldhaftige pogingen van zooveel patriotten afbreuk. Vooral met het oog op den inzet van den strijd en den moed der bevolking onder de bezetting, past het dat na den oorlog geen der handlangers van den vijand, dank zij de onduidelijkheid of de ontoereikendheid van een wettekst, aan de straf die het verraad verdient kan ontkomen.'[3]

De besluitwet van 17 december 1942 heeft verstrekkende maar vooral onvoorziene gevolgen gehad. Het net waarmee men na de bevrijding op collaborateurs zou jagen, was nu zo fijnmazig van structuur geworden dat er onvermijdelijk honderdduizenden landgenoten in de positie van verdachte terecht konden komen. Eind 1942 schoot een mechanisme in gang dat men na de oorlog niet meer onder controle kon houden. Vijf jaar later zal tijdens een bespreking van de begroting van de minister van Justitie daarover volgende uitspraak te beluisteren zijn: 'Les ministres résidant à Londres n'ont pas suffisamment vécu le drame de l'occupation (...). Le gouvernement de Londres est rentré en Belgique avec ce préjugé, je dirais volontiers instinctif sinon explicite, que les 8 millions de Belges qui étaient restés au pays devaient faire la démonstration de leur civisme.'[4] Zo viel er een eerste en zware hypotheek op de repressie: het aantal beschuldigden zal veel te groot zijn om de berechting van de collaborateurs in redelijke banen te leiden. Hier ligt al een verklaring voor wat wij later in het boek een ontsporing van de repressie zullen noemen.

Deze besluitwet veroorzaakte nog meer onheil. Op drie types van collaboratie (militaire, economische of politieke hulp aan de vijand) stond nu als enige strafmaat de doodstraf. Dat maneuvreerde de krijgsauditeurs en de rechters die de collaborateurs moesten beoordelen in een ongemakkelijke positie. De afwezigheid van variatie in de strafmaatregelen gaf hen immers niet de kans om ten volle rekening te houden met de aanzienlijke verschillen

2 Dat was de officiële versie. Zij zal na de oorlog tot grote controverses leiden omdat de stelling dat het slechts om een interpretatieve wet ging niet door iedereen werd aanvaard.
3 *Belgisch Staatsblad*, 29 december 1942, p. 512.
4 De uitspraak is van PSC'er H. Lambotte (*Parl. Hand.*, Kamer, 18 juni 1947, p. 3).

in omvang en ernst van de gelaakte feiten. Wat konden zij dan doen? Ofwel oriënteerden zij zich naar de letter van de wet, wat onvermijdelijk leidde tot zeer strenge straffen want de doodstraf als enige referentiepunt trok de strafmaat naar omhoog. Hiervan waren in de eerste plaats de meelopers van de collaboratie het slachtoffer. Zelfs het in rekening brengen van verzachtende omstandigheden hielp niet genoeg, omdat de verplichte minimumstraf nog vrij hoog lag. Ofwel lieten zij de verdachte ongemoeid vanuit de overweging dat een bepaald gedrag de in de besluitwet voorziene straffen niet waard was. Dat verwekte dan vaak ergernis in de publieke opinie omdat medestanders van de bezetter op die manier helemaal vrijuit gingen. In de confrontatie met dit dilemma hebben vele magistraten - althans in de eerste maanden na de bevrijding - gekozen voor een bijna slaafs volgen van de wet. Het zou anders verlopen zijn als de politici in de wetgeving zelf meer variatie in de strafmaat hadden gebracht. De berechting van de verklikkers laat het positief effect dat daarvan verwacht mocht worden duidelijk zien. Voor verklikking lag een brede waaier van sancties ter beschikking, gaande van 5 jaar opsluiting tot de doodstraf. De strafmaat was afhankelijk van de gevolgen die de aangifte aan de vijand voor het slachtoffer had gehad. De rechter kon kiezen en de boetedoening beter afstemmen op de schuld. Het gevolg was dat voor deze veelal toch hatelijke vorm van hulp aan de vijand de straffen over het algemeen milder waren dan voor bijvoorbeeld wapendracht.

Begin 1946 zal bij de politici het besef doordringen dat de besluitwet van eind 1942 de berechting van de collaborateurs in een ongewenste richting had gestuwd. Dan begint de moeizame en vaak vergeefse zoektocht naar een herstel van wat fout was gegaan. Daarin slagen was een bijna onmogelijke opgave, ook al omdat de wetgever ondertussen de vergissingen van december 1942 had herhaald in tal van latere juridische beschikkingen.

De nefaste gevolgen van de besproken besluitwet dwingen ons tot het stellen van een waarom-vraag: waarom hebben de Belgische politici het nodig gevonden om de reikwijdte van de repressie zo zeer uit te breiden en de strafmaat zo aanzienlijk te verzwaren? De vraag is des te prangender omdat er tal van aanwijzingen zijn dat tot in de herfst van 1942 niet gedacht werd aan een grootscheepse strafexpeditie tegen de Duitsgezinde Belgen. Eén indicatie hiervoor is te vinden in het tweede rapport van de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse Problemen. In dat verslag, dat in april 1942 wordt ingediend, staat te lezen: ‘Les actes de trahison commis par un petit nombre de Belges, qui se sont mis au service actif de l'ennemi, ne peuvent rester impunis. Leur châtiment doit être prompt et net. Une série de textes existe dans notre législation pénale. (...) Après examen, il semble que ces textes permettent d'atteindre les meneurs ou les principaux responsables, et de les frapper avec une sévérité suffisante.’ Wél meenden sommigen in de Commissie dat enige aanvulling nodig was om ook de collaborateurs uit de schrij-

vende en de sprekende pers hun verdiende loon te geven. En het rapport gaat verder: 'Moyennant ce complément, l'arsenal contre les traîtres paraît suffisant.' Voor wat de meelopers van de collaboratie betreft (VNV-leden, Rexisten en het Légion Wallonie*) voorzag de Commissie: '...comme un châtiment approprié la privation d'une partie des droits politiques, à savoir l'éligibilité'.[5] Voor die sanctie, die na vijf jaar zou uitdoven, was niet eens iedereen gewonnen. Hier staat dus te lezen dat de geldende strafbepalingen volkomen geschikt en toereikend waren om de repressie te voeren. Deze tekst weerspiegelt bovendien een beleidsvisie die ook in andere documenten uit of over die tijd aan te treffen is: het zijn de voormannen van de collaboratie die voor - zij het zeer strenge - bestraffing in aanmerking komen; de overigen kan men vrijuit laten gaan of desnoods kortstondig de verkiesbaarheid ontnemen. In zijn mémoires schrijft Jef Rens, te Londen secretaris-generaal van de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse Problemen, over premier Pierlot: 'Hij had een bijzondere belangstelling voor de rechterlijke actie, die hij voorzag tegen diegenen die aan de Duitse bezetter hun actieve medewerking verleend hadden. Dat was inderdaad een zeer delicaat probleem. Het kwam herhaaldelijk te berde in de consultatieve raad. Ik vreesde een uitbarsting van door haat gedreven actie. Om die te voorkomen had ik een formule vooruitgezet, die Pierlot na een korte aarzeling, bijtrad. Daarin maakte ik een onderscheid tussen de grote menigte van z.g. kleine collaborateurs, die meestal om den brode in ondergeschikte rollen onder de Duitse bezetting gewerkt hadden. Voor hen bepleitte ik amnestie*. Voor vooraanstaande verantwoordelijke leiders van politieke partijen en van sociale en economische organisaties, die met de vijand samengeheuld hadden, vond ik geen genade. Evenmin voor verklikkers en collaborateurs, die de dood van bepaalde landgenoten op hun geweten hadden, stond ik een milde gerechtelijke actie voor. Deze formule van z.g. nationale pacificatie uit hoofde van vergevensgezindheid, voor de brede massa van kleine collaborateurs, trok Pierlot aan.'[6] H. Borginon schreef in 1973 dat Balthazar, lid van de Belgische regering in ballingschap, hem ooit vertelde dat het oorlogskabinet beslist had ten hoogste zo'n vijftienhonderd collaborateurs te laten arresteren.[7] Volgens De Vleeschauwer, tot 2 oktober 1942 minister van Justitie in de Londense regering, was er in de visie van de bewindsploeg oorspronkelijk geen sprake van een harde repressie.[8] Hij citeert ook de 'bejaarde socialistische voorman de Brouckère', die op een vergadering van de Consultatieve Raad zei: 'Nous étions tous d'avis ici qu'il fallait une puni-

5 *Rapports de la Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre*, 1944, p. 21.
6 J. Rens, 1984, p. 169.
7 H. Borginon, 1973, p. 39. Deze bron moet met de nodige reserve behandeld worden, aangezien het om informatie uit de tweede hand gaat.
8 *Parl. Hand.*, Kamer, 29 maart 1949, p. 10.

tion exemplaire aux grands coupables, aux grands responsables, qui seraient au nombre de sept, de huit ou de neuf cents.'[9]

Waarom dan toch, in het laatste kwartaal van 1942, die ommezwaai? Van De Vleeschauwer komt de volgende uitleg: 'Gewoonweg wordt het sedert de bevrijding alhier voorgesteld alsof de overdreven repressie de uiting zou zijn van de Belgische regering van Londen, die niets of niet genoeg van het gebeuren in het bezette gebied afwist en die de harde plak wou zwaaien over de velen die onder de vijandelijke bezetting natuurlijk niet hadden gehandeld zoals de in Engeland verblijvende vrije Belgen. Niets is minder juist en de waarheid vergt hier een historische rechtzetting. De regering (...) was terdege bekommerd om het gewichtige vraagstuk der noodzakelijke repressie, die zij in het verschiet zag. Uit bezet België zijn ons echter op het einde van 1942 en in 1943 enkele vooraanstaande en luidsprekende personaliteiten overgekomen, die het beter wisten en die beweerden namens de bevolking van bezet België te spreken. Zij kwamen met voorstellen af die ons werkelijk deden huiveren.'[10] Wie kan dat geweest zijn? Uit de rest van de interventie van De Vleeschauwer blijkt dat hij het uitsluitend heeft over Antoine Delfosse, die op 20 augustus 1942 in Londen was aangekomen en anderhalve maand later het ministerie van Justitie zal overnemen. Het verhaal van De Vleeschauwer vindt enige bevestiging in een studie van de historicus L. Schepens. Ook hij ziet minister Delfosse als een sleutelfiguur in het ontstaan van de besluitwet van 17 december 1942. Delfosse zou uit bezet België informatie hebben meegebracht die Pierlot verplichtte zijn houding ten aanzien van de collaboratie en de repressie te herzien.[11] Men dient te beseffen dat de Belgische politici te Londen slechts mondjesmaat informatie uit het bezette land ontvingen. Bovendien waren de berichten zelden eensluidend en dat verhoogde de verwarring nog.[12] Voor de Londense regering was Delfosse een bevoorrechte getuige. Hij was in contact geweest met het comité Gilles* dat ten behoeve van het oorlogskabinet allerlei inlichtingen over bezet België verzamelde. Twee juristen vormden de kern van dat comité: de Leuvense hoogleraar Charles de Visscher en auditeur-generaal Ganshof. Men mag aannemen dat Delfosse de regering vooral heeft gewezen op de omvang en de ernst van de collaboratie en op de noodzaak om via een verharding van de strafwetten de afschrikking te vergroten. De regering kon toen echter niet weten dat de informatie waarover Delfosse beschikte hoofdzakelijk op de toestand in Wallonië betrekking had. Door veralgemening is zeer waarschijnlijk een verkeerd beeld over de situatie in Vlaanderen ontstaan.

9 *Parl. Hand.*, Kamer, 29 maart 1949, p. 10.
10 Idem.
11 L. Schepens, 1980, pp. 182-183.
12 Persoonlijke mededeling A. de Schrijver, 25 september 1990.

Enkele gebeurtenissen in het najaar van 1942 zullen het pleidooi van Delfosse ongetwijfeld ondersteund hebben. In zijn *De Belgen in Groot-Brittannië* schrijft Schepens dat de Belgische regering onder de indruk was gekomen van wat de geallieerden in de loop van 1942 hadden beslist met betrekking tot de berechting van oorlogsmisdadigers.[13] De afspraken, die op 7 oktober van dat jaar in een plechtige verklaring te Londen en te Washington werden bekendgemaakt beloofden een veel grotere gestrengheid dan in de nadagen van de eerste wereldoorlog te zien was geweest. Ook in bezet België veranderde het klimaat. Op 6 oktober 1942 voerde de militaire overheid de verplichte tewerkstelling in Duitsland in voor mannen tussen de 18 en de 50 jaar en voor ongehuwde vrouwen tussen de 21 en de 35 jaar. Die maatregel zal bij de bevolking grote haat tegenover de medestanders van de bezetter opwekken. Struye laat in zijn oorlogsdagboek zien hoe eind '42 de stemming in de publieke opinie grimmiger wordt. Op 1 december 1942 noteert hij: '...il existe, dans le pays entier, une soif de "justice" ou de "vengeance" qui pousse d'innombrables Belges à exiger que les "traîtres" soient châtiés (...) on peut dire que la population est quasi-unanime à s'opposer d'avance à toute politique de "coups d'éponge" ou d'amnistie générale.'[14]

Toch valt het te betwijfelen of met dat alles een bevredigende verklaring is gegeven voor de scherpe bocht van 17 december 1942. Daarom is het misschien goed nog even de persoon van Delfosse zelf onder de loep te nemen. Deze minister was in de eerste oorlogsjaren geen onbesproken figuur. Zijn gedrag tijdens de zomer van 1940 heeft velen doen denken dat hij gewonnen was voor een politiek van verstandhouding met de bezetter. Schepens schrijft: 'Hij stond dus niet helemaal zuiver in zijn schoenen en daaraan zou men hem tijdens en na de oorlog nog herinneren.'[15] Ook bij de Belgische politici te Londen riep de persoon van Delfosse vragen op. In een brief aan minister Spaak schrijft C. Huysmans dat de weigering van Delfosse, in juli 1940, om zich in Frankrijk bij de andere leden van de regering te voegen een slechte indruk heeft gemaakt en dat het feit dat een minister zich onder het gezag van de bezetter heeft geplaatst eigenlijk een daad van overgave is.[16] In een geruchtmakende tussenkomst, tijdens de vergadering van de Consultatieve Raad van 16 september 1942, zei de socialistische volksvertegenwoordiger A. Gailly van Delfosse dat hij naar Frankrijk was gegaan om

13 L. Schepens, 1980, pp. 176-177.

14 P. Struye, 1945, p. 126. Toch, zo signaleert Struye nog, richt de roep om wraak zich vooral tegen de grote schuldigen: 'La vindicte publique se déchaîne (...) en particulier contre les dirigeants de Rex et du V.N.V., contre les plus notoires des publicistes, contre les dénonciateurs et contre les fonctionnaires qui ont collaboré aux déportations d'ouvriers. (...) On souhaite une procédure expéditive et limitée aux cas les plus flagrants.'

15 L. Schepens, 1980, p. 182.

16 H. Balthazar, J. Gotovitch, 1978, dl. VII, p. 106.

ambtenaren ertoe aan te zetten naar het bezette land terug te keren en de inboedel van sommige ministeries en van de nationale radio-omroep te repatriëren.[17] Vertrekkend van deze berichten over Delfosse is het een kleine stap naar de stelling dat zijn roep om een harde aanpak van de collaborateurs moest dienen om het eigen verleden wit te wassen. Maar blijkbaar kon hij premier Pierlot overtuigen.[18] Dat werd hem wel vergemakkelijkt door de afwezigheid te Londen, in het najaar van 1942, van collega's die hem anders wellicht hadden afgeremd: De Schrijver verbleef in de Verenigde Staten, Balthazar was naar Canada gestuurd en De Vleeschauwer was halfweg 1942 naar Kongo vertrokken om aldaar een politieke brand te blussen.[19] Het is anderzijds niet bekend welke rol de Consultatieve Raad in de voorbereiding van de besluitwet gespeeld heeft. In principe diende de regering haar projecten aan de Raad voor te leggen, maar zij was niet verplicht om met het standpunt ervan rekening te houden. En bovendien leefden kabinet en Raad in de herfst van 1942 op gespannen voet met elkaar.[20] En de Commissie voor de Studie van de Naoorlogse Problemen? Het derde rapport van deze *think tank* - dat dateert van december 1942 - suggereert dat de Commissie aan de voorbereiding van de besluitwet heeft meegewerkt. Op pagina 64 staat te lezen dat een subcommissie '...a recherché les mesures à prendre en vue de faciliter le maintien d'ordre et la répression des crimes contre l'Etat. Il a abouti à l'établissement de deux projets d'arrêtés à délibérer en Conseil des Ministres.' Het valt te betwijfelen dat hier van een echte participatie sprake is geweest. Wij kunnen ons immers niet van de indruk ontdoen dat er in de Commissie weinig aandacht is geweest voor het repressieprobleem. Eén aanduiding daarvan: de vijf verslagen van de Commissie beslaan in totaal honderdveertig bladzijden; slechts drie pagina's hebben betrekking op de berechting van de collaborateurs.

Uit het beschikbaar bronnenmateriaal vloeit bijgevolg als hypothese voort dat een fundamentele stap in de uitbouw van de repressie gezet is onder instigatie van één enkele persoon, Antoine Delfosse. Tal van omstandigheden - waarvan het ontbreken bij de andere politici van een realistische inschatting van het repressievraagstuk niet de geringste is - hebben daartoe de gelegenheid geschapen. België zou voor deze lichtzinnigheid trouwens een zware tol betalen: de repressie zou bijna één jaar lang op een verkeerd spoor lopen. Blijft de vraag waarom in de maanden die volgden geen bezinning is gekomen. Geleidelijk aan zouden de 'Londenaars' toch over meer en

17 L. Schepens, 1980, p. 45.

18 In een mededeling aan een van de auteurs zei A. de Schrijver dat de Londense repressiewetten eigenlijk voorbereid zijn in gesprekken tussen Delfosse en Pierlot.

19 Merkwaardig is ook dat de naam van De Vleeschauwer ontbreekt onder de besluitwet van 17 december 1942.

20 L. Schepens, 1980, pp. 39-40.

betere informatie beschikken. Het is niet gebeurd, vermoedelijk omdat een nieuw probleem waarmee het Londens kabinet ondertussen was geconfronteerd zo'n correctie in de weg stond. In het laatste oorlogsjaar moet de regering-Pierlot beseft hebben dat haar gezag in het België van kort na de bevrijding op een uitermate wankele basis zou rusten.[21] Zij had niets te winnen bij een verzachting van de repressiewetgeving. Dat zou de negatieve houding van het verzet en van vele burgers in het bezette land alleen maar hebben versterkt. Het mag dan ook niet verwonderen dat de Londense ministers hun visie op de collaboratie eerder hebben verstrakt dan gemilderd. Zo vaardigden zij op 6 mei 1944 de ‘besluitwet op het verval van de nationaliteit en de opschorting van zekere rechten wegens in tijd van oorlog tegen de uitwendige veiligheid van de Staat bedreven misdrijven’ uit. Deze juridische beschikking, die ondertekend was door alle ministers, voerde onder meer art. 123sexies SWB in: wie tot een criminele straf veroordeeld werd verloor van rechtswege voor het leven tal van politieke en burgerlijke rechten; een correctionele straf leidde tot een tijdelijk verval van rechten. De minister van Justitie gaf volgende verantwoording: ‘Het ware niet aan te nemen dat zij die met den vijand hebben geheuld kort na de bevrijding van het grondgebied aan ons openbaar leven zouden deelnemen. (...) Zij die het Vaderland hebben verraden moeten geheel en snel in de onmogelijkheid worden gesteld om kwaad te doen.’[22] Het had niet veel gescheeld of aan de veroordeelde collaborateurs werd ook de Belgische nationaliteit ontnomen. Delfosse schreef daarover: ‘Dergelijke oplossing is aanlokkelijk wegens haar logica en haar eenvoud; het is dan ook natuurlijk dat de openbare meening op zeer algemeene wijze uiting heeft gegeven aan haar wensch ze te zien toepassen.’[23] De ministerraad wou evenwel niet zo ver gaan en voerde het verval van nationaliteit alleen in voor wie bij verstek tot een criminele straf veroordeeld werd. De regering sloeg ook nog in de richting van de Belgen die in het kader van de Bormscommissie een schadevergoeding hadden gekregen. De besluitwet van 2 juni 1944 voorzag de teruggave van deze sommen aan de Belgische staat en, zo nodig, de instelling van een sequester.

2. 26 Mei 1944

Anderhalf jaar na de besluitwet van 17 december 1942 zette de regering-Pierlot een tweede stap van grote betekenis: op 26 mei 1944 legde zij de procedure voor de berechting van de collaborateurs vast.

21 Zie deel 4 voor een uitwerking van deze gedachte.
22 *Belgisch Staatsblad*, 2 september 1944, p. 410.
23 Idem, pp. 410-411.

De totstandkoming van deze sleutelwet verschilt op tal van vlakken van wat bij de produktie van de besluitwet van 17 december 1942 te zien was. Zo was de incubatietijd veel langer. Al in een radiorede van 21 juli 1943 had Pierlot enkele krachtlijnen van de procedurewet geschetst.[24] Men mag aannemen dat ook uitvoeriger van gedachte is gewisseld over de te nemen opties. De oorlogsregering was sinds 6 april 1943 uitgebreid tot een zevenkoppige ploeg en bepaalde collega's van Justitieminister Delfosse namen nu, zoals nog zal blijken, actiever deel aan de voorbereiding van de repressiewetgeving. Bovendien was op 20 mei 1943 voor de Consultatieve Raad een nieuwe formule ingevoerd die zijn bevoegdheden merkelijk vergrootte. Voortaan moest het advies van de Raad ingewonnen worden over alle ontwerpen van besluitwetten en van besluiten van algemene strekking. Regering en Raad waren nu ook beter geïnformeerd over de toestand in bezet België, wat de kans op misgrepen ietwat beperkte. Belangrijk is ook dat vanaf juli 1943 auditeur-generaal Ganshof de regering had vervoegd en volop meewerkte aan de voorbereiding van de procedurewet.[25] Hoe zwaar zijn aanwezigheid op de besprekingen woog valt af te lezen uit een curieus incident dat Ganshof zelf publiek heeft gemaakt.[26] Eind mei 1944 nam de regering in extremis, op initiatief van het socialistisch parlementslid Rolin en met de zegen van Justitieminister Delfosse, in de besluitwet een amendement op dat verzetslui en inlichtingsagenten als rechters in de krijgsraden en -hoven zitting deed nemen. Dat was een beslissing die verstrekkende gevolgen kon hebben. Ganshof heeft van meet af aan geprobeerd de regering, die in deze zaak het Franse voorbeeld volgde, op haar stappen te doen terugkeren. Ganshof schrijft daarover (in de hij-vorm): ‘Daar deze pogingen mislukten, verzocht hij om ontslag uit zijn ambt. Hij deelde dat aan de regering mee door een brief van 17 juni 1944.’ De auditeur-generaal vreesde dat het amendement de kans deed ontstaan dat een beklaagde door zijn slachtoffer zou worden gevonnist, dat passie en excessen in het gerecht zouden binnensluipen en dat de beslissingen van de krijgsgerechten aan gezag zouden verliezen. Hij voegt er aan toe dat hij krachtig gesteund werd door minister De Schrijver. Ganshof besluit dit verhaal met de droge opmerking: ‘De besluitwet, die de datum van 26 mei 1944 draagt, werd in het Staatsblad bekendgemaakt op 2 september 1944. In de artikelen 6 en 7 was het amendement, dat tot het ontslag van de Auditeur-generaal had geleid, weggelaten.’ En in een

24 L. Schepens, 1980, p. 191.

25 Ganshof schrijft dat hij - zij het in zijn functie van Hoog-Commissaris voor de Veiligheid van de Staat - tussen 25 september 1943 en 31 augustus 1944 voor de regering vele rapporten maakte: ‘Parmi ces rapports, il convient de citer notamment ceux qui concernent les matières suivantes: (...) la préparation de nombreux textes législatifs en matière de répression...’ (*Rapport sur l'activité du Haut Commissariat à la Sécurité de l'Etat*, p. 18).

26 W. Ganshof, 1968, p. 420.

voetnoot staat dat het niet uitgesloten is dat het op aandringen is van De Schrijver dat het amendement uiteindelijk uit de tekst is verdwenen.[27]

Met de besluitwet van 26 mei 1944 heeft de regering gekozen voor het militaire gerecht als plaats voor de berechting van de collaborateurs. Dat was geen innovatie. De optie om collaboratiefeiten aan de militaire rechtbanken voor te leggen was al in een wet van 15 juni 1899 vastgelegd, tijdens de eerste wereldoorlog uitgebreid (besluitwet van 11 oktober 1916) en in de wet van 19 juli 1934 bevestigd. De besluitwet van 26 mei 1944 leunde op deze bestaande rechtsgronden en verruimde de reikwijdte ervan nog enigszins.

De keuze voor een militaire rechtspraak is tijdens en na de oorlog voorwerp geweest van hevige controverses. De tegenstanders hebben redenen van principiële, van juridisch-technische en van organisatorische aard ingeroepen. De militaire procedure, zo zei men, bood minder waarborgen voor een serene berechting dan de burgerlijke. Zij zou onvermijdelijk leiden tot een schending van vitale rechtsbeginselen. Een juridisch-technische overweging was dat de gekozen formule een inbreuk betekende op het principe dat alleen het Hof van Assisen bevoegd is inzake politieke delicten. Organisatorisch moest, zo luidde een derde groep van argumenten, het project mislukken omdat de weg langs de militaire rechtbanken te omslachtig was. Op al deze bedenkingen is door de voorstanders van de militaire procedure geantwoord. In deze kwestie is aan woord en wederwoord nog steeds geen einde gekomen. Het is niet de bedoeling hier het debat over te doen. Geen van de auteurs van dit boek is trouwens bevoegd om een definitief oordeel over gelijk en ongelijk uit te spreken. Wat ons interesseert is de vraag naar de feitelijke werking van wat op 26 mei 1944 is ontworpen.

De berechting van de collaborateurs door de militaire rechtbanken is allesbehalve probleemloos verlopen. Dat staat uitvoerig beschreven in de volgende hoofdstukken. Sommige moeilijkheden waren niet te voorzien. Zo bleek de ontworpen procedure niet bestand tegen de extreme druk die de vloedgolf van dossiers na de bevrijding zou veroorzaken. Het systeem was niet berekend op tienduizenden beschuldigden. De druk op de krijgsgerechten leidde onvermijdelijk tot oververhitting. In het beste geval liep dat uit op aanzienlijke vertragingen, in het slechtste geval op tragische ontsporingen. Daarbij komt dat de eerste naoorlogse regeringen te traag reageerden op de noodsignalen die het auditoraat-generaal uitstuurde.

Andere moeilijkheden waren nauw verbonden met de inhoud van de besluitwet van 26 mei 1944 zelf. Een sleutelelement in deze besluitwet is de concentratie van bevoegdheden in de handen van de krijgsauditeur. Deze

27 W. Ganshof, 1968, pp. 420-421. Met zijn uitdrukkelijke vermelding van 26 mei 1944 als geboortedatum van de besluitwet geeft Ganshof in feite aan dat er gebruik is gemaakt van de techniek van antidatering.

vervulde de functies zowel van officier van gerechtelijke politie en magistraat van het openbaar ministerie als van onderzoeksgerecht. Zo'n combinatie van rollen bracht in één persoon opdrachten samen die in andere omstandigheden over meerdere individuen zijn verdeeld: een onderzoek starten, iemand aanhouden, een voorlopige hechtenis verlengen of beëindigen, huiszoeking doen, beslag leggen, al of niet vervolging instellen, straf vorderen.[28] Vanaf eind 1945 kon (en moest) de krijgsauditeur bovendien via de inhoud van zijn vordering zelfstandig beslissen of iemand in aanmerking kwam voor de 'kleine' dan wel de 'grote' krijgsraad (besluitwet van 18 december 1945) of voor een transactie (besluitwet van 10 november 1945).[29] De keuze voor een soort super-magistraat was niet zonder risico's. Om zijn omvangrijke en complexe taak tot een goed einde te brengen moest de auditeur of substituut-auditeur over vele gaven beschikken. Over deze kant van de zaak was blijkbaar onvoldoende nagedacht: elders in het boek is beschreven hoe al na een paar maanden de reserve aan valabele kandidaten was opgebruikt en hoe de minister van Justitie noodgedwongenjonge en onervaren juristen met een voor hen veel te zware taak moest belasten.

Een tweede bron van moeilijkheden toont verwantschap met wat eerder als wezenlijk gebrek in de besluitwet van 17 december 1942 is aangeduid: de procedure die de Londense regering ontwierp miste soepelheid. Zij was ongetwijfeld geschikt voor de berechting van de ernstige gevallen van collaboratie, maar zij was te zwaar, te omslachtig en te arbeidsintensief voor de beoordeling van de kleine collaborateurs. Daardoor stroomde in de eerste vijftien maanden na de bevrijding heel veel energie naar dossiers waarvoor een eenvoudiger procedure had volstaan. Dat had auditeur-generaal Ganshof blijkbaar wel verwacht. Uit zijn briefwisseling met de naoorlogse Justitieministers Verbaet en Grégoire weten wij dat Ganshof reeds te Londen een ontwerp voor een alternatieve procedure had uitgewerkt. In een brief aan Verbaet (van 18 oktober 1944) brengt de auditeur-generaal zijn Londense voorstellen in herinnering die '...auraient donné au pouvoir judiciaire les moyens d'assurer (...) la répression rapide, efficace et adaptée à la situation, des fort nombreux actes de collaboration qui ne commandent pas l'application d'une peine criminelle.'[30] Om redenen die later ter sprake komen heeft de Londense regering gemeend met de uitwerking van die plannen te moeten wachten tot na de bevrijding. In juni 1945, in een van zijn rapporten aan de minister van Justitie, komt Ganshof terug op de dringende noodzaak om

28 Het is deze extreme concentratie van bevoegdheden die de PSC'er en latere premier Pholien tot een beruchte, maar vaak verkeerd geciteerde, uitspraak zat brengen: '...on a créé une juntice militaire formidable, composée d'un demi-millier d'auditeurs, armés d'une puissance comparable à celle d'un roi-nègre...' (*Parl. Hand.*, Senaat, 9 april 1946, p. 67).

29 Zie hoofdstuk 3 van deel 2 voor een uitvoerige bespreking van deze besluitwetten.

30 Persoonlijk archief.

een vorm van snelrecht te voorzien. Hij doet dat naar aanleiding van het neerleggen, door oud-minister Delfosse, van een wetsvoorstel terzake. Ganshof is enthousiast: 'Il est souhaitable que ce projet d'arrêté-loi soit adopté dans le plus bref délai possible. Il permettrait d'assurer une répression adéquate des faits les moins graves, tout en ne maintenant pas leurs auteurs en état de détention...'[31] Maar ook nu aarzelt de regering. Op 4 september 1945 geeft Ganshof in een brief aan J. Hubrecht, secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, commentaar op een ontwerpbesluitwet van minister Grégoire die eindelijk, één jaar na de start van de repressie, een vereenvoudigde berechting wil invoeren.[32] In de brief verwijst Ganshof opnieuw naar het project dat hij al in de Londense tijd had uitgeschreven.

De aarzelingen van de opeenvolgende regeringen hebben de zaak van de repressie geen goed gedaan. Nogal wat fouten in de werking van de krijgsgerechten vinden hun oorsprong in de afwezigheid van een mini-procedure voor mini-collaborateurs. In wezen was hier dezelfde constructiefout gemaakt als in de besluitwet van 17 december 1942: voor de behandeling van een grote verscheidenheid aan cases was slechts één enkele standaardformule beschikbaar. Het zou tot begin 1946 duren vooraleer - met de besluitwetten van 10 november 1945 en 18 december 1945 - op het stuk van de procedure een gevarieerder aanbod aan middelen werd gecreëerd. Maar ondertussen was al heel wat verkeerd gelopen.

31 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 6.
32 Persoonlijk archief.

Hoofdstuk 2
De repressie en de politieke agenda

De draad van de geschiedenis wordt nu even losgelaten. Vooraleer het naoorlogs verhaal van de repressie verteld wordt, is het immers nodig na te gaan hoe belangrijk de berechting van de collaborateurs als politiek thema is geweest.

Bij de bevrijding stond België voor een enorme uitdaging. Bijna vijfhonderdduizend gebouwen waren verwoest of beschadigd. Honderden bruggen waren vernield. Het spoorwegnet was helemaal ontredderd, de handelsvloot voor 60% verdwenen. Fabrieken lagen stil of draaiden op halve kracht. De bevoorrading van de bevolking was in gevaar, het tekort aan voedsel en kolen angstwekkend. Het heropstarten van de economische machinerie verliep in het begin erg moeizaam, niet het minst omdat de oorlog tot in mei 1945 gewoon verderging. Op het politiek vlak was de wederopbouw een niet minder grote opgave. In de eerste weken na de bevrijding zakte het land weg in een gezagsvacuüm. Wie in het kader van de Nieuwe Orde aan de macht was gekomen sloeg op de vlucht of werd afgezet. Voor de regering, die de oorlog niet zonder verlies aan prestige en geloofwaardigheid had overleefd, kwam het er nu op aan de vacante ambten snel en met respect voor de wettelijkheid te bemannen. Dat was niet zo gemakkelijk, ook al omdat op tal van plaatsen echte of vermeende verzetslui de vrijgekomen posities hadden ingenomen. Bovendien zou al snel over een van de hoofdrolspelers - koning Leopold - een felle controverse ontstaan. Dan was er ten slotte nog de netelige kwestie van de berechting van de medestanders van de Duitse bezetter.

De afwikkeling van deze problemen nam jaren in beslag en dwong de politici voortdurend tot het bepalen van prioriteiten. Welke plaats gaf men in deze, vaak wisselende, rangorde aan het vraagstuk van de repressie? Het antwoord is dat de berechting van de collaborateurs meestal als een kwestie

van tweede of derde orde is behandeld. De repressie stond zelden helemaal vooraan in de belangstelling van de politici en als dat toch gebeurde was het van korte duur. Aan die stelling zijn de volgende bladzijden gewijd.

1. De repressie: een tweederangsprobleem?

Sociologen zeggen dat elke samenleving de voorraad aan problemen op een tweevoudige wijze naar belangrijkheid rangschikt. Er is de publieksagenda die de weergave is van wat in de bevolking aan strijdpunten aandacht krijgt. De inhoud ervan is te vinden in de media, in de eisenbundels van tal van verenigingen en in manifestaties van allerlei aard. Aan de andere kant is er de politieke agenda die tot uiting komt in de plannen en de daden van de regering, het parlement en de ambtenarij. Soms lopen deze beide rangordes parallel, vaak ook wijken zij van elkaar af.

De politieke agenda kan langs drie wegen tot ontwikkeling komen. In een democratie als de onze is het in beginsel zo dat allerlei groepen met elkaar in competitie treden bij de samenstelling van de publieksagenda om dam, in een tweede stap, de aandacht van de politici op te eisen. Zo hebben de organisaties van gewapende en burgerlijke weerstanders, van politieke gevangenen en weggevoerden in de eerste jaren na de bevrijding onafgebroken via moties en betogingen de belangstelling van de publieke opinie kunnen trekken. De opwinding in de bevolking sloeg dan vaak over naar de politieke klasse. De tweede route is een soort binnenweg: sommige groepen slagen er in om rechtstreeks de politieke agenda te beïnvloeden. Een voorbeeld: tijdens de tweede regering-Van Acker (augustus 1945-juli 1946) hadden de verzetsverenigingen directe toegang tot enkele ministers, waaronder Justitieminister Grégoire. Hij was een van hen en daarom als het ware hun megafoon in de ministerraad en in het parlement. Er is nog een derde helemaal niet ongebruikelijk scenario mogelijk: de politici leggen zelf vast wat voorrang moet krijgen en pogen dan de publieksagenda daarmee in overeenstemming te brengen. Zij doen dat met behulp van gezagsargumenten, zij schakelen bevriende journalisten in of mobiliseren hun militanten voor het bewerken van de publieke opinie. De koningskwestie is een paar keer op deze wijze *top of the bill* geworden.

De regeringen en de politieke agenda

Van de naoorlogse regeringen uit de jaren veertig en de vroege jaren vijftig kan men niet zeggen dat zij grote inspanningen hebben geleverd om de repressiekwestie in het politiek en maatschappelijk leven prioriteit te geven. Eén indicatie daarvan is te vinden in de inhoud van de opeenvolgende regeringsverklaringen. Tussen september 1944 en november 1952 zijn elf kabi-

netten gevormd. Drie ervan (Van Acker III, Spaak I en Huysmans - zij regeerden van maart 1946 tot maart 1947, toen de militaire rechtbanken nota bene op volle toeren draaiden - hebben in hun verklaring voor het parlement geen enkel woord aan de repressie besteed. De ploeg-Eyskens die medio 1949 aantrad had er vier lijntjes voor over. Bij de andere regeringen schommelde het schrijfwerk over de berechting van de collaborateurs rond de twintig regels. Geen wonder dat ook in de parlementsdebatten, die op een regeringsverklaring volgden, de repressie meestal op de achtergrond bleef. Was er al eens wat vuurwerk, dan waren alleen de mindere goden erin betrokken. Er zijn twee uitzonderingen: de discussie die naar aanleiding van het aantreden van het kabinet-Spaak II (maart 1947) is gevoerd en de bespreking van de regeringsverklaring-Duvieusart (juni 1950). In beide gevallen hebben ook vooraanstaande parlementsleden (De Schrijver voor de CVP en de socialisten Buset en Rolin) hun standpunt laten horen. Merkwaardig is ook dat in de Kamer geen van de elf ministers van Justitie uit die periode met enige commentaar over de repressie in het investituurdebat is tussengekomen. In de Senaat waren de Justitieministers wel iets actiever.

Tweemaal in de onmiddellijke naoorlog heeft een regering het parlement om bijzondere machten gevraagd. Op zo'n moment wordt een regeringsploeg gedwongen om een brede discussie over haar plannen te openen. In feite ontstaat aldus een tussentijds investituurdebat. Ook langs deze weg kon het repressiethema volop in de politieke belangstelling komen. Is dat ook gebeurd? Het antwoord is neen. Als in november 1944 het kabinet-Pierlot een verzoek om bijzondere machten ter stemming legt, is er nauwelijks aandacht voor wat de ministers inzake repressie met hun blanco cheque denken te doen. Voor wie van cijfers houdt: de discussies beslaan in de *Parlementaire Handelingen* zowel voor de Kamer als voor de Senaat een zestigtal bladzijden; daarvan hebben er alles samen genomen nog geen drie betrekking op de bestraffing van de collaborateurs. Twee maanden later vraagt ook premier Van Acker een vrijbrief. In een eerste wetsontwerp, dat de buitengewone machten moet vastleggen, is er van repressie en epuratie niet eens sprake. De volle aandacht gaat naar de bestrijding van de zwarte markt. De Senaat verwerpt dat project. In een tweede ontwerp is de epuratie wél aan de orde. Deze keer ontspint er zich in de Kamer, op 14 maart 1945, een diepgaande discussie over de berechting van de kleine collaborateurs. CVP-voorman De Schrijver is lang aan het woord. Hij trekt de krijtlijnen waarbinnen volgens zijn partij de regering haar bijzondere machten mag aanwenden. Blijkbaar was er dienaangaande in de schoot van het kabinet zelf nogal wat onrust ontstaan, want twee weken later presenteert Van Acker in de Kamer een heuse regeringsverklaring waarin hij de reikwijdte van de bijzondere machten, ook inzake epuratie, nader omschrijft. In diezelfde maand maart van 1945 krijgt de regering bovendien zes interpellaties over

de repressie te verwerken. Het ziet er dus naar uit dat in die weken de hele politieke klasse met enige nervositeit tegen het probleem van de repressie aankeek. Zo schoof dit onderwerp voor de eerste keer naar de top van de parlementaire agenda.

Een regering kan uiteraard ook langs andere wegen dan via haar plechtige principeverklaringen een thema hoge prioriteit geven. Als zij een of andere kwestie met een wetsontwerp aanpakt, prikkelt zij het parlement tot een gedachtenwisselingen de partijen tot een publiek standpunt. Dan schiet een probleem op de politieke agenda naar omhoog en kan er ook in de publieke opinie beweging ontstaan. Wat blijkt nu? Dat in de eerste jaren na de bevrijding zowat alle juridische beschikkingen in verband met de repressie onder de vorm van besluitwetten zijn gefabriceerd. Dat is zo voor de wetgeving op de burgerlijke epuratie, op de transactie, op het bewijs van burgertrouw, op de interpretatie van art 115 SWB (bestraffing van economische collaboratie). In al deze gevallen kon de regering de beslissende besprekingen binnenskamers houden. Een openbaar debat is daarmee telkens achterwege gebleven. (Er is één - late - uitzondering: de wet van 14 juni 1948, die de herziening van de burgerlijke epuratie regelde, is in Kamer en Senaat voorbereid. Daarover later meer.)

Voor het lichtschuwe gedrag van de premiers en hun ministers zijn meerdere verklaringen te bedenken. Misschien ging het om een ware debatangst, omdat er in de bewindsploeg weinig of geen consensus bestond inzake het repressiebeleid. Dat kan het geval geweest zijn voor de regering-Pierlot (september 1944-februari 1945) en de eerste regering-Van Acker (februari-augustus 1945). De aanwezigheid in beide kabinetten van christen-democraten én communisten, die in hun houding tegenover de collaboratie lichtjaren van elkaar verwijderd waren, stond een gezamenlijk project in de weg. In die omstandigheden was het voor de regering beter te zwijgen dan uit vele monden te spreken. Voor die beide kabinetten geldt ook dat zij op het stuk van de repressie verdronken in een zee van problemen. Het gerechtelijk apparaat moest vanaf de grond opgetrokken worden. Er was de chaos in de interneringskampen. Levensnoodzakelijke informatie over de omvang en de ware betekenis van de collaboratie ontbrak. De ministers kwamen niet veel verder dan tot het voeren van een paniekbeleid. Het verbaast daarom niet dat zij voor wat de repressie betreft de confrontatie met het parlement en met de publieke opinie probeerden te ontwijken. Die hypothesen voldoen echter niet als uitleg voor de stilzwijgendheid van de vier volgende kabinetten (Van Acker II, Spaak I, Van Acker III en Huysmans) die in hun houding tegenover de collaborateurs een veel homogener visie vertoonden. Misschien waren deze ministers van oordeel dat veel dringender kwesties dan de repressie voorrang moesten krijgen?

Van kamerleden en senatoren

Natuurlijk beslist niet alleen de regering over wat belangrijk is en wat niet. Kamerleden en senatoren hebben een hele reeks mogelijkheden ter beschikking om op de politieke agenda in te werken.

De minst agressieve techniek bestaat erin de ministers te bestoken met schriftelijke vragen. Dat is hier zeker gebeurd: de repressie is alleen al in de jaren 1946, 1947 en 1948 457 maal in een parlementaire vraag ter sprake gekomen. Dat lijkt veel en doet vermoeden dat de vertegenwoordigers van het volk de regering langs deze weg gedwongen hebben om met dat thema rekening te houden. Het hoger geciteerde cijfer verliest echter aan kracht als het in een breder kader wordt gezet: in het geheel van de duizenden toen aan de ministers gestelde vragen was het aandeel van het repressiethema in die jaren respectievelijk 5%, 7% en 8%.

Een tweede mogelijkheid doet zich voor bij de jaarlijkse bespreking van de begroting van de bewindslui, eerst in de vergaderingen van de parlementscommissies, later in openbare zitting. Met het oog op dit boek zijn voor de jaren 1945 tot 1952 de discussies over de begroting van het departement van Justitie bestudeerd, zowel in de verslagen van de commissies als in de *Parlementaire Handelingen*. Vooraf dient gezegd dat het eerste begrotingsdebat rijkelijk laat viel: voor de Senaat in december 1945 en voor de Kamer meer dan twee jaar na de bevrijding. Maar goed, de begroting gaf van dan af wel degelijk aanleiding tot openhartige, soms zelfs zeer controversiële commissieverslagen en tot uitvoerige discussies in de openbare vergadering. Absolute uitschieters zijn de debatten in de Kamer van 13 tot 19 november 1946 en van 17 tot 26 juni 1947. Telkens wordt de minister van Justitie verplicht om omstandig zijn repressiebeleid toe te lichten. Zo valt dan - zij het slechts voor enkele dagen - het volle licht op het thema van de bestraffing van de collaboratie. Toch moet ook hier een nuance gemaakt worden. De kamerleden en senatoren die het debat animeren zijn tweederangsfiguren. Zelden stapt een fractieleider in de discussie. Ook is uit bepaalde uitlatingen af te leiden dat de besprekingen vaak slechts voor een handvol aanwezigen gevoerd werden. Soms is de repressie ter sprake gekomen in debatten over de begroting van andere departementen dan Justitie. Maar als dat gebeurde, was het zeer zijdelings.

Er lag voor de parlementsleden een derde weg open: zij konden via een wetsvoorstel met het repressiethema de politieke agenda binnendringen. Dat werd in 1945 enkele malen geprobeerd in verband met het probleem van de politieke rechten van de kleine collaborateurs. Er zijn wetsvoorstellen geweest van onder meer de socialisten Vranckx, Rolin en Vermeylen, van de liberaal Ch. Janssens en van de UDB'er en oud-minister Delfosse. Weer valt op dat de regering - hier het kabinet-Van Acker II - een publieke discussie vermeden heeft door het dossier naar de ministerraad over te hevelen

en het parlement met een besluitwet de pas af te snijden. Het duurt tot 1949 vooraleer een wetsvoorstel (van CVP-kamerlid Roppe over een herziening van de burgerlijke epuratie) tot een open debat zal leiden.

Voor de gedeputeerden is de interpellatie een vierde toegang tot de politieke agenda. De parlementsleden hebben dit middel met groot succes gebruikt: bracht de bestraffing van de collaboratie hoge koorts in regering en parlement, dan was een interpellatie daarvan de verwekker. Tussen het moment van de bevrijding en de verdwijning van Justitieminister Pholien uit de regering-Van Houtte (najaar 1952) zijn er een veertigtal interpellaties geweest waarin de repressie het enige of, in ieder geval, een voornaam thema vormde. Kijkend naar hun politieke weerslag kan men deze interpellaties in vier categorieën onderbrengen. Een paar keer is het thema van de repressie slechts het toevallig slagveld waarop een heel ander gevecht geleverd wordt. Dat is zo bij een interpellatie van Pholien op 16 oktober 1945 en van Struye op 13 november 1946. In beide gevallen nam een vooraanstaand parlementslid van de CVP (die toen in de oppositie zat) een meer algemene kentrek van de linkse regeringen onder Van Acker en Huysmans op de korrel. Die kabinetten behandelden tal van delicate dossiers met behulp van bijzondere machten. Hierdoor werd het parlement buitenspel gezet. Dat zinde de CVP uiteraard niet. Deze partij greep dan ook elke gelegenheid aan om wat zij een verkrachting van de democratie noemde aan te klagen. Pholien had in zijn interpellatie felle kritiek op de buitenparlementaire totstandkoming van de besluitwet van 19 september 1945 op de burgerlijke epuratie. Een jaar later interpelleerde Struye ‘over het machtsmisbruik van de regeering door gebruik te maken van de bijzondere machten (...) voor een zaak van politieken aard die buiten het kader van de bijzondere machten valt en die trouwens het voorwerp was van een aan de bespreking van het parlement voorgelegd wetsvoorstel’ (13 november 1946). De zaak waarvan sprake betreft de invoering van een voorafgaandelijk onderzoek van de verkiesbaarheid van de kandidaten bij de wetgevende, provinciale en gemeentelijke verkiezingen. Het raakpunt met de repressie is er: het gaat ook om de politieke rechten van wie verdacht is van en nog niet veroordeeld is voor collaboratie. Maar in feite wilde Struye met zijn aanval een veel verder gelegen doel treffen: de regering Huysmans en haar ‘misprijzen voor het parlement’. Een tweede type is de gelegenheidsinterpellatie: zij vertrekt van een voorval, een beslissing van een minister, een incident, en beperkt zich ook meestal tot dat feit. Haar politieke weerslag is te verwaarlozen. In deze categorie zitten de interpellaties van CVP'er Pholien over ‘de wanordelijkheden die zich overal in het land voordoen onder het voorwendsel het gebrek aan burgerzin te bestraffen’ (17 mei 1945), van zijn partijgenoten Orban en Moreau de Melen over in de pers gepubliceerde documenten inzake economische collaboratie (15 januari 1947), van de socialist Hoyaux (8 juli 1947) en de li-

beraal Buisseret (9 juli 1947) over de geslaagde ontsnappingspoging van een notoire inciviek, van de communist Demany over 'de omstandigheden waarin Robert Poulet genade werd geschonken en de redenen van het ontslag van rechtsvervolging van graaf Capelle, ex-secretaris van Leopold III' (29 maart 1949) en van Blum (liberaal) en Bracops (socialist) over het opnieuw in dienst nemen van inciviek gemeentepersoneel (21 februari 1950). De derde groep is belangrijker: zij omvat interpellaties die de voorbode zijn van een groot parlementair offensief op het vlak van de repressie. Zoiets doet zich een eerste maal voor eind 1947 begin 1948. Op 29 oktober 1947 interpelleren de kamerleden Demany en Hoyaux Justitieminister Struye over zijn beleid inzake gratie en vervroegde invrijheidstelling van veroordeelde collaborateurs. Drie maanden later doet Glineur (KP) het verhaal over in de Senaat. Die interpellaties zijn te zien als een generale repetitie voor de frontale aanval die Struye iets later zijn portefeuille zal kosten. Het scenario herhaalt zich tussen januari 1951 en november 1952. In negen interpellaties komt er keer op keer socialistische, liberale of communistische kritiek op het repressiebeleid van de homogene CVP-regering. Het zijn signalen die doen vermoeden dat er op dat vlak iets aan het broeien is. Het sluitstuk komt halfweg november 1952 in de gedaante van de interpellaties van kamerlid Collard (BSP) en van de senatoren Buisseret (liberaal) en Rolin (BSP) die het kabinet Van Houtte even in ernstige moeilijkheden zullen brengen. Dat laatste steekspel hoort echter al thuis in een vierde categorie: de interpellaties die in regering, parlement en publieke opinie zeer grote opwinding hebben veroorzaakt.

Interpellaties als hefboom

Van november 1944 tot november 1952 groeide vijfmaal een interpellatie met de repressie als onderwerp tot een politieke gebeurtenis van formaat uit. Telkens werd langs deze weg een debat over de bestraffing van de collaboratie geopend. Het liberale kamerlid Mundeleer opent de reeks in het najaar van 1944. Zijn interpellatie aan het adres van het 'Londens' kabinet-Pierlot is één lange klaagzang over het falen van deze regering, ook op het domein van de repressie. Vele van zijn collega's vallen hem bij. Dat verplicht minister van Justitie Verbaet om in een zeer uitvoerige tussenkomst de stand van zaken te schetsen. Het is dan de eerste keer dat het parlement en de minister ten gronde de repressie bespreken. Veel heviger is de confrontatie die zich in februari-maart 1945 voordoet. Op 6 en 7 februari van dat jaar vormt een interpellatie van de socialisten Buset en Anseele in de Kamer de parlementaire stoot die de al erg wankele regering-Pierlot helemaal doet vallen. De bestraffing van de collaborateurs is in de tirade van de beide BSP'ers niet het enige, maar wel een belangrijk thema. Onmiddellijk na het aantreden, eind februari 1945, van het kabinet-Van Acker I blijkt dat rond het vraag-

stuk van de repressie de gemoederen nog niet bedaard zijn. Alleen al in de loop van de maand maart zijn zes interpellaties (drie in de Kamer, drie in de Senaat) aan dat probleem gewijd. Zij worden gehouden door drie socialisten (Mariën, Vranckx en Missiaen), twee liberalen (Olyff en Tahon) en één CVP'er (de Dorlodot). Eind augustus wordt het debat heropend als vier senatoren (de CVP'ers Pholien en Houben, de liberaal Coulonvaux en de socialist Doutrepont) de minister van Justitie en/of zijn premier interpelleren. Het parlement houdt de berechting van de collaborateurs bijgevolg zes maanden lang op de politieke agenda. Dat zal effect hebben, want in het najaar van 1945 verschijnen een drietal besluitwetten die de repressie een meer stabiele koers bezorgen.

De volgende episode kent een wat bizar verloop. Op 11 juni 1946 vragen de kamerleden Hoyaux, Vercauteren (BSP) en Demany de liberale minister Van Glabbeke, nu al de vijfde naoorlogse titularis van het departement van Justitie, uitleg over de bestraffing van de economische collaboratie. De minister houdt een omstandig pleidooi waarin hij zijn beleid en zijn plannen toelicht. Ogenschijnlijk is het incident daarmee gesloten. Tot de socialistische senator Rolin twee weken later het thema weer opneemt en Van Glabbeke beschuldigt van een poging tot beïnvloeding van de rechters die over de economische collaborateurs moeten oordelen. Dan gaat het plots heel snel. De CVP-oppositie dient een motie van wantrouwen in, Rolin onthoudt zich, twee leden van de meerderheid zijn afwezig en de regering, die in de Senaat slechts op een smalle basis rustte, wordt in de minderheid gesteld. Exit het kabinet-Van Acker III.

In november 1948 is het de beurt aan minister Struye en de rood-roomse regering-Spaak II. Over het voorspel (de interpellaties van Demany, Hoyaux en Glineur) hebben we hier al gesproken. Op 18 november 1948 nemen de socialist Collard en de liberalen Pierco en Lefebvre in een samengevoegde interpellatie afstand van het gratiebeleid van de minister. De aanleiding is de omzetting in levenslange hechtenis van de doodstraf van Surin en Boveroulle, twee van de doders van Rex. De interpellatie loopt uit op het ontslag van Struye en op een kortstondige regeringscrisis.

De vijfde en laatste episode speelt zich dag op dag vier jaar later af. Opnieuw is Collard de interpellant. Ook nu weer is het gratiëren van twee bekende collaborateurs (de doodstraf van Breendonkbeul De Bodt wordt omgezet in levenslange opsluiting en rijkswachtgeneraal Van Coppenolle wordt vervroegd vrijgelaten) de onmiddellijke aanleiding. Deze keer komt de zaak ook voor in de Senaat, waar Buisseret en Rolin interpelleren. Er is één verschil met de gebeurtenissen in november 1948: de minister van Justitie, Pholien, van wie het dubbele genadebesluit afkomstig was heeft de opstand van een gedeelte van het parlement niet afgewacht. Hij nam al begin september 1952 ontslag.

Keren we nu terug naar wat in het begin van dit hoofdstuk is gezegd over het ontstaan van de politieke agenda. Er zijn, tussen 1944 en 1952, in het leven van het parlement een paar momenten waarop de intense aandacht voor de repressie parallel loopt met wat de publieke opinie op dat ogenblik bezighoudt. Dat is zo in november 1944 en in het voorjaar van 1945. Ogenschijnlijk zijn ook eind 1948 en in de herfst van 1952 de beide agenda's in mekaars pas gaan lopen. Het lijkt wel of de publieke beroering over de genade die aan beruchte collaborateurs was verleend toen moeiteloos overgeslagen is naar een al opgewonden parlement, dat naar de techniek van de interpellatie gegrepen heeft. Zo redenerend komt men tot de conclusie dat het repressiethema dan de oorzaak is geweest van de val van twee justitieministers en van één regering. Dat is echter een aanvechtbare interpretatie van wat er eigenlijk is gebeurd.

Er was in de loop van 1948 weliswaar onvrede gegroeid over het gratiebeleid van minister Struye. Collard was zeer zeker niet de eerste die de minister daarover interpelleerde. Bovendien hadden tal van patriottische verenigingen een perscampagne tegen Struye gevoerd. Maar er heerste in politieke kringen evenzeer ongerustheid over de gang van zaken in de schoot van de regering. De beide coalitiepartners - CVP en BSP - waren al enige tijd aan het overleggen hoe zij het kabinet-Spaak II een tweede adem konden bezorgen. Er werd gedacht aan een herverkaveling van de ministeriële bevoegdheden en ook aan een nieuw regeringsprogramma. Deze besprekingen waren in oktober 1948 al ver gevorderd. Er werd gewacht op een geschikte gelegenheid om de voorziene operatie uit te voeren. Collard zelf maakte hierop in de aanhef van zijn interpellatie allusie: ‘Je regrette sincèrement que ce débat vienne au moment où des négociations sont en cours entre les groupes de la majorité.’[1] In de bewindsploeg was minister Struye een kwetsbare schakel. De gebeurtenissen die zijn aftreden voorafgaan lezen als een kroniek van een aangekondigde dood.[2] In zijn eigen partij was tegen hem verzet gerezen omdat hij naar de mening van niet-weinigen in de CVP te veel doodstraffen liet uitvoeren. Andere, hoofdzakelijk Waalse, christendemocraten namen hem daarentegen de beslissing in de zaak Surin en Boveroulle zeer kwalijk. Zo had het arrondissementeel comité van de PSC van Bergen de minister al begin november gedesavoueerd. De socialisten van hun kant waren geprikkeld omdat hij in hun ogen te vaak genade verleende en ook zijn sterk royalistische uitspraken zinden hen niet. Toen het gratiëren van de ter dood veroordeelde Rexisten Surin en Boveroulle in het

1 *Parl. Hand.*, Kamer, 18 november 1948, p. 4.
2 Deze interpretatie is gebaseerd op de commentaren die na de val van de regering verschenen zijn in *La Libre Belgique, L'Avenir du Luxembourg, Le Peuple, Gazet van Antwerpen, De Nieuwe Gids, Het Laatste Nieuws* en *Vooruit*.

zuiden van het land hevige beroering verwekte, openden de Waalse socialisten het vuur op de minister van Justitie. De val van Struye is bijgevolg wel met het probleem van de repressie verbonden, maar er speelden zeker andere overwegingen mee. Ook in de epiloog van deze geschiedenis ligt daarvan een aanduiding. Struye moest zo nodig vervangen worden, zo luidt de officiële versie, omdat hij te veel doodstraffen omzette in levenslange opsluiting. In cijfers uitgedrukt gaat het om 82% van de dossiers waarover hij een beslissing heeft genomen. Maar na Struye zal in 94% van de gevallen gratie worden verleend.

Ook in de gebeurtenissen van eind 1952 verschijnt de repressie meer als aanleiding dan als oorzaak van een politieke crisis. Hier zijn het de gemeenteraadsverkiezingen van november die het politieke decor vormen waartegen het aftreden van Pholien zijn ware betekenis krijgt. Socialisten en liberalen hadden al in de zomer van 1952 het gratiebeleid van Justitieminister Pholien, dat reeds langer op weerstand stootte, als campagnethema gekozen. Pholiens betwiste beslissing, in augustus, om genade te verlenen aan De Bodt en om Van Coppenolle vrij te laten opende voor de oppositie nog interessantere mogelijkheden. Weer verliep de mobilisatie van de bevolking hoofdzakelijk langs de organisaties van weerstanders, politieke gevangenen en weggevoerden. Op 27 augustus 1952 werd een Comité voor Beroep op het Land opgericht, dat op 14 september te Brussel een grootscheepse manifestatie organiseerde. De BSP en de liberale partij eisten de vervroegde bijeenroeping van het parlement. Premier Van Houtte weigerde en kwam zijn minister begin september 1952 in een radiorede ter hulp. Deze bluspoging mislukte en Pholien trad af, vermoedelijk onder druk van zijn eigen partij die aldus de electorale schade wou beperken. In de regerende CVP had het beleid van Pholien trouwens ook voor onenigheid gezorgd.[3] Zo ging men naar de verkiezingen. De stembusuitslag viel voor de CVP tegen. De oppositie probeerde, zoals te verwachten was, aan de lokale verkiezingen gevolgen te verbinden voor de nationale regering. Het is in dit kader dat de novemberinterpellaties van Collard, Rolin en Buisseret moeten worden gezien. Socialisten en liberalen grepen de beroering rond het gratiëren van De Bodt en Van Coppenolle aan om de regering onder supplementaire druk te zetten. Opnieuw was het repressiethema eerder een voorwendsel dan de echte inzet van een politieke confrontatie.

3 Op 20 november 1952 schrijft *De Standaard* in een commentaar op de interpellatie-Collard: ‘De aanval van de oppositie was dan ook niet zozeer tegen de minister gericht, maar tegen haar politieke concurrent, de rechterzijde. En die aanval komt te laat. De beroering in de CVP is vrijwel geluwd.(...) Al zijn de meningen nog wel verdeeld en ondervinden de voorstanders van een herziening der repressie de zeer nadelige invloed van de herrie, toch bestaat er geen gevaar meer voor de soliditeit van het homogene kabinet.’

De interpellatie-Rolin die in juli 1946 het heengaan van minister Van Glabbeke en van de hele regering-Van Acker III meebracht is een geval apart. Niets liet vermoeden dat een parlementaire gedachtenwisseling, in juni van dat jaar over de berechting van de economische collaborateurs een paar weken later zou uitgroeien tot een kabinetscrisis. Het thema zelf stond niet vooraan op de publieksagenda en ook in regeringskringen had het geen speciale aandacht gekregen. Dat de motie van wantrouwen tegen Van Glabbeke in de Senaat een meerderheid bekwam lijkt ook al een ongelukje. Toch is er meer aan de hand geweest. In het dossier is een grote rol gespeeld door een hoge magistraat, met name de eerste voorzitter van het Krijgshof van Brussel Loppens. Deze rechter had in een schrijven aan tientallen collega's hevige kritiek geuit op bepaalde passages in het antwoord van Van Glabbeke op de juni-interpellaties. Volgens Loppens had de minister de grens die de rechters afschermt van de uitvoerende macht overschreden door zich rechtstreeks tot de auditeurs te richten met een persoonlijke interpretatie van de strafwet. De brief van de hoge magistraat is publiek gemaakt en is de negende juli 1945 door Rolin gebruikt tijdens zijn interpellatie. Enkele dagen later ging Loppens nog een stap verder: hij liet weten dat Van Glabbeke bij hem was tussenbeidegekomen in verband met een lopende zaak van economische collaboratie. Er zijn ook aanwijzingen dat senator Rolin bij het opstellen van zijn pleidooi geholpen werd door auditeur-generaal Ganshof.[4] Het ziet er bijgevolg naar uit dat het incident rond Van Glabbeke sterk beïnvloed is door het optreden van enkele topfiguren uit de magistratuur. Het dossier is, met andere woorden, op de politieke agenda gekomen via een interventie van mensen uit de gerechtelijke wereld. Dat geeft deze episode ongetwijfeld iets ongewoons. Toch blijkt uit krantecommentaren dat ook hier partijpolitieke overwegingen mogelijkerwijze een rol hebben gespeeld. Er is geschreven dat, in het vooruitzicht van de gemeenteraadsverkiezingen van november 1946, in kringen van de regeringspartijen gezocht werd naar een gelegenheid om de CVP, die vanuit de oppositie electorale winst mocht verwachten,

4 Persoonlijke mededeling J. Stengers. We kunnen daaraan het volgende toevoegen. Van Glabbeke was in zijn antwoord op de interpellatie van Hoyaux en Vercauteren (Juni 1946) op een dubbele wijze in aanvaring gekomen met de auditeur-generaal. Hij had kritiek geuit op een circulaire (van 9 juli 1945) waarin Ganshof ten behoeve van de auditeurs een vervolgingsbeleid inzake economische collaboratie uitstippelde en hij had aan een meer recente circulaire (van 13 mei 1946) een zeer persoonlijke interpretatie gegeven. Ganshof en interpellant Rolin van hun kant hebben tijdens de oorlog te Londen samengewerkt bij de voorbereiding van de repressie. Van Glabbeke zelf heeft later, als gewoon parlementslid, Ganshof in volle Kamer aangevallen. Zo beschuldigde hij hem in november 1946 van ongeoorloofde financiële manipulaties met overheidsgeld (*Parl. Hand.*, Kamer, 14 november 1945, p. 17). Ook zei hij dat Ganshof tijdens het ministerschap van Van Glabbeke maandenlang geweigerd had een onderzoek te openen tegen graaf Capelle (de secretaris van Leopold III) die verdacht werd van politieke collaboratie (*Parl. Hand.*, Kamer, 29 oktober 1947, p. 15).

alsnog in het kabinet op te nemen. Het incident met Van Glabbeke opende de mogelijkheid om echte onderhandelingen te beginnen.[5]

2. Territoriumtwisten

De berechting van de collaborateurs was jarenlang op de politieke agenda aanwezig, zij het zelden als probleem van allereerste orde. Maar welke aspecten van de repressie trokken eigenlijk de aandacht van regering en parlement? De interpellaties, de schriftelijke vragen aan de ministers, de debatten over de justitiebegroting, de regeringsverklaringen leveren ons het antwoord op die vraag. Eén gegeven valt meteen op: sommige thema's bleven aanhoudend op de agenda, andere waren tijdgebonden. Vaste thema's waren: de variatie in de strafmaat en de bevoegdheden - bij de repressie - van de uitvoerende, de wetgevende en de rechterlijke macht. Elk van deze punten lokte geregeld discussie uit. Er waren aan de andere kant ook aspecten die alleen in een bepaalde periode te voorschijn kwamen. Zij weerspiegelen eigenlijk het verloop van de repressie. Zo gaat de aandacht tijdens de eerste vijftien maanden na de bevrijding in sterke mate naar drie problemen: de interneringen, de trage start van de militaire rechtbanken en het oorlogsgedrag van de Belgische industriëlen. Die thema's zakken dan weg om vanaf het najaar van 1946 plaats te maken voor het probleem van de wederopvoeding van de veroordeelde Belgen. Een half jaar later verschuift de belangstelling naar wat dan als de meest dringende opgave ervaren wordt: het herstel, via gratie en vervroegde vrijlating, van een zeker evenwicht in de strafmaat. Alleen de kwestie van de verhoudingen tussen gerecht, regering en parlement wordt hier nu uitgewerkt. De andere thema's komen uitvoerig ter sprake in de volgende hoofdstukken.

In de berechting van de collaborateurs was een rol weggelegd voor elk lid van de trias politica. Het parlement kon de wetgeving aanpassen en interpreteren. Koning en ministers van hun kant droegen verantwoordelijkheid op het vlak van onder meer het gevangenisbeleid, de vervroegde invrijheidstelling en het verlenen van genade. De rechterlijke macht, ten slotte, was in principe het koninginnestuk. Jarenlang is de precieze afbakening van ieders terrein het voorwerp van politieke discussies en controverses geweest. Daarbovenop kwam het probleem van de participatie van de verzetsgroepen, van de verenigingen van politieke gevangenen en weggevoerden en van andere betrokkenen. Elk van die strijdpunten is quasi onafgebroken aanwezig geweest op de politieke agenda van die tijd.

5 Zie hiervoor de commentaren van *Volksgazet, Het Laatste Nieuws* en *Gazet van Antwerpen* op het ontslag van Van Glabbeke.

Lekenrechters?

Al in september 1944 brak een hevige territoriumtwist los. Voor de aanhouding en internering van verdachten had het Londens oorlogskabinet een mooi scenario ontworpen dat volstrekte wettelijkheid moest waarborgen. De snelheid waarmee de bevrijding van België voltrokken werd verhinderde de regering echter tijdig de nodige infrastructuur op te bouwen. Weerstanders van het eerste en het laatste uur schoven het ontstane vacuüm binnen. Het gevolg hiervan was dat vele interneringen eigenlijk wederrechtelijk waren. In ministerraad en parlement wekte dit grote bezorgdheid. Die kwam volop tot uiting in een Kamerdebat op 7 en 8 november 1944. Drie maanden later zal Justitieminister Verbaet precies aangeven wat er juridisch fout was gegaan. De interneringen, zei hij, zijn bedoeld om te verhinderen dat sommige verdachten de publieke orde in gevaar brengen. Zij dienen niet als strafmaatregel: 'Ce domaine est réservé aux juridictions de répression.' Bepaalde groepen, zei hij nog, hebben van de interneringsmaatregel echter een oneigenlijk gebruik gemaakt om zelf tot bestraffing te kunnen overgaan.[6] Kort daarna verplaatste de discussie zich: nu ging de aandacht vooral naar de samenstelling van de commissies die advies moesten geven over de mogelijke vrijlating van geïnterneerde verdachten. Bij de voorstelling van het regeringsprogramma van het kabinet-Van Acker II (augustus 1945) kondigde de premier aan dat hij kantonnale adviescommissies zou oprichten waarin '...des déportés politiques ayant un certain âge, n'ayant pas de casier judiciaire, etc' zouden zetelen.[7] Dat leverde hem kritiek op van de kant van de rechterzijde.

In het kabinet-Van Acker II, dat zonder de katholieken regeerde, werd het betrekken van leken in de repressie trouwens als een aantrekkelijke en dus te veralgemenen formule voorgesteld. Op 29 augustus 1945 verdedigde Justitieminister Grégoire het plan om bij de berechting van economische collaborateurs te werken met de volgende procedure: '(...) Un collège composé de représentants des milieux patronaux, des syndicats ouvriers et de la résistance devrait pouvoir éclairer le président du conseil de guerre sur les sanctions fiscales, pénales et civiles qui doivent atteindre le petit collaborateur économique.'[8] Dezelfde dag stelde hij ook voor weerstanders mee te laten oordelen over de toekenning van het bewijs van burgertrouw.[9] Deze projecten van Grégoire lokten bij de katholieke parlementsleden fel verzet uit. In de Senaat had PSC'er Hanquet het over 'ces magistrats d'occasion' en over jury's '...qui feront abstraction de toute la formation délicate du ma-

6 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 februari 1945.
7 *Parl. Hand.*, Senaat, 10 augustus 1945, p. 563. Deze kantonnale commissies werden bij ministerieel besluit van 28 september 1945 opgericht, maar het is onzeker of zij ooit hebben gewerkt.
8 *Parl. Hand.*, Senaat, 29 augustus 1945, p. 652.
9 Idem, p. 651.

gistrat, formation de savoir et de caractère qui fait qu'un juge n'est jamais (...) tout à fait semblable aux autres hommes.'[10] Zijn partijgenoot Pholien zei het kort en krachtig: 'Le héros n'est pas fait pour juger'.[11] Kritiek kwam er ook van de socialistische senator Rolin, meer bepaald op wat de regering van plan was met de commissies die de internering van verdachten dienden te bespreken: '...j'ai les doutes les plus graves quant à la légalité du fonctionnement d'une commission semblable qui serait douée d'une véritable compétence juridictionnelle (...).'[12] Vermoedelijk had Rolin medestanders in de regeringspartijen, want Grégoire heeft zijn geesteskinderen niet tot het stadium van de realisatie kunnen brengen. Misschien was dat niet eens zijn bedoeling, maar pasten zijn voorstellen in de operatie-glimlach die de regering tegenover de verzetsgroepen had ingezet.

Niet zo controversieel was de opname, vanaf 1946, van een vertegenwoordiger van de weerstand in de provinciale commissies, waar verzet kon worden aangetekend tegen het niet verlenen van een bewijs van burgertrouw.[13]

Een meer fundamentele discussie ontstond naar aanleiding van de controverse over het genadebeleid van Justitieminister Struye. Ter gelegenheid van een eerste interpellatie, in oktober 1947, vroegen communisten, socialisten en liberalen de oprichting van een commissie die de minister zou adviseren over het verlenen van gratie en voorwaardelijke invrijheidstelling. Hoyaux, die zei te spreken in naam van de hele BSP, preciseerde dat zo'n commissie moest bestaan uit erkende weerstanders, uit soldaten en krijgsgevangenen en uit politieke gevangenen.[14] Dat voorstel reikte in zijn consequenties veel verder dan het repressieprobleem. Het verlenen van gratie was en is een grondwettelijk voorrecht van de koning. De vraag van de linkerzijde hield eigenlijk een beknotting in van de koninklijke macht en zoiets raakte op dat moment de kern van het politiek twistpunt nummer één: de koningskwestie. De CVP heeft in tal van tussenkomsten, ook van minister Struye zelf, de instelling van een dergelijke commissie verworpen. Wel is vanaf 25 mei 1948 de Consultatieve Commissie der Gevangenissen, waarin ook vertegenwoordigers van vaderlandslievende verenigingen zitting hadden, als raadgevende instantie ingeschakeld in het beleid inzake genade en voorwaardelijke invrijheidstelling. Maar dat ging volgens sommige socialisten en communisten niet ver genoeg. Na de val van Struye, in november 1948, kwam de regering-Spaak II met een compromis: het kabinet zal in de

10 *Parl. Hand.*, Senaat, 25 september 1945, p. 681.
11 *Parl. Hand.*, Senaat, 29 augustus 1945, p. 636.
12 *Parl. Hand.*, Senaat, 25 september 1945, pp. 684-685.
13 Ongedateerde omzendbrief van de minister van Binnenlandse Zaken, *Belgisch Staatsblad*, 18 oktober 1946, pp. 8657-8658.
14 *Parl. Hand.*, Kamer, 29 oktober 1947, p. 14.

zaak van genade en vervroegde vrijlating voeling houden met de patriottische organisaties, en het parlementen de minister van Justitie zullen zich laten voorlichten door speciaal opgerichte adviescommissies.[15] CVP-voorzitter De Schrijver zei daarover in de Kamer: 'Ik moet dadelijk aan de achtbare eerste-minister zeggen dat de tekst die ons daarstraks werd voorgelezen van onzentwege verscheidene reserves uitlokt.(...) Inzake repressie willen wij onderstrepen dat het recht van genadeverlening (...) toch eerst en vooral een voorrecht is en blijft van de Kroon, maatregel van gratie waarvoor de minister voorzeker verantwoordelijk is.'[16] Zoals het bij een compromis past, bleef de belofte van de regering zonder tastbare gevolgen. Wel zal de opvolger van Struye, Moreau de Melen, in december 1948 een geste doen in verband met de toepassing van de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling: 'J' examine en ce moment,' verklaarde hij in de Senaat, 'la possibilité d' introduire dans la loi Lejeune un amendement obligeant le ministre responsable à prendre l'avis d'une commission (...). J'ai l'intention de faire appel aux résistants, prisonniers politiques, prisonniers de guerre et combattants pour constituer cette commission.'[17] Maar ook hier is het bij een intentie gebleven.

Men ziet het: bij de berechting van de collaborateurs is - zeker in de beginfase - de publieke opinie nadrukkelijk aanwezig geweest. Zij vond haar woordvoerders in de pers en in de vele patriottische verenigingen. Jarenlang is door sommigen ook geprobeerd om deze aanwezigheid een meer formeel karakter te geven. De eerste poging dateert al van in het voorjaar van 1944, toen Delfosse de opname van weerstanders in de militaire rechtscolleges in de besluitwet van 26 mei 1944 wilde inschrijven.[18] Nadien zijn tal van andere voorstellen gekomen. Zij waren bijna uitsluitend het werk van politici van de linkerzijde. Bijna al deze projecten misten levensvatbaarheid. Ofwel hadden zij een louter symbolische betekenis en was het er de indieners vooral om te doen bepaalde kiezersgroepen in slaap te wiegen. Ofwel sneuvelden zij tijdens een of andere coalitiebespreking. Hun vroegtijdige dood heeft in elk geval de repressie behoed voor risicovolle avonturen.

Ter afsluiting nog dit. De Belgische regering te Londen heeft voor de berechting van de collaborateurs geen gebruik willen maken van de Hoven van Assisen. Zij deed dat, schrijft Ganshof in 1970, omdat het bij deze rechtscolleges gaat om '...juridictions de citoyens qui, dans l'immédiat aprèsguerre, auraient pu manquer de sérénité, voire s'apparenter aux "tribu-

15 *Parl. Hand.*, Kamer, 30 november 1948, p. 4.
16 Idem, p. 7.
17 *Parl. Hand.*, Senaat, 22 december 1948, p. 271.
18 In december 1944 zal de BSP het voorstel-Delfosse in gewijzigde vorm heropnemen, maar zonder veel aan te dringen (*La répression des actes d'incivisme. Point de vue du bureau national du Parti Socialiste Belge*, 1944, pp. 30-31).

naux populaires".'[19] Zijn de vele pogingen om, na de bevrijding, alsnog leken in de repressie te betrekken daarom niet op zijn minst merkwaardig te noemen?

Rechters versus ministers

Het behoort tot de politieke rituelen om in plechtige termen de scheiding der machten te beklemtonen. Dat is zeker zo waar het de respectieve bevoegdheden van rechters en ministers betreft. Toch rijzen bij het trekken van die grens soms ernstige problemen. Ook in het kader van de repressie zijn magistratuur en regering een paar keer hard met elkaar in aanvaring gekomen.

Een eerste grensincident deed zich voor in de zomer van 1945. De regering-Van Acker I had in de besluitwet van 25 mei 1945 de reikwijdte van art. 115 van het strafwetboek beperkt zodat het oorlogsgedrag van vele industriëlen niet langer strafbaar was. Op 9 juli 1945 zond auditeur-generaal Ganshof de krijgsauditeurs een omzendbrief waarin hij de besluitwet in een zeer beperkende zin interpreteerde. Dat wekte de woede van sommige liberale en katholieke politici. Ook premier Van Acker distantieerde zich van Ganshofs initiatief: 'Je crois que là nous sommes bien d'accord. Il n'y a que le gouvernement qui gouverne, il n'y a que le législatif qui fait la loi. Tout le monde doit l'appliquer et s'y soumettre.'[20] Het probleem deinde uit in de interpellaties van de CVP'ers Pholien en Houben (29 augustus 1945).

Bij de tweede botsing - in juli 1946 - was het niet een hoge magistraat maar een minister die een incident veroorzaakte. Dat verhaal is al eerder in dit hoofdstuk ter sprake gekomen: een nieuwe interpretatie, door minister Van Glabbeke, van de besluitwet van 25 mei 1945 lokte vanwege de eerstevoorzitter van het krijgshof, Willy Loppens, de beschuldiging uit van directe inmenging in een paar lopende processen. Deze zaak zou uiteindelijk tot het aftreden van de minister leiden.

Toen de epuratiewet van 19 september 1945 in het parlement werd herzien was een van de belangrijkste overwegingen dat de oorspronkelijke regeling toeliet dat aan een administratieve sanctie automatisch het verval van rechten werd gekoppeld. Dat werd nu gezien als een onaanvaardbare inbreuk op de prerogatieven van de rechterlijke macht. De wet van 14 juni 1948 verlegde de grens in het voordeel van de magistratuur.

Een laatste controverse bewoog zich op een heel ander, meer abstract vlak. Zij ontstond zodra het noodzakelijk bleek het onevenwicht in de bestraffing te bestrijden door een zeer ruime toepassing van het genaderecht

19 Persoonlijk archief, nota van Ganshof.
20 *Parl. Hand.*, Senaat, 10 augustus 1945, p. 564.

en van de vervroegde invrijheidstelling. In feite doorkruiste de uitvoerende macht hiermee de beslissingen die de rechters eerder genomen hadden. Op zichzelf is dat niet zo uitzonderlijk, maar het massale karakter van deze interventies tijdens de repressie, gaf het optreden van de minister van Justitie toch een ongewone betekenis. Dat werd in juni 1948 in de Senaat bijzonder duidelijk verwoord door Lilar, die zelf acht maanden het departement van Justitie had geleid: 'Nous avons tous été forcés, eu égard aux circonstances, de laisser l'exécutif intervenir dans l'exécution des peines beaucoup plus qu'il ne le faisait avant.'[21] Een wetsontwerp van de homogene CVP-regering Pholien, dat de minister van Financiën de mogelijkheid wou geven om aan incivieken opgelegde schadevergoedingen te herzien, is in 1951-1952 vanuit eenzelfde gedachtengang fel bekritiseerd. Socialistische en liberale parlementsleden zegden dat de minister hiermee inbreuk zou plegen op rechterlijke beslissingen.[22]

De vraag waar de demarcatielijn tussen rechter en minister ligt is niet alleen in de onmiddellijke naoorlog gesteld. Zij was ook voordien al aan de orde en is vandaag nog een punt van discussie. In de repressie kreeg zij echter een scherpte die haar in andere omstandigheden vaak ontbreekt.

21 *Parl. Hand.*, Senaat, 17 juni 1948, p. 1396.
22 *Parl. Hand.*, Kamer, 22 juli 1952, pp. 16-62.

Hoofdstuk 3
Wat was de vrede mooi toen het nog oorlog was (september 1944 - augustus 1945)

De eerste naoorlogse maanden is in de afhandeling van de repressie veel tijd verloren gegaan. Tot in februari 1945 had België een regering die geleidelijk ten onder ging in een zee van problemen. Het kabinet-Pierlot kwam krachten te kort om tegelijkertijd een oorlog met Duitsland uit te vechten, de weerstanders te domesticeren, het land te bevoorraden, de economie wederop te starten en de collaborateurs te berechten. De bevrijding begon zoals de oorlog begonnen was: met een zwakke, zwalpende regering. Na Pierlot kwam Van Acker. Op sociaal-economisch vlak slaagde hij waar zijn voorganger faalde. Maar hij had wel weinig aandacht voor het probleem van de repressie. Bovendien zorgde de koningskwestie voor een lang aanslepende regeringscrisis: van juni tot augustus 1945 ging weer veel tijd verloren. In het bestek van één jaar kreeg het departement van Justitie, draaischijf van de repressie, vier verschillende titularissen: Delfosse tot eind september 1944, dan Verbaet tot februari 1945, vervolgens du Bus de Warnaffe en vanaf augustus 1945 Grégoire. Van enige continuïteit in het justitieel beleid kon in die omstandigheden geen sprake zijn. Chaos, verwarring en improvisatie waren bijgevolg niet te vermijden. Bovendien had geen van de grote politieke families voor de bestraffing van de collaborateurs een samenhangend en bruikbaar project. Het repressiebeleid dreef bijgevolg op een vage en wel erg wankele consensus: de bestraffing van de medestanders van de bezetter moest snel, billijk en krachtdadig zijn.

1. Chaos, verwarring en improvisatie

Voor de bevolking was de grote snelheid waarmee het land begin september 1944 werd bevrijd een zegen. Maar voor de zaak van de repressie was zij een vergiftigd geschenk. De regering kreeg niet de tijd om een apparaat uit te bouwen dat de aanhouding van de verdachten met een minimum aan wettelijkheid kon uitvoeren. Het gevolg hiervan was dubbel. Niet-gemandateerden namen de opsluiting van collaborateurs op zich waardoor misbruiken niet meer te vermijden waren. Voor de verdere gang van de repressie was het echter nog noodlottiger dat veel te veel mensen werden opgesloten. Het opvangen en verwerken van deze vloedgolf van geïnterneerden kreeg daardoor voor al wie in de repressie verantwoordelijkheid droeg het uitzicht van een ware nachtmerrie.

Zeventigduizend geïnterneerden

De oorlogsregering-Pierlot wist dat de handhaving van de orde in het bevrijde België geen gemakkelijke opdracht zou zijn. In die wetenschap had zij op 29 juli 1943 een Hoog-Commissariaat voor 's Rijks Veiligheid* in het leven geroepen. Deze instantie werd belast met de voorbereiding van alles wat met de ordehandhaving in de eerste maanden na de bezetting te maken had. De leiding van de operatie werd toevertrouwd aan auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch. In het eindrapport dat Ganshof de regering in november 1945 aanbood schetst hij de problemen waarmee hij rekening moest houden. Vele ambtsdragers (gouverneurs, burgemeesters...) waren ofwel verdwenen ofwel vervangen door Duitsgezinden. Rijkswacht en politie waren geïnfiltreerd door onbetrouwbare elementen, onderbemand of ontwapend. Er waren ook, in de woorden van Ganshof, ‘les intentions manifestées par certains éléments de la Résistance de se substituer aux autorités légales pour assurer le maintien de l'ordre’. Van de kant van de bevolking mocht een wilde jacht op de collaborateurs verwacht worden.[1] Er was, ten slotte, het probleem van de bescherming van de geallieerde troepen tegen spionage en sabotage door Belgische medestanders van de Duitsers. De regering dacht de laatste twee kwesties met één enkele juridische ingreep te kunnen regelen. Zij deed hiervoor een beroep op de besluitwet van 12 oktober 1918 die in tijden van oorlog de internering van verdachte Belgen mogelijk maakte. Zo kon zij deze mensen aan de volkswoede onttrekken en het gevaar voor de geallieerden beperken. Op 21 augustus 1944 ondertekende Justitieminister Delfosse omzendbrief nr. 340 waarin hij de oude besluitwet in concrete, voor de nieuwe situatie geschikte, richtlijnen omzette. Aan de burgemeesters was een centrale rol toebedeeld: zij dienden tot internering

1 *Rapport sur l'activité du Haut-Commisariat à la Sécurité de l'Etat*, p. 39.

van verdachten over te gaan en te zorgen voor de huisvesting én de bewaking én de bevoorrading van de opgeslotenen. Verder beschreef de circulaire ook de overgang naar de eigenlijke gerechtelijke procedure waarin de krijgsauditeur dan de spilfiguur zou zijn.

Op papier zag het scenario er erg goed uit. Maar het werkte niet. Delfosse was vooreerst rijkelijk laat met zijn omzendbrief. Blijkbaar heeft de regering zich laten verrassen door de snelle opmars van de geallieerden. De burgemeesters kenden de circulaire dus niet. Geen nood: de medewerkers van de Hoog-Commissaris voor 's Rijks Veiligheid kregen bij hun vertrek naar het bevrijde België een koffertje mee met enkele omslagen '...contenant un ou plusieurs exemplaires de cette circulaire...' en die moesten zij aan de bestemmelingen overhandigen.[2] Het grootste probleem lag echter nog elders. De bemanning die voor de internering van de verdachten nodig was ontbrak: er waren nauwelijks loyale burgemeesters, gewapende rijkswachters of betrouwbaar bewakingspersoneel.[3] Ook de infrastructuur (lokalen, matrassen...) was er niet. De reactie van de weerstand vormde een andere factor van betekenis. De snelle bevrijding frustreerde vele verzetslui: hun deelneming aan de militaire operaties bleef, noodgedwongen, erg beperkt. De ongebruikte energie werd dan maar aan de aanhouding van verdachte Belgen besteed.

Het resultaat was onthutsend. Op zeer korte tijd en in chaotische omstandigheden werden vele tienduizenden Belgen geïnterneerd.[4] Van Justitieminister du Bus de Warnaffe is de uitspraak: 'Une forêt vierge avait poussé dans l'espace de vingt-quatre heures.'[5] Politici en rechters zouden bijna één jaar nodig hebben om de toestand enigszins onder controle te krijgen. De weerslag van dat alles op het verdere verloop van de repressie was toen nog niet te overzien.

Wantoestanden

De eerste maanden ging de aandacht naar het wegwerken van allerlei acute noodsituaties die zich in de interneringscentra voordeden. Veel van wat er verkeerd liep is beschreven in de rapporten die voor het Hoog-Commissariaat opgesteld werden door een hoogleraar, F.L. Ganshof, broer van de auditeur-generaal. Deze reisde doorheen het land, bezocht kampen en

2 *Rapport sur l'activité...*, p. 119.

3 Deze en volgende gegevens zijn ontleend aan de verslagen die de Justitieministers Verbaet en du Bus de Warnaffe in Kamer en Senaat hebben voorgelezen (*Parl. Hand.*, Senaat, 6 december 1944 en 28 maart 1945; Kamer, 8 november 1944, 7 februari 1945, 21 en 27 maart 1945).

4 Op 8 november 1944 sprak minister Verbaet van 55.000 geïnterneerden (*Parl. Hand.*, Kamer, p. 68) en op 7 februari 1945 van 70.000 opgeslotenen (*Parl. Hand.*, Kamer, p. 148). Ook auditeur-generaal Ganshof heeft het in zijn eerste rapport aan de minister van Justitie (1 maart 1945) over 70.000 geïnterneerden.

5 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 309.

gevangenissen, noteerde incidenten en accidenten en formuleerde allerhande voorstellen.[6] Zo meldt F.L. Ganshof op 13 oktober 1944 dat in het kamp van Lokeren al 4.000 geïnterneerden verblijven. Zij slapen op stro. Op 21 oktober stelt hij vast dat nogal wat opgeslotenen aan TBC lijden. Er zijn al twee doden gevallen. Geïnterneerde geneesheren mogen de zieken niet behandelen. Op 4 november adviseert Ganshof de tuberculose-lijders naar een sanatorium te verhuizen, want hij vreest voor een verspreiding van de ziekte. Vier dagen later signaleert hij dat het kamp zonder voedselvoorraden zit. Er zijn kachels toegekomen, maar geen kolen. Over het interneringskamp van St.-Kruis Brugge meldde hoofdgeneesheer Vanden Weghe op 4 december 1944 dat van de zowat 3.000 opgeslotenen er 1.100 nog geen beddezak hadden, dat velen niet over dekens beschikten, dat er geen verwarming was, dat de latrines geregeld overstroomden, dat er 3 gevallen van typhus en 21 van paratyphus waren en dat bijna 500 geïnterneerden aan dysenterie leden.[7] Ook in de *Parlementaire Handelingen* zijn tal van gegevens over de interneringen te vinden. Van minister van Justitie du Bus de Warnaffe viel op 27 maart 1945 in de Kamer deze beschrijving van de toestand te beluisteren: ‘En quelques jours, environ 70.000 hommes, femmes, vieillards, enfants parfois, se sont vus parqués dans des centres improvisés, sous des gardes de fortune, dans des conditions d'hébergement et d'alimentation presque toujours moins que rudimentaires.’[8] Belangrijke informatie vinden we nog in enkele juridische vakbladen, waarin al kort na de bevrijding de schending van vitale rechtsbeginselen aan de kaak is gesteld.[9] Van Scheurette, eerste-voorzitter van het Hof van Beroep te Luik, is de uitspraak: ‘Laissons aux peuplades d'Outre-Rhin le monopole de ces moeurs sauvages.’[10] De klachten gingen hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend, over het wederrechtelijk karakter van vele arrestaties, de opsluiting van talloze onschuldigen, het gebrek aan geschikte lokalen, de ontoereikende bevoorrading en medische verzorging, mishandelingen, corrupte en ongedisciplineerde bewakers, miskenning van het recht op verdediging, bedreiging van familieleden en advocaten.[11]

6 De nota's van F.L. Ganshof worden bewaard op het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Zij leveren ook een sfeerbeeld van wat elders in het boek als de volksrepressie beschreven wordt.

7 ADVN, nr.91/138 (anoniem).

8 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 310.

9 Zie het literatuuroverzicht dat vooraan in het boek is opgenomen.

10 Geciteerd door PSC-Kamerlid Philippart (*Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 56).

11 Het von-Rundstedtoffensief maakte de chaos nog groter. Zo verhaalt Verbaet hoe in eenendertig transporten duizenden geïnterneerden uit de gevechtszone verwijderd moesten worden. Men wist niet waar naartoe. Er waren geen vrachtwagens ter beschikking. In het beste geval kon de minister een paar goederentreinen charteren (*Parl. Hand.*, Kamer, 7 februari 1945, p. 148).

Wat kon de regering doen? Op 8 november 1944 geeft Verbaet, minister van Justitie, in de Kamer al een stukje van het antwoord op die vraag: ‘Qu'ai-je fait? Je suis au gouvernement depuis six semaines. Je ne disposais ni de communications postales, ni du téléphone, ni du télégraphe.’ Hij heeft wel 70.000 matrassen kunnen aankopen, zegt hij, maar er is geen vervoer om ze ter plaatse te brengen. Er zijn ook 46 geneesheren aangeworven om in de kampen medische verzorging te verstrekken.[12] Het valt echter te betwijfelen of Verbaet in de regering voldoende steun kreeg voor de uitvoering van zijn noodplannen. Het eerste naoorlogs kabinet had met andere, wellicht veel dreigender problemen af te rekenen zoals de ontwapening van het verzet, de voortzetting van de oorlog en de bevoorrading. Bovendien leed de regering-Pierlot van bij haar aantreden aan ademnood. Dat werd haar herhaaldelijk in het parlement aangewreven.[13] Haar besluiteloosheid werd haar ook door de geallieerden verweten. Sporen daarvan zijn terug te vinden in de rapporten die generaal Erskine, Chief of Mission van SHAEF Belgium*, over de binnenlandse toestand opstelde. Op 3 oktober 1944 schrijft Erskine dat de regering-Pierlot gekenmerkt is door zwakte, apathie en gebrek aan initiatief. Hij heeft het op 31 oktober over een regering die alles doet behalve regeren.[14] Soortgelijke berichten zijn te vinden in de rapporten van Sawyer, de Amerikaanse ambassadeur te Brussel.[15] Een citaat: ‘My own feeling is that the present Government is unusually inefficient.’ Herhaaldelijk liet de ambassadeur weten meer vertrouwen te hebben in Van Acker: ‘Van Acker is Flemish, slow-spoken, quiet, unimpressive, but unquestionably a man of great decision and strength of character and also, in my opinion, a man of sound judgment and high ideals.’

Met het aantreden van het kabinet-Van Acker I, eind februari 1945, verkreeg het regeringswerk meer slagkracht. Waarschijnlijk heeft dat ook in de kwestie van de interneringen geleid tot een versnelde sanering. De nieuwe minister van Justitie, du Bus de Warnaffe, had in ieder geval het aantal geïnterneerden begin mei 1945 al tot 20.395 eenheden teruggedrongen.[16] Maar toen kwam een nieuwe vloedgolf opzetten. Duizenden collaborateurs keerden als gevangenen uit Duitsland terug. Verzetslui, die uit de Duitse kampen waren bevrijd, brachten informatie mee die in België tot de interne-

12 *Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 69.

13 Zie de al eerder besproken interpellaties van Mundeleer (7-8 november 1944) en van Buset en Anseele (6-7 februari 1945).

14 Rapporten SHAEF-Belgium aan de Amerikaanse regering, nr. NND.T.60050, 3 oktober 1944 en 31 oktober 1944.

15 Rapporten en depêches van de Amerikaanse ambassade aan het State Department. De citaten komen uit de nrs. 160 (15 januari 1945) en 273 (9 maart 1945).

16 J. Gilissen, 1951, p. 614.

ring leidde van voorheen niet verdachte personen. Bovendien deden de verhalen over de nazi-gruwelen de sfeer in het land zodanig omslaan dat tot massale herinternering van vrijgelaten verdachten moest worden overgegaan.[17] Gevolg: men telde op 1 juni 1945 weer meer dan 40.000 geïnterneerden.[18]

Ondertussen hadden Verbaet en du Bus de Warnaffe wel enig succes geboekt op het vlak van het herstel van de wettelijkheid bij de interneringen. Het was de politici al in oktober 1944 opgevallen dat het probleem van de wederrechtelijke opsluitingen vaak zijn oorsprong vond in de figuur van de burgemeester. Op basis van de circulaire van 21 augustus 1944 kon elke burgemeester tot internering van verdachten overgaan. Blijkbaar stonden sommigen onder zware druk van verzetslui en werden zij gedwongen om blanco-bevelen af te leveren.[19] Op 23 oktober 1944 publiceerde Verbaet in het *Staatsblad* een circulaire waarin het interneringsrecht aan de burgemeesters werd ontnomen. Hij vroeg tegelijkertijd aan de procureurs-generaal '...de poursuivre impitoyablement quiconque se rendrait coupable comme auteur, coauteur ou complice d'arrestations arbitraires'.[20] Blijkbaar duurde het enige tijd vooraleer iedereen zich naar de nieuwe maatregelen schikte: in november 1944 sprak F.L. Ganshof in een van zijn rapporten nog van wederrechtelijke opsluitingen door verzetsgroepen. Regularisatie was ook dringend nodig op het stuk van de bewaking van de kampen. In vele interneringscentra was de beveiliging toevertrouwd aan weerstanders of aan andere, door de burgemeesters aangewezen personen. Dat was geen aantrekkelijke situatie: zij leidde tot misbruiken en soms zelfs tot regelrechte anarchie. Op 27 maart 1945 kon du Bus de Warnaffe aan de Kamer melden dat alle centra '...à quelques exceptions près, sont sous le contrôle direct et exclusif du département de la justice.'[21] Dat resultaat was te danken aan een hele reeks van ingrepen. Zo had men 118 kleinere kampen afgeschaft en de verdachten samengebracht in 28 centra en 22 gevangenissen, wat de controle vergemakkelijkte. Belangrijk was ook de bijdrage van de Commission du Maintien de l'Ordre*. Zij was door de regering op 25 oktober 1944 opgericht en vergaderde tot

17 De herinternering werd op 8 mei 1945 via een ministerieel telegram aan de procureurs des Konings en aan de krijgsauditeurs opgelegd (Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr.2, 1 juni 1945, p. 39).

18 J. Gilissen, 1951, p. 614. In Beverloo en Herbiseul werden kampen ingericht die 7.000 à 8.000 geïnterneerden konden opvangen (Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 39).

19 Rapporten F.L. Ganshof van 29 september en 13 oktober 1944 over de situatie in Oost-Vlaanderen. Ook Justitieminister du Bus de Warnaffe maakte hiervan melding (*Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 311).

20 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 november 1944, p. 70.

21 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 310.

19 juni 1945 meerdere malen per week om problemen van openbare orde - waaronder de bewaking van de kampen - te bespreken.[22]

Improvisatie

Maar verreweg de belangrijkste uitdaging voor de ministers van Justitie lag op nog een ander vlak. De internering was een noodoplossing. Eigenlijk kwam het er op aan voor elke opgeslotene zo snel mogelijk te beslissen of er reden was om hem of haar in voorlopige hechtenis te nemen. Deze stap was van het allergrootste belang. Ontbrak deze reden, dan kon de geïnterneerde vrijgelaten worden. Maar zelfs in het andere geval (een bevel tot aanhouding) zat er voor de verdachte enige lotsverbetering in: hij verliet een situatie van juridische onzekerheid en kwam terecht in een iets veiliger, want met enige waarborgen omringde positie. Als geïnterneerde was hij om zo te zeggen rechteloos: er was geen onafhankelijke rechtsmacht (een raadkamer, bijvoorbeeld) die over de noodzakelijkheid van zijn opsluiting kon oordelen en hij kon ook nergens in beroep gaan tegen wat met hem gebeurde. Bovendien wist hij helemaal niet of er enige voortgang was in de behandeling van zijn dossier. Wie in voorlopige hechtenis werd genomen kon daarentegen na één maand bij de krijgsraad een verzoek tot voorlopige invrijheidstelling indienen. En hij mocht verwachten dat zijn zaak binnen niet al te lange tijd zou voorkomen.

In principe was het de krijgsauditeur die de minister van Justitie moest adviseren over het lot van een geïnterneerde: vrijlaten of in staat van beschuldiging stellen. Maar zoals zovele andere spelregels bleek ook deze bij de bevrijding niet uit te voeren. De krijgsauditeurs hadden hun handen immers vol met tal van andere opdrachten. Daarom verscheen op 23 september 1944 een ministerieel besluit dat voorzag in de oprichting van één of meerdere adviescommissies per gerechtelijk arrondissement. Zij zouden de minister helpen bij de triage van de duizenden geïnterneerden. Elke commissie telde drie leden: een magistraat - die ook gepensioneerd of plaatsvervangend kon zijn - en twee advocaten. Zij hadden geen initiatiefrecht: het was de minister die hen een dossier toeschoof. De bewindsman was ook niet gebonden door wat zij voorstelden, al zullen zij na verloop van tijd via een delegatie vanwege de minister rechtstreeks tot vrijlatingen kunnen overgaan.[23]

22 *Rapport sur l'activité du Haut-Commissariat à la Sécurité de l'Etat*, p. 27.

23 Die delegatie, zo staat in een rapport van auditeur-generaal W. Ganshof te lezen, is hun in mei 1945 ontnomen: ‘Depuis les incidents de mai 1945, les Commissions consultatives n'ont plus délégation de M. le Ministre de la Justice aux fins de libérer les internés, à charge desquels aucune inculpation précise n'est relevée par l'Auditeur militaire compétent et elles se bornent à transmettre des propositions de libération au Département Ministériel’ (Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 40).

Wat met die commissies gebeurde is een staalkaart van het repressiebeleid van kort na de bevrijding: aanzienlijke startproblemen, onduidelijke afspraken, improvisatie, te zware belasting. Verbaet zegt op 8 november 1944: ‘Ces 45 commissions, j'ai dû les constituer dans les conditions les plus difficiles. Il m'est arrivé d'envoyer une lettre à M. le Procureur-général de Gand pour demander des renseignements. Elle a mis douze jours pour arriver et autant pour revenir. Cela fait un mois avant d'obtenir la réponse.’[24] In december 1944 geeft du Bus de Warnaffe de commissies de opdracht bij voorrang de dossiers te onderzoeken die betrekking hebben ‘... aux personnes âgées de plus de 60 ans, aux mineurs de moins de 18 ans, aux malades, aux femmes enceintes...’.[25] Op 6 februari 1945 laat premier Pierlot de Kamer weten dat de meeste commissies aan het werk zijn, maar dat er grote vertraging is opgelopen.[26] Anderhalve maand later geeft du Bus in de Senaat toe dat na onderzoek was gebleken dat een half jaar na de bevrijding ‘...il y avait encore un nombre relativement considérable d'internés qui déclaraient n'avoir été soumis à aucun interrogatoire.’[27] Chantage en afdreiging van commissieleden door echte of vermeende weerstanders waren zeker niet afwezig.[28] De procedure zette ook de deur wagenwijd open voor een royaal gebruik van een vitaal onderdeel van de Belgische maatschappelijke machinerie: de kruiwagen of, in de politieke vaktaal, het dienstbetoon. Elke biograaf van een toen actieve wereldlijke of kerkelijke gezagdrager weet dat de archieven de papieren sporen bevatten van talloze interventies bij de minister van Justitie, bij een krijgsauditeur, bij een consultatieve commissie. Er is daar ook openlijk over gesproken. Op 21 maart 1945 zei du Bus in de Kamer ‘Il est possible qu'à l'intervention de n'importe quelle personalité ou d'un mandataire de n'importe quel parti - je suis très bien placé pour le savoir - on ait demandé d'activer dans une commission consultative l'examen du dossier de certaines personnes. Pourquoi? Parce que certains mandataires ou d'autres personalités viennent me dire: “Nous connaissons tel interné; il n'y a vraiment rien à retenir à sa charge. Il est là depuis cinq ou six mois. Ne pourriez-vous pas activer l'examen de l'affaire?” Dans ces cas,

24 *Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 69.
25 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, pp. 310-311.
26 *Parl. Hand.*, Kamer, 6 februari 1945, p. 135.
27 *Parl. Hand.*, Senaat, 28 maart 1945, p. 266.
28 Op 7 februari 1945 las Verbaet in de Kamer een brief voor van een voorzitter van zo'n commissie: ‘J'ai envie de démissionner de mes fonctions de président de la commission consultative; cela me prend trop de temps et j'ai reçu une lettre de menaces de mort, anonyme naturellement, parce qu'on impute à la commission toutes les libérations, même celles ordonnées par l'auditeur ou par le président du conseil de guerre. Je cherche un remplaçant, mais c'est difficile à trouver.(...) La lettre anonyme que j'ai reçue me somme de démissionner dans les huits jours, faute de quoi je serai abattu parce que je fais partie de la 5e colonne. J'ai perdu un fils à la guerre; mon second vient de s'engager dans la Royal Navy...et un quelconque crétin qui signe “la Résistance” me met au rang des traîtres en raison de l'activité de la commission.’ (*Parl. Hand.*, Kamer, 7 februari 1945, p. 149).

je réponds: oui.' Dat hierdoor ongelijkheid in behandeling ontstond valt niet te betwijfelen. Soms kwam dat in het parlement ter sprake: 'In mijn arrondissement,' zegde de Leuvense socialist Vranckx op 8 november 1944, 'zijn er ruim 3.000 gevangenen, en tot op dit oogenblik geen enkel vonnis. Er is tot heden toe nog geen enkel geval aanhangig gemaakt voor de administratieve commissies. Ik zou haast zeggen er is nog geen enkele vrijgesteld geworden. Dat is echter niet heelemaal waar. Er zijn inderdaad reeds vrijstellingen geweest voor redenen van hoogdringendheid. Maar die gelden alleen voor menschen met relaties - want de waarheid moet durven gezegd worden.'[29] In dat opzicht, zoals in vele andere, was de repressie eigenlijk de weerspiegeling van wat in België aan maatschappelijke ongelijkheid aanwezig was. Politiek dienstbetoon en favoritisme zullen trouwens ook in de latere stadia van de repressie een grote rol spelen: bij het bekomen van vervroegde vrijlating, van genade, van herstel in rechten*. In die gepersonaliseerde aanpak van repressieproblemen wijkt België af van wat zich in Frankrijk en Nederland heeft voorgedaan. Daar werd de voorkeur gegeven aan een meer collectieve benadering.[30]

De triage van de geïnterneerden was een zeer omvangrijk werk. Er is hier al geschreven dat de ministers van Justitie oorspronkelijk het cijfer van 70.000 opgeslotenen naar voor hebben geschoven, maar zekerheid over het juiste aantal is er nooit geweest: 'On ignore et l'on ne saura jamais leur nombre exact, pas plus que celui des arrestations au cours des premiers jours de la libération (...) les statistiques ayant été inexistantes et d'ailleurs impossibles au début et certains centres ayant échappé à l'administration pénitentiaire jusqu'à la mi-décembre.'[31] Vijf jaar later heeft Gilissen wél cijfers gegeven. Hij spreekt van 37.697 geïnterneerden op 1 december 1944, 32.491 op 1 januari 1945, 40.359 begin juni 1945, 21.340 op 1 september 1945, 17.613 begin oktober van dat jaar, 5.686 op 1 januari 1946, 1.114 begin maart 1946 en 250 halfweg mei 1946.[32] Belangrijk in deze cijferreeks is dat zij laat zien dat het probleem van de interneringen van erg lange duur is geweest: één jaar na de bevrijding zaten nog ruim 21.000 Belgen in een toestand van bijna-rechteloosheid. De ministers van Justitie hebben geprobeerd om het ritme van de deliberaties op te drijven door méér commissies aan het werk te zetten: het waren er 45 in oktober 1944 en 83 in maart 1945.

29 *Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 58.

30 Zie voor Nederland: A. Belinfante (1978) en P. Romijn (1989); voor Frankrijk: H. Rousso (1987).

31 du Bus de Warnaffe in de Kamer (*Parl. Hand.*, 27 maart 1945, pp. 310-311).

32 J. Gilissen, 1951, p. 614. Hij voegt er echter aan toe dat zijn cijfers benaderend zijn omdat over bepaalde interneringscentra nooit enige inlichtingen verkregen zijn. Bovendien zijn over de interneringen in het algemeen veel documenten verloren gegaan bij een brand in het Brussels justitiepaleis.

Gemiddeld hebben zij elk zo'n 700 dossiers behandeld.[33] Ondertussen groeide ook het aandeel van de auditeurs in de liquidatie van deze kwestie omdat zij tal van interneringen omzetten in voorlopige hechtenis.

Toch zou het verkeerd zijn problemen van organisatorische aard als de enige bron van vertraging te zien. Het vermoeden bestaat dat de militaire parketten de internering van verdachten verkozen boven het in voorarrest nemen omdat de eerste formule tijdwinst meebracht. Deze indruk wordt gewekt door een passage in een brief van auditeur-generaal Ganshof aan minister Verbaet. Ganshof schrijft dat omzetting van de internering in voorarrest een groot nadeel had: ‘Il ne faut pas perdre de vue qu'à partir de ce moment l'interné devenu inculpé peut demander tous les mois la vérification de son titre de détention, avec la communication du dossier, ce qui absorbe quasi entièrement l'activité des Présidents des Conseils de Guerre, qui ne peuvent à partir de ce moment plus présider leurs audiences.’[34] Blijkbaar zagen sommigen de internering als een soort wachtkamer. Dat is ook de gedachte die terug te vinden is in een uitspraak van senator Rolin: ‘Tous nous nous rendons compte des grandes facilités que ce procédé de mettre les suspects en état d'internement administratif, en réservant à plus tard le soin d'examiner le cas de chacun d'eux, donne aux autorités judiciaires (...). Cependant (...) nous demandons que ces méthodes de facilité soient abandonnées.’[35]

Er is geen twijfel mogelijk: in de interneringen is de repressie lelijk ontspoord. De procedure zelf brak met een lange traditie van eerbied voor de rechten van de verdachte. De concrete uitvoering ervan ging bovendien gepaard met grove wantoestanden. Voor de geïnterneerden boden de adviescommissies wel een uitweg, maar dan een die bezaaid was met vele hindernissen. Sommige opgeslotenen dienden maanden te wachten op een teken van leven van die kant. Vervelender nog was dat de bewijslast de facto naar de geïnterneerde verschoof: vaak moest hij, eens opgesloten, aantonen dat er in zijn geval geen sprake was geweest van laakbaar gedrag tijdens de oorlog. Voor nog anderen gold wat Justitieminister du Bus eind maart 1945 in de Senaat zei: ‘...à côté de ceux qui ont été internés parce

33 J. Gilissen, 1951, p. 615.

34 Brief van 12 januari 1945, persoonlijk archief. Maanden later, op 27 juni 1945, schreef de auditeur bij de krijgsraad te Hasselt, Matthijs, aan Ganshof een brief met de vraag een definitieve beslissing te nemen in verband met de omzetting van een internering in een voorarrest. Matthijs voegde aan zijn verzoek de volgende persoonlijke bedenking toe: ‘...dat het best ware een louter bevel tot interneering af te leveren, ten einde te verhinderen dat, gebruik makende van de wet, de gevangenen, na verloop van één maand, een verzoekschrift zouden kunnen indienen bij den Heer Voorzitter van den bevoegden krijgsraad ten einde hunne invrijheidstelling aan te vragen, wat natuurlijk aanleiding zou geven tot een ongehoorde verwarring bij de menigvuldige uit te voeren overbrengingen in gansch het land door’ (persoonlijk archief).

35 *Parl. Hand.*, Senaat, 25 september 1945, pp. 684-685.

que suspects il y a eu ceux qui sont devenus suspects parce qu'internés.'[36]

Later is over deze episode vergoelijkend gesproken. De interneringen waren in het belang van de collaborateurs, beweerde men. Zo zouden zij ontsnapt zijn aan de blinde volkswoede. Van senator Rolin is de uitdrukking dat de massale interneringen een heilzame 'soupape de sûreté' zijn geweest.[37] Het is echter de vraag of dat argument meer is dan een rechtvaardiging post factum.

'Bref, on est parti de rien' [38]

Met de besluitwet van 26 mei 1944 had de Belgische regering te Londen de militaire strafprocedure een definitieve vorm gegeven. Nu kwam het erop aan de stap te zetten van de blauwdruk naar de reële opbouw van de apparatuur. Ook hiervoor kwam de bevrijding te vroeg. Pas op 18 september 1944 verscheen de besluitwet die de oprichting van dertien bestendige krijgsraden decreteerde. Drie dagen vroeger was bepaald dat het krijgshof voortaan vijfkamers zou tellen: telkens twee te Brussel en te Luik (een Franse en een Vlaamse kamer) en één te Gent. Maar daarmee was alleen de ruwbouw voltooid. Er moest nog gezorgd worden voor onderdak, werkingsmiddelen en, vooral, een bemanning voor de rechtbanken en de parketten. De tijd drong. Er was de luide vraag van de politici en van vele groepen in de bevolking om de collaborateurs zeer snel te straffen. Echo's daarvan waren al in september 1944 in het parlement te beluisteren. Bovendien waren de interneringskampen overvol: er mocht dus niet getreuzeld worden met het in voorlopige hechtenis nemen van wie als echte verdachte te beschouwen was. En ondertussen ontvingen de militaire parketten tienduizenden klachten tegen Duitsgezinde Belgen. Dat de pressie vooral in de richting van de krijgsauditeurs liep is goed te begrijpen: zolang de parketten geen afgeronde dossiers aan de zetelende rechters bezorgden kon er niet gevonnist worden.

Het is niet gemakkelijk om vandaag een precies beeld te vormen van de omstandigheden waarin de militaire rechtbanken van start zijn gegaan. Maar de chaos moet groot geweest zijn. Enkele berichten daarover zijn te vinden in de notulen van de wekelijkse vergaderingen (elke donderdagmorgen) waarop het auditoraat-generaal en de krijgsauditeurs informatie uitwisselden.[39] De eerste maanden na de bevrijding is op deze bijeenkomsten veel gepraat over problemen van zuiver materiële aard. Zo was er tijdens de vergadering van 12 oktober 1944 sprake van de bevoorrading in

36 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 312.
37 *Parl. Hand.*, Senaat, 25 september 1945, p. 685.
38 Minister Verbaet in de Kamer (*Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 47).
39 Persoonlijk archief.

benzine, elektriciteit en kolen, en over de slechte behuizing van de parketten. Een week later weet de krijgsauditeur van Charleroi te melden dat de Charbonnages et Houillères d'Anderlues over een grote voorraad benzine beschikken. ‘A réquisitionner’ notuleert de verslaggever van dienst. Als Justitieminister Verbaet op 8 januari 1945 auditeur-generaal Ganshof per telegram vraagt waarom de repressie zo veel vertraging oploopt, antwoordt Ganshof hem vier dagen later met een bladzijdenlange opsomming van allerlei startproblemen. De parketten, schrijft hij, stonden voor een taak die ‘...a dû être commencée en partant de rien, sans magistrats, sans greffiers, sans greffiers-adjoints, sans auxiliaires quels qu'ils soient, sans personnel de bureau, sans locaux, sans véhicules pour leurs déplacements, sans imprimés, sans dossiers, sans matériel, dans un pays où les communications sont extrêmement difficiles’.[40] En ondertussen ging de oorlog verder. De parketten van Antwerpen en van Luik werden bij bombardementen vernield. Ganshof klaagt er ook over dat de geallieerden voortdurend de lokalen opeisen waar de krijgsauditeurs hun werk moeten doen. Het von Rundstedtoffensief verplichtte de parketten van Hasselt, Tongeren, Luik, Verviers, Aarlen, Marche, Dinant en Namen bovendien om samen met hun aangehoudenen en geïnterneerden naar het noorden van het land te verhuizen. Er was blijkbaar ook een groot gebrek aan geld. In zijn brief aan Verbaet merkt Ganshof terloops op dat de militaire parketmagistraten vaak grote verplaatsingen moeten doen en nog geen vergoeding voor de reiskosten hebben gekregen. Zelfs de lonen en wedden voor oktober 1944 waren nog niet uittaald. Het ging zo ver dat de griffiers voor de aankoop van kantoorbenodigdheden het geld moesten voorschieten.

De machine haperde in het begin ook geregeld omdat de levensnoodzakelijke informatie ontbrak. Voor de meeste magistraten was de militaire strafprocedure onbekend terrein. Zij hadden er voor de oorlog waarschijnlijk nooit mee te maken gehad. Er was niet eens een geactualiseerde codex ter beschikking.[41] Ook was veel van wat de Belgische regering te Londen had beslist niet tot in het bezet land doorgedrongen. De rechters moesten bovendien dikwijls oordelen over feiten waarover nauwelijks betrouwbare achtergrondgegevens ter beschikking waren. De collaboratie was een wijdvertakt verschijnsel, dat zich in de gedaante van tientallen Duitsgezinde organisaties had gemanifesteerd. Wat wisten de magistraten eigenlijk over de werkelijke omvang en betekenis van die vele, soms minuscule verenigingen? Wat wisten zij over de reële schade die het oorlogsgedrag van sommigen voor het land had meegebracht? Dat probleem nam in het geval van de economische

40 Persoonlijk archief.
41 De eerste codex verscheen in februari 1945 (H. Bekaert, 1945). Het eerste overzicht van repressierechtspraak werd begin december 1946 gepubliceerd (J. Dautricourt, 1946).

collaboratie trouwens angstwekkende afmetingen aan. Op het auditoraat-generaal werd wél onmiddellijk na de bevrijding gestart met het verzamelen en verspreiden van allerlei inlichtingen. Een van de eerste initiatieven was de oprichting van een documentatiedienst die de collaboratie in kaart moest brengen. Ganshof zelf stuurde tussen begin september 1944 en maart 1945 zo'n 220 circulaires naar de militaire parketten. Hierin gaf hij uitleg en commentaar over procedurekwesties, interpreteerde hij de belangrijkste artikels uit het strafwetboek en adviseerde hij de krijgsauditeurs op het stuk van de te vorderen straffen. Soms bevatten de omzendbrieven ook inlichtingen over collaborerende organisaties, al signaleert Ganshof nu en dan zelf dat over bepaalde groepen weinig geweten is. De informatiestroom was niet alleen beperkt in omvang, hij werd ook vaak onderbroken omdat de telefoon of de post tijdelijk niet werkten of omdat het wegverkeer stilviel. Daardoor ontbrak voor de magistraten ook dikwijls de mogelijkheid om van elkaar te leren. Uit dit alles valt af te leiden dat de krijgsauditeurs, hun substituten en de vonnissende rechters, zeker in de eerste maanden na de bevrijding, in een grote mate van isolement over leven en dood, over vrijspraak en opsluiting hebben moeten beslissen.

Op zoek naar een bemanning

Nog grotere moeilijkheden rezen bij het bemannen van de auditoraten en de krijgsraden. Er was geen gebrek aan precieze richtlijnen over wat op dit vlak kon en niet kon: zij stonden te lezen in de procedurewet van 26 mei 1944. Maar algauw bleek dat er ook hier een brede kloof lag tussen de juridische droom en de sociale werkelijkheid.

Er waren drie knelpunten. Eerst was er de controverse rond de positie van de mensen die tijdens de bezetting als magistraat waren benoemd.[42] Bij de bevrijding werden alle benoemingen geannuleerd. Gezien de hoge nood aan rechters dook snel de vraag op of deze personen voor herbenoeming in aanmerking kwamen. Deze kwestie werd in de maanden februari en maart 1945 uitgebreid besproken in het parlement. Sommige politici, zoals de socialisten Missiaen en Vranckx, vonden de herbenoeming niet opportuun. Hun twijfel had vooral te maken met de vrees dat rechters tegen wier benoeming de Duitse bezetter geen bezwaar had aangetekend niet onverdacht zouden zijn. Uiteindelijk zijn velen van deze mensen, zij het met enige vertraging, opnieuw in dienst getreden.

Het tweede probleem vond zijn oorsprong in sommige bepalingen van de

42 Na de bevrijding zijn er nauwelijks problemen gerezen rond de positie van de rechters die al voor de oorlog waren benoemd. Van de 659 magistraten die België in mei 1940 telde zijn er slechts 29 waartegen in het kader van de repressie een dossier werd opgesteld. In totaal zijn er 5 van deze rechters veroordeeld, allen wegens politieke collaboratie (C.L. Louveaux, 1981, p. 662).

besluitwet van 26 mei 1944. In de krijgsraden en -hoven zouden burgerlijke magistraten en vooral ook militairen zetelen en vonnissen. Voor elk van beide ambten waren in de wet strenge benoemingsvoorwaarden vastgelegd. Zo was men verplicht voor de rekrutering van de burgerlijke leden van deze rechtsmachten een beroep te doen op personen die al werkend of plaatsvervangend magistraat waren in een rechtbank van eerste aanleg. De militaire fractie van de krijgsraad moest bestaan uit één hoofdofficier, één kapitein en één luitenant. Dat was echter te hoog gegrepen. In de eerste weken, toen de aanvoer van beklaagden vrij klein was, ging het nog. Maar al na een paar maanden diende de minister van Justitie - om het hoofd te kunnen bieden aan de vloedgolf van vervolgingen - de capaciteit van de krijgsraden drastisch op te drijven. Bestaande krijgsraden werden in meerdere kamers opgesplitst en compleet nieuwe werden opgericht. Er waren dan tientallen, zoniet honderden benoemingen nodig.[43] De werfreserve was niet onuitputtelijk. Gevolg: sommige krijgsraden draaiden slechts op halve kracht, waardoor zij vertraging opliepen. Uiteindelijk heeft de regering noodgedwongen de lat lager moeten leggen. Dat gebeurde in de besluitwet van 4 mei 1945. Voor een benoeming als burgerlijk lid verviel de voorwaarde dat de kandidaat een werkend of plaatsvervangend rechter moest zijn. Nu kwamen ook niet-magistraten in aanmerking, tenminste als zij doctor in de rechten en ten volle 25 jaar waren.[44] Vijfenvijftig rechters of één derde van alle na 4 mei 1945 benoemden behoorden tot die categorie. Dat is een niet onbelangrijk gegeven. Ter verdediging van de militaire strafprocedure is vaak gezegd dat de aanwezigheid in elke krijgsraad van professionele rechters voor de beklaagden een grote waarborg inhield. Maar blijkbaar was deze garantie niet altijd verzekerd.

Het derde knelpunt was het lastigste. Het welslagen van de repressie hing in grote mate af van de krijgsauditeurs en hun substituten: zij waren de draaischijf in de werking van het militair gerecht. Er waren er ook heel veel nodig: wij telden in het *Staatsblad* 660 benoemingsbesluiten waarvan 444 uit de periode september 1944 - maart 1945. Bij de rekrutering van deze sleutelfiguren rezen twee vervelende problemen. Voor de leiding van de militaire parketten wou men een beroep doen op ervaren juristen. Waar het kon werden mensen aangetrokken die al voor de oorlog als rechter of parketmagistraat waren benoemd. In december 1944 was deze reserve evenwel reeds uitgeput: er zouden nadien nog slechts 6 van die topbenoemingen volgen. Waarom die geringe beschikbaarheid van beroepsrechters voor het ambt

43 Alleen al voor het burgerlijke onderdeel van de krijgsgerechten zijn tussen september 1944 en juni 1945 178 magistraten benoemd. Bron: de benoemingsbesluiten zoals verschenen in het *Belgisch Staatsblad*.

44 Ook voor de militaire leden werd een soepeler regeling uitgewerkt.

van auditeur? In de al eerder geciteerde brief van Ganshof aan minister Verbaet zit een passage die een stuk van het antwoord levert. De auditeur-generaal schrijft: ‘Ceux qui sont magistrats civils et qui remplissent actuellement les fonctions de magistrats militaires ont, vous le savez, en choisissant cette fonction et en y demeurant, opté pour le chemin du dur sacrifice (...). Il leur aurait suffi d'exercer leurs fonctions de (...) Juge, de Premier Substitut et Substitut du Procureur du Roi, non seulement pour demeurer chez eux avec tout ce que cela comporte d'avantages de convenance, mais pour continuer une activité professionnelle en général paisible.’[45] Niet iedereen was zomaar bereid om van de burgerlijke rechtbanken naar de militaire parketten te verhuizen. Een tweede mogelijkheid lag in de aanwerving van oudere advocaten. Uit dezelfde brief blijkt dat Ganshof er in geslaagd was enkele tientallen advocaten, die al een grote praktijkervaring hadden opgebouwd, te laten overstappen naar de militaire auditoraten. Hij schrijft wel: ‘Les membres du Barreau qui ont une certaine pratique judiciaire et qui m'ont fait la confiance d'accepter les suggestions que je leur ai faites ont - je crois pouvoir le dire - tous sacrifié aussi leurs intérêts personnels les plus évidents.’ Dat Ganshof zozeer de nadruk legt op de ‘sacrifices’ is geen toeval. De auditeur-generaal nam in zijn brief immers in felle bewoordingen afstand van een advies dat de parlementaire commissies van Justitie aan Justitieminister Verbaet hadden bezorgd. In het kader van de bijzondere machtenwet van december 1944 had de minister van Justitie een besluit uitgevaardigd waarbij het mogelijk werd het ambt van (substituut)-auditeur te combineren met een advocatenpraktijk. Ganshof had daarop aangedrongen om de rekrutering van auditeurs te vergemakkelijken. In het parlement was deze bepaling op groot verzet gestoten. Ook Verbaet zelf was eerst niet gewonnen voor de invoering van een cumul die zou mogelijk maken dat sommigen nu eens in het tenue van krijgsauditeur, dan weer in advocatentoga in de krijgsraad zouden verschijnen.[46] Ganshof moet hem alsnog overtuigd hebben. Maar het parlement bleef deze formule aanvechten en vroeg begin januari 1945 bij monde van de commissies van Justitie de onverenigbaarheid opnieuw in te voeren. Vandaar Ganshofs brief waarin hij aankondigt dat - zo de parlementsleden hun zin krijgen - zeer veel ervaren advocaten de militaire parketten zullen verlaten. Dat zou de berechting van de collaborateurs aanzienlijk vertragen, schrijft hij.

Het vinden van ervaren krijgsauditeurs was dus niet gemakkelijk. Grote problemen waren er ook bij de werving van hun medewerkers, de substituut-auditeurs. Voor dit ambt waren de benoemingsvoorwaarden weliswaar niet veeleisend: het volstond dat de kandidaat doctor in de rech-

45 Persoonlijk archief.

46 Verbaet zei dat in het parlement (*Parl. Hand.*, Kamer, 8 november 1944, p. 67).

ten was. Daarbij keek de minister van Justitie vooral in de richting van de advocatuur: hier was enige ervaring met de strafrechtsbedeling te verwachten. In de eerste weken na de bevrijding slaagde hij er in enkele oudere advocaten aan te trekken. Algauw werd hij echter verplicht jonge leden van de balie te benoemen. Reeds in oktober 1944 waren dat dikwijls pas afgestudeerde juristen of, in het beste geval, advocaat-stagiairs. Via een analyse van de benoemingsbesluiten is het mogelijk deze evolutie in precieze cijfers weer te geven. Dat gebeurt in tabel 2.1 waarin voor de bestudeerde periode de professionele herkomst van 581 auditeurs en substituut-auditeurs is opgenomen.[47] De tabel laat in de bovenste helft zien dat in het laatste kwartaal van 1944 nog slechts 8% van de gerekruteerde parketmagistraten voordien werkend rechter waren. De minister van Justitie was dan al voor 80% van de benoemingen op advocaten aangewezen. Dat percentage zou nog stijgen tot 89%. In het tweede deel van de tabel wordt naar de anciënniteit van de aangeworven advocaten gekeken. In september 1944 heeft één op de drie advocaten die in een militair parket benoemd worden nog geen vier jaar praktijk achter de rug. In het voorjaar van 1945 maakt die categorie al 70% van de benoemden uit. De rechterkolom van de tabel vertelt ons dat in 357 gevallen (119 plus 238) de tot parketmagistraat benoemde advocaat ten hoogste 7 jaar anciënniteit had. Die groep van onervaren juristen omvat iets meer dan 80% van alle benoemde auditeurs en substituut-auditeurs (357 op 581). Dat kan de minister van Justitie niet gewild hebben, maar hij had vermoedelijk geen andere keuze.

Deze cijfers bevestigen ondubbelzinnig wat reeds in de eerste maanden na de bevrijding in het parlement en in de pers als een betreurenswaardige toestand is beschreven: vele parketmagistraten waren onervaren. Het is vandaag niet meer mogelijk om de weerslag daarvan op het verloop van de repressie nauwkeurig te bepalen. Maar het formuleren van hypothesen kan wél. Denkend aan de sleutelpositie die de leden van het parket in de berechting van de collaborateurs innamen kan men op zijn minst zeggen dat hier grote risico's zijn genomen. Wat deze mensen beslisten had verreikende gevolgen zowel voor de verdachten en hun familie als voor de Belgische samenleving in haar geheel. Het werk in de krijgsauditoraten was bovendien zwaar en ingewikkeld. Ook waren de arbeidsomstandigheden tot één jaar na

47 Voor 79 benoemingsbesluiten ontbreekt de informatie over het beroep dat voor de intrede in de parketmagistratuur werd uitgeoefend. Dat betekent dat de tabel slechts 581 van de 660 benoemden omvat. Inlichtingen over de anciënniteit van de aangeworven advocaten werden verzameld door gebruik te maken van het administratief jaarboek-Bruylants, jaargang 1940. De door de minister van Justitie aangeworven advocaten waarvan de naam in 1940 niet voorkomt op de lijst van de stagiairs of op het tableau zijn door ons als advocaten met minder dan 4 jaar anciënniteit in tabel 2.1. opgenomen. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het inderdaad om doctors in de rechten die in de loop van de bezetting hun intrede in de advocatuur hebben gedaan.

Tabel 2.1 Professionele herkomst van de parketmagistraten

alle magistraten	**vóór sept. 44**	**sept. 44**	**okt.-dec. 44**	**jan.-mrt. 45**
werkend rechter	60%	29%	8%	4%
dr. in de rechten	-	14%	12%	11%
advocaat	40%	56%	80%	85%
totaal (alle parketmagistraten)	100% (n*=30)	100% (n=126)	100% (n=169)	100% (n=132)
magistraten afkomstig uit de advocatuur				
advocaat met minstens 8 jaar anciënniteit	**	37%	20%	15%
advocaat met 4 tot 7 jaar anciënniteit	**	29%	25%	15%
advocaat met minder dan 4 jaar anciënniteit	**	34%	55%	70%
totaal (advocaten)	** (n=12)	100% (n=71)	100% (n=135)	100% (n=113)

alle magistraten	**april-juni 45**	**na juni 45**	**totaal**	
werkend rechter	1%	-	75	13%
dr. in de rechten	10%	18%	67	11%
advocaat	89%	82%	439	76%
totaal (alle parketmagistraten)	100% (n=91)	100% (n=33)	581	100%
magistraten afkomstig uit de advocatuur				
advocaat met minstens 8 jaar anciënniteit	21%	4%	82	19%
advocaat met 4 tot 7 jaar anciënniteit	38%	37%	119	27%
advocaat met minder dan 4 jaar anciënniteit	41%	59%	238	54%
totaal (advocaten)	100% (n=81)	100% (n=27)	439	100%

* n staat voor 'absoluut aantal'
** te kleine aantallen
** te kleine aantallen
** te kleine aantallen
** te kleine aantallen

de bevrijding chaotisch. Vanuit de buitenwereld werd grote druk uitgeoefend op de leden van het parket. In die context is te verwachten dat zelfs ervaren beroepsrechters fouten zouden maken. Hoe moet het dan die twintigers vergaan zijn?

De verantwoordelijkheid voor wat er verkeerd moét zijn gelopen ligt bij tal van hoofdrolspelers in de repressie. De gebrekkige wetgeving die de Belgische regering in Londen heeft gemaakt is de oorzaak van een veel te groot aantal dossiers, waarvoor dan honderden parketmagistraten nodig waren. Na de bevrijding werd daarbovenop de vergissing begaan om de krijgsauditeurs met honderd en een taken te belasten. Die laatste ontwikkeling, die later in het boek wordt besproken, verplichtte de minister van Justitie nog meer substituten te benoemen, terwijl er eigenlijk geen geschikte kandidaten meer waren.

Een Sisyphusarbeid

Politici en pers hebben in de eerste maanden na de bevrijding herhaaldelijk aangedrongen op een snelle berechting van de collaborateurs. Er mocht geen tijd verloren gaan. Die boodschap was al te horen op 19 september 1944 toen Kamer en Senaat in een gemeenschappelijke zitting plechtig het einde van de bezetting vierden. Zij stond ook in de regeringsverklaring van het kabinet-Pierlot: 'De bestraffing van misdrijven tegen het Vaderland dient krachtdadig, snel en billijk te zijn.(...) Elke vertraging bij het onderzoek der zaken en bij de toepassing der strafmaatregelen en der burgerlijke sancties zou er de beteekenis van verminderen.'[48] Ook de regering-Van Acker I sprak in dezelfde zin: 'C'est pourquoi, à bon droit, le pays veut que soient frappés, vite et fort, ceux qui se sont rendus coupables de crimes dont la gravité se joint à l'odieux.'[49] Maar tussen de oproep van half september 1944 en de verklaring van 14 februari 1945 was overduidelijk gebleken dat de snelheid waar iedereen om vroeg absoluut niet gehaald werd. De ontnuchtering viel al te beluisteren in de tekst waarmee de regering-Pierlot zich in oktober 1944 aan het parlement presenteerde: 'Eenig ongeduld is tot uiting gekomen toen vastgesteld werd hoeveel tijd er noodig was voor het instellen van het gerechtsapparaat dat moest worden opgericht om het hoofd te bieden aan een taak zonder voorgaande.'[50] Dat ongeduld zou in de maanden die volgden uitgroeien tot een voor de regering-Pierlot dodelijke ergernis.

De eerste noodkreten komen al één maand na de start van de krijgsraden. Op 7 november 1944 klaagt de liberaal Mundeleer, die in de regeringen-

48 *Parl. Hand.*, Kamer, 3 oktober 1944, p. 12.
49 *Parl. Hand.*, Kamer, 14 februari 1945, p. 154.
50 *Parl. Hand.*, Kamer, 3 oktober 1944, p. 12.

Van Acker II en III minister zal worden, de gezapigheid aan waarmee tewerk wordt gegaan. Hij formuleert een drastisch voorstel: ‘Pour activer le travail (...) je vous proposerai de suspendre purement et simplement le travail de tous les tribunaux pendant une période de trois mois. (...) Demandez à tous les magistrats de vouloir bien accepter des fonctions d'auditeurs, d'assesseurs aux conseils de guerre...’ En hij besluit met een wel zeer optimistische voorspelling: ‘Si vous acceptiez d'entrer dans cette voie, tout sera liquidé en trois mois; les traîtres condamnés et fusillés, les suspects isolés dans les camps de concentration, les innocents en liberté.’[51] In de interpellatie die begin februari 1945 het einde van de regering-Pierlot zal meebrengen formuleert Buset het kort, maar krachtig: ‘Trop peu de traîtres ont eu jusqu'à présent à rendre des comptes. Trop peu de procès ont été commencés.’[52] In augustus van dat jaar geeft Huysmans de auditeurs de schuld voor het tijdverlies: ‘Pour nombre d'entre eux, le temps ne semble pas compter.(...) Je connais un auditeur qui, pendant des semaines, a voulu rechercher si le fait de lever le bras pour saluer un ami n'était pas un geste hitlérien.(...) J'ai l'impression que nombre d'auditeurs ont plaisir à faire durer le plaisir. Ils portent l'uniforme. Ils disposent, comme un vulgaire bourgmestre, d'une auto.’[53] Premier Van Acker zal twee dagen later voor een echo zorgen: ‘...on a l'impression qu'on fait durer le plaisir. (...) c'est très compréhensible et très humain. En général, certains de ces auditeurs militaires sont très jeunes; ils sont mieux rémunérés que par le passé; ils portent l'uniforme, ils disposent d'une voiture et toutes les filles du pays les regardent. (Hilarité).’[54]

De eis dat er met haast moest worden gevonnist rustte op een viertal overwegingen. De memorie van toelichting bij de besluitwet van 26 mei 1944 gaf een eerste reden aan: ‘Het ontstaan en de ontwikkeling onder de vijandelijke bezetting, van bedrijvigheden gericht tegen den Belgischen Staat, zijn eenheid en zijn instellingen, de wortels en kiemen die ze in het Land zullen achtergelaten hebben, vereischen een krachtige en snelle beteugeling.’[55] De collaboratie was, met andere woorden, een kankergezwel dat zo rap mogelijk verwijderd moest worden. Politici en auditoraat-generaal wensten ook een vlugge start om te verhinderen dat het op grote schaal tot buitengerechtelijke afrekeningen kwam.[56] Snelheid in de afhandeling van zaken moest de gemoederen tot bedaren brengen. Een derde overweging had te maken met de toestand in de interneringskampen. Tienduizenden verdachten ver-

51 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 november 1944, p. 43.
52 *Parl. Hand.*, Kamer, 6 februari 1945, p. 129.
53 *Parl. Hand.*, Kamer, 8 augustus 1945, p. 655.
54 *Parl. Hand.*, Senaat, 10 augustus 1945, p. 563.
55 *Belgisch Staatsblad*, 2 september 1944, p. 425.
56 J. Gilissen, 1972, p. 109.

bleven in een situatie van bijna rechteloosheid. Vandaar het belang van een vlotte verwerking van de dossiers. Er was nog een vierde reden om niet te treuzelen. Na verloop van tijd zou, zo werd gedacht, bij de bevolking onverschilligheid in de plaats treden van de wil om streng te straffen. Hoe trager de berechting, hoe meer incivieken daarvan zouden profiteren en dat moest tegen elke prijs voorkomen worden. Die gedachte was al verwoord in de proloogtekst bij de besluitwet van 26 mei 1944: 'Eindelijk moet worden vermeden, dat zooals na den oorlog 1914-1918, op de vermoeienis der openbare meening rekenende, schuldigen zich bij verstek zouden laten veroordeelen, na het land te hebben verlaten, om er verschillende jaren later terug te keeren, aldus het pijnlijk schouwspel van nieuwe verradersprocessen opleggend.'[57]

In hun visie op de voortgang van de repressie pendelden de politici tussen hoop en wanhoop. Met de eerste vonnissen - eind september, begin oktober 1944 - rees de verwachting dat de operatie snel zou verlopen. Op 7 november 1944 deed premier Pierlot in het parlement trouwens een geruststellende mededeling: 'Tous les conseils de guerre fonctionnent et moins de deux mois après la libération de la capitale, plus de 600 jugements ont été prononcés par ces juridictions.'[58] Ondertussen waren ook al de eerste uitspraken van het krijgshof gevallen. En op 13 november 1944 kwam de executie van twee ter dood veroordeelden. Het optimisme verdween echter al een paar weken later. Geleidelijk groeide het besef dat het verwerken van de klachtenberg waartegen de militaire parketten aankeken zeer veel tijd zou vergen. Dat belette minister van Justitie Verbaet niet om begin februari 1945 een gedurfde voorspelling te doen: 'La liquidation d'un nombre considérable d'affaires s'opère à un rythme de plus en plus accéléré au fur et à mesure que le travail se normalise. (...) Tout fait présumer que d'ici peu de mois, nous arriverons à la liquidation de la plus grande partie des affaires. Certains auditorats envisagent qu'ils pourront terminer leur activité dans le courant de cet été.'[59] Dat was een ijdele hoop. In mei en juni 1945 sloeg de stemming onder de bevolking om: opnieuw werd geroepen om een bestraffing van alle incivieken, zonder enige uitzondering. Er werd tot herinternering van tienduizenden verdachten overgegaan. Op dat moment was het zonneklaar dat de repressie een werk van zeer lange adem zou worden. Justitieminister du Bus de Warnaffe zei, François Mauriac citerend: 'Six cent vingt-trois Sisyphes se retrouveront chaque matin devant leur rocher éternel.'[60]

57 *Belgisch Staatsblad*, 2 september 1944, p. 427.
58 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 november 1944, p. 36.
59 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 februari 1945, p. 150.
60 *Parl. Hand.*, Kamer, 27 maart 1945, p. 312.

Over de capaciteit van de krijgsraden

Het ziet er dus naar uit dat de politici tot in mei 1945 de omvang en de complexiteit van het repressievraagstuk schromelijk hebben onderschat. Die misgreep had, zoals al gezegd, uiteraard te maken met de inhoud van de politieke agenda van die tijd: de berechting van de collaborateurs was geen probleem van eerste orde, heeft onvoldoende aandacht gekregen en is daarom verkeerd ingeschat. Dat is goed af te leiden uit de evolutie die de capaciteit van de krijgsraden heeft ondergaan. Eind september 1944 waren 10 krijgsraden met in totaal 15 kamers actief. Eén maand later waren er 13 krijgsraden met 22 kamers in werking. In het eerste kwartaal van 1945 kwamen er nog eens 11 kamers bij wat het totaal op 33 bracht. Wij weten dat in het voorjaar van 1947 iets meer dan 130 kamers aan het werk zullen zijn. Dat wil zeggen dat eind maart 1945 - dat is zeven maanden na de bevrijding - nog niet eens één vierde van de uiteindelijke capaciteit was bereikt. Van die 33 kamers waren er dan nog 5 die nauwelijks werkten omdat zij in Vlaanderen voor de berechting van Franstalige collaborateurs moesten zorgen.[61] Daarbij komt dat het rendement van de krijgsraden geremd werd omdat de voorzitters van die rechtbanken ook belast waren met het onderzoek van de vragen om vrijlating van wie in voorarrest was genomen. Bovendien bleven vele beroepsrechters die in de krijgsraden zetelden actief in de burgerlijke rechtbanken en dienden zij bijgevolg hun tijd en energie te verdelen over twee werelden. Begin mei 1945 werd eindelijk een grote stap gezet: er kwamen 6 nieuwe krijgsraden bij en ook het aantal kamers steeg gevoelig. Maar die beslissing kwam wel rijkelijk laat.

Het had evenwel niet veel zin om tientallen krijgsraadkamers op te richten zolang die niet verzekerd waren van een ononderbroken toevoer van dossiers vanuit de krijgsauditoraten. De zetelende rechters konden immers slechts een vonnis vellen als de krijgsauditeurs of de substituten een zaak hadden ingeleid. Het probleem lag dus in allereerste instantie bij de auditoraten: hier kon men het werk niet aan en werd grote vertraging opgelopen. Dat was aan een hele reeks van factoren te wijten. Het gebrek aan middelen, zoals kredieten en huisvesting, was er één van. Het ontbrak ook aan voldoende mankracht. Eind december 1944 waren nog maar 378 (of 57%) van de 660 benoemingen van krijgsauditeurs en substituten gebeurd en ook het hulppersoneel was schaars. De toestand verergerde nog onder invloed van de gebeurtenissen van mei-juni 1945. Daarover schrijft auditeur-generaal Ganshof: ‘La tâche des magistrats instructeurs a été singulièrement aggravée par suite des nombreux retours de collaborateurs et de traîtres d'Alle-

61 In totaal is in Vlaanderen slechts in 2% van alle vonnissen en arresten een Franstalige uitspraak gevallen.

magne.'[62] De besluitwet van 26 mei 1944, die het zwaartepunt van de procedure bij de militaire parketten had gelegd, was een derde bron van vertraging. Aan elk dossier dat voor de krijgsraad kwam, of het nu een ernstige zaak betrof of een miniem vergrijp, was voor de parketmagistraten veel werk verbonden. Het werk van deze parketmagistraten liep trouwens niet af als een krijgsraad een vonnis had geveld. Ging de veroordeelde in beroep, dan was voor de krijgsauditeurs soms de rol van openbaar ministerie bij het krijgshof weggelegd. De militaire parketten waren ook belast met het toezicht op het sequester en dienden een rapport op te stellen als een gedetineerde een genadeverzoek formuleerde of voor voorwaardelijke invrijheidstelling in aanmerking kwam. Op de krijgsauditoraten wogen, ten slotte, drie taken die buiten de eigenlijke repressie lagen.

Eén ervan was zeer omvangrijk. De regering-Pierlot had te Londen van de geallieerden bekomen dat misdrijven tegen hun legers (diefstal van brandstof of voedsel, bijvoorbeeld) door de Belgische krijgsraden zouden worden gevonnist. Ganshof was daar opgetogen over. In zijn mercuriaal van 17 september 1946 beschreef hij dat akkoord met de geallieerden als '...une éclatante et honorable preuve de la confiance qu'à juste titre elles (de geallieerden, nvdr) avaient dans l'esprit public de notre pays.'[63] Maar eigenlijk was het een vergiftigd geschenk want die opdracht nam al gauw reusachtige proporties aan. In dezelfde mercuriaal onthulde Ganshof dat in totaal 53.142 vervolgingen werden ingespannen, allemaal bijkomend werk voor de militaire parketten en rechters.[64] Als in november 1945 die taak naar de burgerlijke strafrechtbanken wordt overgeheveld, slaakt Ganshof een zucht van verlichting, maar hij voegt er droogjes aan toe: 'Ce changement de compétence n'a été décidé (...) à une époque où ces infractions étaient devenues moins fréquentes et moins graves.'[65] Ondertussen liep ook de taak verder die krijgsraden altijd al hebben vervuld: het vonnissen van misdrijven gepleegd door Belgische militairen.[66] Een derde nevenactiviteit hield verband met de berechting van delicten uit de bezettingstijd. In een groot aantal gevallen hadden de burgerlijke parketten diefstallen die onder de oorlog waren gepleegd niet vervolgd. Deze strategie was ingegeven door de overweging dat vele van deze diefstallen op rekening van het verzet kwamen en dus beter voorlopig ongemoeid werden gelaten. Bij de bevrijding doken deze dossiers weer op en om onduidelijke redenen schoof het ministerie van Justitie de afhandeling ervan door naar de mili-

62 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 2.
63 W. Ganshof, 1946, p. 162.
64 Gilissen spreekt van 51.332 dossiers (J. Gilissen, 1951, p. 531).
65 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 3, 1 oktober 1945, p. 6.
66 Gilissen schrijft dat van 18 september 1944 tot 31 december 1949 in dit verband 47.820 dossiers zijn behandeld (J. Gilissen, 1951, p. 531).

taire auditoraten. Volgens Gilissen ging het hier om iets meer dan 37.000 dossiers.[67]

Ganshof heeft al deze moeilijkheden niet lijdzaam ondergaan. Hij stuurde de minister van Justitie ononderbroken berichten over wat verkeerd ging of over wat dringend aan maatregelen nodig was. Ganshof zelf heeft het in een van zijn driemaandelijkse overzichten over '...les rapports - qui se chiffrent à ce jour par plusieurs milliers - que j'ai adressés au Ministre de la Justice'.[68] Er waren de tientallen circulaires, bestemd voor de auditeurs en de substituten, waarmee hij het rendement van de parketten probeerde op te drijven. Belangrijk ook was de tweevoudige arbeidsverdeling die hij in de auditoraten invoerde. Zo is van meet af aan gekozen voor een aparte behandeling van de drie types van misdrijven waarmee de militaire parketten te maken hadden: de collaboratiedelicten, de vergrijpen ten nadele van de geallieerde legers en de overtredingen begaan door Belgische militairen. Elke auditeur of substituut was slechts met één van deze categorieën bezig waardoor specialisatie mogelijk was en de produktiviteit verhoogd werd. Binnen de groep van de collaboratiemisdrijven werd een tweede verreikende werkverdeling doorgevoerd: rond elk van de belangrijkste vormen van hulp aan de vijand ontstonden afzonderlijke secties. Die organisatie is al in oktober 1944 opgelegd. Daarvan getuigt een passage in de notulen van een vergadering van de auditeurs: 'Le travail doit être réparti, dans chaque auditorat, entre des sections, dirigée chacune par un chef de section. Sections à envisager: 1) politique (...); 2) collaboration industrielle; 3) dénonciation à l'ennemi; 4) port d'uniforme (...).'[69] Zo was het auditoraat bij de krijgsraad te Brussel, dat wel het grootste was van het land, ingedeeld in zeven secties.[70]

Er was dus een onderschatting van de omvang van de repressie en een overvraging van de militaire parketten. In die omstandigheden was het volkomen illusoir om te denken dat de berechting van de collaborateurs snel zou verlopen. De cijfers over de resultaten van de krijgsraden bevestigen dat. In het *Belgisch Staatsblad* zijn in totaal iets meer dan 55.000 uittreksels van veroordelingen verschenen. Eind juni 1945 - dat is tien maanden na de bevrijding van de hoofdstad - waren ongeveer 7.700 mannen en vrouwen veroordeeld. Dat is 14% van wat er in totaal aan veroordelingen zou worden uitgesproken, meer niet.[71] Een veroordeling door een militaire rechtbank

67 J. Gilissen, 1951, p. 531.
68 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 1.
69 Persoonlijk archief.
70 J. Dupréel, 1946, p. 149.
71 Hierbij is geen rekening gehouden met het feit dat nog eens ongeveer 43.000 Belgen in het kader van de burgerlijke epuratie zijn gestraft. Die operatie werd pas na december 1945 uitgevoerd. Telt men deze groep bij de 55.000 veroordeelden, dan zakt het percentage van de tot juni 1945 uitgesproken sancties naar 8%.

was wel de laatste schakel in een lange ketting van beslissingen. De eerste stap was de samenstelling van een klachtendossier. Daarna kwam het onderzoek door het militair parket en viel er een eerste belangrijke beslissing: seponeren of verwijzen naar de krijgsraad. Over deze fasen bestaan eigenlijk weinig of geen gegevens. Wel is geweten dat eind juni 1945 naar schatting nog maar 160.000 (of net geen 40%) van de 405.000 aangelegde dossiers waren samengesteld.[72] In hoeveel van die zowat 160.000 gevallen de parketmagistraten ook al hadden beslist om al of niet te vervolgen is niet bekend, maar het kunnen er niet veel meer dan de helft geweest zijn. Ook zo bekeken blijft het besluit overeind dat medio 1945 het grote werk nog moest beginnen.

Het mag ons niet verbazen dat de politici in de tweede helft van 1945 het roer hebben omgegooid en beslissingen hebben genomen die de repressie in een veel hogere versnelling brachten. Zo liep eindelijk een lange periode van talmen en twijfelen ten einde. Toch zat er aan het gebrek aan snelheid ook een positieve kant. In het eerste jaar na de bevrijding is aan al wie veroordeeld werd een strenge straf opgelegd. 'Les dieux avaient soif,' schreef Struye enige jaren later.[73] Al eind 1945 is de bezinning gekomen en is in de straftoemeting de redelijkheid teruggekeerd. Daarom was het goed dat in september 1945 slechts 20% van de vonnissen en arresten was geveld. Zo is het aantal slachtoffers van de excessen van de eerste maanden beperkt gebleven.

Een woekering van sancties

Eén aspect van de verwarring waarin de repressie in het begin verliep is nog niet ter sprake gekomen: de wildgroei van sancties die buiten de militaire rechtbanken om de collaborateurs konden treffen. Twee zaken zijn daarbij van groot belang geweest. Er was, ten eerste, bij dat soort sancties iets mis met de procedure. In het beste geval waren er wel spelregels, maar misten zij uniformiteit. Vaak echter ontbrak elke vorm van regulering. Het tweede probleem is dat aan sommige van die sancties later een bijkomende straf werd gekoppeld zonder dat zoiets oorspronkelijk was voorzien. Die dubbele gang van zaken bracht mee dat er hier eigenlijk blindelings naar de collaborateurs is geslagen.

Een eerste illustratie is te vinden in de geschiedenis van het bewijs van burgertrouw. Zo'n certificaat werd in principe afgeleverd of geweigerd door de plaatselijke overheid. Het probleem was dat diegene die de weigering uit-

72 Berekend op basis van J. Gilissen, 1951, p. 532.
73 P. Struye, 1949, p. 803.

sprak meestal niet kon weten welke gevolgen zijn daad voor de getroffene zoal zou hebben. De vele ministeriële omzendbrieven, die het voorleggen van een bewijs van burgertrouw voor een of andere zaak verplicht maakten, waren niet gekend of verschenen pas toen al aan duizenden mensen een certificaat geweigerd was. Welke eisen in dat verband in allerlei particuliere instellingen zouden ontstaan was ook niet te voorzien. Bovendien ontbrak op het niveau van de ministeriële departementen elke vorm van concertatie: de ene minister wist niet van de andere welke maatregelen hij in verband met het vereisen van het bewijs van burgertrouw uitvaardigde. Zo ging deze sanctie echt woekeren.

Eenzelfde verhaal valt te vertellen over wat men de zuivering van het staatsapparaat heeft genoemd: de verwijdering van foute verkozenen uit de provincie- en gemeenteraden en van incivieke ambtenaren uit de overheidsdiensten. De waaier aan sancties was groot: een blaam, een berisping, een schorsing, oneervol ontslag. Aan sommige sancties werd later een andere, veel ingrijpender straf vastgehaakt. Art. 1 van de besluitwet van 19 september 1945, die de burgerlijke epuratie invoerde, voorzag dat al wie uit zijn ambt was ontzet van rechtswege en levenslang een aantal rechten verloor. Die amplificatie van de sanctie gold ook voor geneesheren, advocaten, apothekers en leerkrachten die door hun eigen beroepsgroep waren weggezuiverd. Weer was deze latere uitbreiding van de straf niet te voorzien door wie een ambtenaar of een advocaat uit zijn werkkring verwijderde. Wellicht zouden de zuiveringscommissies voorzichtiger geweest zijn, hadden zij geweten welke gevolgen hun beslissing vele maanden later zou krijgen. Deze gang van zaken is door du Bus de Warnaffe - toen hij geen minister van Justitie meer was - in de Kamer op treffende wijze gekarakteriseerd: ‘La conséquence brutale et inadmissible de l'article 1er, c'est qu'un citoyen est privé à vie de ses droits politiques et d'une série de droits civils par le seul fait d'une décision administrative de caractère souvent disciplinaire, parfois notifiée sans que l'intéressé eût été entendu, et prise à un moment où l'incidence de cette décision sur la perte automatique de droits civils et politiques était imprévisible.’[74]

2. Wankele consensus

September 1944 was een maand waarin de politieke klasse plechtig afscheid nam van het verleden en uitspraken deed over de toekomst. Uiteraard kwamen bij die gelegenheid ook de collaboratie en de repressie ter sprake. Twee zaken vallen daarbij op. De bestraffing van de collaborateurs is op dat mo-

74 *Parl. Hand.*, Kamer, 14 november 1946, p. 12.

ment voor de politici een derderangsthema. Ook laat nog niets vermoeden dat deze kwestie een jaar later de inzet van scherpe tegenstellingen zal zijn. Uit wat er gezegd wordt spreekt immers roerende eensgezindheid. De repressie moet 'snel, billijk en krachtdadig' zijn: dat zijn de drie sleutelwoorden die als een refrein in de toespraken en moties te beluisteren zijn. Zo staat het in de gemeenschappelijke verklaring die de socialistische, de liberale en de katholieke partij op 6 september 1944 publiceerden. Wanneer Kamer en Senaat op de 19de van die maand samen vergaderen, komen diezelfde termen terug, bijvoorbeeld in de plechtige toespraak van Kamervoorzitter Van Cauwelaert: 'In het belang der orde moet op krachtdadige en snelle maar niettemin op (...) rechtvaardige wijze recht worden voltrokken aan de (...) handlangers van den vijand.'[75] In de verklaring waarmee het kabinet-Pierlot, een regering van nationale eendracht, begin oktober 1944 voor het parlement komt luidt het: 'De bestraffing van misdrijven tegen het Vaderland dient krachtdadig, snel en billijk te zijn.'[76]

Eënstemmigheid?

Was er bij de bevrijding inderdaad eenstemmigheid? Of ging het om ceremoniële woorden die dienden om de diepe tegenstellingen te verhullen? Het probleem met die vraag is dat zo weinig te vernemen valt over de standpunten die de verschillende partijen hadden ingenomen. Het is zelfs niet zeker of de politieke formaties bij de bevrijding wel goed wisten wat ze wilden. Die mist zal trouwens nog tot het einde van het jaar over het politieke landschap blijven hangen.

De katholieke partij heeft zich lang als een sfinx gedragen. In haar *Elementen van een programma voor nationale hernieuwing* - op 7 december 1944 door het Directorium van het Katholiek Blok gepubliceerd - is over de repressie geen woord te lezen. Dat is ook zo in het *Ontwerp van programma der Christelijke Volkspartij* en in het *Manifest der Christelijke Volkspartij* die in mei 1945 zijn uitgegeven. In het Kerstprogramma van 25 december 1945, ten slotte, is slechts 2% van de tekst aan het 'kiesch en ernstig vraagstuk van de bestraffing der antivaderlandsche daden' gewijd. En de eerste zin zegt: 'De CVP eischt dat ze streng, snel en doeltreffend weze, maar dat ze ook de wettelijke waarborgen eerbiedige en ingegeven worde door de werkelijke feiten.' Er zijn wel enkele documenten uit de bezettingstijd waarin over de repressie gesproken wordt. Het Directorium van het Katholiek Blok vergaderde clandestien en schreef begin 1944 een tekst met als titel *Bases d'un programme de renovation nationale*. Daarin staan drie zinnen over de collaborateurs: 'Châtiment rapide, juste et exemplaire des traîtres, délateurs, serviteurs et compli-

75 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 september 1944, p. 5.
76 *Parl. Hand.*, Kamer, 3 oktober 1944, p. 12.

ces de l'ennemi, à tous les échelons sociaux. Dénationalisation des Belges, qui, par leurs actes, se sont exclus eux-mêmes de la communauté nationale. Privatisation des droits politiques à l'égard de ceux qui, par leur attitude, se sont rendus indignes de participer à la vie politique du pays.' Rond senator Moyersoen was een tweede groep met denkwerk bezig. Eind 1943 kwam daaruit het document *Strekkingen*. Twee van de negenendertig punten gaan over de collaborateurs. De sleutertermen zijn: voorbeeldige bestraffing, eerbiediging van de rechten van de verdediging, spoed. Van de groep-Herbert, waartoe onder meer Lefèvre, Duvieusart, Van Elslande, De Saeger, Snoy et d'Oppuers en de Stexhe behoorden, is een brochure uit de lente van 1941 bekend. Daaruit valt te onthouden dat zij aanstuurden op een snelle en strenge bestraffing van een klein aantal koplopers uit de collaboratie.[77] Maar in geen van deze teksten is men verder gegaan dan het formuleren van enkele vage principes. Bleef de partij als dusdanig ook na de bevrijding nog maandenlang zwijgen, bepaalde mandatarissen deden dat niet. Senator en oud-minister van Justitie Pholien publiceerde in november 1944 zijn *Méditations sur la nécessité d'une politique dans la répression pour faits de guerre*. Hier is er wel sprake van een project, zij het dan hoofdzakelijk in verband met de benadering van de economische collaboratie. Hij zou zijn blauwdruk nog herhaaldelijk in het parlement verdedigen, zonder veel succes trouwens. Op 24 december 1944 spraken volksvertegenwoordiger Verbist en senator-opvolger Struye in de zaal Patria te Brussel over de repressie. In hun exposé, dat enkele weken later in brochurevorm is verschenen, pleiten zij vooral voor billijkheid in de berechting van de kleine collaborateurs. Verbist, die lid was van het Directorium, en Struye zouden in februari 1945 deel gaan uitmaken van het organisatiecomité dat de herorganisatie van de partij diende voor te bereiden. Het waren dus geen tweederangsfiguren, maar mag men hun visie daarom promoveren tot het partijstandpunt? Veeleer lijkt het er op dat de katholieke partij onmiddellijk na de bevrijding de zaken wat op hun beloop heeft gelaten, zoals Robert Vandekerckhove in 1968 schreef.[78] Men mag toch niet vergeten dat zij, organisatorisch gezien, een moeilijke tijd doormaakte. Er was een gevecht gaande tussen jongeren en ouderen, tussen vernieuwers en behoudsgezinden, tussen de verschillende standen. De partij kon niet uit één mond spreken. Die labiele toestand zou nog tot eind 1945 aanslepen en vanaf augustus 1945 een ernstige handicap zijn bij de strijd tegen de linkse regering-Van Acker II.

Ook aan socialistische zijde is al tijdens de bezetting over de behandeling van de collaborateurs gesproken. Maar net als bij de katholieke politici bleef dat thema eigenlijk in de schaduw staan van andere, als belangrijker ervaren

77 M. van den Wijngaert, 1976, p. 18.
78 R. Vandekerckhove, 1968, p. 719.

discussiepunten. Als de clandestiene *Le Peuple* in oktober 1943 een *Programme d'action* laat verschijnen staat over de repressie alleen te lezen dat 'un châtiment sévère des traîtres et collaborateurs' vereist is.[79] Wel zal het Bureau van de partij in juni 1944 een 'commission du châtiment des traîtres' in het leven roepen.[80] Deze commissie, waarin de latere procureur-generaal Bekaert een grote rol zal spelen, produceerde een uitvoerig rapport dat in december 1944 als officieel standpunt van het Nationaal Bureau van de socialistische partij zal verschijnen. Het 52 bladzijden tellend document besteedde ruime aandacht aan de grondslagen van een goed repressiebeleid: uitstoting van de onvaderlandse Belgen, opvang van de recuperabelen, sanering van het collectief bewustzijn. Dat gaf de brochure een wat academisch karakter. Er kwamen ook concrete maatregelen ter sprake: opname van een lekenrechter in de krijgsraden, deportatie van sommige collaborateurs (maar niet naar Belgisch Kongo, want dat zou 'la prééminence morale du blanc sur l'indigène' compromitteren[81]), denationalisering, verbeurdverklaring van bepaalde goederen, ontzetting uit de politieke en bepaalde familiale rechten. Het is de vraag of deze tekst veel invloed heeft gehad op het beleid van de regeringen waarin de BSP een sleutelpositie innam. Vele van de maatregelen die hij voorstelde zijn niet uitgevoerd. Het document liet wel zien dat de socialistische partij gewonnen was voor een strenge behandeling van de medestanders van de bezetter. Nu had de BSP wel niet tot december 1944 gewacht om haar standpunt over de repressie publiek te maken. Maar zij beperkte zich dan wel steeds tot korte beginselverklaringen. In de 'bevrijdingsmotie' van 4 september 1944 stond dat de berechting van de collaborateurs volledig, snel en onverbiddelijk moest gebeuren.[82] En op de Algemene Raad van 17 september 1944 vond de pas verkozen voorzitter Van Acker, aldus N. Bal in *Mijn wankele wereld*, '...een kernachtige formule voor de bestraffing: "Niet de kleinen treffen om de groten wit te wassen!".'[83] Het ziet er echter naar uit dat in de eerste naoorlogse bijeenkomsten van de BSP-top meer tijd is gegaan naar het probleem van de interne zuivering (De Man, Unie van Hand- en Geestesarbeiders) dan naar het eigenlijke vraagstuk van de repressie.[84]

Over de visie die de liberalen bij de bevrijding hadden zijn nauwelijks documenten voorhanden. Pas in februari 1945 is er in het parlement een verwijzing naar een motie van de liberale partij waarin gezegd wordt dat 'pour la grande masse il faut agir avec discernement, mais qu'il faut frap-

79 J. Gotovitch, 1984, p. 308.
80 Idem, p. 309.
81 *La répression des actes d'incivisme*, pp. 22-23.
82 J. Gotovich, 1984, p. 317.
83 N. Bal, 1984, p. 315.
84 J. Gotovitch, 1984, pp. 315-317.

per dur' waar er ernstige fouten zijn gemaakt.[85]

De KP nam wel onmiddellijk klare standpunten in. Al op 24 september 1944 zei nationaal secretaris Lalmand op een vergadering van het centraal comité van de partij: 'Er moet streng, meedogenloos gestraft worden. Aarzeling op dit gebied zou de ergste gevolgen kunnen hebben. Wij willen een harde en onverzoenlijke gerechtigheid, zonder inschikkelijkheid...'[86] In het programmavoorstel dat Lalmand op 21 oktober 1944 aan het centraal comité voorlegde gaat een van de (negentien) punten over de repressie. Daarin wordt gepleit voor een snelle en onverbiddelijke zuivering, voor het onder sequester plaatsen van de goederen van de verraders en de economische collaborateurs, en voor de installatie van zuiveringscommissies waarin de weerstand vertegenwoordigd is.[87] De KP zei ook haar steun toe aan een eisenbundel van het Onafhankelijkheidsfront*, waarin onder de vorm van vier wetsvoorstellen een uitermate strenge berechting van de collaborateurs werd gevraagd.[88]

Toch vele meningsverschillen

'Snel, billijk en krachtdadig' was als programmatische basis voor de grote politieke families vaag genoeg om het repressiebeleid van de regeringen-Pierlot en -Van Acker I te schragen. Het was wel een broos compromis dat voortdurend gevaar liep.

Eind 1944 was al goed te merken dat de partijen het basiscompromis op uiteenlopende wijze interpreteerden. Zowel binnen als buiten het parlement lieten de politici van het katholieke blok verstaan dat voor hen de repressie 'snel en billijk' moest zijn. Socialisten, liberalen en communisten hielden het daarentegen op 'snel en krachtdadig'. Dit verschil in klemtoon kwam tot uiting in de discussie over de interneringen, agendapunt nummer één in het eerste jaar na de bevrijding. Beide groepen, de rechter- en de linkerzijde, vonden wel dat men bij de behandeling van de dossiers rekening moest houden met de verscheidenheid in de collaboratie (de kopmannen en de meelopers, de misdadigers en de naïevelingen...). Maar de meningen liepen uiteen zodra in de praktijk te bepalen viel waar de grens tussen de grote en de kleine collaborateurs precies gelegen was. Haar vertaling van het basiscompromis bracht de rechterzijde ertoe volop steun te verlenen aan het beleid van de ministers Verbaet en du Bus dat aan zowat 20.000 verdachten ontslag uit de interneringskampen gaf. De anderen apprecieerden dit ge-

85 Tahon in de Kamer (*Parl. Hand.*, Kamer, 14 februari 1945, p. 165.)
86 *De Roode Vaan*, 25 september 1944.
87 E. Lalmand, 1944, p. 20.
88 Front de l'Indépendance, 1944, p. 3. Het was oorspronkelijk de bedoeling om de wetsvoorstellen op 4 september 1944 te publiceren in een vals *Belgisch Staatsblad*, maar de snelle opmars van de geallieerde legers '...ne permit pas de réaliser ce projet'.

brek aan krachtdadigheid helemaal niet. Een tweede controverse draaide rond het tempo dat aan de repressie moest worden opgelegd. Aan katholieke kant was er de vrees dat een te hoge snelheid de billijkheid in gevaar zou brengen. In het linkse kamp zag men het gebrek aan haast als een uiting van misplaatste inschikkelijkheid. Verschil van mening was er ook rond het probleem van de zuivering van het publieke leven. De linkerzijde bepleitte een radicale epuratie in de ambtenarij en ergerde zich aan het feit dat tal van onvaderlandse functionarissen op hun post konden blijven. Katholieke parlementsleden waarschuwden voor een heksenjacht. Er was ook onenigheid rond de vraag wat er met de gewone leden van de Duitsgezinde verenigingen, zoals VNV en Rex, diende te gebeuren. De katholieke partij wou hun alleen de staatsburgerlijke rechten ontnemen. In de andere partijen gingen stemmen op om de ontzetting uit te breiden tot bepaalde burgerlijke rechten.

De kloof tussen woord en daad

Interpellaties in Kamer en Senaat brachten deze meningsverschillen geregeld aan de oppervlakte. Maar wat was het effect ervan op het regeringswerk? Het valt op dat de politici die in het parlement over de repressie spraken meestal geen partij- of fractieleiders waren, maar tweederangsfiguren. En op het cruciale moment - een vertrouwensstemming, bijvoorbeeld - werden keer op keer de plooien gladgestreken. Een goede illustratie biedt het verloop van de stemming na een interpellatie van het liberale kamerlid Mariën. De dagorde die de interpellant op 28 maart 1945 indiende getuigde van grote strengheid. Zij eiste de spoedige en onverzwakte zuivering van de kaders van het rijkspersoneel, de internering tot het einde van de oorlog van al wie inzake burgertrouw had gefaald en het ontnemen van de politieke rechten aan alle onwaardige Belgen, ook indien hun oorlogsgedrag niet strafbaar was.[89] Elk van deze punten ging eigenlijk in tegen wat sommige katholieke politici predikten. De dagorde werd met een ruime meerderheid goedgekeurd, ook door de katholieke ministers. Het verzet van de rechterzijde bleef beperkt tot 2 neen-stemmen en 15 onthoudingen. Ook het beleid van Verbaet en du Bus de Warnaffe, Justitieministers van katholieke signatuur, was in tal van dossiers geen zuivere afspiegeling van de standpunten van vele van hun partijgenoten. Neem nu de uitvoering van de uitgesproken doodstraffen. Onder Verbaet en du Bus de Warnaffe zijn naar schatting 180 Belgen op tegenspraak ter dood veroordeeld. In 57 gevallen (32%) is het verzoek om genade verworpen en in deze beslissing hadden de ministers van Justitie het belangrijkste aandeel. Tussen augustus 1945 (het aantreden van de linkse regering-Van Acker II) en augustus 1950 (de laatste

89 *Parl. Hand.*, Kamer, 28 maart 1945, p. 343.

executie) zijn nog zo'n 1.020 doodvonnissen op tegenspraak geveld. Daarvan zijn er 185 (of 18%) uitgevoerd. Bovendien waren de 55 mannen en de 2 vrouwen aan wie Verbaet en du Bus genade hebben geweigerd niet de zwaarste misdadigers. De beulen van Breendonk en de doders van Rex en DeVlag* zijn pas vele maanden daarna gevonnist. Wie voor augustus 1945 gefusilleerd werd had vaak een dossier waarop iets later ten hoogste 20 jaar opsluiting stond. En aan die mensen is de omzetting van de doodstraf in levenslange hechtenis ontzegd. Op Verbaet en du Bus woog bijgevolg een tijdgeest die zij blijkbaar niet konden negeren, wat ook het standpunt van hun partij was. Het is wel juist dat onder deze ministers om en bij de 20.000 geïnterneerden zijn vrijgekomen. Dat ligt zeker in de lijn van wat in de katholieke partij bepleit werd. Maar du Bus heeft in de maanden mei en juni van 1945 voor evenveel verdachten de herinternering moeten bevelen.

Er gaapte bijgevolg een kloof tussen het beleid van Verbaet en du Bus en wat hun partijgenoten binnen en buiten het parlement als standpunt verdedigden. Waaraan was dat te wijten? Waren de katholieke politici buigzamer dan hun tegenstanders? Of is de verklaring dat de katholieke partij inzake de repressie wel losse ideeën maar geen coherent plan had? Misschien was zij in de eerste maanden na de bevrijding niet in staat om zo'n project uit te werken omdat haar aandacht naar haar eigen wederopbouw of naar andere thema's ging? Of kon zij zich, bijvoorbeeld in haar houding tegenover de uitvoering van de doodstraf, evenmin als de andere partijen onttrekken aan de druk van de publieke opinie?

Wie de *Parlementaire Handelingen* leest merkt niet veel van het basiscompromis waarover hier al gesproken is. In Kamer en Senaat vallen vooral de meningsverschillen op. Maar in het regeringswerk was de afstand tussen de linker- en de rechterzijde niet zo groot. Bovendien was er één domein waarop katholieken, liberalen en socialisten volkomen eensgezind optraden. In hun visie op de economische collaboratie waren er nauwelijks verschillen in opvatting. Allen waren voorstander van een beperkte interpretatie van art. 115 van het strafwetboek, dit om de economische wederopbouw niet in gevaar te brengen. Hun gezamenlijk standpunt zou omgezet worden in de besluitwet van 25 mei 1945. Tegenover dit gesloten front van katholieken, socialisten en liberalen stonden de communisten en enkele socialisten, die de besluitwet als een geschenk aan het patronaat bestempelden.

Hoofdstuk 4
De repressie op kruissnelheid (augustus 1945 - februari 1947)

De vierledige regering-Van Acker was niet voorbestemd om lang te leven. Zij was amper vier maanden oud toen de controverse rond Leopold III haar een eerste maal deed kapseizen. Dat was op 14 juni 1945. De regent aanvaardde het ontslag niet en men zette door. Eind juli viel de coalitie dan toch uiteen. Van Acker kwam al op 7 augustus 1945 met een regering van socialisten, liberalen, communisten en enkele UDB'ers voor het parlement. De katholieke partij werd naar de coulissen verdrongen en zou daar tot in maart 1947 verblijven.

Voor de repressie brak nu een heel nieuw tijdperk aan. De val van het compromis tussen links en rechts leidde tot een deblokkering van dat dossier. Met een tiental besluitwetten bracht de regering-Van Acker II een ander ritme in de berechting van de collaborateurs.[1] Deze kwestie kwam ook in de greep van een politiek van confrontatie en open vijandigheid.

1. Snel, streng en krachtdadig

Eind september 1945 lag voor de militaire rechtbanken slechts één vijfde van het karwei achter de rug. Krijgsraden en -hoven hadden er dus meer dan een jaar over gedaan om zo'n 10.000 collaborateurs te vonnissen. Dat is een gemiddelde van 900 per maand. In de herfst van 1945 begon het tempo echter gevoelig te stijgen. Van januari 1946 tot mei 1947 werd een

1 In september alleen al vaardigde de regering in het kader van de repressie zeven besluitwetten en één regentsbesluit uit. Iets later kwamen de besluitwetten op de transactie (10 november 1945) en op de 'kleine krijgsraden' (18 december 1945).

maandgemiddelde van om en bij de 1.700 uitspraken aangehouden, met pieken van telkens 2.700 vonnissen en arresten in mei en juni van 1946. De rechtbanken behielden die vaart tot in de zomer van 1947. Tegen dan was al iets meer dan 80% van de veroordelingen uitgesproken.

Berechten tegen een hoger ritme

De overschakeling naar een hogere versnelling is het resultaat van een drietal ontwikkelingen. Parketmagistraten en vonnissende rechters hadden na één jaar heel wat ervaring opgebouwd. Routine en vertrouwdheid met de militaire procedure waren in de plaats gekomen van de aarzelingen die in het begin voor heel wat vertraging hadden gezorgd. Bovendien was de capaciteit van de krijgsauditoraten en de rechtbanken in de tweede helft van 1945 aanzienlijk verhoogd. Het aantal krijgsraden werd van 19 op 21 gebracht, het aantal kamers van 45 op 105. Uiteraard waren er ook heel wat nieuwe aanstellingen nodig: in diezelfde periode werden er zo'n 130 burgerlijke rechters en evenveel krijgsauditeurs en substituten benoemd. De belangrijkste ingreep lag echter op een heel ander vlak: de repressiewetgeving, vooral de Londense, werd op verregaande wijze gecorrigeerd, waardoor zij haar verlammende werking op de berechting van de collaborateurs grotendeels verloor.

Een eerste correctie wijzigde de reikwijdte van art. 115 van het strafwetboek, dat betrekking heeft op de economische collaboratie. De inhoud van dat artikel had voor flink wat verwarring gezorgd. Niemand kon precies zeggen welke economische handelingen strafbaar waren en welke niet. Die toestand werkte als een krachtige rem op de afhandeling van een toch wel belangrijk aspect van de repressie. Met de besluitwet van 25 mei 1945 greep de regering in: zij gaf de notie ‘economische hulp aan de vijand’ nu een meer beperkte inhoud. Het effect van deze maatregel is niet precies te bepalen, maar er vallen hier toch wel een paar sprekende cijfers te vermelden. Op basis van art. 115 SWB zijn er in totaal 52.398 dossiers opgesteld.[2] Daarvan zijn er uiteindelijk 38.551 (of 74%) zonder gevolg geklasseerd en in nog eens 11.819 gevallen (of 23%) is de beklaagde buiten vervolging gesteld. Slechts 2.011 maal is naar de krijgsraad verwezen.[3] De interpretatieve wet van 25 mei 1945 heeft zeker niet alle onduidelijkheid uitgewist. Op tal van punten

2 J. Gilissen, 1951, p. 540. Hier werd geen rekening gehouden met de 58.784 dossiers die betrekking hadden op de vrijwillige arbeid in Duitsland. Al vroeger had de regering de parketten gevraagd om wie vrijwillig naar Duitsland was gaan werken niet verder lastig te vallen. Ganshof heeft die vraag in een circulaire van 22 maart 1945 aan de auditeurs doorgespeeld. Uiteindelijk zijn op basis van art. 115 slechts 9 vrijwillige arbeiders naar de krijgsraad verwezen.

3 Van die tweeduizend zaken van economische collaboratie die voor de rechters zijn gekomen hebben er slechts een duizendtal betrekking op bedrijfsleiders. De andere behandelen overwegend ronselaars van arbeiders voor Duitsland. Zie voor meer uitleg: hoofdstuk 4 van deel 3.

bleef onzekerheid bestaan.[4] Toch nam zij heel wat van de druk weg die de ingewikkelde problematiek van de economische collaboratie tot dan toe op de parketten had uitgeoefend. Er kwamen nu tijd, energie en middelen vrij om in andere domeinen het ritme van de berechting op te drijven.

Een tweede ontwikkeling liep niet langs de weg van een wetswijziging. Zij was eerder sluipend, maar daarom niet minder ingrijpend. We weten dat de Londense besluitwet van 17 december 1942 de drempel van de strafbaarstelling voor bepaalde misdrijven (i.c. verklikking en politieke collaboratie) gevoelig had verlaagd. De krijgsauditeur moest niet langer bewijzen dat iemand uit kwaad opzet had gehandeld. Wie wist dat zijn gedrag de oogmerken van de vijand diende was strafbaar, welke bedoeling hij met dat gedrag ook mocht gehad hebben. In de eerste maanden na de bevrijding hebben vele parketmagistraten en vonnissende rechters zich nauwgezet aan de letter van de wet gehouden. Daar was het klimaat van verwarring en onzekerheid mede verantwoordelijk voor: magistraten die in juridisch en procedureel opzicht geen vaste grond onder de voeten hebben nemen liever geen risico's en volgen de wet op een rigide wijze. Zo kwamen tienduizenden als verdachte in het vangnet van het repressiegerecht terecht. Halfweg 1945 trad hierin verandering op. De strafmaat dook naar beneden - ook in ernstige dossiers - waardoor bij de krijgsauditeurs en hun substituten de neiging ontstond om in kleinere zaken niet eens meer te vervolgen. Gilissen levert cijfers die deze ontwikkeling goed laten zien. Van september tot december 1944 werden door de krijgsauditoraten 86.077 dossiers afgehandeld. In 28.573 gevallen (33% of 1 op 3) werd tot vervolging voor de krijgsraad besloten. Het jaar nadien liep slechts 1 op de 7 dossiers (21.620 op 141.165) uit op een verwijzing naar de rechtbank.[5] Door meer zaken te seponeren konden de parketmagistraten de zwaardere gevallen sneller behandelen en voor de krijgsraden brengen. Ook dat dreef de produktiviteit van krijgsauditoraten en rechtbanken de hoogte in.

Verreweg de belangrijkste correctie betrof de procedurewet van 26 mei 1944. We schreven al herhaaldelijk dat het draaiboek dat voor de berechting van de collaborateurs was ontworpen te omslachtig was. Vroege pogingen van de kant van het auditoraat-generaal om regering en parlement tot invoering van eenvoudiger procedures te bewegen waren mislukt. Ook in deze kwestie kwam er in de herfst van 1945 volop beweging. In een Senaatsdebat, eind augustus, gaf Justitieminister Grégoire openlijk toe dat '...la répres-

4 Er was vooral de controverse rond Ganshofs circulaire (van 9 juli 1945) over de besluitwet van 25 mei 1945. Het auditoraat-generaal zou in de twaalf maanden die volgen op de wet nog 60 omzendbrieven over dat thema versturen. Zie ook de interpellaties van de kamerleden Hoyaux, Vercauteren en Demany (van 11 juni 1946) en van senator Rolin (3 juli 1946).

5 In het cijfer van 141.165 zaken zijn de dossiers van de vrijwillige arbeiders opnieuw niet opgenomen (het aandeel van de vervolgingen zou nog veel lager liggen).

sion de l'incivisme ...risque... de périr par asphyxie, étouffée par l'abondance même de la matière à laquelle elle s'applique.'[6] In enkele maanden tijd reorganiseerde de regering het rechtbankwerk op een drietal punten. De eerste stap was de besluitwet van 19 september 1945, die het mogelijk maakte tienduizenden gevallen van politieke en militaire collaboratie buiten de krijgsraden om te berechten, langs de snelweg van de burgerlijke epuratie. Op 10 november 1945 werd vervolgens een transactieregeling in het leven geroepen. Als de krijgsauditeur een straf van ten hoogste 5 jaar opsluiting voldoende vond en de verdachte schuld bekende, kon er een minnelijke schikking komen. Het was de bedoeling dat de krijgsraad daaropvolgend de transactie homologeerde, waardoor er zeker tijdwinst geboekt werd. In het andere geval werd weer overgestapt naar de gewone procedure. Op 19 november 1946 liet Justitieminister Lilar de Kamer weten dat op 1 september 1946 al 6.464 vonnissen op basis van een transactie waren uitgesproken.[7] Met de besluitwet van 18 december 1945 - de derde wijziging - besliste de regering om over te gaan tot de oprichting van krijgsraadkamers die slechts uit drie rechters zouden bestaan (één burger en twee militairen). De 'kleine' kamers behandelden de dossiers die naar de mening van de krijgsauditeur op een eis van niet meer dan 15 jaar vrijheidsstraf zouden uitlopen. Deze maatregel kwam het rendement van de krijgsraden ten goede, want nu kon men met de bestaande bemanning veel meer zaken gelijktijdig vonnissen. Dat het verhogen van de produktiviteit de voornaamste doelstelling van al deze maatregelen was is ook af te lezen uit de memorie van toelichting bij de besluitwetten. In het geval van de transactieregeling schreef minister van Justitie Grégoire: 'De taak welke aan de militaire rechtsmachten wordt opgelegd is zoo omvangrijk dat zij alle vooruitzichten te boven gaat. Er valt dan ook te vreezen dat de magistraten, zoowel van het parket als van den zetel, niettegenstaande al hun ijver en hun bedrijvigheid, er slechts na langen tijd zullen in slagen de talrijke zaken die zij te behandelen hebben, te beëindigen. Ten einde een betrekkelijk spoedige bestraffing van al de gevallen van verraad (...) te verzekeren, is het noodzakelijk dat alleen de zeer gewichtige feiten volgens de thans gevolgde regeling moeten (...) berecht blijven en dat de minder ernstige feiten (...) mogen onderworpen worden aan een summiere procedure, al moest men daartoe zelfs lagere straffen toepassen dan die welke, zoo het Wetboek van strafrecht wordt gevolgd, in geval van verzachtende omstandigheden zouden moeten worden toegepast.'[8] Het lange citaat is belangrijk omdat het goed de sfeer van dat ogenblik weergeeft: er was de angst voor het aanslepen van de repressie en een duidelijke bereid-

6 *Parl. Hand.*, Senaat, 29 augustus 1945, p. 649.
7 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 3.
8 *Belgisch Staatsblad*, 16-17 november 1945, p. 7746.

heid om in dit verband de strafmaat te laten dalen. Bij de besluitwet van 18 december 1945 is de aanhef gelijkluidend: ‘De noodwendigheden van de militaire rechtsbedeeling eischen gebiedend dat een grooter aantal kamers van de krijgsraden zouden kunnen worden opgericht om het aanzienlijk aantal nog te berechten zaken af te handelen.’[9]

Overspannen verwachtingen

De ritmeversnelling die de repressie in de herfst van 1945 onderging verleidde het auditoraat-generaal tot enige vermetele voorspellingen. In zijn rapport over de periode juni-oktober 1945 schrijft Ganshof: ‘Il n'est pas inconsidéré de penser que plusieurs Auditorats Militaires auront achevé leur tâche au cours du premier semestre de 1946.’[10] Halfweg 1946 preciseert hij deze prognose: 3 auditoraten zullen in juli klaar zijn, 6 andere in september, nog eens 10 tegen het einde van het jaar en de laatste 2 begin 1947.[11] Op 19 november 1946 neemt Justitieminister Lilar deze voorspellingen over: ‘De façon générale, la tâche d'instruction des parquets militaires en matière de crimes et délits contre la sûreté de l'Etat sera achevée le 31 décembre 1946.’ Lilar voegt daar wel één restrictie aan toe: ‘Certaines affaires de collaboration économique, dont l'instruction est particulièrement difficile et minutieuse et qui comporte de longs et délicats devoirs d'expertise ne seront pas terminées à cette date. Elles le seront au plus tard le 1 er juin 1947.’[12] Ganshof en Lilar waren evenwel veel te optimistisch. In april 1947 verschijnt het laatste rapport van het auditoraat-generaal en daarin staat te lezen dat op dat moment slechts 6 van de 22 auditoraten hun taak beëindigd hebben.[13]

Dat in de krijgsauditoraten toch nog vertraging werd opgelopen is eigenlijk niet te verwonderen: in de loop van 1945 en 1946 is het takenpakket van de auditeurs en hun substituten immers gevoelig uitgebreid. Er waren nieuwe opdrachten: aan de militaire parketten was een belangrijke rol toebedeeld in de uitwerking van het statuut van de weerstand (besluitwet van 19 september 1945), in het onderzoek naar de strafbaarheid van sommige weerstandsdaden (besluitwet van 20 september 1945) en bij de berechting van de niet-Belgische oorlogsmisdadigers. Bovendien bezorgden een paar van de maatregelen die de gang van de repressie moesten versnellen de auditoraten eigenlijk nog meer werk. De besluitwet van 19 september 1945 op de burgerlijke epuratie dwong de parketten duizenden dossiers die al gesepo-

9 *Belgisch Staatsblad*, 23 december 1945, p. 8802.
10 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 3, 1 oktober 1945, p. 3.
11 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 5, 15 juni 1946, pp. 9 en 10. Het gaat hier wel om de instructietaak van de auditoraten, met name de voorbereiding van de dossiers die voor verwijzing naar de krijgsraden in aanmerking komen.
12 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 3.
13 Rapport van auditeur-generaal P. van der Straeten, nr. 7, 1 april 1947, p. 120.

neerd waren, te heropenen.[14] Zij moesten ook elke inschrijving op de lijst melden aan de gemeentelijke overheden. De meeste mannen en vrouwen die uit hun rechten werden ontzet gingen in beroep waardoor de parketmagistraten ook nog eens voor de rechtbank van eerste aanleg dienden te verschijnen, nu als openbaar ministerie. Ook de besluitwet die de transactiemogelijkheid invoerde veroorzaakte meer werk. Wie als beklaagde een minnelijke schikking aanvaardde kwam onder politioneel toezicht te staan en de organisatie daarvan viel de krijgsauditeurs te beurt.

De grootste vertragingen deden zich voor in de krijgsauditoraten van Turnhout, Luik, Brugge en vooral Gent. Om de moeilijkheden aldaar te verhelpen verplaatste Ganshof tientallen substituten van Brussel, Leuven, Tongeren, Aarlen, Ieper, Doornik en Malmédy naar de probleemgebieden. Ook gingen hij of zijn adjuncten naar de betrokken auditoraten op inspectiereis. Ganshof schrijft daarover: ‘Au cours de ces contacts, il a été procédé avec les Chefs de Parquet à un examen général des dossiers non terminés qui a permis le classement des affaires qui ne doivent pas entraîner un renvoi devant le Conseil de guerre ou l'intentement d'une procédure simplifiée.’[15]

Te optimistische prognoses waren er ook in verband met de activiteiten van de krijgsraden: hun taak zou rond 15 juli 1947 afgelopen zijn. Minister Lilar had dat op 19 november 1946 uitdrukkelijk in de Kamer aangekondigd. Voor 11 van de 21 krijgsraden lag de voorziene einddatum zelfs nog vroeger: 31 december 1946 of, in ieder geval, het eerste trimester van 1947.[16] Dat is niet uitgekomen. In rapport 7 van het auditoraat-generaal (april 1947) staat te lezen dat 6 krijgsraden klaar zijn met hun werk, maar dat in andere rechtsgebieden nog zeer veel te doen is.[17] Tussen 1 februari 1947 en 28 april van dat jaar kwamen er zelfs nog 10 krijgsraadkamers bij in Gent, Brussel, Luik en Turnhout. Trouwens, pas eind april 1947 was wat het aantal kamers betreft een absolute piek bereikt: er waren er dan 134.[18] In de zomer van 1947, toen 80% van het werk achter de rug lag, startte men dan de geleidelijke demobilisatie van de krijgsraadkamers.

14 Rapporten van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 3, 1 oktober 1945, p. 9 en nr. 4, 1 maart 1946, p. 10.
15 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 5, 15 juni 1946, p. 11.
16 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 3.
17 Rapport van auditeur-generaal P. van der Straeten, nr. 7, 1 april 1947, p. 121.
18 Niet al deze kamers waren, volgens Gilissen, ook in werkelijkheid actief: ‘Il faut cependant noter qu'un assez grand nombre de chambres n'eurent qu'une existence théorique; créées au cours de l'année 1946 pour parer à l'encombrement du rôle des chambres existantes, elles ne purent cependant pas fonctionner d'une manière régulière par suite des difficultés de recrutement des magistrats civils, faisant partie, d'ailleurs, des juridictions ordinaires’ (J. Gilissen, 1951, p. 528). Dat het bemannen van de militaire rechtbanken ook in deze periode niet altijd vlot verliep valt af te leiden uit een passage in Ganshofs vijfde rapport (15 juni 1946): ‘Dans certains parquets militaires, la fixation des affaires à l'audience souffre d'un certain retard dû souvent à l'insuffisance du nombre des magistrats du siège’ (p. 9).

Nog meer tijd was er nodig voor de verwerking van de beroepsgevallen. In maart 1947 was slechts 60% van alle arresten uitgesproken. Vier op de tien dossiers wachtten dan nog op behandeling in een van de 23 kamers van het krijgshof. Het zou trouwens nog een vol jaar duren vooraleer met de afschaffing van krijgshofkamers begonnen kon worden.

Opnieuw foutieve beslissingen

Een van de belangrijkste keerpunten in de periode september 1945-maart 1947 ligt in de drastische amendering van de Londense repressiewetgeving. De besluitwet van 17 december 1942 liet de rechters nauwelijks toe rekening te houden met de grote verschillen in het oorlogsgedrag van de collaborateurs. De doodstraf was, tenzij voor verklikking, het enige richtpunt. Dat beperkte in aanzienlijke mate de bewegingsvrijheid van de rechters. Dat is verholpen door de facto in de straftoemeting een grotere soepelheid in te bouwen. De procedurewet van 26 mei 1944 leed aan dezelfde ziekte: gebrek aan flexibiliteit. Ook in deze kwestie zijn correcties doorgevoerd. Ze werden hierboven beschreven.

Bij de creatie van een nieuwe wetgeving hebben de politici de oude kwalen niet vermeden. In de besluitwet van 19 september 1945, die het verval van rechten regelde, werd opnieuw voor de overgrote meerderheid van de gevallen slechts één enkel en dan nog bijzonder zwaar tarief voorzien: levenslange ontzetting uit alle in art. 123sexies SWB opgesomde rechten. Weer was er weinig of geen mogelijkheid om bij het wegen van schuld en boete enige verscheidenheid aan te brengen. Weer was alleen collectieve uitstoting van de zondaars voorzien. In een eerste fase leidde deze stroefheid tot een strenge bestraffing van de tienduizenden leden van VNV, Rex, DeVlag etc. Maar al na korte tijd sloeg de slinger in de andere richting. Velen gingen bij de rechtbank van eerste aanleg in beroep en werden daar in hun rechten hersteld. Die gang van zaken wekte verbijstering in het auditoraat-generaal. In zijn vierde rapport schrijft Ganshof: ‘Fréquemment les tribunaux déclarent que les faits qui ont justifié l'inscription sur la liste ne sont pas établis, alors qu'il est manifeste et incontestable qu'ils le sont.’ Hij had daar echter wel een verklaring voor: de rechter in eerste aanleg was vaak van mening dat levenslange ontzetting een veel te zware sanctie was, maar ‘...il ne dispose pas d'autres moyens que de déclarer inexistants les faits non établis...’ En Ganshof besloot met een duidelijke vingerwijzing in de richting van de politici: ‘Dans ces circonstances, on doit se demander si le principe législativement consacré d'une gradation dans la gravité des sanctions ne serait pas de nature à entraîner une plus juste et plus saine application de l'arrêté-loi sur l'épuration civique.’[19] Uiteindelijk zou de wetgever gedwongen worden om

19 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 4, 1 maart 1946, p. 12.

die corrigerende stap te zetten. Dat gebeurde in de wet-Struye van 14 juni 1948. Ook de besluitwet van 10 november 1945, die de transactie mogelijk maakte, kende eenzelfde levensloop. Oorspronkelijk voorzag de wet voor al wie een transactie aanging een periode van politietoezicht (van twee tot vijf jaar), ongeacht de ernst van het misdrijf. Daarmee schoot de wet zijn doel enigszins voorbij want, zo schreef Ganshof medio 1946, sommige beklaagden '...préfèrent la procédure ordinaire, qui ne leur impose pas la soumission au contrôle de la police, qui dans l'esprit de beaucoup doit rendre leur réadaptation sociale fort difficile.'[20] Het verhaal is eentonig: zes maanden na de invoering van de wet op de transactie was de regering verplicht de stelling onder politietoezicht facultatief te maken.[21]

Overvolle gevangenissen

Bij het aantreden van de regering-Van Acker II, in augustus 1945, verbleven er nog minstens 20.000 verdachten in de interneringskampen. Dat aantal zou in het najaar van 1945 wel snel slinken: 17.613 eind september, 13.677 eind oktober, 8.607 in november, 5.686 in december. Half mei 1946 zaten nog slechts 250 Belgen op basis van de wet van 12 oktober 1918 opgesloten.[22] Was daarmee een einde gekomen aan wat een wel erg donkere zijde van de repressie mag genoemd worden? In juridische zin wel: de exgeïnterneerde die in voorarrest werd genomen was niet langer volkomen rechteloos. Maar één kant van het probleem was niet verdwenen: er bleven nog lange tijd tienmaal meer mensen opgesloten dan vlak voor de oorlog. Op 1 augustus 1945 was de totale gevangenisbevolking 59.680 eenheden groot. Op 15 oktober van dat jaar was het aantal lichtjes teruggelopen tot iets meer dan 53.000. Eind december 1945 zaten er 45.696 mannen en vrouwen opgesloten waarvan 6.438 gevangenen van gemeen recht, 31.138 incivieken in internering of in voorarrest en 8.110 reeds veroordeelde collaborateurs. Nog eens een jaar later, op 1 januari 1947, was het oorspronkelijk aantal gevangenen weliswaar gehalveerd, maar er zaten toch nog 32.761 mensen vast (waarvan 26.000 collaborateurs).[23]

20 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 5, 15 juni 1946, p. 13.

21 Besluitwet van 20 juni 1946.

22 J. Gilissen, 1951, p. 614. Met het verdwijnen van de geïnterneerden kwamen ook de gebouwen vrij waarin zij zaten opgesloten. Dat was niet zonder belang, want het ging om ziekenhuizen, kazernes, fabrieksgebouwen en schoollokalen. Op 20 december 1945 had PSC-senator Hanquet nog doen opmerken dat in zijn arrondissement twee scholen nog steeds dienst deden als interneringskamp en hij besloot: 'On disait autrefois qu'en ouvrant une école, on fermait une prison. La formule pourrait être retournée ici, car en ouvrant une prison, on a fermé une école d'un seule geste' (*Parl. Hand.*, Senaat, 20 december 1945, p. 86).

23 De cijfers zijn te vinden in M. van Helmont, 1947, pp. 13-27. Het probleem van de overbevolking van de gevangenissen was wel niet helemaal op rekening van de repressie te schrijven. Tot in 1950 lag ook het aantal gevangenen van gemeen recht opmerkelijk hoog: 6.438 eind 1945, 6.761 eind 1946, 7.053 op 31 december 1947, 6.052 eind 1948. In de jaren vijftig schommelde het cijfer tussen 4.200 en 5.200.

De eerste twaalf maanden na de bezetting hadden de ministers van Justitie slechts één enkel doel voor ogen: de collaborateurs snel voor hun rechters brengen. Over de volgende episode, de strafuitvoering zelf, werd weinig of niet nagedacht. Hoe zouden de gedetineerden hun tijd van boeten doorbrengen? Hoe zou men ze voorbereiden op het leven na de gevangenis? Dat waren allemaal zorgen voor morgen, dacht men toen. Het kwam er nu eerst op aan de krijgsraden in een hogere versnelling te jagen. Zo zou ook de vervelende kwestie van de interneringen een oplossing vinden. Maar in de laatste maanden van 1945 kwam de ontnuchtering: men wist nu met zekerheid dat de repressie uiteindelijk tienduizenden mensen van hun vrijheid zou beroven. De vraag hoe men die massa zou opvangen, was niet meer te ontwijken. Wat het probleem zo angstwekkend maakte was het vooruitzicht dat het niet snel vanzelf zou uitdoven, want aan genadeverlening en vervroegde vrijlating dachten de politici nog niet. Dus keek de regering in de richting van het bestuur der gevangenissen en vroeg daar om raad en bijstand. Dat bestuur had trouwens al heel wat werk verzet, maar de chaos in de gevangenissen was zo groot dat er tot in de zomer van 1945 alleen noodmaatregelen waren genomen.[24] Dat bracht een gevangenisdirecteur tot de verzuchting: 'Kortom, van al hetgeen vroeger de roem van het Belgisch penitentiair regime was bleef niets meer over.'[25] Toen de toestand iets minder dramatisch was geworden, kon men een stap verder gaan. Op 7 september 1945 werd binnen het bestuur der strafinrichtingen een studiegroep opgericht. Onder leiding van Jean Dupréel, substituut-auditeur te Brussel en hoogleraar, ging een aantal ambtenaren koortsachtig op zoek naar een aangepast gevangenisbeleid.[26] Dat was een gelukkige ontwikkeling. Vanuit deze studiecel kwamen tal van goede voorstellen. In september nog kreeg de werkgroep-Dupréel van de minister van Justitie gedaan dat de collaborateurs hun straf mochten uitzitten in de interneringskampen, die nu toch zowat leeg stonden. Men kon nu het aantal gedetineerden per cel beperken tot 5, een 'luxe' in vergelijking met vroeger.[27] Eind december van hetzelfde

24 Over de manier waarop het bestuur der strafinrichtingen deze 'verpletterende taak' heeft aangepakt is uitvoerig verslag uitgebracht in het *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1947. Een citaat: 'Het spreekt vanzelf dat de sanitaire toestand één van de punten was die veel bekommering verwekte. Het was geen lichte taak het gevaar voor epidemie te bestrijden, infirmerieën in te richten, de ernstig zieke personen in de gasthuizen te plaatsen.(...) Verder moest het mager voedingsregiem, dat toen werd toegemeten, worden aangevuld door aan de gedetineerden toelating te verleenen om levensmiddelen van buiten het gesticht te ontvangen. De uitrusting van nieuwe centrums, wat betreft keukengerief, meubilair en liggingstukken, gaf eveneens veel kommer. Men moest zich met gebrekkige vervoermiddelen behelpen om personen en materiaal naar hun plaats van bestemming over te brengen. Van 1 Januari tot 30 Juni 1945 werden er 12.468 gedetineerden per camion van de eene localiteit naar de andere vervoerd, benevens ongeveer 600.000 kg. goederen' (M. van Helmont, 1947, p. 14).

25 M. van Helmont, 1947, p. 14.

26 *Verzameling van omzendbrieven van het ministerie van Justitie*, 1945, p. 155.

27 M. van Helmont, 1947, pp. 14-15.

jaar werd een nieuwe, nogal belangrijke, pas gezet. Er werd, met name, een classificatie van gedetineerden gemaakt, waardoor er een opening kwam voor een meer gericht beleid.[28] Gevangenen van gemeen recht en incivieken werden gescheiden. Dan verdeelde men de collaborateurs zelf over 'gespecialiseerde' instellingen: Breendonk voor de verklikkers, Beverlo (en in mindere mate Merksplas) voor de Waffen-SS'ers* en andere wapendragers, Hoei en Merksplas voor de economische collaborateurs, St.-Gillis voor de kopstukken van de collaboratie. Voor de vrouwen waren er aparte centra in Vilvoorde en Dinant, later ook in Brugge. Wie jonger was dan 25 jaar en slechts licht gestraft kwam in Hoogstraten of Marneffe terecht. In Merksplas was er ook een afdeling voor bejaarde en teringzieke collaborateurs.[29] Met die maatregelen was de toon gezet.

Maar de confrontatie met een op het eerste gezicht onmogelijke taak dwong het bestuur der strafinrichtingen om nog veel verder te gaan. Voor een gevangenisbevolking die de 50.000 eenheden overschreed werkten de oude, vertrouwde methodes niet. Er werd daarom op grote schaal geëxperimenteerd met nieuwe formules van strafuitvoering: het gemeenschapsregime, in plaats van de éénmanscel, en het arbeidskamp.

'Schuldboeting door arbeid' [30]

Gevangenisarbeid was anno 1945 geen echte nieuwigheid. Ongewoon was wel dat voor de incivieken ook het werken buiten de muren van de gevangenis mogelijk is gemaakt.[31] Oorspronkelijk was het daarbij zeker niet de bedoeling te innoveren op het stuk van de strafuitvoering. Het was pure baatzucht die Justitieminister Grégoire eind augustus, begin september 1945 tot een eerste voorstel bracht. In de Senaat zei de minister dat de opsluiting van de collaborateurs de gemeenschap elke dag drie miljoen kostte, terwijl zij nauwelijks enige tegenprestatie leverden: 'Tous ces gens travaillent à peine. Il est difficile de les faire travailler mieux. Enfin, cela coûte cher moralement, car vivant ensemble, tous ces gens entretiennent entre eux le plus mauvais état d'esprit.'[32] Buiten de gevangenis lag er daaren-

28 Van Helmont schreef hierover: 'Tot in augustus 1945 heeft het bestuur zich enkel om zuiver materiële vraagstukken kunnen bekommeren. (...) gedetineerden van gemeen recht en incivieken huisden bij elkander, de jeugdige delinquenten liepen verloren in de groote massa; (...) ledigheid heerschte onder hen.' (M. van Helmont, 1947, p. 14).

29 Omzendbrief van 28 december 1945, in *Verzameling van omzendbrieven van het ministerie van Justitie*, 1945, pp. 281-287.

30 Deze uitdrukking komt nis een refrein voor in de vele teksten die in 1946 en 1947 aan het gevangenisbeleid zijn gewijd. Het is ook de titel van de omzendbrief van 12 oktober 1946 waarbij de minister van Justitie strafvermindering voorzag voor wie in de mijnen ging werken.

31 Aanvankelijk kwamen alleen personen die tot maximum 5 jaar opsluiting veroordeeld waren in aanmerking voor werk extra muros. Later - toen de kortgestraften de gevangenis begonnen te verlaten - is die termijn verruimd tot 15 jaar.

32 *Parl. Hand.*, Senaat, 29 augustus 1945, p. 653.

tegen voor hen heel veel werk te wachten. Een paar weken later kwam Grégoire met een concreet plan: laten wij de incivieken belasten met het ontmijnen van de duinen. Nu was dat werk aan miliciens toevertrouwd en hun leven liep dagelijks gevaar. Ware het niet beter, zegt Grégoire, daarvoor incivieken te nemen want dat zijn personen '...qui avaient été condamnées à des peines considérables et dont la vie est donc moins précieuse...'[33] Het is niet geweten wat er met dat voorstel is gebeurd. Zeker is wel dat al in oktober van datzelfde jaar een veel ambitieuzer project tot ontwikkeling is gekomen: de inschakeling van de collaborateurs in het kolenplan van eerste minister Van Acker. Het idee kwam van de premier zelf. Op dat moment werkten er al meer dan 100.000 Belgen en bijna 34.000 Duitse krijgsgevangenen in de mijnen.[34] Maar dat was blijkbaar niet voldoende. De suggestie van Van Acker werd bij de diensten van het gevangeniswezen 'het beste onthaal voorbehouden'.[35] Aan de leden van de werkgroep-Dupréel werd gevraagd het voorstel uit te diepen. 'Met een waar enthousiasme zijn ze aan het werk getogen om deze nieuwigheid - volgens sommigen een revolutionnaire nieuwigheid - van wal te doen steken.'[36] Maar eerst moest bij de Belgische mijnwerkers en hun vakbonden enige weerstand overwonnen worden.[37] Dat valt te begrijpen. De regering-Van Acker II had een hele campagne gevoerd om Belgische arbeiders naar de mijnen te trekken. Een van de lokmiddelen was vrijstelling van militaire dienst voor wie tot 28 jaar als ondergronder werkte. Zo kon men schrijven dat '...de ondergrondschen mijnarbeid een "burgerlijke dienst" is van bijzonderen adel, vermits hij met den legerdienst is te vergelijken.'[38] Het is niet te verwonderen dat de mijnwerkers, met die slogan in het achterhoofd, protesteerden tegen het samenwerken met wat men toen onwaardigen noemde. Maar Van Acker dreef door en op 17 januari 1946 werd te Zwartberg het eerste penitentiair mijncentrum geopend. Er zouden er nog zes volgen.

Ondertussen circuleerden er al volop plannen om de collaborateurs in te zetten bij tal van opruimingswerken. Grégoire beloofde eind december 1945: 'Nous allons bientôt mettre sur pied deux chantiers d'expérience: l'un à Middelkerke, pour nettoyer les dunes, et l'autre au Coq, pour la remise en état du terrain de golf, étant entendu que si ces deux expériences réussissent, nous en étendrons le champ de manière à occuper aux maxi-

33 *Parl. Hand.*, Senaat, 25 september 1945, p. 695.
34 A. Martens, 1973, p. 159.
35 A. Luyckx, 1947, p. 91.
36 Idem.
37 '...onze mijnwerkers weigeren met menschen te werken waarvan de meesten incivieken zijn of toch alleszins de naam hebben het te zijn' (*Arbeidsblad*, 1946, 8-9, p. 534).
38 *Arbeidsblad*, 1945, 4-5, p. 116.

mum les personnes qui sont internés.'[39] Het experiment lukte blijkbaar, want de tewerkstelling van incivieken nam een grote vlucht. Op 30 april 1946 waren 7.254 gedetineerde collaborateurs aan het werk, 3.805 in de gevangenissen zelf en 3.449 extra muros. Twee maanden later was dat aantal al verdubbeld. Op 30 april 1947 werd een absolute piek bereikt: 15.397 incivieken (13.958 mannen en 1.439 vrouwen) waren binnen en buiten de gevangenissen tewerkgesteld.[40] De mijnwerkers onder hen haalden in 1946 637.193 ton kolen boven, '...een kolenprovisie van 3 maanden voor 849.590 huishoudens van 3 personen.'[41] In 1947 lag hun produktie iets boven de 700.000 ton. Anderen ruimden oorlogsafval aan de kust, herstelden de vliegvelden van Raversijde, Knokke, Melsbroek, Grimbergen, Bierset, Spa, Deurne en Gosselies, hielpen bij de herbebossing van de streek rond St.-Hubert en legden spoorlijnen, wegen en rioleringen aan. Maar vaak ook werden zij tegen betaling uitgeleend aan privé-ondernemingen: vrouwen werkten als kantoorbediende bij Nestor Martin, mannen als sjouwer in de cementfabrieken van Rocourt of in steenbakkerijen.[42] Justitieminister Lilar wist zelfs op 19 november 1946 in de Kamer te vertellen dat de voetbalmatch België-Engeland op de Heizel had kunnen plaatsvinden omdat 150 incivieken het terrein op tijd in orde hadden gebracht.[43]

Aan de arbeid van de incivieken is binnen en buiten het parlement een mooie theorie gekoppeld. Eerst werd gezegd dat het labeur een vorm van boetedoening was: de collaborateurs hadden het land grote schade toegebracht en hun werk kon daar iets van herstellen.[44] Wat later zei men dat werken voor de incivieken een geschikt middel was om hun waardigheid terug te kopen. Vandaar was het slechts een kleine stap naar de stelling dat de vrijwillige arbeid de sleutel is tot een geslaagde wederopvoeding en reïntegratie. Zo staat het te lezen in een verslag van de Senaatscommissie van Justitie: 'Het is klaar dat een der bijzonderste factoren van de heropvoeding van de gedetineerden bestaat in de tewerkstelling. (...) Door ze te doen baden in een atmosfeer van nationale solidariteit, van toewijding aan de collectieve belangen van de bevolking zal er meer kunnen bereikt worden dan door theoretische uiteenzettingen en bewijsvoeringen.'[45] Wat later grijpt de verslaggever van de Justitiecommissie van de Kamer naar nog roerender bewoordingen: 'Het werk op zich zelf oefent een zedelijken invloed uit ten

39 *Parl. Hand.*, Senaat, 20 december 1945, p. 98.
40 Deze cijfers zijn te vinden in het *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1947 en 1948.
41 A. Luyckx, 1947, p. 90.
42 M. van Helmont, 1947, pp. 91-100.
43 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 4.
44 In de woorden van minister Lilar: 'Celui qui a fait tort au pays doit être invité à racheter sa faute et à réparer son erreur' (*Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 4).
45 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 46, 6 juni 1946, pp. 2-3. Verslaggever was de communist J. Fonteyne.

goede, daar het alle krachten en energie van den persoon opeischt. Het lijkt wel of de gevangene, op de maat van de geleverde inspanning, zijn leven aanpast en aan zijn straf een nieuwen zin geeft, voortvloeiend uit de verwantschap van zijn arbeid met dien van de vrije burgers, en aldus zijn arbeid tracht te versmelten in het reusachtige werk van wederopbouw waaraan gansch het volk meewerkt.'[46]

Het is echter de vraag of die koppeling van arbeid en heropvoeding meer was dan goedkope retoriek. Er zijn nogal wat teksten die het bestaan van andere, vermoedelijk gewichtiger overwegingen demonstreren. Geregeld staat er te lezen dat de gedwongen werkloosheid van de opgesloten incivieken risico's inhoudt. 'Ledigheid in de gevangenis is een slechte raadgeefster en diende ten spoedigste te worden verholpen...,' schreef Van Helmont, adjunct-directeur van St.-Gillis.[47] In december 1945 zei minister Grégoire in de Senaat: '...la mise au travail de ces détenus les empêcherait de se démoraliser dans l'inaction, de se surexciter et de se complaire dans les doctrines nocives qui les ont mené où ils sont.'[48] Maar wat vooral meespeelde was het economisch motief. Opnieuw Van Helmont: 'Deze tewerkstelling was te meer geboden daar het land zich ten gevolge van den oorlog in een betreurenswaardigen economischen toestand bevond en er een groot gebrek aan arbeiders heerschte op elk gebied der economische bedrijvigheid. De spoedeischende opruimingswerken in de geteisterde gewesten en het ernstige vraagstuk der kolenvoortbrengst, vergden in de eerste plaats de aandacht.'[49] En als minister Lilar in de Kamer uitleg geeft over de arbeid buitenshuis van de gedetineerde incivieken besluit hij: 'On voit donc que ce travail de condamnés apporte une contribution intéressante à l'économie et permet d'alléger la charge de l'entretien des détenus.'[50] Hoe zwaar economische overwegingen wel doorwogen is ook af te leiden uit de discussie over de vrijwilligheid van de arbeid. In principe kon geen enkele collaborateur gedwongen worden om werk aan te nemen. Ogenschijnlijk was de bereidheid om te werken groot: '...er mag gezegd worden dat hier een volledig succes werd geboekt, daar nagenoeg al de veroordeelden den wensch hebben te kennen gegeven de verbintenis om vrijwillig te arbeiden te onderteekenen.'[51] Maar was er wel een alternatief? Deze mannen en vrouwen konden in 1945 en 1946 nog niet weten dat een goed jaar later op grote schaal tot vervroegde vrijlating zou worden overgegaan. Voor velen was er bijgevolg het vooruitzicht van een lang verblijf in de gevangenis. Er was hun vagelijk

46 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 231, 17 oktober 1946, p. 31.
47 M. van Helmont, 1947, p. 15.
48 *Parl. Hand.*, Senaat, 20 december 1945, pp. 98-99.
49 M. van Helmont, 1947, p. 15.
50 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 4.
51 M. van Helmont, 1947, p. 17.

voorgespiegeld dat werken tot strafvermindering kon leiden. Dat was een krachtig motief: ‘Ze zwoegen hard, brengen twaalf uur door in de kolenmijn, waarvan acht beneden en komen oververmoeid terug boven, doch ze koesteren hoop. Ze hebben een verbintenis aangegaan en vervullen ze eerlijk maar wachten op de beloning van hun inspanning. Dit is menselijk. En rond dit alles draaien de gedachten en de besprekingen,’ schreef Luyckx in het *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*.[52] Bovendien was er aan die arbeid een normaal loon verbonden, waarvan 45% naar de familie en 20% naar de gevangene zelf ging.[53] De arbeid extra muros had nog andere voordelen: ‘Wellicht oordeelen ze dat de barakken een weinig overbevolkt zijn, doch veel meer telt voor hen de bezoeken zonder draad, de sigaret die ze vrij kunnen aansteken, het glas bier dat ze met de kameraad in de kantine kunnen drinken, de atmosfeer gezuiverd van nutteloze dwang...’[54] Als de Duitse krijgsgevangenen naar huis beginnen te gaan en hun vervanging in de mijnen problemen oplevert, neemt de druk op de collaborateurs toe. Op 6 augustus 1946 vraagt de PSC'er van der Straeten-Waillet aan minister Lilar of het waar is dat incivieken van het kamp van Beverlo onder dwang naar de mijn van Waterschei zijn overgebracht. De minister ontkent niet.[55] Iets later, op 16 september 1946, kondigt Lilar in een radiorede aan dat hij een wetsontwerp zal neerleggen om de arbeid verplichtend te maken, ‘...niet om eenigermate het stichtend karakter en de opbeurende waarde van het vrijwillig aanvaarde werk te verminderen, doch alleen om een einde te stellen aan dezen onhoudbaren toestand, dat aan een moedwillig onvaderlandsch element dat veroordeeld werd tot een crimineele hechtenisstraf, toelaat, tijdens den ganschen duur dezer straf, te weigeren iets nuttigs te doen en als een parasiet van het land te leven.’ Uiteindelijk is niet de stok, maar wel de wortel gebruikt. Wie in de mijnen ging werken kreeg strafvermindering: één dag kolenkappen telde voor één dag opsluiting.[56] Zo evolueerde het perspectief van ‘arbeid loutert’ naar ‘arbeid maakt vrij’. Ook werd een gedeelte van de rijksmaatschappelijke zekerheid op hen van toepassing verklaard.

‘Sauver ce qui peut être sauvé’ [57]

52 A. Luyckx, 1947, p. 32.

53 Er is berekend dat op 15 augustus 1946 al 5,9 miljoen frank was uitgekeerd aan de gezinnen van incivieken. Nog eens 3,7 miljoen frank ging naar de gevangenen zelf, voor kantine-aankopen of als spaargeld. (W. Hanssens, 1947-1948, p. 150).

54 A. Luyckx, 1947, p. 32.

55 *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer, 15 augustus 1946, p. 503.

56 Deze regeling is ingevoerd door een ministeriële omzendbrief van 12 oktober 1946.

57 Een uitspraak van C. Bronne, voorzitter van de krijgsraad te Namen (C. Bronne, 1945, p. 589). In dit artikel waarschuwde Bronne voor de vele risico's van een louter repressieve aanpak van de collaboratie. In elke bestraffing, schreef hij, moet men ook een positief element inbouwen: zij moet zo uitgevoerd worden dat de delinquent de kans krijgt zich te beteren. Ook andere magistraten hebben er al vroeg voor gepleit om rekening te houden met de wederopname van de collaborateurs in de maatschappij. Zo kon men in *Le code du conseil de guerre* van substituut-procureur-generaal H. Bekaert lezen: ‘Le législateur paraît avoir écarté entièrement de ses préoccupations, les problèmes sociaux que posent ou poseront certainement les effets de la répression (...). L'assainissement de la vie sociale exigeait donc

Het heeft lang geduurd vooraleer de politici zich de vraag hebben gesteld

que le législateur s'inquiétât de réintégrer par des mesures appropriées les êtres jeunes et éducables' (H. Bekaert, 1945, p. IX).

wat er moest gebeuren eenmaal dat de berechting van de collaborateurs ten einde was gelopen. De eerste, erg schuchtere bedenkingen daarover zijn te beluisteren bij het aantreden van de regering-Van Acker III (maart 1946). Zij komen van de senatoren Struye en Rolin, die beiden de term 'heropvoeding' laten vallen. Rolin deed dat in de volgende context: '... tous les ans, nous allons rendre à la circulation quelques centaines d'inciviques, ayant purgé leur peine. Dans quel état d'esprit seront-ils?'[58] In september van dat jaar komt het thema in een stroomversnelling terecht. Op 16 september 1946 houdt Justitieminister Lilar een radiorede waarin hij in krachtige bewoordingen pleit voor een nieuwe aanpak van de gestraften: 'Maar het zou verkeerd zijn, zich in te beelden dat het vraagstuk van de repressie opgelost zal zijn, op den dag dat de militaire rechtbanken alle gevallen van incivisme gevonnist hebben. De taak van het Gerecht is niet beëindigd met de uitspraak van het vonnis: de straffen dienen uitgeboet en de veroordeelden zullen, zekeren dag, in de maatschappij dienen opgenomen te worden. Op dit oogenblik zal onze repressiepolitiek haar vruchten afwerpen; deze laatste zullen goed of slecht zijn naarmate wij deze verdoolden zullen aangepast hebben aan het sociale leven, of wij zullen gefaald hebben in onze taak. (...) Het is deze taak van heropvoeding en reclasseering der incivieken, die mijn Departement bij hoogdringendheid en onverwijld wil voortzetten...'[59] Eén dag later is er de opgemerkte mercuriaal van auditeur-generaal Ganshof, waarin de volgende passage: 'N'est-ce pas le devoir impérieux de l'Etat, pendant sa détention comme après sa libération, dans l'isolement ou dans le milieu dangereux où il vit, de poursuivre le rééducation du condamné?'[60] Op 17 oktober 1946, ten slotte, verschijnt het verslag-Lambotte over de begrotingsbesprekingen in de Kamercommissie van Justitie, dat een twintigtal bladzijden bedenkingen over wederopvoeding bevat.[61] Op de publieke tribune van de Kamer zal Lambotte, PSC'er, het probleem als volgt samenvatten: 'Comment le pays va-t-il résorber ces dizaines de milliers d'individus condamnés? (...) Allez-vous créer un noyau d'ingouvernables?'[62]

58 *Parl. Hand.*, Senaat, 9 april 1946, p. 54.
59 Persoonlijk archief.
60 W. Ganshof, 1946, p. 181.
61 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 231, 17 oktober 1946, pp. 16-37.
62 *Parl. Hand.*, Kamer, 13 november 1946, p. 13.

Pas in de herfst van 1946 dus dringt in politieke kringen het besef door dat de collaborateurs niet definitief uit de maatschappij verdwenen zijn. Die gedachte deed een dubbele opdracht ontstaan. Wie een onvaderlands ideeëngoed had aangehangen, diende heropgevoed te worden. Reclassering was een tweede opgave, want vele incivieken zouden - aangezien zij van hun rechten waren beroofd - naar een nieuw beroep moeten overstappen. Aan politieke kant werden deze taken nooit echt ter harte genomen. Voor sommigen getuigden ze van een ongepaste vergevingsgezindheid. Toen Lilar zijn voorstellen terzake aan de Kamer voorlegde, haastte hij zich om er aan toe te voegen: 'Et que cette tâche soit entreprise sans équivoque. Il ne faut pas que quiconque s'imagine que les dispositions prises et à prendre soient à rapprocher d'une mesure inavouée ou hypocrite d'amnistie.'[63] Voor anderen waren de programma's van wederopvoeding veel te naïef om te kunnen slagen. En eigenlijk kwam het hele project te laat om, zoals de voorzitter van de Naamse krijgsraad al in december 1945 schreef, toch nog te redden wat er te redden viel.

Draaischijf van de operatie moest de in november 1946 opgerichte Dienst voor Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij* zijn, ook al een geesteskind van de studiegroep-Dupréel. Men had met deze dienst grootse plannen. Eén sectie zou in de gevangenissen en kampen het ontspanningsleven organiseren. Daarnaast was de oprichting voorzien van vakopleidings-centra. Een derde initiatief, de Dienst voor Voogdij, mikte op de werving en vorming van duizenden voogden die de incivieken zouden bijstaan bij hun terugkeer in de maatschappij.

Hoe groot de afstand tussen droom en werkelijkheid is geweest weten wij niet. Historisch onderzoek over deze kant van de repressie is ons onbekend. Er zijn wel wat rapporten verschenen in het *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen* en in de *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, maar misschien is hierin een te rooskleurig beeld opgehangen.[64] Enige informatie is er ook te vinden in de biografische verhalen van collaborateurs die het allemaal hebben meegemaakt.[65] Op één punt zijn deze bronnen gelijkluidend: in bepaalde gevangenissen en kampen was er vanaf eind 1946 een levendige bedrijvigheid op het stuk van ontspanning, cultuur en vorming. Op het programma stonden lessenreeksen, concerten, theater, kunstateliers, tentoonstellingen. Er was radio, film en lectuur. Veel van dat alles was de vrucht van wat toen 'self-government' werd genoemd. Dat zelfbestuur werd later beschreven als een baanbrekende ontwikkeling, maar eigenlijk kwam het er, zoals directeur-generaal Dupréel toegaf, uit pure noodzaak: het bestuur der ge-

63 *Parl. Hand.*, Kamer, 19 november 1946, p. 4.
64 Zie onder meer J. Dupréel, 1949, pp. 1-10 en 1946-1947, pp. 834-842.
65 Zie L. Swerts (1968) en Van Herp (1979) over het kamp van Beverlo.

vangenissen had niet liet geld of de mensen om het zelf te doen. Bovendien was er volgens hem een onuitputtelijke werfreserve in de kampen zelf beschikbaar: 'Juristen, leraars in talen, aardrijkskunde, in boekhouding, in wiskunde, geneesheren, landbouwkundigen, ingenieurs gespecialiseerd in de verschillende vakken van de nijverheid, lesgevers in lichamelijke opvoeding, leraars van huishoudscholen, techniekers van al de kunsten en ambachten bevonden zich (...) in de verschillende centra van 't land.'[66] Vermoedelijk is daarom ook het tweede initiatief, de Centra voor Beroepsopvoeding, meer geweest dan een papieren utopie. Een eerste school ging op 15 september 1947 van start in het Klein Kasteeltje te Brussel. Er was daar voor de beide taalgroepen een opleiding in handel, kunst, publiciteit en ambachten. Opleidingscentra kwamen er nog in Merksplas (technisch tekenen, elektriciteit en werktuigkunde), Beverlo (smeedwerk, automechanica en bouw), St.-Hubert (landbouw) en, voor de vrouwen, in St.-Andries bij Brugge.[67] Minder goed verging het de Dienst voor de Voogdij. Het was de bedoeling dat elke inciviek die vervroegd in vrijheid kwam onder toezicht bleef van één of meerdere voogden die bijstand leverden en rapporten maakten ten behoeve van de Dienst voor Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij. In zijn al eerder geciteerde radiorede van 16 september 1946 riep minister Lilar alle vaderlandslievende burgers op '...om zich met de 20 tot 30.000 onvaderlandsche burgers bezig te houden.' Zijn oproep had weinig succes. Blijkbaar waren niet veel mensen bereid om zich in te zetten voor de opvang van vrijgelaten incivieken.[68] Op 31 december 1946 bedroeg het aantal voogdijen 729, twee jaar later 5.810. In die periode hebben de voogden wel 22.410 verslagen opgesteld.[69]

De grote illusie

Collaborateurs berechten en opsluiten is één zaak. Ze met succes reïntegreren in de maatschappij is een andere kwestie. Hoe groot was de kans op slagen?

Van de kant van het bestuur der gevangenissen was er niets dan goede wil. Voor de topambtenaren schiep de repressie een gedroomde gelegenheid om tal van sluimerende ideeën uit te testen. Met een gevangenisbevolking van om en bij de 50.000 mannen en vrouwen was het immers uitgesloten de klassieke methoden toe te passen. Veel van wat al in de jaren twintig en dertig op het penitentiair verlanglijstje stond kon nu als in een laboratorium op zijn waarde beproefd worden: het gemeenschapsregime, het arbeidskamp,

66 J. Dupréel, 1949, p. 5.
67 M. Van Helmont, 1948, p. 80.
68 W. Hanssens, 1948-1949, pp. 373-374.
69 D. Genonceaux, 1947, p. 212.

zelfbestuur, de uitkering van een loon aan gedetineerden, de vakopleiding. De mensen van het bestuur der gevangenissen hebben hun ervaringen in honderden bladzijden uitgeschreven en op internationale congressen gepresenteerd. Wat goed was en wat tegenviel werd nauwkeurig genoteerd en gerapporteerd. Soms doen deze verslagen aan antropologische of positief-wetenschappelijke analyses denken.[70] Aan de bron daarvan lag niet zozeer academisch-wetenschappelijke nieuwsgierigheid, maar maatschappelijke gedrevenheid: zij wilden van de gelegenheid gebruik maken om tot ingrijpende hervormingen in het gevangenisbeleid te komen.[71]

Goede wil alleen volstaat echter niet. Om te slagen moeten ook de politieke omstandigheden gunstig zijn, en dat was niet het geval. Aanvankelijk was de repressie immers opgezet als een operatie die de maatschappelijke uitstoting van de collaborateurs als doelstelling had. De uitvoering van de doodstraf en het opleggen van lange gevangenisstraffen waren daarvan de meest directe uiting. Tijdens de bezetting werd er ook aan gedacht om de incivieken na de bevrijding van de Belgische nationaliteit te beroven. Dat voorstel circuleerde zowel in katholieke als in linkse kringen.[72] Op 18 december 1945 vroeg CVP-senator De Boodt voor de incivieken de toelating om vrijwillig te emigreren: ‘Indien er werkelijk geen plaats meer in het land moest zijn om die menschen in het normale leven in te schakelen, zou het niet mogelijk zijn ze naar andere landen te laten vertrekken? Op het oogenblik wordt dit belet; nochtans er zijn landen, nl. in Zuid-Amerika, waar zij een nieuw leven zouden kunnen opbouwen.’[73] Het was echter nog een andere maatregel die de wil om de collaborateurs uit te stoten het sterkst belichaamde: de ontzetting uit de politieke en burgerlijke rechten. Vrijheidsstraffen

70 Zo zijn er tabellen te vinden waarin de produktiviteit van de incivieke mijnwerkers maand na maand vergeleken wordt met deze van de Belgen en van de Duitse krijgsgevangenen (M. van Helmont, 1948, p. 82).

71 Zie o.a. J. Givron (1947)en J. Dupréel (1949). Men was er zich wel van bewust dat de incivieken een atypische gevangenisbevolking vormden. Succes in dat geval was nog geen waarborg voor welslagen in normale omstandigheden. Toch heeft deze periode blijvende gevolgen gehad voor het denken over en de omgang met gedetineerden van gemeen recht. Dupont en Verstraeten schrijven daarover in hun *Handboek voor Belgisch strafrecht*: ‘Aan de nog steeds aan gang zijnde discussie over het gemeenschapsregime en het afzonderingsregime kwam definitief een einde naar aanleiding van de tweede wereldoorlog. Ingevolge de repressie van de incivieken werd het gevangeniswezen immers geconfronteerd met een enorm capaciteitsprobleem (...) Om pragmatische redenen moesten de vooroordelen tegen het gemeenschapsregime worden opzij gezet’ (L. Dupont, R. Verstraeten, 1990, pp. 557-558). Toen de acute noodsituatie voorbij was, bleef de keuze voor de uitbouw van een gemeenschapsleven in de gevangenis overeind.

72 Denaturalisatie komt als plan voor in het document *Strekkingen* dat een groep van katholieke politici in december 1943 publiceerde. De leider van die groep, senator R. Moyersoen, zou het voorstel kort na de bevrijding in het parlement verdedigen (*Parl. Hand.*, Senaat, 4 oktober 1944, p. 17). Ook de BSP was er een (voorzichtige) voorstander van (zie *La répression des actes d'incivisme. Le point de vue du bureau national du Parti Socialiste Belge*, 1944, p. 23).

73 *Parl. Hand.*, Senaat, 18 december 1945, p. 61.

waren meestal in de tijd beperkt, maar het verlies van rechten was levenslang. Met deze sanctie kwam een wel erg zware hypotheek te liggen op het streven naar wederopvoeding en reïntegratie. Wie de rechten vervat in art. 123sexies SWB verloor en daarbovenop niet diende te rekenen op een bewijs van burgertrouw was, maatschappelijk gezien, geamputeerd. Het vinden van werk zou moeilijk zijn en langs die weg waren ook allerlei voordelen van wat men later de verzorgingsstaat zou noemen aan de incivieken ontzegd. Het vooruitzicht dat men met die zware handicap de gevangenis zou verlaten kon de reclassering alleen maar bemoeilijken. De ontheemding zou bovendien in een aantal gevallen zeer ver gaan: soms werd de collaborateurs ook een verplichte verblijfplaats - ver van hun eigen dorp of stad - opgelegd.

Velen hebben het isolement dat hun in een vijandige omgeving te wachten stond niet afgewacht. Zij hebben al tijdens hun verblijf in de gevangenis gekozen voor een collectief terugtreden uit de samenleving. In de kampen vormden zich netwerken van gelijkgezinden. Daarin kwam een subcultuur tot leven die haaks stond op wat in de programma's van wederopvoeding werd aangeboden, want anti-Belgisch van inslag was. De ironie wil dat de experimenten van het bestuur der strafinrichtingen deze strategie in de hand werkten. Het zelfbestuur - paradepaard van de studiegroep-Dupréel - was de ideale voedingsbodem voor het ontstaan van een gesloten, naar binnen gekeerde wereld. Na hun vrijlating zouden velen de waarden van deze tegencultuur in hun familiale omgeving verspreiden.

‘Politieke heropvoeding...,’ schrijft Romijn in een studie over de Nederlandse situatie, ‘hoe goed bedoeld ook, is per definitie een hachelijke zaak. Nationaal gevoel en meer specifiek trouw aan de parlementaire democratie laten zich niet zomaar aankweken.’[74] Om daarin te slagen moet er op zijn minst bij de betrokkenen enig schuldbewustzijn aanwezig zijn. Was dat er wel? Aan Vlaamse zijde had de beschuldiging van landverraad bij vele collaborateurs geen indruk gemaakt: België aanzagen zij immers niet als hun vaderland. Met de komst van de Koude Oorlog dook een nieuwe bron van schuldverdringing op: waren het niet de Oostfrontstrijders die het eerst tegen de Russen hadden gevochten? Ook rancune stond politieke wederopvoeding in de weg. Wat met de incivieken en hun gezin in september 1944 en in mei 1945 was gebeurd had een trauma veroorzaakt dat niet snel genezen zou. De opmerking dat de volkswoede in die weken een natuurlijke reactie was op de pijn van de bezetting zal niet veel indruk hebben gemaakt. Over de Nederlandse collaborateurs zegt Belinfante: ‘Weinigen waren in staat de toestanden van de eerste weken als uitvloeisel van de bevrijdingsroes te zien. Bij veel meer werd ieder begrip voor wat zich in de buitenwereld af-

74 P. Romijn, 1989, p. 219.

speelde erdoor geblokkeerd.'[75] Het zal hier wel niet anders gegaan zijn. Ook de ervaring met de interneringskampen werkte in negatieve zin: wat de opgeslotenen daar overkwam kan het geloof en het vertrouwen in de democratie niet aangewakkerd hebben. De grote verschillen in de opgelegde straffen wakkerden de haat tegenover de staat die hen berecht had nog aan: men kende wel altijd iemand die er veel beter was van afgekomen. Dat ook hun gezin moest lijden - door de opgelegde schadevergoedingen en de verbeurdverklaringen - was voor vele incivieken de krachtigste bron van verzet tegen elke vorm van wederopvoeding.

Het vermoeden bestaat dat puur opportunisme bij tal van gedetineerden de houding tegenover heropvoeding en reclassering heeft bepaald. Romijn schrijft over hun Nederlandse lotgenoten: 'Hoe dan ook, de meeste politieke gevangenen begrepen heel goed, dat hun terugkeer in de samenleving het gemakkelijkst zou verlopen als ze de weg van de minste weerstand kozen. Tijdens de detentie hielden ze zich op de vlakte...'[76] Dat was ook de ambtenaren van het Belgisch bestuur der gevangenissen niet ontgaan. Zo valt in het rapport-Luyckx over de penitentiaire mijncentra te lezen: 'Mogen we derhalve besluiten dat al de gedetineerden die te Leopoldsburg aankomen na de plechtige verklaring te hebben ondertekend, dat ze de misstap, die ze betreuren te hebben begaan tegenover België, wensen te herstellen door hun werk (...) overtuigd zijn van de inhoud van deze verklaring (...). Het zou naïef zijn van onzentwege zo iets te geloven.'[77]

Eind 1946-begin 1947 kwam voor de projecten van het bestuur der gevangenissen de politieke doodsteek. Eerst aarzelend onder de regering-Huysmans, dan uitdrukkelijk onder de regering-Spaak II, kozen de politici voor een beleid van genadeverlening en vervroegde vrijlating. In een langdurige verbanning van de collaborateurs zagen zij niet langer heil. Het streven naar reïntegratie, zo luidde het nu, was het best gediend van een spoedige terugkeer in de Belgische samenleving. Zo leverden de politici een nieuwe demonstratie van de zigzagkoers die zij in het repressiebeleid voerden.

2. Polarisatie

In de geschiedenis van de repressie is de periode tussen augustus 1945 en eind 1946 een tijd van grote botsingen tussen de linker- en de rechterzijde. Strijdpunt nummer één was de besluitwet van 19 september 1945, die het

75 A. Belinfante, 1978, p. 316.
76 P. Romijn, 1989, p. 219.
77 A. Luyckx, 1947, p. 34. Zie hiervoor ook E. de Craene, M. Alexander, 1946-1947, pp. 885-888.

verval van rechten regelde. Het ging daarbij niet alleen om de inhoud van deze maatregel. Ook de manier waarop deze beslissing tot stand kwam was een bron van vijandelijkheden. Het besluit dat tal van rechten ontnam aan tienduizenden Belgen heeft niet de weg van het parlement gevolgd. De regering-Van Acker II heeft een openbaar debat ontweken door gebruik te maken van een nog lopende wet die het kabinet in de zaak van de epuratie volmachten gaf. Op zichzelf zou dat geen probleem geweest zijn, ware het niet dat deze blanco cheque in maart 1945 was uitgeschreven voor een regering van nationale unie. Formeel-juridisch was er weliswaar niets dat het linkse kabinet verhinderde om de bijzondere machten tot het voorziene einde (september 1945) te benutten. Maar het politieke leven in België werkt niet alleen op basis van formeel-juridische afspraken. Even belangrijk zijn de onderhandse overeenkomsten die berusten op de vaak ongeschreven spelregels van de pacificatiepolitiek. Door een beroep te doen op een bijzondere machtenwet die voor een regering van nationale eendracht was gemaakt, brak het homogeen linkse kabinet van Van Acker met die spelregels. In die zin krijgt de besluitwet van 19 september 1945 een betekenis die de concrete inhoud ervan verregaand overschrijdt. Hier ligt een stijlbreuk in de Belgische politiek: de epuratiewet markeert de overgang naar een periode waarin het zoeken naar consensus de plaats ruimt voor polarisatie en confrontatie.[78] Deze ontwikkeling werd begin 1947 onderbroken met de vorming van het rood-roomse kabinet-Spaak II, maar dat was slechts een intermezzo. De escalatie van de koningskwestie en de schoolstrijd zouden opnieuw voor polarisatie zorgen. Aan deze episode, waarin zowel links als rechts de pacificatiepolitiek ruilden voor een gooi naar de absolute meerderheid, zou pas definitief een einde komen met het sluiten van het schoolpact in 1958.

78 Oorspronkelijk kan het niet de bedoeling geweest zijn van de linkse partijen om een zo delicate materie als de burgerlijke epuratie buiten het parlement om te regelen. Dat is af te leiden uit twee wetsvoorstellen die op 24 april 1945 bij de Kamer zijn neergelegd. Een eerste (over ‘het verval van zekere rechten wegens daden van gebrek aan burgertrouw gepleegd gedurende de vijandelijke bezetting’ - document 98) is van de liberaal Ch. Janssens en werd ook ondertekend door de socialist Brunfaut en de communist Degeer-Adère. Een tweede is van de hand van de socialist Vranckx (‘wetsvoorstel tot regeling van het recht tot onderwijzen en tot ontzegging van het recht te stemmen, te kiezen en verkozen te worden aan zekere categorieën van personen wegens hun onwaardig gedrag in oorlogstijd’ - document 99). In beide gevallen was voorzien dat het parlement het laatste woord zou hebben. Maar de regering-Van Acker II negeerde deze voorstellen. Ook na 19 september 1945 bleven er bij sommige leden van de grootste regeringspartij, de BSP, twijfels bestaan over de wenselijkheid van het beroep op bijzondere machten. Zo zei Vermeylen, in een nabespreking van de interpellatie-Pholien van oktober 1945; ‘Il est parfaitement exact que je me su is prononcé, en commission, contre la procédure choisie par le gouvernement et que j'ai demandé à M. le ministre de la justice de réexaminer la possibilité de saisir le parlement tout entier du projet de loi sur la privation de certains droits frappant les inciviques’ (*Parl. Hand.*, Senaat, 10 november 1945, p. 922).

Katholiek protest tegen de epuratiewet

De katholieke partij heeft tegen de buitenparlementaire produktie van de epuratiewet herhaaldelijk geprotesteerd Een hoogtepunt vormde de interpellatie-Pholien van 16 oktober 1945 over ‘les conditions dans lesquelles le gouvernement s'est permis de prendre un arrêté (...) sur l'épuration civique accomplissant de la sorte de propos délibéré un acte à la fois dictatorial et d'allure partisane...’[79] Hoezeer het klimaat al vertroebeld was blijkt niet alleen uit de formulering van de interpellatie, maar ook uit de poging van de socialist Rolin om haar onontvankelijk te laten verklaren.

Ook de inhoud van de besluitwet van 19 september 1945 was voor de katholieke partij moeilijk te slikken. Een eerste bezwaar betrof de voorziene procedure. De besluitwet duidde de krijgsauditeur aan als de instantie die het verval van rechten zou uitspreken.[80] De katholieke politici wilden in een zo belangrijke beslissing de bevoegdheid ten volle bij de burgerlijke rechtbank van eerste aanleg deponeren.[81] Ook wat de reikwijdte van het verval betreft ging de regering-Van Acker II veel verder dan wat de rechterzijde wilde. In haar definitieve versie ontnam de besluitwet alle of bijna alle rechten zoals opgesomd in 123sexies SWB aan een wel zeer grote groep van Belgen. Het toepassingsgebied was drievoudig. Artikel 1 schreef voor dat al wie op grond van medewerking met de bezetter uit een openbare functie was ontslagen automatisch een aantal rechten verloor. Dat gold niet alleen voor ambtenaren, maar ook voor rechters en notarissen, advocaten en deurwaarders. Zo kreeg de zuivering in de overheidsdiensten en in een paar vrije beroepen een venijnig staartje. De septemberbesluitwet verruimde, ten tweede, in aanzienlijke mate de weerslag van een veroordeling door een militaire rechtbank. Voordien was alleen aan een criminele straf een levenslange beroving van rechten gekoppeld. Met artikel 10 werd die zware sanctie retroactief uitgebreid tot de collaborateurs die een correctionele straf hadden opgelopen. In totaal zullen hierdoor zo'n 30.000 incivieken getroffen worden. De artikels 2 en 3, ten slotte, vormden de kern van wat als de burgerlijke epuratie de geschiedenis zal ingaan. Hierin was een opsomming te vinden van tientallen Duitsgezinde organisaties waarvan het lidmaatschap nu - via inschrijving op de lijsten van de krijgsauditeur - het verval van rechten meebracht. Aanvankelijk werden deze artikels 2 en 3 toegepast op 43.000 mensen. Dit aantal is na de uitspraken in beroep zowat gehalveerd. Men mag aannemen dat de artikels 1, 2, 3 en 10 het verlies van rechten hebben meegebracht voor om en bij de 60.000 Belgen. Bovendien was de ontzetting in de

79 *Parl. Hand.*, Senaat, 16 oktober 1945, pp. 856-864.
80 Alleen in beroep was de rechtbank van eerste aanleg bevoegd.
81 Dat was trouwens ook zo voorzien in het wetsvoorstel van de liberaal Janssens (24 april 1945). Tussen april en september 1945 is het standpunt van de linkse partijen ook op dit punt verhard.

meeste gevallen levenslang. Trouwens, weer valt op hoezeer het standpunt van de linkse partijen in de loop van de zomer van 1945 verstrakt is. In het wetsvoorstel-Vranckx is alleen sprake van de afname van het actief en het passief kiesrecht. De verklaring waarmee de regering-Van Acker II in augustus 1945 voor het parlement kwam luidde in dezelfde zin: de regering '...zal U, in de eerste plaats, vragen het reeds uitgewerkte ontwerp dat er hoofdzakelijk toe strekt de incivieken hun stemrecht te ontnemen, goed te keuren. Het ware onbillijk dat zij, die twijfel hebben gekoesterd omtrent 's lands lotsbestemming tijdens den oorlog, vergunning zouden bekomen zijn toekomst te beïnvloeden.'[82] De linkse regering week ook af van het oorspronkelijk mandaat dat in de bijzondere machtenwet besloten lag. Daarin stond immers dat de zuivering alleen zou slaan op '...de personen wier openbare bedrijvigheid grootelijks geschaad heeft aan de nationale belangen...'[83]

Hoe breed de weerslag van de besluitwet ook mocht zijn, het was toch vooral het kiesrecht dat eind 1945-begin 1946 de inzet van de heftigste confrontaties was. Men wist dat er ten laatste in het voorjaar van 1946 wetgevende verkiezingen zouden zijn. De inzet van deze eerste stembusgang was groot. Zowel in katholieke als in linkse kringen ging men er van uit dat stemrecht voor de incivieken bijna uitsluitend de Christelijke Volkspartij ten goede zou komen. De CVP zag de burgerlijke epuratie dan ook als een electoraal maneuver dat moest verhinderen dat zij goed scoorde bij de eerste naoorlogse verkiezingen. Het verzet van de linkerzijde tegen het verlenen van stemrecht aan de vrouwen interpreteerden de katholieke politici overigens in dezelfde zin. Dat leverde hun een verwijt op dat nog lange tijd in het parlementair halfrond zou nazinderen: 'La droite souhaite l'élection avec les inciviques ou au moins avec les femmes des inciviques.'[84] Niets in onze analyse laat ons toe de stelling van de katholieke politici te ontkrachten: de burgerlijke epuratie is inderdaad in het vooruitzicht van de eerste naoorlogse verkiezingen voor electorale doeleinden gebruikt en daarmee gedevalueerd tot een partijpolitiek instrument.[85] De operatie zou herhaald worden toen de gemeenteraadsverkiezingen van november 1946 in zicht kwamen,

82 *Parl. Hand.*, Kamer, 7 augustus 1945, p. 629.

83 In het Frans: '... dont l'action publique a nui gravement...' (*Parl. Doc.*, Kamer, nr. 47, 15 Februari 1945, p. 3).

84 De uitspraak is van Van Glabbeke, dan minister van Binnenlandse Zaken (*Parl. Hand.*, Senaat, 16 oktober 1945, p. 862).

85 Een wetsvoorstel (van 28 augustus 1945) ingediend door de socialisten Van Belle, Demoitelle en Lapaille dat het stemrecht wou ontnemen aan de arbeiders die voor 30 september 1942 vrijwillig in Duitsland waren gaan werken is niet in de besluitwet van 19 september 1945 verwerkt. Met een amendement, ingediend op 5 december 1945, probeerde de liberaal Janssens het wetsvoorstel opnieuw ter discussie te brengen. Het was tevergeefs. De linkse regering wilde duidelijk niet in het eigen kiezerskorps snijden.

maar nu door een manipulatie van het recht om zich kandidaat te stellen. Weer greep de regering naar het middel van de besluitwet. Deze episode zou uitmonden in de interpellatie-Struye van 13 november 1946. Bij die gelegenheid zou de minister van Binnenlandse Zaken, de liberaal Buisseret, de katholieke politici verwijten dat zij '...apparaissent, en trop de circonstances, comme les champions et les courtisans de cet incivisme.'[86]

Maar keren wij terug naar de wetgevende verkiezingen van 17 februari 1946. De stembusgang leverde de linkerzijde geen comfortabele meerderheid op. Een heruitgave van de homogeen linkse coalitie, nu met Spaak als premier, overleefde het investituurdebat niet. Maar de discussies die dan in het parlement gevoerd zijn tonen in ieder geval aan dat het standpunt van de socialisten niet gemilderd was. In de Kamer zei de voorzitter van de BSP, Buset: 'Notre position dans ce domaine n'a pas varié. Nous voulons l'épuration des cadres administratifs et des institutions publiques. Nous la voulons complète. Nous voulons la répression de l'incivisme. Nous la voulons définitive.'[87]

De repressie in de greep van de partijpolitiek

Over de repressie in Nederland heeft Belinfante een boek van 632 bladzijden geschreven. Zijn laatste twee zinnen zijn: 'Van partijpolitieke machinaties is mij in geen enkele fase van de bijzondere rechtspleging gebleken. De mensen zijn veel minder slecht dan men denkt, maar wel veel dommer.'[88] Dat besluit geldt wellicht voor onze noorderburen, maar niet voor België. Hier is de repressie, zij het slechts in één aspect (de burgerlijke epuratie) en voor een beperkte tijd, gedegradeerd tot een partijpolitiek maneuver. Hoe is het zover kunnen komen?

Vanaf september 1945 is in de vonnissen en arresten van de militaire rechtbanken een spectaculaire daling in de strafmaat opgetreden en er zijn geen gegevens bekend waaruit zou blijken dat Van Acker of zijn minister van Justitie, Grégoire, deze trend hebben willen afremmen. Integendeel, de besluitwet op de transactie en de oprichting van de 'kleine krijgsraadkamers' - beide maatregelen zijn door Grégoire genomen - hebben de daling in de strafmaat nog versterkt. Bovendien wijzigde deze regering in niets de politiek van begrip en mildheid die Van Acker I al in het voorjaar van 1945 tegenover de industriële collaborateurs had ingezet. Het is juist in de tweede helft van 1945 dat de meeste bedrijfsleiders van vervolging ontslagen worden. Men mag aannemen dat deze ontwikkelingen verzet hebben opgeroepen bij twee groepen die de regering-Van Acker II te vriend moest houden:

86 *Parl. Hand.*, Senaat, 13 november 1946, p. 13.
87 *Parl. Hand.*, Kamer, 20 maart 1946, p. 38.
88 A. Belinfante, 1978, p. 625.

de weerstanders en de communistische partij. Het behoud van haar parlementaire meerderheid hing er van af. Onze eerste verklaring is dat de regering een strengere aanpak - via de epuratiewet - van de politieke collaboratie heeft aangegrepen om verzetslui en KP te paaien. De politieke en burgerlijke verbanning van enkele tienduizenden 'onwaardige' Belgen kwam haar ook nog om andere redenen niet ongelegen. Vanaf de zomer van 1945 was de positie van Leopold III dé inzet van de politieke strijd. Socialisten, communisten en liberalen gingen er van uit dat de meeste incivieken de kant van de koning zouden kiezen, want van hem mocht begrip voor het oorlogsgedrag van de collaborateurs verwacht worden. Dat kon bij de verkiezingen uitlopen op een absolute meerderheid voor de koningsgezinde CVP. Het ziet er naar uit dat de regering-Van Acker II met de epuratiewet gepoogd heeft de realisatie van dat scenario onmogelijk te maken (eenzelfde redenering lag trouwens aan de basis van haar weigering om het stemrecht voor vrouwen onmiddellijk in te voeren.[89]) Zo is ook het verzet van de CVP tegen het epuratiebeleid van de linkerzijde beter te begrijpen. De koningskwestie interfereerde hier dus rechtstreeks in een belangrijk aspect van het repressiedossier. Het was niet de laatste keer dat zoiets gebeurde: in de controverse over het genadebeleid van de regering-Spaak II zou de koppeling opnieuw te voorschijn komen.

Maar er was méér aan de hand dan dat. Het wegzuiveren van een groot aantal kiezers was geen alleenstaande operatie. Tegelijkertijd ontwikkelde deze regering een grote bedrijvigheid op het vlak van de epuratie van de gemeente- en provincieraden en van het overheidspersoneel. Honderden politieke mandatarissen en enkele duizenden ambtenaren werden uit het publieke leven verwijderd. Vooral Van Ackers minister van Binnenlandse Zaken, de liberaal Van Glabbeke, die de lokale besturen onder zijn bevoegdheid had, was een actief zuiveraar. Op 9 januari 1946 kon Van Acker de Kamer de volgende stand van zaken voorleggen: 'Le ministre de l'intérieur a examiné d'une manière approfondie plus de 5.000 dossiers dressés à charge de mandataires provinciaux et communaux et d'agents des pouvoirs subordonnés. Plus de 4.000 de ces mandataires et fonctionnaires ont fait objet de sanctions disciplinaires.'[90] Deze administratieve epuratie viseerde vooral de definitieve liquidatie van de aanhang van VNV en Rex. Beide partijen waren al voor de oorlog langs de weg van de verkiezingen in de gemeenteraden binnengedrongen. Dat werd nu ongedaan gemaakt. Tegelijkertijd

89 BSP-voorzitter Buset zal dat laatste toegeven tijdens het debat bij de installatie van de regering-Spaak II. Over de weigering van de socialisten zei hij: 'La raison en est connue. Il n'y a pas lieu d'en faire mystère: nous redoutions l'interférence de l'agitation léopoldiste dans la première application du vote des femmes' (*Parl. Hand.*, Kamer, 26 maart 1947, p. 12).

90 *Parl. Hand.*, Kamer, 9 januari 1946, p. 224. Het is goed om weten dat het hier soms ging om mensen tegen wie geen strafrechtelijke vervolging liep.

ontnam de administratieve epuratie de CVP in gemeenten en provincies een mogelijke bondgenoot in een alliantie tegen links. Bovendien trof zij ook geregeld halve of hele medestanders van de katholieke partij. Er werd Van Glabbeke dan ook partijdigheid verweten.[91]

In het najaar van 1946 verandert het klimaat. In de BSP wonnen de tegenstanders van de homogeen linkse regeringsvorm terrein. Pragmatisme was daaraan niet vreemd: de kabinetten zonder de CVP werkten met een zeer nipte meerderheid. Ook namen de spanningen tussen socialisten en liberalen geleidelijk toe, zeker op het vlak van het economisch beleid. En de komst van de Koude Oorlog maakte van de communisten een onaantrekkelijke partner. Maar belangrijker nog was de toenadering tussen BSP en CVP op het vlak van enkele gewichtige dossiers, waaronder de repressie. In augustus 1946 was er in de Senaat vriendelijke taal van CVP-fractievoorzitter Struye voor de repressiepassage in de verklaring van de regering-Huysmans. Ook de radiorede waarin Justitieminister Lilar op 16 september van dat jaar zijn toekomstig genadebeleid voorstelde kreeg goedkeurende commentaar van de rechterzijde. Zo gleed de politieke barometer geleidelijk naar weersomstandigheden die gunstiger waren voor de herinvoering van het scenario van de pacificatiepolitiek en voor een wijziging van het repressiebeleid. Toen de gemeenteraadsverkiezingen van november 1946 achter de rug lagen en de daarmee verbonden nervositeit was geweken, stond niets nog de toenadering tussen links en rechts in de weg. De resultaten van de stembusgang hadden de BSP trouwens ook geleerd dat haar poging om de katholieke partij langs de weg van de administratieve en politieke epuratie te onthoofden, niet met succes was bekroond.

91 Hoe hoog het optreden van Van Glabbeke de katholieke politici wel zat blijkt uit de persoonlijke mening van Frans van Cauwelaert. Op 23 november 1945 brengt hij tijdens een gesprek met de prins-regent de partijdigheid van de minister van Binnenlandse Zaken ter sprake. De dag voordien had Van Cauwelaert ook al bij Grégoire, minister van Justitie, zijn beklag gedaan en deze moest '...toegeven dat Van Glabbeke partijdig was' (medegedeeld door Manu Gerard).

Hoofdstuk 5
Op zoek naar redelijkheid (maart 1947 - december 1952)

Op 11 maart 1947 kwam het kabinet-Huysmans ten val. Het vroeg de socialistische partij en de CVP slechts iets meer dan één week om samen een nieuwe regering te vormen. De snelheid waarmee het huwelijkscontract gesloten werd doet vermoeden dat over de inhoud van het regeerakkoord al voor het heengaan van Huysmans was onderhandeld. Een opmerking van de socialist Rolin in het parlement versterkt dat vermoeden voor wat het dossier van de repressie betreft: mijn partij, verklaarde Rolin, heeft geen moeite met wat de regeringsverklaring over de berechting van de collaborateurs zegt want daarover was al eerder in de Senaatscommissie van Justitie overeenstemming bereikt.[1]

De repressieplannen van de rood-roomse coalitie waren geen kopie van het verleden. De passus uit het regeerakkoord die deze problematiek behandelt laat dat goed zien: ‘De regeering oordeelt dat het onontbeerlijk is, binnen den kortst mogelijken termijn, de noodige taak der beteugeling van het verraad onder al zijn vormen af te werken, een billijk evenwicht onder de uitgesproken vonnissen te vestigen, door een voorzichtige en menschwaardige toepassing der bestaande wetten op de voorwaardelijke invrijheidstelling, terug te keeren, zonder verwijl, tot de procedures van gemeen recht, en daarbij de zedelijke wederaanpassing van de veroordeelden die vatbaar zijn voor verbetering na te streven. Uitgaande van de werkzaamheden der commissie van justitie van den Senaat, zullen de bevoegde ministers zonder uitstel de wet opmaken voorzien bij de besluitwet van 19 september 1945, waarbij de aangelegenheid der epuratie zal worden herzien, met inachtneming van de door de ervaring gebo-

1 *Parl. Hand.*, Senaat, 27 maart 1947, p. 713.

den lessen.'[2] De Schrijver, dan voorzitter van de CVP, zal in het investituurdebat nog een stap verder gaan: 'Laten wij aan de regeering vragen duizenden kleine en mindere gevallen op te ruimen. Niemand van ons vraagt de genade van diegenen die het land of landgenooten hebben verraden. Maar over duizenden mindere gevallen van menschen die nog dienstig kunnen zijn in de maatschappij durf ik vandaag spreken.'[3]

Voor het eerst viel de klemtoon dus op de behoefte aan redelijkheid en rechtvaardigheid in de behandeling van de collaborateurs: vervroegde vrijlating voor wie te streng was gestraft, revisie (lees: mildering) van de epuratiewet, geen uitstoting maar wederaanpassing. Van een harde repressie was niet langer sprake. Het zwaartepunt was verschoven van 'snel en krachtdadig' naar 'snel en billijk'. De coalitiepartners erkenden ook de nood aan een beleid dat de fouten die hun voorgangers hadden gemaakt zo goed mogelijk kon herstellen.

De nieuwe consensus tussen rechts en links, waarbij zich vanuit de oppositie ook de liberalen zullen aansluiten, bleef intact tot halfweg 1949. Dan verdween de repressie als politiek thema naar de achtergrond. De koningskwestie overschaduwde alle andere problemen tot in het najaar van 1950. De repressieproblematiek klom daarna weer omhoog op de politieke agenda, maar het klimaat was grondig gewijzigd. Van het begrip waarmee katholieken, socialisten en liberalen de nasleep van de collaboratie een paar jaar eerder hadden bekeken bleef niet veel meer over. De CVP wilde haar absolute meerderheid verzilveren, nam tal van wetgevende initiatieven die de pijn van de repressie moesten verzachten en kwam daarbij frontaal in botsing met de oppositie. De aansluiting met de confrontatiepolitiek uit de periode augustus 1945-eind 1946 was gemaakt. Alleen waren de rollen nu omgekeerd.

1. Herstellen wat verkeerd was gegaan

De coalitie van socialisten en christen-democraten die in maart 1947 aantrad brak met het beleid van haar voorgangers. Deze regering zal duizenden collaborateurs genade verlenen, voorlopig of voorwaardelijk vrijlaten, geheel of gedeeltelijk in hun rechten laten herstellen. Waarom die ommekeer?

De regering-Spaak: opportunisme en realisme

Het waren vast niet alleen edele motieven die de regeringspartijen tot een koerswijziging brachten. Begin 1947 zaten er in de gevangenissen 26.000 in-

2 *Parl. Hand.*, Kamer, 25 maart 1947, p. 8.
3 *Parl. Hand.*, Kamer, 26 maart 1947, p. 4.

civieken, naast 6.438 gedetineerden van gemeen recht. Dat was nog altijd het vijfvoudige van wat in normale omstandigheden de omvang van de gevangenisbevolking was en veroorzaakte een onaanvaardbare overdruk op het gevangeniswezen. Vervroegde vrijlating van sommige collaborateurs was bovendien een economische noodzaak, zei Justitieminister Struye in een Kamerdebat: elke opgeslotene inciviek kost de gemeenschap op zijn minst 50 fr. per dag, '...ce qui, pour 20.000 inciviques, représente un million par jour, c'est-à-dire 365 millions par an. A cette dépense doit logiquement s'ajouter la perte pour l'économie nationale de la productivité de nombreux détenus incarcérés.'[4] Niet barmhartigheid, maar economische noodzaak komt hier als drijfveer naar boven.

Daarnaast speelde ook de vrees mee dat het repressiebeleid van de vorige regeringen op middellange termijn schadelijk zou zijn voor de gezondheid van de nationale gemeenschap. Het gemis aan enig toekomstperspectief zou de incivieken en hun familieleden tot opstandigheid brengen, zo werd gedacht. Op die manier kon de repressie een soort van vijfde kolonne verwekken die na verloop van tijd België van binnenuit zou bedreigen. Dat niet inzien, zei Struye in de Kamer, is '...ne pas apercevoir que le grand nombre des inciviques risquait de constituer avec leurs proches, un important noyau d'opposition antinational...'[5] Daarom moest de haat wijken voor een gebaar van verzoening.[6] De angst voor een averechts effect werd ook door de liberalen gedeeld. Daarom steunden zij vanuit de oppositie de herziening van de epuratiewet van 19 september 1945. Aan de Kamerleden die twijfelden aan de opportuniteit van zo'n revisie zei de liberale fractieleider R. Lefebvre: 'Ils perdent de vue que l'automatisme et le manque de gradation de l'arrêté-loi de septembre 1945 aboutissent à des résultats diamétralement opposés à ceux que les patriotes et les résistants espéraient lorsqu'ils réclamaient des pouvoirs publics la juste punition des traîtres et des collaborateurs.'[7] In hetzelfde debat bracht de PSC'er Lambotte, die als verslaggever van de commissie van Justitie optrad, een daarmee verwant argument naar voren. In de epuratie zijn er excessen geweest, zei hij, en dat kan de slachtoffers daarvan een zekere sympathie van de kant van de publieke opinie opleveren. Zoiets kan binnen enkele jaren een vruchtbare voedingsbodem vormen voor een vraag naar amnestie. Daarom: 'Si vous voulez empêcher une loi d'amnistie, que faut-il faire? Incontestablement permettre aux personnes qui estiment avoir été injustement punies ou exagérément punies de faire revoir leur cas par le pouvoir judiciaire...'[8]

4 *Parl. Hand.*, Kamer, 29 oktober 1947, p. 25.
5 *Parl. Hand.*, Kamer, 18 juni 1947, p. 13.
6 De uitdrukking is van CVP-voorzitter De Schrijver (*Parl. Hand.*, Kamer, 26 maart 1947, p. 4).
7 *Parl. Hand.*, Kamer, 14 januari 1948, p. 7.
8 Idem, p. 3.

De bocht in het beleid had ook te maken met een gewijzigde kijk op de collaboratie zelf. Bij het aantreden van de regering-Spaak II was het werk van de militaire rechtbanken bijna voltooid: 90% van de vonnissen en 60% van de arresten waren geveld. Nu de meeste collaborateurs berecht waren, veranderde de sfeer en werd minder in strikt-repressieve termen over de incivieken gedacht. Langdurige uitstoting was niet meer doelstelling nummer één. De gedachte dat voor deze mensen geen plaats meer was in België doofde uit. Al onder de vorige regering was gepleit voor wederopvoeding. Maar op dat vlak was succes uitgebleven.[9] Justitieminister Struye propageerde nu een realistischer oplossing: een geslaagde reïntegratie van de collaborateurs was alleen mogelijk als hun via *genade, vervroegde vrijlating* en *herstel in rechten* een uitzicht op een normaal leven werd geboden.[10] Hij werd daarin niet altijd door al zijn Waalse partijgenoten gevolgd en ook de socialistische coalitiepartner had geregeld bezwaren. Toch zou Struye meer dan één jaar lang de kans krijgen om zijn visie in maatregelen om te zetten. Eenstemmigheid was er wél rond een ander argument dat in het pleidooi voor een herziening van het repressiebeleid werd aangevoerd. Socialisten, katholieken en liberalen hadden geen moeite met de stelling dat de straffen en sancties in het eerste jaar na de bevrijding veel te streng waren en dat gratie, voorwaardelijke invrijheidstelling en (gedeeltelijke) teruggave van rechten geschikte middelen waren om tot een correctie te komen. Een laatste, meer abstract argument is ook door Struye ingeleid. In een Kamerdebat wees hij er de parlementsleden op dat in de bestraffing van de collaborateurs was afgeweken van een lange traditie. België, zei hij, heeft al in de jaren twintig en dertig in zijn penitentiair beleid de gedachte ontwikkeld dat de straf ook en vooral een stap in de richting van reïntegratie moet zijn. In het buitenland is erkend dat deze hervormingen '...ont mis la Belgique au premier plan des nations civilisées.' Maar in de behandeling van de collaborateurs is deze ontwikkeling onderbroken. Dat was fout. Laten we daarom, voegde hij daaraan toe, de draad weer opnemen en met de gestrafte incivieken omgaan zoals wij dat al jaren met gedetineerden en ex-gedetineerden van gemeen recht doen.[11] Een half jaar later zou de socialist Bohy in de Kamer een argument ontwikkelen dat in dezelfde lijn ligt. Bij de bespreking van het wetsontwerp ter herziening van de epuratie zei Bohy dat de oorspronkelijke besluitwet gebroken

9 Zie de rapporten van W. Hanssens, directeur van de Dienst Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij, die in de *Revue de Droit Pénal et de Criminologie* (1947, 1948, 1949 en 1950) verschenen zijn.

10 Voor de incivieken die elke vorm van reïntegratie weigerden bepleitte de CVP opnieuw de mogelijkheid tot uitwijking naar het buitenland (Volkspartij. *Leer en leven der CVP*, 1947, p. 742). Een echo daarvan is te vinden in een vraag van PSC'er Lambotte aan het adres van Justitieminister Struye: '...je vous demande, monsieur le ministre, de solliciter de votre collègue de l'intérieur de ne pas mettre obstacle à l'exode des inciviques qui voudraient aller s'installer en Amérique du Sud, dans les pays de l'est ou dans d'autres pays' (*Parl. Hand.*, Kamer, 18 juni 1947, p. 6).

11 *Parl. Hand.*, Kamer, 18 juni 1947, p. 13.

had met '...ce grand courant qui traverse notre droit pénal depuis un demisiècle et qui en marque d'ailleurs le progrès et le sens: c'est le courant qui nous conduit de plus en plus à l'individualisation des peines.' Wat de besluitwet van 19 september 1945 in zijn ogen zo verwerpelijk maakte, was '...qu'il néglige complètement cet aspect essentiel du droit contemporain, et ce serait faire oeuvre rétrograde de ne pas souscrire à toute proposition qui corrige ce défaut.'[12]

Minister van Justitie Struye was niet de eerste bewindsman die het verlenen van *genade* aan collaborateurs voorstond. Zijn voorganger, de liberaal Lilar, had die stap al gezet. Toch bracht ook in deze kwestie de komst van de regering-Spaak II een doorbraak. De cijfers in tabel 2.2 tonen dat goed aan. In 1947 is er in vergelijking met het jaar voordien een verdrievoudiging van het aantal genadebeslissingen. Belangrijker nog is de evolutie in het aandeel van de zaken waarin het genadeverzoek een positief gevolg kent: van 29% in 1946 naar 62% in 1947. Op vier jaar tijd is in bijna 17.000 dossiers een gunstige beslissing gevallen.[13]

Tabel 2.2 Genadebeslissingen (1946-1949)[*]

	(a) genade beslissingen	(b) genadeverzoek verworpen	(c) genade toegekend	(c)/(a)
1946	3.166	2.247	919	29%
1947	9.981	3.795	6.186	62%
1948	9.938	3.544	6.394	64%
1949	4.731	1.558	3.163	67%
totaal	27.816	11.154	16.662	60%

Deze cijfers geven geen informatie over het aantal personen dat van een genademaatregel heeft geprofiteerd, want soms is aan dezelfde gedetineerde een tweede of een derde maal gratie verleend. Bij Gilissen staan wel gegevens over personen. Hij berekende dat tot en met 1949 15.401 collaborateurs minstens éénmaal reductie van straf hebben verkregen. Op een totaal van 48.840 collaborateurs die op tegenspraak zijn veroordeeld is dat 32%.

12 *Parl. Hand.*, Kamer, 14 januari 1948, p. 8.
13 M. van Helmont, 1955, pp. 271-277.
* Bron: *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1946-1949.

Bij de gedetineerden waarvan de oorspronkelijke straf minimum tien jaar opsluiting bedroeg, klimt dat percentage zelfs tot 52%. Aan de anderen, de licht gestraften, is slechts in 1 op de 4 gevallen genade verleend.[14]

Genade is meestal een individuele maatregel, getroffen door de koning en zijn minister van Justitie. Aan een bepaalde veroordeelde wordt dan nominatim een strafvermindering toegekend. Toch komt ook collectieve gratie voor, altijd ter gelegenheid van een belangrijke gebeurtenis in het leven van de natie. In afgeleide betekenis is er met betrekking tot de collaborateurs tweemaal sprake geweest van een maatregel van collectieve genade. Tot eind augustus 1947 gold de tijd die een collaborateur in afwachting van een onderzoek in een interneringskamp had doorgebracht niet als echte straftijd. Die maanden telden niet mee bij het uitzitten van de straf die iemand in de krijgsraad of in het krijgshof had opgelopen. Die regeling mag men als een supplementaire sanctie beschouwen. Met het wisselen van het klimaat, medio 1946, werd ingezien dat zoiets eigenlijk niet paste. De veroordeelde kreeg nu de kans om via een genadeverzoek toch strafvermindering te krijgen voor de duur van de internering. Van die procedure hebben 4.561 incivieken gebruik gemaakt.[15] Met de wet van 20 augustus 1947 ging men een stap verder: er was niet langer een genademaatregel nodig want de internering werd automatisch in rekening gebracht. In zekere zin is dat een vorm van collectieve gratie. Die wet was echter niet van toepassing op de Waffen SS'ers en andere wapendragers die een tijdje in een Belgisch, een Brits of een Amerikaans krijgsgevangenkamp hadden verbleven. Voor hen bleef de lastige omweg langs het individueel gratiebesluit bestaan. Met een omzendbrief heeft Justitieminister Moreau de Melen op 14 juni 1949 ook voor deze groep het automatisme ingesteld.

In principe was de procedure van genadeverlening vrij eenvoudig. Elke veroordeelde kon rechtstreeks of via een derde een verzoek bij de koning indienen. De Dienst voor Genade verzamelde dan allerlei adviezen (van het auditoraat, van de directeur of de bestuurscommissie van de gevangenis) en stuurde op basis daarvan een voorstel naar de minister van Justitie, die vervolgens een ontwerp van besluit aan het staatshoofd voorlegde.[16]

Procedurele eenvoud garandeert nog niet dat alles op probleemloze wijze zal verlopen. Dat heeft in de eerste plaats te maken met het feit dat de beslissingen binnenskamers werden genomen: het voorbereidend werk vond plaats in de beslotenheid van de Dienst voor Genade, de beslissing viel in een

14 J. Gilissen, 1951, pp. 621-623.
15 M. van Helmont, 1955, p. 272.
16 Op 4 juli 1947 werd voor de collaborateurs een aparte Dienst voor Genade opgericht. Dat was nodig om het hoofd te kunnen bieden aan de lawine van gratieverzoeken die van deze groep van gedetineerden uitging.

samenspraak tussen de minister van Justitie, zijn medewerkers en de regent. De procedure verliep, met andere woorden, in het donker. Voor de collaborateurs was dat een factor van onzekerheid. Niemand wist eigenlijk goed met welke criteria er gewerkt werd. Zo stond ook de deur naar favoritisme wijdopen. Voor de politici was vooral de zwakke zichtbaarheid van het genadebeleid een bron van irritatie. Anders dan bij de voorwaardelijke invrijheidstelling was het effect van een gratiëring niet onmiddellijk waarneembaar: iemand kreeg strafvermindering, maar wie anders dan de betrokkene zelf en zijn omgeving konden dat weten? Parlementaire controle op de minister van Justitie werd daardoor sterk bemoeilijkt. Het mag dan ook niet verbazen dat deze kwestie geleid heeft tot scherpe botsingen tussen de minister en het parlement. Meestal revolteerden de parlementsleden tegen het gebrek aan openbaarheid en tegen de almacht van de minister, zijn ambtenaren en het staatshoofd. Onder Lilar eiste de Kamercommissie van Justitie dat de gratieverzoeken door een representatief comité van magistraten en experts uit de penitentiaire sector zouden worden behandeld.[17] Lilar ging daar niet op in. Op 29 oktober 1947 kwam het tot een open confrontatie tussen minister Struye en een deel van de Kamer. In het kader van een interpellatie vroegen socialisten, liberalen en communisten de oprichting van een adviescommissie waarin ook politieke gevangenen en weerstanders hun zeg over het verlenen van gratie zouden hebben. Struye werd gedwongen om de zichtbaarheid van zijn beleid te verhogen. Op 14 november 1947 hield hij een radiorede waarin hij zijn aanpak toelichtte. Een paar dagen later verstuurde hij een omzendbrief die wat meer klaarheid bracht over de criteria die bij de genadeverlening een rol speelden.[18] Op 25 mei 1948 volgde een nieuwe stap: de minister van Justitie zou zich voortaan laten voorlichten door de Consultatieve Raad der Gevangenissen*. Deze Raad, die al in september 1944 was opgericht en was samengesteld uit oudstrijders, politieke gevangenen en weerstanders, kende tot in 1948 een wat sluimerend bestaan. Dat veranderde nu: van de leden van de Raad werd verwacht dat zij advies uitbrachten over alle verzoeken om gratie en om voorwaardelijke invrijheidstelling.

Geen enkel aspect van het genadebeleid deed de passies zo hoog oplaaien als de problematiek van de ter dood veroordeelden. Wie de doodstraf kreeg vroeg bijna altijd omzetting daarvan in levenslange hechtenis. In de eerste vijftien maanden na de bevrijding werd de genade vaak geweigerd: in 1944-1945 is in 166 dossiers een beslissing genomen en slechts in 95 gevallen (of 57%) is de omzetting uitgesproken. In 1946 en 1947 klom het aandeel van de gratieverleningen naar 71% (285 op 399), in 1948 naar 90% (386 op

17 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 231, 17 oktober 1946, pp. 26-27.
18 M. van Helmont, 1955, p. 272.

431) en in 1949-1950 naar 94% (194 op 206).[19] Ook hier lag een waas van discretie over het ministerieel beleid. Het was al niet zo gemakkelijk om een algemeen overzicht te krijgen van de gang van zaken. Nog moeilijker was het om informatie te verwerven over de achtergronden van een beslissing in een welbepaald dossier. Twee keer is minister Struye in deze kwestie frontaal in aanvaring gekomen met een gedeelte van het parlement. Hij heeft de eerste botsing, de interpellatie van senator Glineur van 3 februari 1948, goed overleefd. Een tweede interpellatie, op 18 november 1948, is hem fataal geworden. In beide gevallen was de aanleiding het gratiëren van beruchte collaborateurs. In zijn repliek op de interpellanten van november 1948 heeft Struye een deel van de sluier opgelicht. Hij somde zeven criteria op die de minister liet spelen bij het afwegen van een genadeverzoek van een ter dood veroordeelde. Zijn belangrijkste overweging was dat elke beslissing slechts haar volle betekenis krijgt in het licht van een vergelijking met alle andere dossiers. Alleen de minister en zijn medewerkers, zei hij, zijn in staat deze vergelijking te maken. Men weet dat de opvolgers van Struye deze gedragslijn zonder veel problemen hebben kunnen voortzetten. Niet een als overdreven ervaren lankmoedigheid heeft Struye doen sneuvelen, wel het gebrek aan openheid in het beleid dat hij voerde.

Een van de pijnlijkste gevolgen van de repressie was de confiscatie van eigendom, die kon voortvloeien uit de excessieve toepassing van de verbeurdverklaring. De militaire rechtbank die een economische collaborateur veroordeelde moest zo'n verbeurdverklaring uitspreken en de omvang daarvan stemde overeen met het tijdens de bezetting verwezenlijkte zakencijfer. Al gauw rees verzet tegen de reikwijdte van deze maatregel: in het zakencijfer zaten immers ook de bedrijfskosten die de betrokkene had gemaakt en dat leek velen een overdreven grondslag voor de verbeurdverklaring. In de wet van 7 juni 1948 werd een stap teruggezet: niet het zakencijfer, maar de oorlogswinst werd in het vervolg aangeslagen. Al wie voordien was veroordeeld, kreeg de kans zijn dossier te laten herzien door een speciale genadecommissie.[20]

De vervroegde vrijlating

Begin 1947 zaten er in de Belgische gevangenissen 26.000 collaborateurs. Drie jaar later waren dat er zo'n 6.000. Voor die daling zijn vele factoren verantwoordelijk. Sommige lichtgestraften hadden hun volle straftijd uitge-

19 Deze cijfers zijn berekend op basis van het antwoord van de minister van Justitie op een schriftelijke vraag van senator Yernaux (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Senaat, 24 april 1951, p. 776).

20 Deze commissie, genoemd naar haar voorzitter Van Laethem, heette officieel: ‘Commissie die tot opdracht zal hebben advies uit te brengen over de genademaatregelen betreffende de straffen van verbeurdverklaring, bij toepassing van artikel 123ter van het Wetboek van Strafrecht, uitgesproken voor de inwerkingtreding van de wet van 7 juni 1948’.

zeten. Anderen hadden dank zij een genademaatregel kwijtschelding gekregen. Maar wellicht de belangrijkste verklaring ligt in de toepassing van de wet op de *voorwaardelijke invrijheidstelling*, ('de wet-Lejeune'). Daarnaast waren ook enkele duizenden incivieken voorlopig, dit is in afwachting van een definitieve beslissing, vrijgelaten.

De allereerste invrijheidstelling op basis van de wet-Lejeune dateert van 18 februari 1946. Een jaar later werd een tempo van 40 vervroegde vrijlatingen per dag bereikt.[21] Eind april 1948 hadden in totaal al 15.753 collaborateurs de toestemming gekregen om de gevangenis voortijdig te verlaten. Voor 12.801 onder hen ging het om een voorwaardelijke vrijlating (1.587 na minder dan de helft van de straftijd, 4.689 na minstens de helft en minder dan tweederde van de straftijd, 6.525 na minstens tweederde van de straftijd). In 2.952 andere gevallen was de vrijlating voorlopig.[22] Vijf jaar na de start van de repressie, eind 1949, hadden alles samen genomen 25.400 incivieke gevangenen van de wet-Lejeune geprofiteerd.[23]

Achter deze cijfers gaat een complexe problematiek schuil. Over de vraag of en in welke mate collaborateurs konden genieten van de wet-Lejeune is lang en heftig gedebatteerd. Tot in het voorjaar van 1946 had de discussie een wat academisch karakter want er waren nauwelijks gedetineerden die al minstens één derde van hun straf hadden uitgezeten. De overheersende mening was dat deze penitentiaire gunstmaatregel eigenlijk niet bedoeld was voor mensen die hun vaderland verraden hadden. Begin 1946 is aarzelend een andere richting ingeslagen. In een ministeriële omzendbrief van 6 februari 1946 liet Justitieminister Grégoire de gevangenisdirecteurs weten dat de wet-Lejeune van toepassing kon zijn op '...deze personen die, alhoewel zij antivaderlandsche daden hebben gesteld, toch belangrijke diensten aan de weerstandsgroepeeringen hebben bewezen, wat dan, te hunnen opzichte, een zekere toegeeflijkheid zou rechtvaardigen en toelaten te gelooven dat zij hun dwaling hebben ingezien' en op '...de delinquenten die blijkbaar zonder nadenken of gedreven door een zekeren stoffelijken dwang hebben gehandeld'. Dat was een zeer restrictieve interpretatie. De aarzelingen zijn ook te lezen in het verslag dat de Senaatscommissie van Justitie over de begroting van 1946 opstelde. De commissie vond dat er geen reden bestond om de wet-Lejeune niet toe te passen op incivieken. Maar sommige leden '... hebben evenwel de mening uitgedrukt dat de toepassing der maatregelen van heropvoeding en inobservatiestelling der incivieken nog van te jongen datum zijn (...) opdat de vaststelling van hun beterschap

21 M. van Helmont, 1955, p. 281.
22 Antwoord van de minister van Justitie op een schriftelijke vraag van kamerlid Roppe (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer, 25 mei 1948, pp. 957-958).
23 M. van Helmont, 1955, p. 282.

kunne geschieden in voldoende zekere voorwaarden.' Zij vroegen dan ook de voorwaardelijke invrijheidstelling slechts 'met de grootste omzichtigheid' uit te voeren.[24] Zowat een jaar later verruimde Justitieminister Lilar de criteria. Nu kon iedere veroordeelde, zodra hij de helft van zijn straf had uitgedaan, een verzoek tot voorwaardelijke invrijheidstelling indienen. In uitzonderlijke omstandigheden was zo'n vraag ook na het uitzitten van één derde van de straftijd bespreekbaar: '...het voorbeeldig gedrag van de betrokkene, zijn oprecht leedwezen over de bedreven fout, zijn verdienstelijke en aanhoudende pogingen om zijn schuld uit te boeten, den bijzonder bezwaarlijken toestand van zijn gezin' waren daarbij in rekening te brengen.[25] Nieuw was ook dat de gevangenisdirectie zelf de procedure diende te starten als een gevangene na tweederde van de straftijd geen aanvraag had gedaan. Over deze kwestie zou het ministerie van Justitie tussen januari 1947 en mei 1948 nog 15 omzendbrieven versturen. Maar de kern van de regeling werd niet meer gewijzigd: de wet-Lejeune creëerde een gunst, geen recht; voorwaardelijke vrijlating na de helft van de straftijd was de regel, na één derde de uitzondering.[26] Aan de benedengrens van één derde mocht niet geraakt worden, zelfs niet in het geval van wie door arbeid in de mijnen vele maanden strafvermindering had bekomen. Bovendien lag op de collaborateur de verplichting om binnen de 48 uur na zijn vrijlating van woonplaats te veranderen als zijn terugkeer naar huis opspraak verwekte.

De toepassing van de wet-Lejeune heeft in politieke kringen en in de publieke opinie vaak voor onrust gezorgd. Van CVP-zijde werd aangedrongen op een ruimere en versnelde toepassing van de wet. Dat gebeurde onder meer in juni 1947 toen de begroting van Justitie ter sprake kwam. De 24ste van die maand besprak minister Struye dit punt ook privatim met de CVP-parlementsleden Bruyninckx, De Clerck, Develter, Kiebooms en Lefèvre.[27] De CVP klaagde ook over de ongelijkheid die ontstond tussen licht en zwaar gestraften. De administratieve molen draaide niet snel genoeg om wie maar kort van zijn vrijheid was beroofd te laten genieten van de wet-Lejeune. Vele kleine collaborateurs hebben bijgevolg hun straf volledig uitgezeten. Aan socialistische en communistische kant was er verzet tegen een

24 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 46, 6 juni 1946, p. 4.
25 Ministeriële omzendbrief van 16 januari 1947.
26 In een omzendbrief van 7 februari 1948 somde minister Struye de groepen op die voor die uitzonderlijke toepassing in aanmerking kwamen: 'de jonge lieden die minder dan 18 jaar oud waren op het tijdstip van de feiten', 'de oude lieden die thans 65 jaar en meer dan 65 jaar oud zijn', 'de zieken die aan ernstige en chronische kwalen lijden' en 'de veroordeelden die een talrijk gezin ten laste hebben'. Een groot gezin, zo ging de omzendbrief verder, is een gezin met acht kinderen ten laste.
27 *Volkspartij, Leer en leven der CVP*, 1947, pp. 820-821. Was het onder CVP-druk dat Struye op 18 augustus 1947 en op 13 september 1947 aan de gevangenisdirecteurs schreef dat zij de verzoeken om voorwaardelijke vrijlating sneller moesten behandelen?

gulle toepassing van de wet-Lejeune. Dat kwam tot uiting in een interpellatie, op 29 oktober 1947, van de BSP'er Hoyaux en de communist Demany. Op 16 november van dat jaar organiseerden de patriottische verenigingen, gegroepeerd in het Nationaal Comité voor Actie en Waakzaamheid, te Brussel een betoging tegen het beleid van minister Struye. De kranten hadden het over 15.000 à 20.000 manifestanten.[28] Bij die gelegenheid sprak de partijraad van de BSP zich uit voor een restrictieve praktijk inzake vervroegde vrijlating.[29] Begin december 1947 dienden de socialistische Kamerleden Bohy, Brunfaut, Leburton en Diriken een wetsvoorstel in waarmee zij de wet-Lejeune een meer beperkte inhoud gaven voor wat de toepassing ervan op incivieken betreft.[30] Daarnaast hebben parlementsleden van de linkerzijde in tientallen schriftelijke vragen de minister van Justitie om uitleg gevraagd over bepaalde, in hun ogen onverantwoorde gevallen van voorwaardelijke invrijheidstelling.

Net als voor de kwestie van de genadeverlening was de kritiek vaak gevoed door de ondoorzichtigheid van het beleid. Het onderzoek van een dossier van vervroegde vrijlating gebeurde in de gevangenis zelf en het was de minister van Justitie die de uiteindelijke beslissing nam. Openbaarheid was er niet. In mei 1948 zal Struye daarin wat verandering brengen door de Consultatieve Raad der Gevangenissen te belasten met een adviesfunctie. Dat was blijkbaar niet voldoende. Na de val van Struye, in november van dat jaar, zal de regering-Spaak II een verklaring in het parlement afleggen waarin zij aankondigt voortaan meer voeling te houden met de patriottische organisaties die de weerstand vertegenwoordigen. Een maand later beloofde de opvolger van Struye, de PSC'er Moreau de Melen, in de wet-Lejeune een amendement te laten opnemen dat de minister van Justitie zou verplichten advies in te winnen bij een commissie waarin weerstanders, politieke gevangenen en oudstrijders een plaats zouden krijgen. Het is bij een belofte gebleven.

Van halverwege 1946 tot eind 1949 is langs de weg van de genade aan 15.400 gevangen collaborateurs minstens éénmaal strafvermindering verleend. De reikwijdte van de wet-Lejeune was nog groter: 25.400 incivieken hebben in diezelfde periode geprofiteerd van de voorlopige of voorwaardelijke invrijheidstelling. Een derde correctie moet nog ter sprake komen: de herziening van de epuratiewet van 19 september 1945. De weerslag daarvan was aanzienlijk: op 31 december 1949 was in meer dan 18.000

28 Zie *De Standaard, Volksgazet, Le Peuple* en *La Libre Belgique* van 17 november 1947.
29 *De Standaard* van 20 november 1947 schreef dat in het communiqué van de BSP volgende zin voorkwam: ‘Het is niet te rechtvaardigen dat de wet-Lejeune op politieke delinquenten wordt toegepast.’
30 *De Standaard*, 7 december 1947.

gevallen geheel of gedeeltelijk *herstel van rechten* verleend.

Bij het aantreden van de regering-Spaak II, in maart 1947, verbleven nog zo'n 23.000 collaborateurs in de gevangenis. Maar op dat moment was een veelvoud van dat aantal, naar schatting 80.000 mannen en vrouwen, beroofd van een hele serie politieke en burgerlijke rechten. Deze sanctie, die door minister Struye ooit werd bestempeld als 'cette espèce de mort civile'[31], woog zwaar op de toekomstkansen van de getroffenen. Tussen december 1946 en juni 1948 is in Kamer en Senaat een juridische regeling ontworpen die de oorspronkelijke besluitwet door een meer gematigde formule moest vervangen. Het parlement heeft misschien niet snel gewerkt, maar het resultaat - de wet van 14 juni 1948 - mag er zijn.

Over de besluitwet van 19 september 1945 is in het parlement niet veel goeds te horen geweest. Dat voor de opmaak van de epuratiewet een beroep is gedaan op bijzondere machten was een eerste fout. De liberaal Ch. Janssens zei daarover in de Kamer: '... les arrêtés-lois pris par le pouvoir exécutif en vertu de pouvoirs spéciaux ou de pouvoirs extraordinaires sont loin d'être mieux faits, mieux étudiés et mieux préparés que les lois soumises à l'examen, à la discussion et au vote du parlement.'[32] Zo kreeg de CVP, die in het najaar van 1945 het buitenspel zetten van het parlement had bevochten, retroactief gelijk van de liberalen. Eenstemmig is gezegd dat ook op het stuk van de inhoud van de besluitwet geblunderd is. De epuratiewet werkte met de botte bijl: in bijna alle gevallen was het verval van rechten volledig én levenslang. Daarover schreef de Senaatscommissie van Justitie in een met unanimiteit goedgekeurd verslag: 'Deze sanctie, verschrikkelijk als ze is in haar draagwijdte, is bovendien ook blind, want ze houdt geen rekening met het oneindig aantal schakeeringen die een bepaald geval kunnen doen verschillen van een ander.'[33] In haar oorspronkelijke vorm liet de epuratie alleen een collectieve en totale uitstoting van incivieken toe. Daardoor werd vaak te streng gestraft. Verkeerd was ook dat in artikel 1 voorzien was dat een tuchtstraf opgelopen in een overheidsdienst of in een beroepsorganisatie van advocaten, notarissen, pleitbezorgers, deurwaarders, geneesheren, apothekers, wisselagenten of in het gesubsidieerd onderwijs van rechtswege tot verlies van rechten leidde. Met dat automatisme werd aan instanties die buiten de rechterlijke macht opereerden de bevoegdheid gegeven om verval van rechten uit te spreken. Daartegen is binnen en buiten het parlement verzet gerezen. De memorie van toelichting bij het regeringsontwerp, dat op 14 juni 1948 wet zou worden, zal van een heel ander principe vertrekken: 'Uit eerbied voor de grondwettelijke regels, eist het ontwerp (...) de tussenkomst

31 *Parl. Hand.*, Senaat, 31 juii 1947, p. 1586.
32 *Parl. Hand.*, Kamer, 14 januari 1948, p. 6.
33 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 13, 17 december 1946, p. 10.

van de rechterlijke macht, aan dewelke een ruime bevoegdheid van beoordeling dient te worden toegekend.'[34]

Het genadebeleid en de toepassing van de wet-Lejeune zijn vaak de inzet van bittere conflicten geweest. Bij de herziening van de epuratiewet ging het er helemaal anders toe. Al in de voorbereidende gesprekken was voelbaar dat alle politieke families de nood aan een verregaande correctie onderschreven. Als de Senaatscommissie van Justitie op 17 december 1946 als eerste een wetgevend voorstel formuleert, doet ze dat met eenparigheid van stemmen. In het verslag, dat dit voorstel begeleidt stond te lezen: 'Het is in een geest van nationale verzoening dat Uw commissie de eer heeft U deze beschikkingen ter stemming voor te leggen. Zij hoopt dat de aanneming van de wet, door haar voorbereid, zal bijdragen tot bedaring der gemoederen, tot de toepassing van een rustige en menschelijke rechtvaardigheid...'[35] Deze consensus zal in het verder verloop grotendeels intact blijven. Alleen de KP en enkele socialisten zullen bij de openbare behandeling van het definitief wetsontwerp, op 25 februari 1948 in de Kamer en op 27 mei 1948 in de Senaat, tegenstemmen. Zelfs de liberalen, die in de oppositie zaten, gaven hun ja-woord of onthielden zich.

De herziening van de epuratiewet is nog op een ander punt merkwaardig te noemen: bij elke nieuwe stap (een regeringsamendement, een commissiebespreking, een openbaar debat in het parlement) is de reikwijdte van de herzieningsmaatregelen uitgebreid. Het resultaat, de wet van 14 juni 1948, overtreft dan ook in aanzienlijke mate de bedoelingen die de Senaatscommissie van Justitie in december 1946 op papier had gezet. Deze commissie wou het levenslang verval van rechten dat volgens de artikels 1 en 2 van de besluitwet van 19 september 1945 met bepaalde vormen van incivisme verbonden was van zijn automatisch karakter ontdoen. Het verval was niet langer verplicht maar facultatief en het was de burgerlijke rechter die daarover moest oordelen. In een regeringsamendement ging Justitieminister Lilar een stap verder: naast een levenslange kon nu ook een tijdelijke ontzetting uitgesproken worden.[36] Als de regering in juni 1947 een eigen ontwerp indient, ligt de lat nog wat lager: het verval kan nu levenslang of tijdelijk én geheel of gedeeltelijk zijn. En wat belangrijker is: de rechter zal alleen verval kunnen uitspreken als een persoon 'grotelijks aan zijn burgerplichten is tekort gekomen'.[37] Daarmee greep de regering terug naar de restrictieve formulering die op 15 februari 1945 te vinden was in het ontwerp van de wet die het vierledig kabinet-Van Acker I bijzondere machten moest verlenen.

34 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 215, 26 juni 1947, p. 2.
35 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 13, 17 december 1946, p. 13.
36 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 49, 16 januari 1947, pp. 1-10.
37 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 215, 26 juni 1947, p. 3.

Bij de openbare bespreking in de Kamer is er een laatste uitbreiding: terwijl artikel 10 van de besluitwet van 19 september 1945 het verval van rechtswege voorzag voor al wie door de militaire rechtbanken was veroordeeld, zou dat automatisme voortaan alleen nog gelden voor wie een criminele straf (minstens vijf jaar opsluiting) had gekregen. Dat was ook de formule die oorspronkelijk in de Londense besluitwet van 6 mei 1944 was voorzien.

Het is een merkwaardig verhaal. In september 1945 breekt de linkse regering-Van Acker II met de relatief milde epuratieplannen van haar voorgangers om een felle zuiveringsoperatie te kunnen opzetten. Nog geen drie jaar later wordt de klok teruggedraaid en opnieuw aansluiting gezocht bij een meer gematigde visie op wat er met de kleine collaborateurs diende te gebeuren. Daarmee is door de politici zelf erkend dat de besluitwet van 19 september 1945 een trieste ontsporing is geweest.

De correctiewet van 14 juni 1948 was in principe alleen van toepassing op de nog te behandelen zaken. Dat waren er erg weinig. Maar alle dossiers uit het verleden, die volgens de criteria van de wet van 14 juni 1948 te streng waren behandeld, kwamen in aanmerking voor een procedure van herziening bij de burgerlijke rechtbank van eerste aanleg. Tienduizenden collaborateurs hebben van deze gelegenheid gebruik gemaakt. Tussen 14 juni 1948 en 31 december 1949 zijn 20.937 aanvragen tot herziening behandeld en in 18.277 (of 87%) van de gevallen is het verzoek met een positieve uitspraak beantwoord. Volledig herstel in rechten was er voor 5.829 collaborateurs, gedeeltelijk herstel voor 12.448 anderen.[38] Aan deze cijfers is te zien hoe belangrijk de correctiewet van 14 juni 1948 is geweest.

De wet-Struye was ook niet zonder belang voor de administratieve epuratie. Artikel 1 van de besluitwet van 19 september 1945 had aan een verwijdering uit het openbaar ambt, uitgesproken op basis van een administratieve sanctie, automatisch het verval van rechten verbonden. Die koppeling verdween nu. Bovendien kon wie via de burgerlijke epuratie zijn job in overheidsdienst verloren had en dank zij de wet van 14 juni 1948 in zijn rechten hersteld was in bepaalde gevallen een herziening van zijn afzetting aanvragen. Maar hier liep het vaak mis. De procedure was ondoorzichtig, er waren talrijke uitzonderingen, over de financiële gevolgen van een herstel in functie was niets beslist en in vele departementen was de weerstand tegen de mo-

38 Berekend op basis van het antwoord van de minister van Justitie op een schriftelijke vraag van senator Allard (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Senaat, 21 april 1953, pp. 471-473). In hetzelfde antwoord lezen we dat in het rechtsgebied van het Hof van Beroep van Brussel 10.502 aanvragen zijn ingediend waarvan er 2.350 (of 22%) tot een volledige en 6.421 (of 61%) tot een gedeeltelijke teruggave van rechten hebben geleid. In het rechtsgebied van het Hof van Beroep van Luik bedroegen deze cijfers: 4.111 aanvragen, 29% volledig en 65% gedeeltelijk herstel. Voor het rechtsgebied van het Hof van Beroep van Gent: 6.324 aanvragen, 36% volledige en 53% gedeeltelijke teruggave.

gelijkheid van herziening sowieso erg groot. Met de wet-Vermeylen van 19 mei 1949 probeerde de regering de meeste hindernissen op te ruimen: er kwamen speciale commissies, de koning kon tot herziening overgaan als een departement in gebreke bleef en de toepassingstermijnen van de wet-Struye werden verlengd. Het succes was gering en dat zou de homogene CVP-regering-Van Houtte in 1952 inspireren tot het nemen van twee nieuwe maatregelen. Straks daarover meer.

Begin 1947 is in het repressiebeleid enige redelijkheid gekomen. Overdrijvingen uit het verleden werden, zo het tenminste mogelijk was, enigzins weggewerkt. Aan de basis van deze ommekeer lag een wijziging in het denken over de collaborateurs. De stelling dat voor hen de bestraffing strenger moest zijn dan voor delinquenten van gemeen recht verloor aan kracht. Bovendien was er twijfel gegroeid over de opportuniteit van een louter repressieve aanpak. Er kwam nu openheid voor een op reïntegratie en reclassering gericht beleid. De uitwerking daarvan is hierboven beschreven. Toch bleven er heel wat problemen bestaan.

Rond de maatregelen inzake genade, vervroegde vrijlating en herstel in rechten of functies hing vaak een dichte mist. De afwezigheid van informatie over de criteria die de ministers bij hun beslissingen lieten spelen was een bron van onzekerheid. De inhoud van vele ministeriële omzendbrieven zaaide verwarring of drong niet door tot de collaborateurs, hun raadslieden of de verantwoordelijke ambtenaren. Soms leidde dat tot volkomen inertie. Daarvan getuigen de circulaires die Justitieminister Struye in de loop van 1947 en 1948 naar de gevangenisbestuurders zond. Herhaaldelijk moest de minister bij de directies aandringen op meer initiatief inzake voorwaardelijke invrijheidstelling. Dikwijls ook liep de afhandeling van dossiers vertraging op. Een ander gevolg van het gebrek aan duidelijkheid was dat het risico op favoritisme toenam. Men mag bovendien niet vergeten dat met elke herstelprocedure of aanvraag tot strafvermindering heel wat paperasserij verbonden was. Dat werkte ontmoedigend.[39]

Maar het probleem bij uitstek was de reïntegratie van de collaborateurs. Er was in de loop van 1948-1949 zekerheid gerezen over het lot van de wederopvoedingsprogramma's: zij waren grotendeels mislukt. Dat was alvast de mening van de directeur van de Dienst Wederopvoeding, Reclassering en Voogdij, W. Hanssens.[40] In de rapporten van de Dienst verscheen nog wel indrukwekkend cijfermateriaal. Zo meldde Hanssens dat de Centra voor Beroepsopleiding sinds 15 september 1947 825 opgesloten collabora-

39 Klachten daarover zijn verschenen in juridische vaktijdschriften. Zie voor een voorbeeld het *Rechtskundig Weekblad* van 25 september 1949 (pp. 92-93) en van 16 oktober 1949 (pp. 219-222).

40 Zie W. Hanssens, 1947-1948, 1948-1949, 1949-1950 en 1956-1957.

teurs als leerlingen hadden geteld. In acht maanden tijd (van september 1948 tot april 1949) waren er alleen al in Merksplas 29.838 uren avondonderwijs gegeven. En in de Kamer bracht minister Struye op 29 oktober 1947 met enige pathos het verhaal van een collecte in het kamp van Beverlo: de in de mijn tewerkgestelde incivieken bezorgden de Nationale Liga tegen de Kinderverlamming een cheque van 141.153 frank voor de aankoop van een stalen long.[41] Hij zag daarin het bewijs van hun herwonnen gemeenschapsgevoelen. Maar Hanssens sloot een van zijn rapporten af met deze bedenking: '...que le reclassement des condamnés inciviques libérés se heurte beaucoup trop souvent à des obstacles déraisonnables qu'il est urgent d'atténuer sinon de détruire, si sérieusement on veut sauver le Pays du tragique fiasco auquel, de plus en plus, la répression risque d'aboutir.'[42] De obstakels waar Hanssens van sprak lagen vooral op het vlak van het bewijs van burgertrouw, van het verlies van rechten en van de financiële sancties.

Het certificaat van burgerdeugd was niet afgeschaft. Het gebruik ervan was zelfs nog toegenomen.[43] Het systeem was nefast want het sloot voor de collaborateurs vele beroepswegen af en bemoeilijkte hun reïntegratie. De wet van 14 juni 1948 had wel voor vele collaborateurs het volledig of gedeeltelijk herstel van rechten mogelijk gemaakt, maar voor tienduizenden anderen veranderde er niets. In die omstandigheden was een normale terugkeer in de gemeenschap onmogelijk. Bovendien kwamen er nog steeds maatregelen die alle incivieken van het genot van nieuwe rechten uitsloten: het recht op vergoeding voor oorlogsschade (wet van 1 oktober 1947), het recht op het herstel van de door de geallieerde legers veroorzaakte schade (besluitwet van 11 januari 1947), het recht te genieten van het statuut van krijgsgevangene (wet van 18 augustus 1947), het recht op vergoedingspensioenen (besluit van de regent van 5 oktober 1948). Deze beslissingen hadden een financiële weerslag en kwamen in een aantal gevallen bovenop de schadevergoedingen die sommige collaborateurs aan de Belgische Staat moesten betalen.

Het correctiebeleid onder de homogene CVP-regeringen

Tussen 31 december 1949 en eind 1952 zakte het aantal opgesloten collaborateurs van 6.115 naar 770 (zie tabel 2.3). Deze spectaculaire terugval is niet zo verwonderlijk. Het ministerie van Justitie ging immers onverminderd door met het nemen van maatregelen die een aanzienlijke verkorting van de straftijd meebrachten. In 1950, 1951 en 1952 zijn alles samen geno-

41 *Parl. Hand.*, Kamer, 29 oktober 1947, p. 25.
42 W. Hanssens, 1948-1949, p. 379.
43 Zo voorzag een regentsbesluit van 16 juni 1947 de voorlegging van dat document voor wie aan leurhandel wou doen. Op 20 augustus 1947 verscheen een regentsbesluit dat het bewijs van civisme verplicht maakte voor chauffeurs van taxi's en dezelfde eis stelde voor begrafenisondernemers.

Tabel 2.3 Gedetineerden in Belgische gevangenissen (1949-1971)*

	(a) totaal aantal gedetineerden	(b) incivieken		(b)/(a)
		mannen	vrouwen	
1949**	11.763	5.781	334	52%
1950	7.644	2.497	141	35%
1951	5.693	1.255	73	23%
1952	4.947	726	44	13%
1953	5.065	574	38	11%
1954	5.001	457	30	9%
1955	4.936	326	19	6%
1960	5.050	99	3	2%
1965	5.538	3	-	-
1971	5.605	1	-	-

Tabel 2.4 Genademaatregelen (1946-1964)*

	(a) genadebeslissingen	(b) genadeverzoek verworpen	(c) genade toegekend	(c)/(a)
1946-1949	27.816	11.154	16.662	60%
1950	1.962	235	1.727	88%
1951	1.276	77	1.199	94%
1952	563	7	556	99%
1953	347	39	308	89%
1954	186	5	181	97%
totaal**	32.150	11.517	20.633	64%

* Bron: *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*
** Telkens op 31 december.
* Bron: *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1946-1964.
** Tussen 1955 en 1964 is nog 615 maal genade verleend (bron: *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1946-1964).

men 3.482 genadeverzoeken ingewilligd (zie tabel 2.4). Hoewel nu alleen de meer ernstige gevallen van collaboratie overbleven, steeg het aandeel van de dossiers waarin de vraag naar strafvermindering een gunstig antwoord kreeg: het ging van 60% in 1946-1949 over 88% in 1950 naar 99% in 1952. Genade werkt twee keer strafverkortend: de uit te zitten hechtenistijd krimpt in en de gevangene komt vroeger in aanmerking voor een voorwaardelijke invrijheidstelling. Het is vooral de ruime toepassing van de wet-Lejeune die voor een versnelde leegloop van de gevangenissen heeft gezorgd. In 1950, 1951 en 1952 profiteerden achtereenvolgens 3.619, 1.354 en 526 incivieken van een vervroegde vrijlating (zie tabel 2.5).

Tabel 2.5 Vervroegde vrijlating (1946-1964)*

	aantal vervroegde invrijheidstellingen
1946-1949	25.401
1950	3.619
1951	1.354
1952	526
1953	203
1954	130
1955-1959	569
1960-1964	100
totaal	31.902

Het is goed even in herinnering te brengen dat 2.844 collaborateurs door de rechters levenslang van hun vrijheid waren beroofd (waarvan zo'n 1.000 ter dood veroordeelden die een omzetting hadden gekregen). Nog eens 5.833 andere incivieken zaten straffen van 10 à 20 jaar opsluiting uit.[44] In principe hadden er eind 1952 nog minstens 8.600 collaborateurs in de gevangenis kunnen zitten. Het waren er 770 of nog geen 10% van het potentiële aantal. Dit cijfer toont goed aan hoe ingrijpend de weerslag van genade en vervroegde vrijlating is geweest.

Ondertussen deed de wet van 14 juni 1948 verder zijn werk. In 1950 en 1951 hebben nog eens 7.967 mannen en vrouwen geheel of gedeeltelijk herstel van rechten bekomen (zie tabel 2.6). Maar inmiddels waren rond de toe-

* Bron: *Bulletin van het Bestuur der Gevangenissen*, 1946-1964.

44 De cijfers komen uit J. Gilissen, 1951, p. 571 en hebben alleen betrekking op de vonnissen en arresten die op tegenspraak zijn geveld.

Tabel 2.6 Herstel in rechten (1948-1959)*

	(a) herzieningsbeslissigen	(b) gedeeltelijk herstel	(c) volledig herstel	[(b)+(c)]/(a)
1948-1949	20.937	12.448	5.829	87%
1950	7.195	3.715	2.524	87%
1951	2.338	974	754	74%
1952-1955	9.502	4.785	3.825	91%
1956-1959	1.702	648	866	89%
totaal	41.674	22.570	13.798	87%

passing van de wet nogal wat moeilijkheden gerezen. Zo was niet duidelijk of iemand wiens criminele straf door een genadebesluit in een correctionele straf was omgezet in aanmerking kwam voor een herstel van rechten. Sommige rechters zegden ja, anderen neen. Er waren ook goede redenen om de termijn voor het indienen van een aanvraag tot herziening te heropenen. De wet was in 1948 uitgevaardigd op het moment dat de rechterlijke vakantie aanving zodat vertraging soms tot onontvankelijkheid van het verzoek leidde. Op 29 februari 1952 kwam er een tweede herzieningswet. Hij gaf sommige collaborateurs die voorheen geen teruggave van hun rechten konden krijgen nu wel die gelegenheid. Meer dan 10.000 incivieken zullen tussen 1952 en 1959 deze kans met succes aangrijpen.

Deze nieuwe wet is lang onderweg geweest. De eerste stap was op 2 februari 1949 gezet door CVP-kamerlid Roppe. Zijn wetsvoorstel zal de volgende drie jaren pendelen tussen Kamer en Senaat om op 14 februari 1952 eindelijk in het *Staatsblad* te verschijnen. Belangrijk is dat enkele socialisten en liberalen vanuit de oppositie de komst van de wet hebben vergemakkelijkt. Ondertussen had de homogene CVP-regering in verband met de burgerlijke epuratie een tweede front geopend. Op 8 maart 1951 diende Justitieminister Moyersoen een wetsontwerp in om de inhoud van art. 123sexies SWB zelf te milderen. Wie onder toepassing van dit artikel bleef was niet alleen zijn politieke maar ook een aantal rechten uit de privé-sfeer kwijt. Zo konden deze mensen, bijvoorbeeld, geen deel uitmaken van een familieraad, niet gaan werken in een krantenbedrijf of niet het beroep van toneelspeler uitoefenen. De regering vond dat zoiets de reïntegratie van de inci-

* Berekend op basis van het antwoord van de minister van Justitie op een schriftelijke vraag van senator Allard (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, 21 april 1953, pp. 471-473) en van kamerlid Kiebooms (*Bulletin van Vragen en Antwoorden*, 19 februari 1957, p. 499) en *Parl. Doc.*, Kamer, 1959-1960, nr 297, pp. 4-5.

vieken sterk bemoeilijkte en wou de reikwijdte van de vervallenverklaringen beperken tot de rechten die toegang geven tot het politiek en openbaar leven. In de Senaat kon het ontwerp aanvankelijk rekenen op de steun van de socialisten Rolin en Vermeylen en van de liberaal Lilar. Toen een paar amendementen van de linkerzijde begin juni 1952 in de openbare vergadering ter sprake kwamen, kregen zij de instemming van enkele CVP'ers die de, weliswaar broze, verstandhouding met Rolin, Vermeylen en Lilar niet in gevaar wilden brengen. De meerderheid van de katholieke senatoren volgde hen echter niet en verwierp de socialistische en liberale amendementen, Het ontwerp-Moyersoen overleefde de stemming in de Senaat wel, maar zou kort nadien toch in de koelkast belanden. De tijd was er blijkbaar, zelfs binnen de CVP, nog niet rijp voor. Anders verging het een wetsontwerp waarmee de regering het verval van nationaliteit, dat verbonden was met een veroordeling bij verstek, in bepaalde gevallen wou opheffen. Op 28 januari 1952 ingediend, werd het ontwerp eenparig door de Senaat (op 18 juli 1952) en de Kamer (op 16 december 1953) goedgekeurd. Het effect van deze nieuwe regeling was evenwel niet groot: op een totaal van 3.165 personen die van rechtswege een verval van nationaliteit opliepen hebben er zowat 300 op basis van de wet van 30 december 1953 (en van de latere wet van 3 december 1964) opheffing gekregen.[45]

Vervroegde vrijlating en herstel van rechten veegden niet alle gevolgen van een veroordeling of een epuratiemaatregel uit. Eén bijzonder vervelende consequentie was de vermelding van straf of sanctie op het getuigschrift van burgertrouw. Zo'n bericht sloot vele deuren. Met de omzendbrief van 10 augustus 1951 heeft de minister van Binnenlandse Zaken het certificaat van burgerdeugd afgeschaft. Alleen op de voor de openbare besturen bestemde getuigschriften van goed gedrag en zeden mocht nog een vermelding van bestraft incivisme voorkomen.

De CVP heeft ook iets willen doen voor de ambtenaren die in het kader van de administratieve epuratie ontslag hadden gekregen. Herziening van deze sanctie was al sinds de wet van 14 juni 1948 mogelijk gemaakt voor wie dank zij deze wet een herstel van rechten had bekomen. Maar in tal van overheidsdiensten bleven de herzieningsdossiers in de laden liggen. Met twee wetsontwerpen, ingediend op 17 juni 1952, wilde de regering-Van Houtte de revisieprocedure een hoger rendement geven. Beide ontwerpen zijn anderhalf jaar later wet geworden.

Een ander gevolg was financieel van aard. De rechtbanken hadden de Staat in 4.439 zaken (waarin 5.350 personen betrokken waren) schadevergoeding voor een totaal bedrag van ongeveer 10 miljard frank toegekend.[46]

45 *Verslag Vlaamse Raad*, doc. 290.1, 1984, p. 106.
46 Idem, p. 127.

Ook in deze kwestie was een grote ongelijkheid ontstaan. Hoe vroeger iemand veroordeeld was, hoe vaker de sanctie werd opgelegd en hoe hoger het bedrag ervan. In een verslag van de Kamercommissie van Justitie zijn volgende voorbeelden gegeven: 'In Juni 1945, werd een gewestleider van het V.N.V. veroordeeld tot 500.000 frank schadevergoeding. In hetzelfde geval bekomt de Staat in 1948 slechts 50.000 frank. Een celleider van de De Vlag wordt tot 500.000 frank schadevergoeding veroordeeld. Indien hij in 1947 wordt gevonnist, betaalt hij slechts 10.000 à 20.000 frank. Een officier uit de groep Luitenant De Winde wordt tot 500.000 frank schadevergoeding veroordeeld, in 1945. Later werden de officieren uit die groep niet meer vervolgd.'[47] Opnieuw werd in naam van de billijkheid gezocht naar een middel om waar nodig correcties aan te brengen. Het was de rood-roomse regering-Spaak II die een eerste voorstel formuleerde, dat de minister van Financiën de bevoegdheid gaf om in bepaalde dossiers een transactie voor te stellen. Het bleef echter bij een plan.[48] De volgende stap kwam van de CVP'er De Gryse, die in de loop van 1949 en 1950 driemaal een wetsvoorstel tot kwijtschelding of vermindering of zelfs teruggave van de schadevergoeding indiende. Dit voorstel heeft een merkwaardig vervolg gehad. In de Kamercommissie van Justitie bleek er geen verzet te komen vanwege de oppositie. Ook in de openbare behandeling, op 31 mei 1951, bleef aanvankelijk elke discussie achterwege. Helemaal aan het eind van de zitting sloegen enkele liberalen en socialisten alarm. Zij vonden gehoor bij sommige Waalse christen-democraten. De regering zag zich verplicht het voorstel-De Gryse met enige amendementen af te zwakken. Teruggave van reeds betaalde sommen was niet meer voorzien, evenmin als algehele kwijtschelding. Een tweede behandeling in de Kamer, op 22 juli 1952, verliep nu in een heel andere sfeer. De oppositie nam onvoorwaardelijk stelling tegen het voorstel, ook al was het al sterk afgezwakt. De nabijheid van de gemeenteraadsverkiezingen zal daar wel niet vreemd aan geweest zijn. Maar ook aan de kant van de patriottische verenigingen werd er gemobiliseerd tegen de plannen van de homogene CVP-regering. De Senaat zal deze kwestie pas in juni-juli 1953 bespreken en niet eens tot een beslissing komen.[49] Hetzelfde lot onderging een voorstel van CVP'er Kiebooms om invalide incivieken na het uitzitten van hun straf het recht op een vergoedingspensioen terug te geven.[50] Na hevige discussies in Kamer en Senaat zag de regering zich verplicht haar steun aan het voorstel-Kiebooms in te trekken.

47 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 322, 28 februari 1951, p. 3.
48 Deze informatie werd door CVP'er De Schrijver verstrekt tijdens de Kamerzitting van 22 juli 1952 (*Parl. Hand.*, Kamer, 22 juli 1952, p. 49).
49 Het zal nog zeven jaar duren (wet van 14 juli 1960) vooraleer een wet betreffende de schadevergoeding in het *Staatsblad* zal verschijnen.
50 Het ging om incivieken die hun invaliditeit in de eerste wereldoorlog opgelopen hadden.

De balans van het repressiebeleid van de homogene CVP-kabinetten vertoont een gemengd beeld. Op drie punten hebben deze regeringen hun wetgevende initiatieven met succes bekroond gezien: de wet van 29 februari 1952 op de burgerlijke epuratie, de wet op het verval van nationaliteit en de twee wetten die de herziening van administratieve tuchtstraffen vergemakkelijkten. Wel is voor de goedkeuring van deze maatregelen veel tijd nodig geweest. Er waren ook mislukkingen: Moyersoens plan om de inhoud van artikel 123sexies SWB te wijzigen, het wetsvoorstel-De Gryse om de financiële strafsancties te verzachten en het pensioenvoorstel van Kiebooms zijn in het parlement gestrand. Bovendien is er het al eerder besproken incident rond Justitieminister Pholien dat in het najaar van 1952 tot diens ontslag leidde. Hoe is het te verklaren dat de CVP haar absolute meerderheid niet kon verzilveren in een aantal repressiedossiers? Voor een antwoord op die vraag moeten de verhoudingen tussen de politieke families van dichterbij bekeken worden.

2. Van consensus naar confrontatie

Tijdens de rood-roomse regering-Spaak (maart 1947-augustus 1949) waren katholieken, socialisten en liberalen het eens over de grote lijnen van wat hier het correctiebeleid is genoemd: het herstel - langs de weg van genade en vervroegde vrijlating - van het evenwicht in de strafmaat, en het streven naar wederopvoeding en reïntegratie. Alleen de communisten en enkele socialisten namen daar geen vrede mee. De wet van 14 juni 1948, die de epuratie verregaand corrigeerde, is de belangrijkste vrucht van deze consensus. Onenigheid ontstond er wél bij de overgang van abstracte beginselen naar concrete maatregelen. Dan kwam de breuklijn tussen rechts en links opnieuw aan de oppervlakte. Daarom doet het gedrag van de regering tijdens deze periode denken aan de processie van Echternach: enkele stappen vooruit en dan, na protest van vooral de socialistische partij, ter plaatse rust of een pas achteruit. Toch is uiteindelijk enige afstand in de richting van een redelijker repressiebeleid afgelegd.

De laatste fasen in de afwikkeling van de koningskwestie brachten grondige wijzigingen in het politiek klimaat. Na de wetgevende verkiezingen van 26 juni 1949, die voor de CVP gunstig uitvielen, verdween de BSP uit de regering. Christen-democraten en liberalen vormden onder premier Eyskens een nieuwe coalitie. In de repressiekwestie nam deze regering weinig of geen initiatieven. De strijd rond de positie van Leopold III slorpte immers zeer veel aandacht op. En vermoedelijk vermeden de coalitiepartners alles wat hun toch al niet te stevig huwelijk in gevaar kon brengen. Met de parlementsverkiezingen van 4 juni 1950 kwam er weer aanzienlijke verandering

in de politieke toestand: de CVP had nu de absolute meerderheid in Kamer en Senaat. Rechts en links stonden opnieuw lijnrecht tegenover elkaar. Dat kon niet zonder gevolgen blijven voor de behandeling van het repressiedossier. Op dat punt verschijnt de periode augustus 1950-november 1952 als een tijd van tegenstellingen tussen de homogene CVP-regering en de verenigde oppositie. Toch is het beeld van twee hechte blokken die lijnrecht tegenover elkaar stonden niet helemaal correct. De CVP trad niet altijd op als een aaneengesloten formatie. Dat had alles te maken met de wat ongemakkelijke positie van de Waalse christen-democraten.

Wij hebben de indruk dat de PSC geprobeerd heeft om de socialisten en de liberalen toch te betrekken in de besluitvorming over repressiekwesties. Zo verwonderlijk is dat niet. In de Waalse publieke opinie was de weerstand tegen inciviekvriendelijke maatregelen groot, ook bij aanhangers van de christen-democraten. De PSC moest daar rekening mee houden. Dat was zeker het geval als er verkiezingen in aantocht waren, zoals in de herfst van 1952. Maar ook de Vlaamse vleugel van de Christelijke Volkspartij stond onder druk, zij het druk van een heel andere aard. Halfweg 1949 was een verdwenen gewaand gevaar weer opgedoken: de vorming van een Vlaams-nationale partij. De CVP reageerde met een operatie-verruiming waarin zij vooraanstaande erfgenamen van het vooroorlogs Vlaams-nationalisme een plaats in Kamer en Senaat bezorgde. Het maneuver slaagde slechts gedeeltelijk en de dreiging bleef boven de CVP hangen. Het thema van de repressie bood haar de gedroomde gelegenheid om te werven in de potentiële aanhang van een nieuwe volksnationalistische partij. Zo is te begrijpen waarom de CVP tal van wetgevende intiatieven nam ter verzachting van het repressieleed.[51] Toch was ook voor haar omzichtigheid geboden omdat elke stap in die richting de PSC in Wallonië stemmen kon kosten. In de confrontatie met dat dilemma heeft de CVP-regering onder invloed van haar Waalse vleugel aanvankelijk gekozen voor een politiek van overleg met de oppositie.[52] De participatie van socialisten en liberalen in de totstandkoming van nieuwe repressiewetten zou tot een gedeelde verantwoordelijkheid geleid hebben, een voor de PSC comfortabele positie. In de oppositie waren eersterangsfiguren als Rolin, Vermeylen, Huysmans en Lilar oorspronkelijk bereid om tot een rustig gesprek te komen. Maar de PSC-strategie mislukte. Deels lag de oorzaak daarvan in de Christelijke Volkspartij zelf. Niet weinigen in deze formatie waren gewonnen voor een nietsontziend offensief tegen de oppositie.

51 Vermoedelijk heeft de CVP zich ook laten leiden door wat zich in Nederland en Frankrijk afspeelde. Daar hadden verregaande amnestiemaatregelen weinig of geen verzet opgewekt. Zie hiervoor A. Belinfante (1978, p. 513-541) en H. Rousso (1987, p. 61-65).

52 Dat is goed te merken in de Kamer- en Senaatsdebatten over repressiethema's. Zie o.a. de bespreking van het wetsontwerp-Moyersoen over de beperking van de inhoud van artikel 123sexies SWB (*Parl. Hand.*, Senaat, 4 juni 1952, p. 1425-1433).

Rancune over de voor de CVP vernederende afloop van de koningskwestie was een van de drijfveren. Het streven naar een consolidatie van de absolute meerderheid die men in juni 1950 verworven had was een ander motief.[53] Ook in de oppositie groeide de neiging om het zoeken naar consensus te ruilen voor een politiek van polarisatie. Opnieuw was het politieke leven in België in de ban van de open confrontatie. De schoolstrijd wierp reeds zijn schaduwen vooruit. In het licht van deze ontwikkelingen gedroeg de PSC zich voor de Vlaamse christen-democraten als een wispelturige partner. Soms steunde zij de repressievoorstellen van de regering. Soms ging zij op het allerlaatste moment dwarsliggen. Die laatste tactiek is verantwoordelijk voor de vertraging die de produktie van bepaalde repressiewetten opliep. Zij deed ook de poging van Justitieminister Moyersoen om artikel 123sexies SWB te wijzigen mislukken en veroorzaakte de vroegtijdige dood van het wetsvoorstel-De Gryse en het pensioenvoorstel-Kiebooms waarover hier reeds geschreven is.

53 Eén uiting van deze geest is het wetsvoorstel dat CVP-senator De Winter op 14 juni 1951 indiende (hij was een van de politici die de CVP in haar operatie-verruiming had opgevist). De titel van het voorstel spreekt voor zichzelf: 'Wetsvoorstel tot opheffing of aanpassing van verschillende sinds 4 September 1944 getroffen uitzonderingsmaatregelen ten opzichte van tijdens de oorlog gestelde daden alsmede tot terugbrenging van alle sinds die datum uitgesproken straffen of getroffen sancties tot de straf, die op het ogenblik van de feiten in het grondgebied van het Rijk voorzien was' (*Parl. Doc.*, Senaat, nr. 334, 14 juni 1951, pp. 1-17). De Winters voorstel kwam neer op de uitschakeling van de Londense wetgeving en op de opruiming van zowat alle administratieve sancties. Het was een gedurfd alternatief voor amnestie en droeg in zich de mogelijkheid om Vlaams-nationale partijvorming de pas afsnijden. Zo zou de meerderheidspositie van de CVP, althans in Vlaanderen, intact zijn gebleven. De Senaat heeft het echter nooit in bespreking genomen. Uit de notulen van een vergadering, op 9 december 1950, van het Nationaal Comité van de CVP valt op te maken dat De Winter ook in eigen partij tegenwind had gekregen: 'De voorzitter van de Senaatsgroep wordt uitgenodigd contact op te nemen met de heer De Winter om hem ervan te weerhouden zijn wetsvoorstel neer te leggen' (bron; KADOC, CEPESS-archief, nr. 1.2.1.2/1).

Deel 3
De collaboratie voor de rechter: een close-up

Hoofdstuk 1
De bronnen van het onderzoek

'Als er ooit een statistiek gemaakt wordt, - en ik hoop dat men het aandurven zal, - zullen er ogen getrokken worden.'[1]

Exact cijfermateriaal over de berechting van de collaborateurs is schaars. Wat auditeur-generaal Ganshof in zijn periodieke rapporten aan de minister van Justitie aan statistische gegevens meedeelde is onbetrouwbaar: er zijn veel dubbeltellingen en bepaalde krijgsraden leverden onvolledige inlichtingen af. Tot vandaag is Gilissens publikatie van 1951 de belangrijkste en meest solide bron.[2] Gilissen heeft zijn gegevens in uitstekende omstandigheden kunnen verzamelen: als substituut-auditeur-generaal kon hij op de medewerking van de griffies rekenen, het werk van de auditeurs en rechters was ongeveer voltooid en een meer overzichtelijke en (vooral) meer zakelijke terugblik was mogelijk geworden. Toch zijn er ook grenzen aan wat Gilissen te bieden heeft. Over de burgerlijke epuratie geeft hij bijzonder weinig informatie. De bedrijvigheid van de militaire rechtbanken is wél uitvoerig beschreven, maar dan onder de vorm van een momentopname: in 1951 heeft Gilissen een foto genomen van het weids panorama dat achter hem lag. Dat leert ons echter niets over de verschuivingen die tussen september 1944 en 1950 in het optreden van de repressierechters hebben plaatsgevonden. Zo zegt hij niets over de evolutie van de strafmaat, een toch wel cruciaal element. Hij beschikte ook niet over de mogelijkheden om gegevens met elkaar te verbinden: leeftijd met strafmaat, bijvoorbeeld, of geslacht met type van

1 CVP-kamerlid Roppe tijdens een debat over de begroting van Justitie (*Parl. Hand.*, Kamer, 18 juni 1947, p. 27).
2 J. Gilissen, 1951, pp. 513-628.

collaboratie. Complexe operaties van die aard zijn pas in het computertijdperk uitvoerbaar geworden. Gilissens opzet was nog in een andere zin beperkt: hij had helemaal niet de bedoeling om met de cijfers als basis een meer theoretische analyse te maken van wat na de oorlog met de collaborateurs was gebeurd. Trouwens, voor zo'n onderneming ontbrak het in de wetenschappelijke literatuur aan steunpunten.

Er is sinds Gilissen zijn monnikenwerk voltooide veel veranderd in de wereld van de wetenschap. De informatica laat nu toe grote gegevensbestanden te beheersen. In het grondslagenonderzoek van strafrecht en strafrechtspleging zijn hypothesen en technieken ontwikkeld die uitermate bruikbaar zijn voor de studie van de repressierechtspraak. Men denke hier in de eerste plaats aan het straftoemetingsonderzoek. Blijft natuurlijk het probleem van de toegang tot het empirisch materiaal. Dat staat nog steeds niet ter beschikking: er ligt een feitelijk embargo op de gerechtelijke dossiers en ook de omvang en de onoverzichtelijkheid ervan zorgen voor onoverschrijdbare drempels. Toch is een alternatieve weg zichtbaar geworden: in het *Belgisch Staatsblad* zijn uittreksels van alle repressie- en epuratiebeslissingen gepubliceerd.[3] Deze bron is tot op heden ongebruikt gebleven. Dat is jammer, want zij omvat in feite de volledige populatie van veroordeelde en van hun rechten vervallen verklaarde collaborateurs. Uiteraard is het informatiegehalte van de uittreksels beperkt. Arresten en vonnissen zijn herleid tot een tekst van enkele honderden woorden. Aan de andere kant leveren de uittreksels ons de *vital statistics* die nodig zijn om in het repressieonderzoek een stap verder te gaan.

Het *Belgisch Staatsblad* omvat voor de periode oktober 1944-december 1954 vele duizenden bladzijden. In het kader van ons onderzoek zijn ze allemaal bekeken. Dat was nodig voor de aanleg van een inventaris van alle daarin gepubliceerde repressievonnissen en -arresten. Wij telden 55.989 uittreksels die betrekking hadden op uitspraken van de militaire tribunalen en nog eens 22.389 uittreksels uit de burgerlijke epuratie.[4] Dat is de bevolking waarvan

3 In het kader van de repressierechtspraak was het Openbaar Ministerie verplicht om in het *Staatsblad* elk vonnis of arrest dat een verval of een herstel van de irt art. 123sexies SWB opgesomde rechten meebracht bekend te maken. Dit betekende in de praktijk dat van het vonnis of arrest van de militaire rechtbanken een uitttreksel verscheen. Ook de beslissingen in het kader van de burgerlijke epuratie zijn op deze wijze gepubliceerd.

4 In beide gevallen liggen onze cijfers hoger dan die van Gilissen, die van 53.712 veroordeelden en van 20.652 vervallenverklaarden spreekt. Er is een verklaring voor deze verschillen. In het *Staatsblad* zijn sommige veroordeelden tweemaal ter sprake gebracht. Het betreft hier de Belgen die eerst bij verstek zijn gevonnist, daarna verzet hebben aangetekend en een tweede proces hebben gekregen. In het *Staatsblad* is eerst het verstekvonnis verschenen, later de tegensprekelijke beslissing van de rechters. Gilissen heeft alleen met de definitieve uitspraak rekening gehouden. Bovendien hebben wij ook de vonnissen en arresten van na 1950 meegeteld. Voor wat de epuratie betreft: in onze cijfers is het effect van de correctiewet van 14 juni 1948 niet verwerkt, terwijl Gilissen de herstelvonnissen wel in zijn telling heeft opgenomen.

wij vertrokken zijn. Via een toevalssteekproef zijn 5.061 uittreksels uit dit bestand gelicht (3.643 ervan slaan op vonnissen en arresten, 1.418 op inschrijvingen op de lijst van de krijgsauditeurs). De steekproef beslaat bijgevolg 6.5% van de totale populatie.[5]

Aan dit materiaal zijn twee risico's verbonden. Het is, ten eerste, niet ondenkbaar dat de Staatsbladuittreksels een onvolledige en gebrekkige weergave bieden van de oorspronkelijke feiten waarop de veroordelingen en ontzettingen zijn gesteund. Het tweede risico is wezenlijk verbonden met elke studie die met een steekproef werkt. Het heeft te maken met de representativiteit van de gevallen die in de steekproef zijn opgenomen. Een mogelijkheid om na te gaan in hoeverre beide risico's in negatieve zin op ons onderzoek inwerken ligt in het vergelijken van onze steekproefpopulatie met de gegevens die Gilissen op basis van het volledige pakket van gerechtelijke dossiers heeft verzameld. Die vergelijking maken we, voor wat de 3.643 rechtbankuittreksels betreft, met behulp van een tweetal tabellen die meteen ook informatie geven over bijzonder belangwekkende aspecten van de repressierechtspraak: de verdeling van de definitieve veroordelingen naar rechtsinstantie en de spreiding van het aantal vonnissen over de 21 krijgsraden. Dat gebeurt in de tabellen 3.1 en 3.2. Bij lezing van beide tabellen valt op hoe dicht de steekproefcijfers en de gegevens van Gilissen bij elkaar liggen. Daaruit valt zeker te besluiten dat de uittreksels een betrouwbare empirische uitvalsbasis vormen en dat deze steekproef een hoge graad van representativiteit bezit.

Tabel 3.1 Verdeling van de definitieve veroordelingen naar rechtsinstantie

	steekproef	**Gilissen***
krijgsraad		
- op tegenspraak	58.8%	60.3%
- verstek	13.9%	12.3%
krijgshof	27.5%	27.4%
totaal	100.0% (n=3.643)	100.0% (n=53.712)
cassatie		
- op volledige steekproef/populatie	4.4%	5.7%
- ten aanzien van krijgshof	16.2%	19.7%

5 Het gaat hier om een steekproef zonder teruglegging.

* Bron: Gilissen, 1951, p. 549.

Tabel 3.2 Spreiding van de vonnissen over de krijgsraden (verstekvonnissen inbegrepen)

krijgsraad	**steekproef**	**Gilissen***
Brussel	12.6%	13.3%
Antwerpen	13.7%	13.5%
Mechelen	3.2%	3.5%
Turnhout	1.5%	1.5%
Brugge	5.2%	5.1%
Ieper	2.2%	2.1%
Kortrijk	4.0%	4.2%
Gent	17.4%	17.9%
Hasselt	3.9%	3.3%
Tongeren	3.1%	3.2%
Leuven	2.3%	2.6%
Charleroi	6.6%	7.4%
Bergen	3.8%	3.6%
Doornik	1.6%	1.4%
Luik	6.7%	6.8%
Verviers	1.8%	1.6%
Namen	3.3%	3.2%
Aarlen	1.9%	2.0%
Nijvel	1.3%	1.1%
Eupen	1.6%	1.4%
Malmédy	1.3%	1.3%
Niet vermeld	0.9%	-
totaal	100.0%	100.0%
(n=)	(3.643)	(53.712)

* Bron: Gilissen, 1951, p. 564.

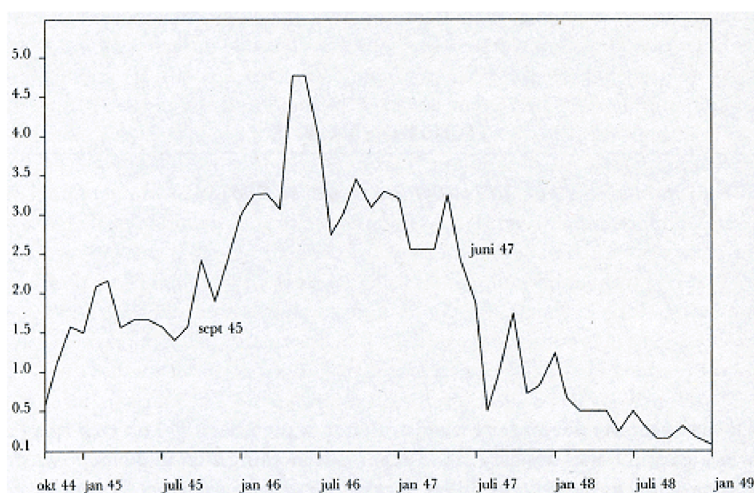
Hoofdstuk 2
Het verloop van de repressie

De opdracht die de militaire magistraten in september 1944 op zich namen was gigantisch van omvang. Hoe deze onderneming zich in de loop van de tijd ontwikkeld heeft komt nu ter sprake: het tempo waarmee gevonnist is, het procesgedrag van het parket en van de beklaagden, het verloop van de burgerlijke epuratie. Nooit eerder werd dergelijke informatie over die aspecten van de repressie verzameld.

1. De militaire rechtbanken

Tussen de eerste uitspraak van een krijgsraad (29 september 1944) en de laatste vonnissen liggen op zijn minst tien jaren.[1] Maar eigenlijk is het fout de levensloop van deze kant van de repressie zo te bekijken. Beter is het in de berechting van de collaborateurs drie periodes van ongelijke lengte en betekenis te onderscheiden. In een eerste fase, die tot september 1945 duurt, komt de activiteit van de militaire rechtbanken slechts traag op gang. Dan neemt het tempo gevoelig toe en in het voorjaar van 1946 bereiken de krijgsraden en -hoven hun hoogste snelheid. Zij houden dat topritme aan tot in de zomermaanden van 1947. Op dat moment breekt een derde bedrijf aan: de langzame afwikkeling van de overblijvende dossiers.

1 In ons onderzoek zijn de zowat vierduizend vrijspraken niet opgenomen. De reden is simpel: beslissingen van die aard werden niet in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerd. Wij gebruiken de termen ‘rechterlijke uitspraak’, ‘vonnis’ en ‘arrest’ bijgevolg altijd in de zin van ‘veroordeling’.

Vonnissen in drie bedrijven

Grafiek 1 toont aan hoe het rechtbankwerk van maand tot maand verlopen is. In oktober 1944 hebben de militaire rechters ongeveer 370 collaborateurs veroordeeld.[2] De bedrijvigheid stijgt daarna geleidelijk om in februari en maart van 1945 een eerste piek van telkens zo'n 1.200 uitspraken te bereiken. In de vijf daaropvolgende maanden is er een terugval. Dat is niet te verwonderen. Het einde van de vijandelijkheden in Duitsland veroorzaakt, nu vele gevluchte collaborateurs in gevangenschap terugkeren, een lawine van nieuwe zaken. De krijgsauditeurs en hun substituten hebben bijgevolg minder tijd om de oudere dossiers af te werken en voor de rechters te brengen. Bovendien vak de mogelijkheid weg om honderden wapendragers zeer snel, want bij verstek, te veroordelen: de betrokkenen zijn nu immers als gevangenen in het land aanwezig. Midden 1945 zag de toestand er eigenlijk hopeloos uit: tienduizenden verdachten in de interneringskampen, honderdduizenden aanklachten en een gerechtelijk apparaat dat niet op zijn taak berekend was. In deel 2 van dit boek is beschreven hoe de regering met tal van maatregelen op deze situatie gereageerd heeft. Dat heeft vanaf januari 1946 effect: de krijgsraden en -hoven gaan nu een periode in waarin de produktiviteit zeer hoog ligt. In mei en juni van 1946 realiseren zij een maandelijkse omzet van telkens iets meer dan 2.700 vonnissen en arresten. Dat is drie-

2 Deze en volgende cijfers zijn extrapolaties op basis van onze steekproefgegevens.

maal zo veel als in mei en juni van 1945. Deze fase van grote output houdt anderhalf jaar aan, tot in juni 1947. Onmiddellijk nadien zakken de cijfers snel onder het algemeen maandgemiddelde van zowat duizend uitspraken en begint de langzame verwerking van de resterende dossiers.

In de drie episodes is tegen een verschillend ritme gevonnist: met horten en stoten in de startfase, tegen een hoge snelheid in de loop van 1946 en in de eerste helft van 1947, traag tijdens de lange eindfase. Deze verschillen liggen weerspiegeld in de omvang van het geleverde werk. Van de zowat 55.000 veroordelingen zijn er iets minder dan 11.000 (19% van het totaal of een maandgemiddelde van 1.6%) in de eerste twaalf maanden na de bevrijding uitgesproken. In de tweede periode, die achttien maanden omvat, zijn 37.000 rechterlijke beslissingen gevallen. Dat is 66% van het totaal of een maandgemiddelde van 3.7%. Voor de rest van de veroordelingen (15%) is meer dan vijf jaar nodig geweest. Men kan dus rustig stellen dat de kern van de repressierechtspraak gelegen is tussen januari 1946 en medio 1947 of, met andere woorden, in een periode die anderhalf tot drie jaar van het einde van de bezetting verwijderd was.

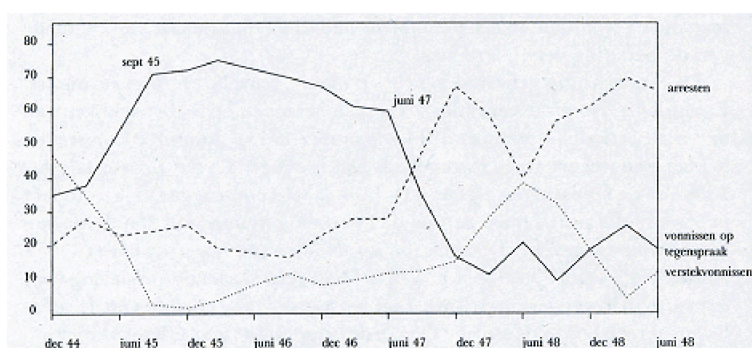
De eenentwintig krijgsraden hebben niet in eenzelfde tempo gevonnist. Er zijn zelfs zeer grote verschillen. Dat valt het meest op bij het bekijken van de eerste periode (september 1944-september 1945). Sommige krijgsraden hebben een wel erg trage start gehad. Dat is het geval voor Brussel (slechts 10% van de beslissingen afgewerkt), Luik (12%) en Brugge (15%). Andere hebben in die twaalf maanden na de bevrijding al minstens één derde van hun vonnissen geveld: Doornik (50%), Namen (44%), Turnhout (39%), Aarlen (34%) en Nijvel (33%).[3] Wij hebben geen sluitende verklaring voor het verschil in verwerkingsritme. Ligt het aan omvang en aard van de collaboratie in een bepaalde streek? Of aan de krijgsauditeurs? Hier is verder onderzoek nodig. De ongelijke gang van de berechting is wel zonder belang. Er is hier al geschreven dat in de herfst van 1945 een opmerkelijke daling in de strafmaat waar te nemen valt. Hoe meer beslissingen een krijgsraad voor september 1945 had genomen, hoe minder mensen dus van het nieuwe klimaat profiteerden.

Drie soorten vonnissen

De beslissingen van de rechters konden drie vormen aannemen. Meestal viel de definitieve uitspraak op het niveau van een van de krijgsraden en verscheen zij in het *Belgisch Staatsblad* als een vonnis. Hier deden zich twee

3 Weliswaar zijn niet alle krijgsraden vanaf oktober 1944 operationeel geweest. In deel 1 is een tabel opgenomen (tabel 1.1.) waarin de exacte startdatum van elke krijgsraad te vinden is. Merkwaardig is wel dat de krijgsraden van Brussel, Luik en Brugge (die in één jaar tijd tussen de 10% en de 15% van hun vonnissen hebben geveld) al één maand na de bevrijding actief waren, terwijl de Doornikse rechtbank (50% zaken afgewerkt) pas in mei 1945 is opgericht.

mogelijkheden voor: er kon op tegenspraak of bij verstek gevonnist worden. Meestal zijn de vonnissen op tegenspraak geveld. Dat is zo voor bijna 33.000 (of 59%) van de veroordeelde collaborateurs. Maar soms was de beschuldigde voortvluchtig of op een andere wijze spoorloos en dan viel de uitspraak bij verstek. In onze steekproef verkeert 16% van de veroordeelde mannen en vrouwen in die situatie.[4] Soms lag de uiteindelijke beslissing bij het krijgshof. Die procedure trad in werking als de beklaagde of de krijgs-auditeur beroep aantekenden tegen het vonnis van de krijgsraad. Eén veroordeling op vier is zo tot stand gekomen. In dat geval verscheen de uitspraak in de vorm van een arrest.

Om en bij de 33.000 veroordelingen zijn definitief geworden op het niveau van de krijgsraden. De curve, die in *grafiek 2* het aandeel van deze zaken in zijn evolutie beschrijft blijft tot twaalf maanden na de bevrijding op een laag punt, ligt dan vanaf september 1945 twee jaar lang op grote hoogte om nadien een steile duik naar beneden te maken. Die knik in de lijn medio 1947 heeft te maken met het feit dat op dat moment al iets meer dan 90% van de vonnissen *op tegenspraak* was afgehandeld. De derde periode, die dan aanbreekt, is precies daarom te beschouwen als een epiloog, want zij wordt overwegend ingenomen door arresten en, zij het in mindere mate, door verstekvonnissen. Die vaststelling is niet zonder betekenis. Zij verklaart waar-

4 In een aantal gevallen is later verzet aangetekend tegen het verstekvonnis en werd er uiteindelijk toch op tegenspraak berecht.

om na juni 1947 een gevoelige stijging van de strafmaat optreedt: uitspraken bij verstek of in beroep genomen bevinden zich immers meestal in de categorie van de zwaarste, de criminele straffen (minstens vijf jaar opsluiting).

Verstekvonnissen kwamen vooral voor september 1945 en na juni 1947 voor. Respectievelijk 25% en 22% van de rechterlijke beslissingen uit deze periodes nam deze vorm aan. Tussen oktober 1945 en juli 1947 daalt hun bijdrage tot 9%. Dat in de eerste maanden na de bevrijding zo vaak bij verstek is veroordeeld valt te begrijpen. Vele, vooral militaire, collaborateurs verbleven in september 1944 nog aan het front met Rusland of waren met de vluchtende Duitsers uit België vertrokken. Zij konden uiteraard niet voor de rechtbank verschijnen. Het hoge verstekcijfer van na juni 1947 is zeer waarschijnlijk te wijten aan een bewuste beleidskeuze van de krijgsauditeurs: zij hebben tussen eind 1945 en midden 1947 de berechting van wie onvindbaar was voor zich uitgeschoven. Er was immers geen haast bij want de verdachten waren ofwel overleden ofwel ondergedoken in het buitenland.

Tussen oktober 1944 en juni 1947 is de bijdrage van de krijgshoven in de berechting van de collaborateurs ternauwernood gestegen of gedaald. Het aandeel van de *arresten* in het geheel van de rechterlijke beslissingen schommelt al die tijd rond 22%. Dat verandert gevoelig na juni 1947. Dan klimt dat cijfer de hoogte in. Twee jaar lang worden er meer arresten dan vonnissen geproduceerd. Dat is niet te verwonderen: halfweg 1947 was slechts 68% van de uitspraken in beroep gevallen, terwijl het werk van de krijgsraden al bijna afgelopen was.

Het procesgedrag

Wie door de krijgsraad veroordeeld was kon in beroep gaan en ook het parket kon verzet aantekenen tegen de uitspraak in eerste aanleg. De zaak kwam dan voor het krijgshof. Een laatste stap was de tocht naar het hof van cassatie. Aan beide beroepsinstanties (krijgshof, hof van cassatie) is deze paragraaf gewijd. Maar eerst maken we een korte excursie in een nog ander domein van het procesgedrag: de berechting bij verstek.

Wie afwezig was op zijn of haar proces werd *bij verstek veroordeeld*. Bijna 9.000 vonnissen zijn met deze formule geveld. Zo'n veroordeling had een paar onaantrekkelijke kanten: over het algemeen werd de maximumstraf uitgesproken en bovendien verloor de betrokkene in bepaalde gevallen de Belgische nationaliteit. De militaire strafprocedure voorzag wel de mogelijkheid om alsnog tegen een verstekvonnis in verzet te gaan. De zaak werd dan een tweede maal behandeld en nu op tegenspraak. Iets meer dan duizend bij verstek veroordeelden hebben van deze uitweg gebruikgemaakt. Meestal ging het hier om collaborateurs die tot in mei 1945 in Duitsland of aan het Russische front verbleven en wier proces ondertussen al door een

Tabel 3.3 Procesgedrag naar type van collaboratie

	polcol	**verklikking**	**milcol**	**pol+mil col**
% verstek	8%	9%	23%	19%
% beroep	21%	33%	19%	24%
% cassatie	2%	5%	2%	3%
% in steekproef	18% (n=650)	8% (n=289)	32% (n=1.179)	10% (n=381)

	polcol combinaties	**milcol combinaties**	**pol+milcol combinaties**	**totaal***
% verstek	15%	18%	17%	16%
% beroep	42%	38%	47%	28%
% cassatie	11%	4%	11%	4%
% in steekproef	7% (n=248)	10% (n=365)	7% (n=260)	100% (n=3.643)

* Waaronder twee hier niet weergegeven delictsoorten (economische collaboratie, verraad)

krijgsraad was beslecht. Tabel 3.3 laat zien dat verstek vooral voorkwam in de zaken waarin wapendracht als betichting was opgenomen. Bij verklikking en in de dossiers waarin alleen sprake was van politieke collaboratie lag het verstekcijfer veel lager.

In 28% van de gevallen werd tegen de uitspraak van de krijgsraad *in beroep* gegaan. Naar schatting gaat het hier om ongeveer 15.400 veroordeelden. Zij zijn allen voor het krijgshof verschenen. Het proces werd dan overgedaan. Op dit punt zijn er geen verschillen te merken in het procesgedrag van mannen en vrouwen, van jongeren en ouderen, van Vlamingen en Franstaligen. Variatie is er wel als men de regio's met elkaar vergelijkt. Er is minder in beroep gegaan in het rechtsgebied van de krijgsraden van Charleroi (slechts in 16% van de zaken), Namen (21%), Leuven (21%), Kortrijk (22%) en Gent (23%). Hoge beroepscijfers komen voor in de streek van Nijvel (42%), Bergen (44%) en Verviers (48%). Een verklaring hiervoor hebben wij niet. Er zijn alleen gissingen te maken. De aard van de collaboratie in een regio zou een belangrijke factor kunnen zijn. Tabel 3.3 leert ons immers dat verklikkers en zij die veroordeeld zijn voor een meervoud van delicten het meest in beroep zijn gegaan. Ook de omvang van de straf heeft in het procesgedrag vermoedelijk een rol gespeeld. Hoe hoger de straf, hoe vaker de veroordeelde naar een beroepsinstantie zal zijn gestapt. Dat valt te concluderen uit de volgende cijfers. In het eerste jaar na de bevrijding liep 33% van de zaken uit op een beroep op het krijgshof. Tussen oktober 1945 en juni 1947 zakte dit cijfer tot 24%. Dat is geen toeval: de eerste periode is er een van bijzonder hoge straffen en tijdens de tweede fase viel de strafmaat op de helft tot een derde van wat ze oorspronkelijk was.

Wie dacht dat in het krijgshof procedurefouten waren gemaakt, kon *in cassatie* gaan. Dat is in 16% van de gevallen gebeurd. Op de totale bevolking van voor incivisme veroordeelden is dit iets meer dan 4%. Het hof van cassatie heeft dus in zaken van collaboratie zo'n 2.400 beslissingen genomen. Hier valt wel een verschil tussen de taalgroepen te signaleren: 49% van alle cassatie-uitspraken is in het Frans geformuleerd, terwijl de Franstaligen slechts 38% van alle vonnissen en arresten voor hun rekening hebben genomen. Een verklaring is te zoeken in tabel 3.3. De stap naar het hof van verbreking is vooral gezet in de dossiers waarin politieke en/of militaire collaboratie samenviel met verklikking, verraad of gemeenrechtelijke misdrijven. Daar bedroeg het cassatiecijfer 11% (tegen 4% voor de groep in haar geheel). Deze types van collaboratie bevatten de zwaarste gevallen. In een volgend hoofdstuk zien we dat het aandeel van de Franstaligen in deze zaken aan de hoge kant is geweest.

Een laatste commentaar gaat over het verloop van de zaken op het niveau van het krijgshof en van het hof van cassatie. Tabel 3.4 toont aan dat de krijgshoven eind 1946 - dit is zes maanden later dan de krijgsraden - de kaap

Tabel 3.4 Evolutie van de output van de rechtbanken

	50% voltooid	75% voltooid	90% voltooid
krijgsraden	juni 1946	januari 1947	juli 1947
krijgshoven	december 1946	september 1947	april 1948
hof van cassatie	april 1947	maart 1948	januari 1949

van de 50% beslissingen hebben overschreden. Voor het hof van cassatie ligt dit punt pas in de lente van 1947. De laatste 10% van de opdracht is voor de krijgsraden in juli 1947 aangevat, voor de krijgshoven in april 1948 en voor het hof van cassatie in januari 1949.

2. De burgerlijke epuratie

Over wat er met de tienduizenden leden van Duitsgezinde verenigingen diende te gebeuren is pas twaalf maanden na de bevrijding beslist. Toen kwam de besluitwet van 19 september 1945, die in haar artikels 2 en 3 een

Tabel 3.5 Verloop van de burgerlijke epuratie

		%	cum%*
december	1945	8%	8%
1 jan.-15 feb.	1946	42%	50%
16 feb.-31 mrt.	1946	9%	60%
apr.-juni	1946	11%	71%
juli-sept.	1946	9%	80%
okt.-dec.	1946	9%	89%
jan.-mrt.	1947	4%	93%
apr.-juni	1947	2%	95%
na juni	1947	5%	100%
totaal		100% (n=1.017)**	

* Cumulatief percentage
** Hier zijn alleen de inschrijvingen opgenomen waartegen geen verzet is aangetekend.

opsomming geeft van de organisaties waarvan het lidmaatschap tot beroving van een aantal rechten moest leiden. Aan de militaire parketten werd de opdracht gegeven om het verval van rechten uit te spreken en de betichten op een lijst van ontzetten in te schrijven. Verzet tegen deze beslissingen was mogelijk. Het dossier verhuisde dan naar de burgerlijke rechtbanken van eerste aanleg en, eventueel, naar de hoven van beroep.

Het verloop van deze operatie vertoont een paar merkwaardige trekjes. Er liggen tien weken tussen de uitvaardiging van de besluitwet en de eerste inschrijving op de fameuze lijst van de krijgsauditeurs. Onduidelijkheden in de tekst hebben deze vertraging veroorzaakt. Maar vanaf de eerste week van 1946 ging het tempo pijlsnel de hoogte in. Tabel 3.5 geeft aan dat de parketten tussen 1 januari en 15 februari 1946 bijna de helft van alle inschrijvingen realiseren. Het aantal vervallenverklaringen in die zes weken mag op 18.000 geraamd worden.[5] De ritmeversnelling van begin 1946 is geen toeval. In de eerste week van januari van dat jaar besliste de linkse regering-Van Acker om het parlement te ontbinden en verkiezingen - de eerste na de oorlog - uit te schrijven. De datum van de stembusgang was 17 februari 1946. Meteen rees de vraag hoe men de onvaderlandse Belgen zou verhinderen aan de verkiezingen deel te nemen. Dat was geen probleem voor wat de veroordeelden betreft. Zij waren sowieso hun actief en passief stemrecht kwijt. De besluitwet van 19 september 1945 had dezelfde sanctie opgelegd aan al wie in het kader van de administratieve epuratie uit zijn ambt was ontzet. Veel problematischer was de situatie van de tienduizenden die zich in een soort schemerzone bevonden: hun collaboratie was te onbeduidend om ze voor de rechter te brengen en te storend om ze helemaal vrijuit te laten gaan. Met de epuratiewet was het mogelijk deze kleine zondaars toch van deelneming aan de verkiezingen uit te sluiten. Maar dan moest het snel gaan. Vandaar de vloedgolf van inschrijvingen in de dagen die de datum van 17 februari 1946 voorafgingen.[6] Hoe sterk de band met de verkiezingen wel was blijkt uit nog andere gegevens. Halfweg februari was voor de mannen 57% van de

5 Niet alle inschrijvingen uit die periode zullen definitief zijn. Zeer veel mannen en vrouwen zullen in beroep gaan en tussen medio 1946 en eind 1947 voor de rechtbanken van eerste aanleg hun rechten geheel of gedeeltelijk terugkrijgen. Met de wet van 14 juni 1948 zal een nieuwe golf van correcties de burgerlijke epuratie in haar effecten beperken, maar dat verhaal wordt uitvoerig in deel 2 verteld.

6 De regering had, voor alle veiligheid, een alternatief vangnet gespannen. Artikel 11 van de besluitwet van 19 september 1945 voorzag dat '...zij die, ofschoon zij op het oogenblik van de stemming of de indiening van de candidatenlijsten nog niet waren ingeschreven op de bij artikel 4 voorziene lijst...' lid waren geweest van een Duitsgezinde vereniging niet aan de verkiezingen mochten deelnemen. Er stond een gevangenisstraf van zes maanden tot twee jaar en een geldboete van 500 tot 5.000 frank op elke inbreuk op deze bepaling. Dat was uiteraard een zwaar afschrikkingsmiddel. Op aanplakbrieven aan de ingang van de stembureaus werd een en ander nog eens uitdrukkelijk in herinnering gebracht. Het is niet geweten hoeveel Belgen zich op basis van deze regeling van deelneming aan de verkiezingen hebben onthouden.

inschrijvingen gebeurd, voor de vrouwen slechts 37%. Voor het verschil is er een eenvoudige verklaring te bedenken: de vrouwen hadden geen stemrecht, haast was hier overbodig. Tabel 3.5 laat ook duidelijk zien dat, eens de verkiezingen achter de rug, het tempo van de inschrijvingen snel zakte. Er zouden twee volle jaren nodig zijn om de resterende dossiers (49.6% van het totaal) af te werken.

Bijna 80% van alle inschrijvingen trof Belgen aan wie politieke collaboratie werd aangewreven. De overigen werden uit hun rechten ontzet omdat ze bijstand hadden verleend aan militaire of paramilitaire organisaties van de bezetter. Het aandeel van de vrouwen ligt vrij hoog, zeker in vergelijking met hun aanwezigheid in de uitspraken van de krijgsraden en krijgshoven (32% tegen 12%). Zo'n 7.000 vrouwen zijn langs deze weg gestraft.

De besluitwet van 19 september 1945 liet wat de omvang van de sanctie betreft niet veel maneuvreerruimte toe. Op het lidmaatschap van bepaalde verenigingen stond slechts één enkel tarief: levenslang verval van alle in 123 sexies SWB opgesomde rechten. Die straf is aan 89% van alle ontzetten opgelegd.[7]. Alleen een minderheid is er beter van afgekomen en kreeg een in de tijd of in omvang beperkt verval van rechten.

7 Bij de leeftijdsgroep van 25 tot 45 jaar ligt dat cijfer zelfs op 95%. Bij de minder dan 25-jarigen zakt het aandeel van de zwaarste sanctie tot 73%.

Hoofdstuk 3
De veroordeelden

Van bijna 56.000 Belgen heeft het *Belgisch Staatsblad* een uittreksel van de veroordeling voor incivisme gepubliceerd. Over nog eens 22.000 anderen verscheen tussen december 1945 en juni 1948 in het *Staatsblad* de melding dat zij in het kader van de burgerlijke epuratie van bepaalde rechten vervallen waren verklaard. Dit hoofdstuk brengt van beide groepen een overzichtsfoto.

De veroordeelde collaborateurs zijn hoofdzakelijk mannen (88%), overwegend Nederlandstalig (62%) en in één derde van de gevallen waren zij op het einde van de oorlog jonger dan 25 jaar. (Al die informatie is te vinden in de laatste kolom van tabel 3.6) In de Belgische bevolking lag het aandeel van de mannen toen op 49%, van de Nederlandstaligen op 56% en van de leeftijdscategorie van 18 tot 24 jaar op 11%.[1] Er is dus een oververtegenwoordiging van de mannen en de jongeren en, zij het in lichtere mate, van de Nederlandstaligen.

Eenentwintig krijgsraden zijn met het vonnissen van de onvaderlandse Belgen belast geweest. In tabel 3.2 (zie p. 177) is van elk van hen het aandeel in de berechting van de collaborateurs weergegeven. Drie krijgsraden (Gent, Antwerpen en Brussel) zijn samen goed voor 44% van de vonnissen. Bij alle andere (met uitzondering van Luik, Charleroi en Brugge) ligt het aandeel onder de 4%. In de Vlaamse krijgsraden is 2% van de uitspraken in het Frans opgesteld, in de Waalse 2% in het Nederlands. De anderstalige vonnissen zijn in beide regio's dus eerder zeldzaam. De taalverdeling in de

1 Voor de gegevens over geslacht en leeftijd: Nationaal Instituut voor de Statistiek, *Algemene Volkstelling van 31 december 1947*. De talentelling van 1947 gaf als resultaten: 56% uitsluitend of meestal Nederlandssprekende Belgen, 44% Franssprekend (berekend op basis van: Nationaal Instituut voor de Statistiek, *Algemene Volkstelling van 31 december 1947*, Indeling naar de gesproken landstalen, Brussel, pp. 152-155).

Tabel 3.6 Groepsfoto van de veroordeelden

	polcol	**verklikking**	**milcol**	**pol+milcol**
% mannen	78%	41%	98%	95%
% nederlandstalig	67%	32%	62%	81%
% jongeren (<25 jaar)	30%	16%	57%	47%
% in steekproef	18% (n=650)	8% (n=289)	32% (n=1.179)	10% (n=381)

Tabel 3.6 Groepsfoto van de veroordeelden

	polcol combinaties	**milcol combinatie**	**pol+milcol combinaties**	**totaal***
% mannen	82%	97%	98%	88%
% nederlandstalig	52%	63%	67%	62%
% jongeren (<25 jaar)	12%	24%	29%	36%
% in steekproef	7% (n=248)	10% (n=365)	7% (n=260)	100% (n=3.643)

* Waaronder twee hier niet weergegeven delictsoorten (economische collaboratie, verraad)

beslissingen van de Brusselse krijgsraad is: 64% Franstalig en 36% Nederlandstalig.

Om te zien voor welke delicten deze veroordeelden gestraft zijn gaan we terug naar tabel 3.6.[2] De mensen aan wie alleen militaire collaboratie is aangewreven vormen de grootste groep (32%). Op de tweede plaats komen de mannen en vrouwen aan wie louter politieke bijstand aan de bezetter ten laste is gelegd (18%). De andere types van collaboratie liggen met hun aandeel tussen de 7% en de 10%. Brengt men alle dossiers samen waarin er sprake is van militaire collaboratie, dan komt een totaalcijfer van 63% te voorschijn. Een identieke berekening voor politieke collaboratie levert als som 42% op.

Hierboven werd al iets gezegd over de taal en de leeftijd van die 55.000 veroordeelden. Dat was echter een algemeen beeld. Zodra de delictgroepen afzonderlijk bekeken worden, valt op hoezeer zij op die punten van elkaar verschillen. Zo toont tabel 3.6 dat het aandeel van de mannen varieert van 41% (verklikking) tot meer dan 95% (in alle zaken waarin van militaire collaboratie sprake is). De aanwezigheid van Nederlandstaligen schommelt tussen de 32% (verklikking) en de 81% (in de combinatie van wapendracht en politieke hulp aan de bezetter). Jongeren zijn slechts voor 12% à 16% vertegenwoordigd in het geval van verklikking en daar waar politieke collaboratie met andere delicten - wapendracht uitgezonderd - gecombineerd is. Het aandeel van deze leeftijdsgroep loopt op tot 57% in de dossiers waarin alleen militaire collaboratie werd gevonnist. Men ziet hoe riskant het is om in veralgemenende termen over het verschijnsel van de collaboratie te spreken.

Iets meer dan 22.000 andere landgenoten verloren in de burgerlijke epuratie een aantal rechten. Voor bijna 80% van deze mensen was de betrokkenheid in een pro-Duitse beweging de aanleiding tot het nemen van deze sanctie. De overigen werden gestraft omdat zij hulp hadden verleend aan een Duitsgezinde organisatie van paramilitaire of militaire signatuur. De vrouwen, zo blijkt, zijn in de burgerlijke epuratie talrijker aanwezig dan in de vonnissen en arresten van de krijgsraden en krijgshoven: 32% tegen 12%. Het aandeel van de jongeren die alleen een verval van rechten hebben

2 In tabel 3.6. zijn twee groepen van veroordeelde collaborateurs niet opgenomen: de economische collaborateurs en de ‘verraders’. De verklaring voor het stilzwijgen over de economische collaboratie is in het volgend hoofdstuk te vinden. De categorie ‘verraad’ is iets aparts. Voor de Belgische militairen die wegens een misdrijf tegen de uitwendige veiligheid van de staat (wapendracht, verklikking, politieke collaboratie) voor de rechter kwamen werd door de Brusselse krijgsraad het art. 116 SWB, dat verraad straft, als rechtsgrond ingeroepen. Alle andere krijgsraden grepen naar de artikels die ook voor burgers golden: art. 118bis SWB voor politieke collaboratie of art. 121bis voor verklikking bijvoorbeeld. De categorie ‘verraad’ omvat dus enkel de door de krijgsraad van Brussel veroordeelde leden van het Belgisch leger. Omwille van dat zeer specifieke karakter van die groep is de categorie uit het onderzoek gelicht.

opgelopen ligt daarentegen lager dan in de groep van de veroordeelden: 20% tegenover 36%. In 64% van de gevallen trof de burgerlijke epuratie een Nederlandstalige.

Superpositie van beide foto's levert een belangrijke bevinding op. Zeker in Vlaanderen is de mening aanwezig dat de repressie hoofdzakelijk een afrekening is geweest met een in wezen politiek gedrag: Duitsgezindheid, lidmaatschap van een Nieuwe-Ordebeweging, voorkeur voor een autoritair ideeëngoed. Met dat beeld in het achterhoofd wordt de berechting van de collaborateurs zeer kritisch bekeken. Want past het wel om politieke delinquenten voor militaire rechtbanken te brengen en, in vele gevallen toch, zo streng te straffen? Het probleem met deze redenering is niet dat zij non-sensicaal is, maar wel dat zij van foutieve gegevens vertrekt. Op basis van ons onderzoek weten wij dat in ongeveer 24.000 vonnissen en arresten politieke collaboratie als hoofd- of nevendelict voorkomt. Nog eens 17.500 mannen en vrouwen zijn omwille van hun politiek oorlogsgedrag in de burgerlijke epuratie gestraft. Dat levert een totaal op van iets meer dan 40.000 gevallen. Maar in het *Belgisch Staatsblad* zijn alles samen zo'n 78.000 uittreksels van rechterlijke uitspraken en vervallenverklaringen verschenen. Gedrag dat door de rechters als politieke collaboratie is gedefinieerd ligt bijgevolg in iets meer dan 50% van de gevallen geheel of gedeeltelijk aan de oorsprong van een veroordeling of sanctie. Dat is veel, maar niet genoeg om de collaboratie te herleiden tot een som van politieke handelingen.

Hoofdstuk 4
Types van collaboratie

De verscheidenheid in de collaboratie is bijzonder groot. Dat is ook goed te zien in het hoofdstuk dat nu volgt: niet minder dan acht verschillende types van medewerking met de bezetter komen hier ter sprake. Daarbij gaat de aandacht eerst naar de veroordeelden aan wie slechts één misdrijf tegen de uitwendige veiligheid van de staat ten laste is gelegd. In deze groep zijn vier subtypes onderscheiden. Dan verschuift de analyse naar de collaborateurs die voor twee of meer delicten zijn gestraft. Ook in deze categorie zijn vier types te onderkennen.[1]

1. Politieke collaboratie

De berechting van de politieke collaborateurs is allesbehalve probleemloos verlopen. Er moest gevonnist worden op wankele rechtsgronden. Het regeringsbeleid van zijn kant was gekenmerkt door lange aarzelingen, door tweedracht en verwarring. Mede daardoor kwam de verwerking van de tienduizenden dossiers bijzonder traag op gang.

Juridisch gezien beschikten de militaire rechtbanken over een hele reeks instrumenten om politieke medewerking met de Duitse indringer als een misdrijf te betitelen. De belangrijkste zijn: de wet van 22 maart 1940 ter bescherming van de nationale instellingen en artikel 118bis van het strafwetboek. Er is hoofdzakelijk met artikel 118bis SWB gewerkt. In zijn omschrijving van het te vonnissen delict was deze wettekst echter erg vaag en hierin

1 Voor het comfort van de lezer is op de volgende bladzijde een schema opgenomen waarin vindplaats en omvang van elk van de acht types is aangeduid.

Types van collaboratie

ENKELVOUDIGE COLLABORATIE

	politieke collaboratie (118bis SWB) voor de rechter	*politieke collaboratie (118bis SWB)* in de epuratie	*verklikking (121bis SWB)*	*militaire collaboratie (113 SWB)* voor de rechter	*militaire collaboratie (113 SWB)* in de epuratie	*economische collaboratie (115 SWB)*	*verraad*
plaats in hoofdstuk 4	1	1	2	3	3	4	*
omvang steekproef	650	1.118	289	1.179	269	95	(76)
extrapolatie**	10.000	18.000	4.400	18.000	4.000	1.500	(1.200)

* Niet behandeld.
** Deze cijfers geven bij benadering de werkelijke omvang van elk type van veroordeelde collaborateurs aan.

MEERVOUDIGE COLLABORATIE

militair + politiek	*politiek + combinaties*	*militair + combinaties*	*'donkere kern'*
5	5	5	5
381	248	365	260
6.000	3.800	5.600	4.000

ligt een eerste bron van moeilijkheden. Het artikel stelde woordelijk strafbaar: 'het dienen van de politiek of de plannen van de vijand, het deelnemen aan de vervorming door de vijand van wettelijke instellingen, het aan het wankelen brengen van de trouw van de burgers jegens de koning en de staat en het voeren van propaganda gericht tegen de weerstand'. Met deze opsomming kon de krijgsauditeur een uitermate brede waaier van betwistbare gedragingen vatten: omgang met Duitsgezinden, lidmaatschap van het VNV, aanvaarding van een Duitse literaire onderscheiding, onwettige uitoefening van een schepenambt, oprichting van een (nieuwe) Orde van Geneesheren, hulp bij de uitbouw van de grote agglomeraties, lidmaatschap van de Dietsche Militie-Zwarte Brigade* of van de Formations de Combat van Rex* ... Geen wonder dat op basis van deze ruime omschrijving een omvangrijke groep van betichten is gevormd: Gilissen telde 177.217 dossiers waarin sprake was van politieke collaboratie, de combinaties met wapendracht niet eens meegerekend.[2] Dat was ongetwijfeld - gegeven de middelen waarover de rechtbanken konden beschikken - een onoverkomelijk aantal. Maar belangrijker was de vraag of het wel wijs was zo ver te gaan in de bestraffing van het incivisme. De krijgsauditeurs kwamen bijgevolg voor een netelige opdracht te staan: wie moesten ze vervolgen en wie niet?

Dat de collaborerende gouverneurs, burgemeesters, schepenen, topjournalisten en de leidinggevende VNV'ers en Rexisten voor de rechters dienden te verschijnen was te verwachten. Het probleem zat elders, bij de gewone leden van de pro-Duitse bewegingen, en dat was verreweg de grootste groep van betichten. Al op 23 november 1944 adviseerde Ganshof de krijgsauditeurs de VNV-leden voorlopig niet te vervolgen, tenminste als hun geen andere delicten aan te wrijven waren. In een omzendbrief van 26 maart 1945 ('strictement confidentielle') herinnerde hij hen daaraan en schreef: 'Il convient d'adopter la même attitude vis à vis des membres de Rex.' Twee maanden later, op 17 mei 1945, zond hij volgend bericht: 'Doivent être, pour les poursuites dirigées contre leurs membres, mis sur le même pied que V.N.V. et Rex: 1) L'Agra* (Mouvement national-socialiste wallon); 2) De Vlag.' Ganshofs pleidooi voor deze afwachtende houding is te begrijpen: hij wist dat de politici een besluitwet in voorbereiding hadden waarin voor de kleine vissen een alternatieve berechting was voorzien. Op 19 september 1945 was het dan eindelijk zover: de besluitwet inzake de burgerlijke epuratie werd uitgevaardigd. Ondertussen - vijftien maanden lang - verbleven tienduizenden leden van VNV en consoorten in een juridisch vacuüm. Sommigen waren opgesloten in afwachting van hun berechting. Zij die lid waren geweest van Rex, DeVlag en Agra vielen bovendien tot in de lente van 1945 buiten de door Ganshof gepredikte onthouding en konden bijgevolg gevan-

2 J. Gilissen, 1951, p. 540.

genisstraffen oplopen. Dat gebeurde ook. Een paar voorbeelden. Op 21 november 1944 kreeg Georges N., groot-invalide van 1914-1918, van de Aarlense krijgsraad een, weliswaar korte, vrijheidsstraf omdat bewezen was dat de betrokkene tussen 1942 en 1944 lidgeld aan Rex had betaald[3]; diezelfde dag werd Marguerite T. met twee jaar opsluiting bedacht wegens haar lidmaatschap van het Deutsche Sprachverein*[4]; te Charleroi was er op 18 januari 1945 drie jaar gevangenisstraf voor Walter P. omdat hij '...qui, avant la guerre, faisait déjà partie du VNV a, à dater de 1942, adhéré au mouvement De Vlag...'.[5] En eigenlijk boden de omzendbrieven van Ganshof geen waterdichte bescherming tegen een berechting door de militaire rechtbank. Zo veroordeelde de krijgsraad van Kortrijk op 29 december 1944 René V., 'aannemende verzachtende omstandigheden spruitende uit zijn goed verleden', tot vijf jaar gewone hechtenis omdat hij lid was van het VNV en bovendien '...tijdens het inrukken van het Duitsche leger te Lauwe, in het openbaar, heeft verklaard: "Onze verlossers zijn daar. Dat is mijnen besten dokter, nu zal ik rap genezen zijn. Ik wachtte er al twintig jaar achter. De Engelschen zullen nooit komen, zij zijn te groote leegaards...".'[6] Het krijgshof van Brussel volgde op 15 mei 1945 eenzelfde redenering in de veroordeling van een VNV-lid: 'Het feit van gedurende de jaren 1941, 1942 en 1943, met kennis en besef, lid te zijn geweest van het V.N.V., is eene daad van medeplichtigheid aan de misdaad van 's vijands politiek of plannen in de hand te hebben gewerkt, wanneer de toetreding bewezen is door de betaling van het lidgeld en de tegenwoordigheid in sommige vergaderingen van de partij.'[7] In vele andere gevallen werd daarentegen gewacht op de aangekondigde maatregelen van de regering. De afwezigheid van solide en, vooral, ondubbelzinnige rechtsgronden heeft hier bijgevolg grote ongelijkheid doen ontstaan.

De traagheid waarmee de politieke overheid te werk ging was voor de krijgsauditeurs niet de enige bron van onzekerheid. In de eerste twaalf maanden na de bevrijding hebben de politici in de kwestie van de burgerlijke epuratie een zigzagkoers gevaren. Dat verhaal is te lezen in de hoofdstukken 1 en 3 van deel 2. Oorspronkelijk was men van plan een niet zo grote groep van VNV'ers en soortgenoten in de burgerlijke zuivering te betrekken. De meeste meelopers zouden vrijuit gaan. In dit licht valt een passage uit het tweede rapport van Ganshof, begin juni 1945, aan de minister van Justitie goed te begrijpen. Hij schrijft over de aangekondigde zuivering: 'Cette procédure pourrait sans doute être appliquée à plus de dix mille cas

3 J. Dautricourt, 1946, I, p. 189.
4 Idem, p. 190.
5 Idem, p. 193.
6 Idem, pp. 191-192.
7 Idem, pp. 215-217.

parmi les plus graves.'[8] Ganshof voorzag dus dat in de burgerlijke epuratie zo'n tienduizend eerder zware gevallen van politieke collaboratie zouden gegrepen worden. Een paar maanden later bleek, bij de uitvaardiging van de besluitwet van 19 september 1945, dat de regering met een veel grotere gestrengheid wou optreden. Daar hadden de krijgsauditeurs niet op gerekend. De besluitwet zou trouwens nog vele vragen onbeantwoord laten. Dat valt onder meer af te lezen uit het feit dat het auditoraat-generaal het nodig zal vinden in zo'n dertigtal omzendbrieven de tekst uitvoerig van uitleg en interpretatie te voorzien.

De politieke collaboratie voor de strafrechter

Van de zowat 55.000 personen die door de krijgsraden en -hoven zijn veroordeeld zijn er ongeveer 24.000 waarvan politieke collaboratie in de aanklacht voorkwam. Bij 14.000 daarvan was naast politieke steun aan de bezetter ook wapendracht, verraad, verklikking of economische collaboratie in de betichting opgenomen. Zij komen later in dit hoofdstuk apart ter sprake. Aan de anderen (10.000 in getal) is alleen politieke hulp aan de Duitsers ten laste gelegd. Van 650 onder hen (een representatief staal) hebben wij gegevens verzameld. Daaraan wordt hier aandacht besteed.[9]

Onze studie brengt een paar opmerkelijke zaken aan het licht. Zo valt op dat bijna één kwart van deze bevolking (22%) uit vrouwen bestaat. Dat is aan de hoge kant. Er zijn verhoudingsgewijs ook veel Vlamingen: 67% van de vonnissen en arresten zijn in het Nederlands opgesteld. Dat is te begrijpen: de pro-Duitse bewegingen waren in Vlaanderen sterker uitgebouwd dan in het zuiden van het land.

Het heeft een hele tijd geduurd, zo leert tabel 3.7 ons, vooraleer de berechting van deze collaborateurs goed op gang is gekomen. Van de 650 cases in onze steekproef zijn er twaalf maanden na de bevrijding nog maar 63 door de krijgsraden en -hoven behandeld. Dat is nog geen 10%, Betrekt men in de berekening ook de vele mannen en vrouwen voor wie, iets later, de burgerlijke epuratie de weg van de boetedoening zou zijn, dan zakt dat cijfer zelfs tot 3%. In het najaar van 1945 was, met andere woorden, de beoordeling van wie 's vijands politieke plannen had gediend eigenlijk nog niet begonnen (ter vergelijking: op dat moment is al bijna één derde van de militaire collaborateurs gevonnist).

Eerder werd al gezegd dat deze trage start veroorzaakt is door het getreuzel van de politici. Er is nog een andere verklaring. Vaak ontbrak het de krijgsauditeurs aan elementaire kennis over en inzicht in de politieke colla-

8 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 6.
9 Straks is er ook aandacht voor de politieke collaborateurs die niet door de krijgsraden en -hoven zijn gevonnist, maar via de burgerlijke epuratie met een sanctie zijn bedacht.

Tabel 3.7 Politieke collaborateurs voor de strafrechter
Verloop van de berechting

		%	cum%
okt.-dec.	1944	0.1%	0.1%
jan.-mrt.	1945	2.6%	2.7%
apr.-juni	1945	3.3%	6.0%
juli-sept.	1945	3.5%	9.5%
okt.-dec.	1945	8.0%	17.5%
jan.-mrt.	1946	10.4%	27.9%
apr.-juni	1946	15.3%	43.2%
juli-sept.	1946	12.0%	55.2%
okt.-dec.	1946	12.4%	67.6%
jan.-mrt.	1947	9.8%	77.4%
apr.-juni	1947	10.3%	87.7%
juli-dec.	1947	5.6%	93.3%
na december	1947	6.1%	99.4%
onbekend		0.6%	100.0%
totaal		100.0% (n=650)	

boratie. Wat wisten zij bij de bevrijding van de organisatie en werking van, bijvoorbeeld, het collaborerende VNV? Hoe moesten zij de exacte betekenis van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders bepalen? Welke pro-Duitse activiteiten had het Comiteit voor Dietsche Actie ontwikkeld? Hadden Duitsgezinde schrijvers de trouw van de burgers jegens de koning en de staat wel degelijk aan het wankelen gebracht? Het verbaast niet dat Ganshof maandenlang in tal van omzendbrieven de krijgsauditeurs geduldig heeft moeten uitleggen hoe de politieke collaboratie feitelijk in elkaar zat. Zonder al deze informatie dreigden vele dossiers immers onafgewerkt te blijven liggen. Zo bevat omzendbrief 973 van 4 november 1944 een uiteenzetting van '...les principes essentiels qui sont à la base du régime politique belge et qui le distinguent du régime national socialiste que l'ennemi s'est efforcé d'introduire en Belgique occupée'. Een maand later (14 december 1944) zet Ganshof de verschillen tussén beide regimes in een omvangrijke synoptische tabel en schrijft: 'Ce tableau vous permettra aisément de déceler dans les cas particuliers qui vous seront soumis les éléments constitutifs de l'infraction prévue

par l'article 118bis du Code Pénal...' De derde januari 1945 volgt een lange omzendbrief waarin de vorming van de grote agglomeraties van commentaar wordt voorzien. Hierbij duikt een procédé op dat later nog geregeld zal terugkomen: de opname van briefwisseling tussen de Militärverwaltung en Belgische collaborateurs. Naast de circulaires ontvingen de auditeurs ook honderden nota's van de Centrale Documentatiedienst van het auditoraat-generaal. Soms echter was ook hier de nodige informatie niet aanwezig. In omzendbrief 1544 van 29 december 1945 (vijftien maanden na de bevrijding!) bekent Ganshof: 'Je reconnais avec vous qu'il est quelquefois difficile de dire d'une manière précise à partir de quelle date exacte les diverses formations dont il s'agit peuvent être considérées comme des auxiliaires de l'occupant. Nous ne disposons pas, en effet, de toute la documentation qui peut prouver ces activités.'

Tegen de beslissing van de krijgsraad kon in beroep worden gegaan, zowel door de openbare aanklager als door de beschuldigde. In één op de vijf gevallen van politieke collaboratie is dit ook gebeurd. Dat is, in vergelijking met wat wij elders zullen aantreffen, aan de lage kant. Of de beoordeling van de beroepsinstantie afweek van de beslissing van de krijgsraad is in onze studie niet onderzocht. Het *Belgisch Staatsblad* vermeldt deze informatie niet in de uittreksels die het publiceerde. Gilissen heeft deze kant van de zaak wel bekeken. Hoger beroep leidde blijkens zijn gegevens tot volgend resultaat: in 18% van de gevallen was er verhoging van de strafmaat, in 36% bevestiging van het oorspronkelijk vonnis, in 46% vrijspraak of vermindering van de sanctie.[10] De overstap naar een hogere instantie loonde blijkbaar de moeite.

In 18% van de vonnissen en arresten is een criminele straf - dit is minstens vijf jaar vrijheidsberoving - uitgesproken. Via extrapolatie kan men berekenen dat deze relatief zware sanctie in totaal 1.830 incivieken heeft getroffen aan wie alleen politieke collaboratie is ten laste gelegd. In 230 van deze gevallen was de uitspraak levenslange opsluiting of de doodstraf. Drie mannen en één vrouw zijn geëxecuteerd. Alle veroordeelden - ook zij die een correctionele straf opliepen - werden bovendien levenslang van hun politieke en burgerlijke rechten beroofd.

Het is niet zo eenvoudig om over de bestraffing van deze vorm van collaboratie een oordeel uit te spreken. Aan de ene kant lijkt zij overdreven. Per slot van rekening gaat het vaak om mensen aan wie alleen Duitsgezindheid verweten kan worden. Uit de uitspraken van de militaire rechtbank van Turnhout lichten wij hiervan twee voorbeelden. Op 31 oktober 1945 veroordeelt deze krijgsraad Florimond D. tot zeven jaar gewone hechtenis, '...overwegende dat beschuldigde lid was van de Duitsche Flämische Ar-

10 J. Gilissen, 1951, p. 553.

beitsgemeinschaft; dat hij een van zijn bedienden trachtte over te halen lid van deze beweging te worden; dat in zijn bureel op den dienst der ravitaillering het portret van Reimond Tollenaere hing (...); overwegende dat er ten voordeele van beschuldigde verzachtende omstandigheden bestaan spruitende uit zijn goed verleden en zijn gevorderden ouderdom....'[11] Dezelfde dag krijgt Peter-Jozef V. vijf jaar hechtenis, 'overwegende dat V. penningmeester van de "De Vlag", te Mol, geweest is; dat uit de behandeling der zaak niet is gebleken dat hij veel uiterlijke propaganda zou gemaakt hebben noch ook dat de "De Vlag" te Mol veel invloed uitoefende; dat hij aanduidingen gaf toen de straten witgekalkt werden met opschriften voor het Legioen Langemarck; dat de brieven door hem geteekend boven zijn handteekening de groet Heil Hitler vermeldden...'[12] Aan de andere kant zitten in deze groep ook mannen die lid zijn geweest van de Dietsche Militie-Zwarte Brigade, van het Veiligheidskorps van het VNV, van het Verweerkorps van De Vlag en van de Formations de Combat van Rex - stuk voor stuk organisaties waarbinnen de grens tussen collaboratie en gemeenrechtelijke misdrijven erg dun was.[13]

Er vallen een paar merkwaardige verschillen in de straftoemeting te signaleren. Bij de mannen ligt het aandeel van de criminele straffen gevoelig hoger dan bij de vrouwen: 20% tegenover 11%. Zeer waarschijnlijk is hierin de ongelijke positie van beide groepen in de wereld van de politiek (de lokale besturen, de ambtenarij, de Duitsgezinde bewegingen) weerspiegeld. Belangrijker evenwel is de regionale variatie. Tabel 3.8 geeft het aandeel van de criminele straffen in de rechtsgebieden en in de twee taalgroepen. De verschillen in de strafmaat zijn toch wel opmerkelijk: van 9% criminele straffen in de zone van het krijgshof van Gent tot 32% voor de Nederlandstaligen in de sector van het Brussels krijgshof. Het ontstaan van de regionale variatie in de strafmaat is een zeer ingewikkeld probleem. Het zal opnieuw de kop opsteken wanneer de berechting van verklikking en de militaire collaboratie aan de orde is. Daarom lijkt het ons aangewezen om deze complexe problematiek straks in een afzonderlijk hoofdstuk de ruime aandacht te geven die zij verdient.

Tal van discussies over de bestraffing van de collaboratie draaien rond de vraag of er in Vlaanderen harder is opgetreden dan in Franstalig België. Ook Gilissen heeft daaraan in zijn trendzettende publikatie van 1951 vele bladzijden besteed. In tabel 3.8 zit de boodschap dat deze probleemstelling vermoedelijk niet relevant is, althans wat de berechting van de politieke col-

11 J. Dautricourt, 1946, II, pp. 150-151.
12 Idem, pp. 151-152.
13 Het is trouwens vreemd dat men deze laatste categorie van beklaagden stelselmatig als politieke collaborateurs heeft beschouwd en op basis van artikel 118bis SWB heeft gevonnist.

laborateur betreft. Het zijn niet de verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië die opvallen. Het is de variatie binnen de Vlaamse regio die de meeste vraagtekens oplevert. In het noorden van het land lopen de scores van 4%

Tabel 3.8 Politieke collaborateurs voor de strafrechter
Regionale verschillen in de strafmaat*

	% criminele straffen
kr. Ieper	4%
kr. Brugge	19%
kr. Kortrijk	13%
kr. Gent	4%
*totaal KH. Gent***	*9%*
kr. Antwerpen	24%
*totaal KH. Antwerpen***	*23%*
kr. Leuven	56%
kr. Mechelen	16%
kr. Brussel Nl.	38%
*totaal KH. Brussel Nl.***	*32%*
kr. Hasselt	8%
kr. Tongeren	15%
*totaal KH. Luik Nl.***	*10%*
kr. Bergen	26%
kr. Charleroi	27%
kr. Brussel F.	21%
*totaal KH. Brussel F.***	*23%*
kr. Aarlen	21%
kr. Luik	43%
*totaal KH. Luik F.***	*21%*
Franstalige veroordeelden	22%
Nederlandstalige veroordeelden	17%
Alle veroordeelden	18%

* Alleen de krijgsraden die met minstens vijftien politieke collaborateurs in de steekproef zijn vertegenwoordigd werden in deze tabel opgenomen.
** KH staat voor krijgshofgebied.
** KH staat voor krijgshofgebied.
** KH staat voor krijgshofgebied.
** KH staat voor krijgshofgebied.
** KH staat voor krijgshofgebied.
** KH staat voor krijgshofgebied.

Tabel 3.9 Politieke collaborateurs voor de strafrechter
Evolutie van de strafmaat

		% criminele straffen
tot maart	1945	33%
apr.-juni	1945	45%
juli-sept.	1945	43%
okt.-dec.	1945	17%
jan.-mrt.	1946	16%
apr.-juni	1946	18%
juli-sept.	1946	14%
okt.-dec.	1946	10%
jan.-mrt.	1947	5%
apr.-juni	1947	15%
juli-dec.	1947	24%
na december	1947	35%
totaal		18%

in Ieper en Gent over 19% in Brugge en 24% in Antwerpen naar 56% in Leuven. Ten zuiden van de taalgrens is de waaier wat smaller, maar hij is er: 21% in Aarlen, 26% in Bergen, 43% in Luik. Zulke verschillen zullen ook in de bestraffing van de andere delicten aangetroffen worden. Wij komen er later uitvoerig op terug.

Eén jaar na de bevrijding is voor deze groep van collaborateurs 10% van de vonnissen en arresten geveld. In de twaalf maanden die volgen wordt het ritme aanzienlijk opgedreven: begin oktober 1946 is al 55% berecht. Tabel 3.9 toont welke evolutie de strafmaat ondertussen ondergaat. Eerst is er een lichte stijging (van 33% criminele straffen in de eerste zes maanden naar 45% en 43% in het tweede en derde kwartaal van 1945). Wellicht is hier het effect voelbaar van wat Ganshof in die periode als beleid ten aanzien van de politieke collaboratie aanprijst: vervolg alleen de grote zondaars, laat de kleine voorlopig met rust. Vanaf eind 1945 daalt de strafmaat dan op spectaculaire wijze. Dat ligt helemaal niet in de lijn van wat men verwachten kan. Inderdaad, in de laatste maanden van 1945 treedt de besluitwet op de burgerlijke epuratie in voege en dat zou het werk van de krijgsraden moeten herleid hebben tot de behandeling van de allerzwaarste gevallen. Eigenlijk zou er dus een stijging in de strafmaat moeten te zien zijn. Dat dit achter-

wege blijft brengt ons tot de stelling dat de militaire rechtbanken in de loop van de tijd milder zijn geworden tegenover hen die de politieke plannen van de bezetter hadden gediend. Hier ligt dan wel een krachtige bron van rechtsongelijkheid: niet alleen de ernst van een delict woog op de strafmaat, maar ook het tijdstip waarop een zaak voor de rechters kwam. Wie kort na het einde van de oorlog voor de krijgsraad verscheen had pech. Dat waren dan meestal de mensen die niet naar Duitsland waren gevlucht of van wie het dossier niet al te ingewikkeld was - de kleintjes dus.

De weg van de burgerlijke epuratie

De meeste mensen aan wie alleen politieke collaboratie is aangewreven zijn niet door de krijgsraden gevonnist. Bijna 65% van hen is via een andere route - de burgerlijke epuratie - berecht. Onze toevalsteekproef omvat hier 1.118 eenheden: zij vertegenwoordigen ongeveer 18.000 collaborateurs, waarvan 12.000 Vlamingen.

Bijna 9 op 10 van deze mensen hebben een verval van rechten opgelopen omdat zij lid waren geweest van een partij, beweging of organisme van politieke, culturele of syndicale aard '... terwijl het algemeen bekend was dat die partijen, bewegingen of organismen de politiek, de propaganda of de plannen van den vijand in de hand werkten...' (zoals de besluitwet van 19 september 1945 het formuleert). Het uittreksel van de inschrijving dat in het *Belgisch Staatsblad* verscheen, vermeldt ook de gewraakte organisatie. Op basis van deze informatie is te berekenen dat ongeveer 8.000 VNV'ers, 2.800 leden van DeVlag, 2.800 Rexisten en 1.250 NSDAP'ers* langs deze weg gestraft zijn. Een interessant detail: tweehonderd Belgen zijn van hun rechten beroofd op grond van art. 3.4 van de epuratiewet. Dat artikel straft de ouders die hun kinderen, zelfs stilzwijgend, de toestemming hebben gegeven om lid te worden van een Duitsgezinde vereniging. Zevenhonderd anderen ondergingen hetzelfde lot omdat zij, in de termen van art. 3.6, 'individueel, hoe dan ook, eenige propagandistische bedrijvigheid' ten behoeve van de bezetter aan de dag hadden gelegd. Dat is een wel erg vage grond voor bestraffing.

2. De verklikkers

Van politieke collaboratie naar verklikking is een grote sprong. Beide delicten verschillen immers op tal van punten grondig van elkaar. Ambitie, overtuiging of een mengeling van beide: dat is het wat vele politieke medestanders van de bezetter bewogen heeft. Men kan daar nog begrip voor opbrengen. In het geval van verklikking was het motief vaak van een heel andere aard: het was winstbejag bij de mensenjagers, wraak bij de gelegen

heidsverklikkers. Aangifte aan de vijand wekt totale afkeer op. Er is een tweede verschil: het gaat om een ander soort van mensen. Zo is het aandeel van de vrouwen in deze categorie van collaborateurs wel bijzonder groot. In onze steekproef zitten 289 personen aan wie alleen verklikking ten laste is gelegd, 170 daarvan zijn vrouwen. Dat is bijna 60%, verreweg het hoogste cijfer in de hele reeks van collaboratiedelicten. Toch is de geringe aanwezigheid van mannen in deze groep wat misleidend. Verklikking kwam nog in vele andere vonnissen en arresten als aanklacht voor, maar dan in combinatie met wapendracht, verraad en politieke of economische hulp aan de vijand. En in dat geval ging het dan bijna uitsluitend om mannen. Dat doet ons vermoeden dat de veroordeelde vrouwen tot het type van de incidentele aanbrengers behoren. Het motief ligt dan in de privé-sfeer: een familievete, een burenruzie. Verklikking is in een nog andere betekenis een geval apart: bijna 70% van de uitspraken is in het Frans opgesteld, slechts 30% in het Nederlands. Dat is het perfecte spiegelbeeld van wat wij in de vonnissen en arresten inzake politieke collaboratie te zien kregen. Deze bevinding ondersteunt de stelling dat de collaboratie in de twee taalgroepen verschillend van aard was: veelal politiek in Vlaanderen, meer apolitiek in het zuiden van het land.

Ook op het stuk van de rechtsgronden zijn er verschillen. Voor politieke collaboratie was slechts één enkele sanctie voorzien, de doodstraf. In het geval van verklikking was de strafmaat variabel want verbonden aan de gevolgen van het delict. Op loutere aangifte, zonder verdere consequenties voor de verklikte, stond opsluiting. Wanneer het slachtoffer een vrijheidsberoving van meer dan één maand had opgelopen, werd de sanctie verhoogd tot dwangarbeid van tien tot vijftien jaar. Was het gevolg ziekte, verminking of dood dan kon de verklikker de doodstraf krijgen.

Gilissen heeft berekend dat er na de oorlog 32.845 dossiers met verklikking als enige aanklacht zijn opgesteld. In 5.830 gevallen werd er ook metterdaad vervolgd. Dit is, in verhouding tot het aantal aangelegde dossiers, aan de lage kant: slechts 18%. Uiteindelijk zijn 4.101 mannen en vrouwen veroordeeld.[14] Er is dus vrijspraak geweest voor 30% van de mannen en vrouwen die met verklikking als enige aanklacht voor de rechters zijn verschenen. Dat is het hoogste cijfer voor alle delictsoorten. Toch is dat te begrijpen. Inzake verklikking was het bewijs moeilijk te leveren: het was nodig het oorzakelijk verband aan te tonen tussen de aangifte en wat het slachtoffer eventueel overkomen was. Men mag gerust aannemen dat precies daarom sommige verklikkers de dans ontsprongen zijn.

In het verloop van de berechting van deze mensen vallen twee zaken op. Er is, ten eerste, zelden bij verstek veroordeeld (slechts in 9% van de uit-

14 J. Gilissen, 1951, p. 540 en p. 606.

spraken). Dat is niet te verwonderen: voor vele van de betichten - meestal vrouwen - was een vlucht naar Duitsland uitgesloten. Er is anderzijds erg vaak beroep aangetekend tegen het vonnis van de krijgsraden: één derde van de veroordelingen werd in een krijgshof geveld. Dat heeft te maken met de complexiteit van deze zaken en met de zware bewijslast die op de krijgsauditeurs rustte. Volgens Gilissen leidde het beroep op een hogere rechtbank tot volgende resultaten: bevestiging van het vonnis in 47% van de gevallen, verhoging van de straf in 15% en strafvermindering in 38% van de dossiers.[15]

De bestraffing van de verklikking heeft de passies soms hoog doen oplaaien. Zo was het wellicht geen toeval dat de allereerste twee terechtgestelden. Herten en Hogeveen, veroordeeld waren wegens het aangeven bij de vijand van de moordenaar van een collaborateur. Irma Laplasse, een van de vier vrouwen die tijdens de repressieperiode terechtgesteld werden, was ook al wegens verklikking van een aantal weerstanders veroordeeld.[16] Er was het geval van VNV-senator Van Dieren, die na een lange tocht langs de gerechtelijke instanties (krijgsraad Brussel, krijgshof Brussel, hof van cassatie, krijgshof Gent, hof van cassatie, krijgshof Luik) uiteindelijk vrijgesproken werd van de beschuldiging van verklikking van auditeur-generaal Ganshof van der Meersch. Vrijgesproken werden ook de burgemeester van Luik en de procureur-generaal bij het hof van beroep te Luik van de beschuldiging dat zij door het overmaken van lijsten van communistische verantwoordelijken aan de vijand een daad van verklikking hadden gesteld. Tot zware straffen daarentegen werden weerstanders veroordeeld die na mishandeling of dreiging daarmee hun kameraden verklikten en achteraf met Duitse politiediensten samenwerkten. Zij hadden, zo vonniste de rechtbank, de plicht om al het menselijk mogelijke te doen om hun kameraden te beschermen.[17]

Toch werd verklikking, tenminste als dat de enige aanklacht was, over het algemeen niet zo streng gestraft. Het aandeel van de correctionele straffen bedraagt hier 72%. Dat betekent dat in zeven op de tien gevallen verklikking met een sanctie van minder dan vijf jaar opsluiting werd bedacht. Deze cijfers liggen in de buurt van wat bij de bestraffing van de politieke collaboratie is genoteerd. Wellicht komt dat als verrassend over. Is aangifte aan de vijand dan niet veelal een ernstiger delict dan het verlenen van politieke bijstand aan de bezetter? Misschien wel, maar alleen was het voor de rechters niet zo gemakkelijk om met de vereiste bewijzen voor de dag te komen.

Mannen hebben hier vaker een criminele straf opgelopen dan vrouwen

15 J. Gilissen, 1951, p. 553.

16 Zie voor de controverse rond de zaak Laplasse: K. van Isacker, 1970 en 1971.

17 Krijgsraad Brussel, 29 mei 1946 en *Journal des Tribunaux*, 1946, p. 407; krijgshof Brussel, 10 januari 1947 en *Journal des Tribunaux*, 1947, p. 137.

(33% versus 24%). Franstalige verklikkers zijn zwaarder gestraft dan hun Nederlandstalige lotgenoten (31% tegenover 21%). Een verklaring voor deze verschillen ontbreekt. Het is goed mogelijk dat de variatie niet aan de rechters ligt, maar aan het feit dat de strafbare daden erg uiteenlopende gevolgen voor de slachtoffers hebben gehad en dus ook verschillend zijn getaxeerd. Tabel 3.10 laat zien dat de straftoemeting ook varieerde van regio tot regio. Uitschieters naar boven zijn de rechtsgebieden Antwerpen (36% criminele straffen) en Brussel-Frans (34%), uitschieter naar beneden is Brussel-Nederlands (13%). Opnieuw moeten wij het antwoord op de vraag naar het waarom schuldig blijven.

Tabel 3.10 Verklikkers voor de strafrechter
Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen
krijgshofgebied Gent	20%
krijgshofgebied Antwerpen	36%
krijgshofgebied Brussel-Nl.	13%
krijgshofgebied Luik-Nl.	20%
krijgshofgebied Brussel-F.	34%
krijgshofgebied Luik-F.	27%
Franstalige veroordeelden	31%
Nederlandstalige veroordeelden	21%
Alle veroordeelden	28%

In de berechting van de politieke medestanders van de bezetter is zowat één jaar na de bevrijding een opmerkelijke wijziging opgetreden: de gemiddelde strafmaat daalde aanzienlijk. Eenzelfde beweging zal ook waar te nemen zijn in de behandeling van de militaire collaborateurs. Ten aanzien van verklikking is deze trend echter achterwege gebleven. Dat is de boodschap die in tabel 3.11 te lezen staat. In het voorjaar van 1945 gaat de strafmaat stijgen om zes maanden later weer te dalen, maar niet voor lang en ook niet in dezelfde mate als dit voor de andere delicten het geval is geweest. De verklaring hiervoor ligt vermoedelijk in de juridische context. Voor de militaire rechters bood de inhoud van artikel 121bis SWB, dat de strafmaat voor verklikking verbindt met de gevolgen van het strafbare feit, de gelegenheid om van meet af aan de kleine aangevers van de grote te scheiden. Met betrekking tot de andere delicten was deze mogelijk-

Tabel 3.11 Verklikkers voor de strafrechter
Evolutie in de strafmaat

		% criminele straffen
tot maart	1945	17%
apr.-juni	1945	32%
juli-sept.	1945	29%
okt.-dec.	1945	26%
jan.-mrt.	1946	11%
apr.-juni	1946	19%
juli-sept.	1946	32%
okt.-dec.	1946	15%
jan.-mrt.	1947	30%
april-juni	1947	22%
juli-dec.	1947	36%
na december	1947	58%
totaal		28%

heid afwezig, werd in het begin strenger gestraft en is na enige bezinning een correctie opgetreden.

3. Militaire collaboratie

'La collaboration militaire, dans laquelle même les collaborateurs les plus passionnés de l'ennemi au cours de la guerre précédente ne s'étaient pas engagés, fut particulièrement importante et grave au cours de cette guerre-ci. Elle fut infiniment plus considérable qu'en France par excmple.' Dat schrijft auditeur-generaal Ganshof begin oktober 1945 in een rapport aan de minister van Justitie.[18] Hij zet daar ook een cijfer op: bij de krijgsauditeurs zijn op dat moment al bijna honderdduizend dossiers aangelegd in verband met wapendracht in dienst van de vijand. Een half jaar later zal hij bij zijn minister trouwens aandringen om niet al te veel commentaar te leveren bij het verschijnsel van de militaire collaboratie: 'Le Pays n'a, semble-t-il, aucun intérêt a mettre trop publiquement l'accent sur la gravité et l'étendue de cette collaboration avec l'ennemi.'[19]

De plaatsvervangende schaamte van de auditeur-generaal is te begrij-

18 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 3, 1 oktober 1945, p. 15.
19 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 4, 1 maart 1946, p. 16.

pen. Militaire collaboratie was de meest verregaande vorm van medewerking met de bezetter. Bovendien bezat ze een zeer hoge graad van zichtbaarheid: de daders ervan hadden zich vaak in uniform vertoond. En in het geval van de politionele diensten was er de nauwe vervlechting met de meest gehate kant van de bezetting: de jacht op ondergedoken werkonwilligen en de terreur tegen echte of vermeende verzetslieden.

Het zal wel nooit te achterhalen zijn hoeveel Belgen er precies in Duitse dienst wapens hebben gedragen.[20] Ganshofs cijfer van eind 1945 lag te hoog: tegen vele betichten waren twee of meer dossiers opgesteld. Pas op het einde van de repressie - dat is medio 1949 - is het mogelijk allerlei dubbeltellingen uit de tabellen weg te zuiveren. Er zijn op het stuk van de militaire collaboratie, zo rekent Gilissen dan uit, 76.470 zaken aan de krijgsauditeurs voorgelegd.[21] In iets meer dan de helft van deze gevallen is uiteindelijk een strafrechtelijke of een burgerlijke sanctie opgelegd. Vermoedelijk zijn er ook enkele duizenden wapendragers aan het Belgisch gerecht ontsnapt: ze hebben de oorlog niet overleefd of zijn gewoonweg onbekend gebleven. Bijgevolg is met enige zekerheid geweten dat minstens 42.000 landgenoten onder Duitse vlag hebben gediend.

Zeker is ook dat de militaire collaboratie, zoals tabel 3.12 in detail laat zien, zeer verscheiden van aard is geweest.

De meest extreme vorm van wapendracht is te vinden bij wie toetrad tot de strikt-militaire formaties. Gilissen telde in deze categorie 14.717 dossiers en 10.615 veroordeelden. Maar ook binnen deze eerste groep vallen nog heel wat distincties te maken. Er zijn de Waffen-SS'ers die al in september 1940 het Duitse leger vervoegden. Zij legden de SS-eed af en waren op alle fronten inzetbaar. Het Vlaams Legioen* daarentegen werd pas gevormd kort voor de Duitse inval in Rusland (juni 1941) en engageerde zich uitsluitend voor de strijd tegen het communisme. Ten slotte zijn er de collaborateurs die op het einde van de oorlog, vaak na hun vlucht uit België, in een gevechtseenheid zijn getreden.

De tweede groep omvat de leden van paramilitaire formaties zoals de Organisation Todt*, de Fabriekswacht* en de NSKK. Zij vormen de grootste categorie: er zijn hieromtrent 35.809 dossiers aangelegd, 16.305 mensen zijn door de krijgsgerechten veroordeeld en nog eens enkele duizenden hebben in het kader van de burgerlijke epuratie een ontzetting uit de rechten opgelopen.

20 Er in hier een terminologisch én definitorisch probleem. Op sommige landgenoten werd art. 113 SWB toegepast hoewel zij nooit wapens hebben gedragen. Dat is, bijvoorbeeld, zo voor de Belgische verpleegsters die voor het Duitse Rode Kruis hebben gewerkt. Gemakshalve gebruiken wij de termen ‘wapendracht’, ‘wapendragers’ en ‘militaire collaboratie’ voor alle mannen en vrouwen die op basis van art. 113 SWB. veroordeeld zijn.

21 J. Gilissen, 1951, p. 540.

Tabel 3.12 Wapendragers tegen België*

	(a) aantal dossiers	(b) aantal veroordelingen	(b)/(a)
MILITAIRE FORMATIES (Waffen-SS, Légion Wallonie, Vlaams Legioen, Kriegsmarine e.a.)	14.717	10.615	72%
PARAMILITAIRE FORMATIES			
Organisation Todt	11.094	3.122	28%
NSKK	8.280	3.829	46%
Fabriekswacht	5.928	3.352	47%
Vlaamse Wacht	5.628	3.129	56%
Garde Wallonne	3.960	2.423	61%
Eisenbahnwache	624	352	57%
Gardes d'usines	295	98	33%
Totaal	*35.809*	*16.305*	*47%*
PARAMILITAIRE FORMATIES VAN POLITIEKE AARD			
Dietsche Militie-Zwarte Brigade	3.570	564	16%
Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen	931	111	12%
Totaal	*4.501*	*675*	*15%*
POLITIONELE DIENSTEN			
Feldgendarmerie	2.826	1.310	46%
Sicherheitspolizei	2.130	301	14%
Geheime Feldpolizei	246	160	65%
Totaal	*5.202*	*1.771*	*34%*
DIVERSEN (hoofdzakelijk in Oostkantons)	16.241	2.465	15%
*ALGEMEEN TOTAAL***	*76.470*	*31.831*	*42%*

* Bron: Gilissen, 1951 en 1984b.

** In deze totalen ontbreken de cijfers over de Formations de Combat van Rex en het Veiligheidskorps van DeVlag. Deze gegevens zijn niet voorhanden.

Uniformdragers waren er, ten derde, ook in de milities van VNV (Dietsche Militie-Zwarte Brigade), De Vlag en Rex. Velen onder hen zijn niet voor een krijgsraad verschenen, maar werden gestraft via de burgerlijke epuratie.

In een vierde groep zitten de Belgen die toegetreden zijn tot Duitse politiediensten, waaronder de Feldgendarmerie*, de Geheime Feldpolizei* en de Sicherheitspolizei*. Onder deze rubriek vermeldt Gilissen 5.202 dossiers en 1.771 veroordeelden. (Een restcategorie - 16.241 dossiers en 2.465 veroordeelden - bestaat hoofdzakelijk uit inwoners uit de Oostkantons die vrijwillig of gedwongen in het Duitse leger zijn ingelijfd.[22])

Alles bij elkaar werden zo'n 38.000 à 39.000 Belgen gestraft omdat ze de wapens tegen hun land hadden opgenomen. Over hoe zij zijn berecht was tot op heden weinig bekend. Met deze studie van vonnissen, arresten en epuratiebeslissingen is de leemte nu gedeeltelijk weg te werken.

Militaire medewerking met de bezetter is in zeer vele gedaantes voorgekomen. Eén bron van verscheidenheid ligt, zo is al gezegd, in de aard van de wapendracht: er is een groot verschil tussen de man die hier te lande een Duits vliegveld hielp bewaken en de Belgische Waffen-SS'er die een paar jaar aan het Oostfront heeft gevochten. Aanzienlijke variatie is er ook nog in een andere betekenis: in één op de drie gevallen was militaire bijstand niet de enige aanklacht maar werden de betichte meerdere collaboratiefeiten aangewreven. Hiermee is in onze analyse uiteraard rekening gehouden. Zo zijn de veroordeelden die militaire collaboratie combineerden met politieke hulp aan de vijand apart gezet. Zij vertonen nogal wat specifieke kenmerken en worden later van dichtbij bekeken. Ook een afzonderlijke categorie vormen de gestraften aan wie naast wapendracht bovendien verraad (art. 15 van het militair strafwetboek) of verklikking of gemeenrechtelijke misdrijven ten laste zijn gelegd. Deze groep komt in het vijfde deel van dit hoofdstuk ter sprake.

Nu zijn dus de ‘alleen-maar-wapendragers’ aan de beurt. Men kan hen in twee categorieën opsplitsen. De meesten zijn door de krijgsraden en -hoven veroordeeld. Onze steekproef omvat 1.179 van deze gevallen. Zij zijn representatief voor een groep van gestrafte uniformdragers die ongeveer 18.000 eenheden groot is en één derde van alle veroordeelde collaborateurs omvat. Zij krijgen in het eerstvolgende stuk de volle aandacht. De overigen zijn in het kader van de burgerlijke epuratie berecht. Daarvan zijn er zo'n 269 in ons onderzoek opgenomen. Zij vertegenwoordigen nog eens iets meer dan 4.000 militaire medestanders van de bezetter. Zij komen in het tweede stuk ter sprake.

22 J. Gilissen, 1951, p. 505 en 1984b, pp. 12-13.

De militaire collaboratie voor de strafrechter

Wapendracht was een zaak van mannen: hun aandeel in deze groep van bestraften bedraagt 98%. Verwonderlijk is dat niet: toetreding tot zowat alle formaties was aan mannen voorbehouden.

Bij de veroordeelde vrouwen gaat het meestal om meisjes die als verpleegster bij het Duitse Rode Kruis* hebben gewerkt. Op 28 september 1945 krijgt Marie D. in de krijgsraad van Nijvel drie jaar opsluiting omdat zij zich in oktober 1943 in het DRK geëngageerd had.[23] Een Tongers meisje dat pas in 1944 tot het DRK was toegetreden wordt op 26 november 1945 een gevangenisstraf van één jaar opgelegd.[24] Begin december 1945 veroordeelt de Gentse krijgsraad de 21-jarige Elisabeth V. uit Sint-Amandsberg tot veertien maanden gevangenisstraf om '...als Belg, de wapens te hebben opgenomen tegen België of dezes bondgenoten, namelijk als Burgerlijke Verpleegster in dienst van DRK'.[25] Een half jaar later (op 29 augustus 1946) zal de krijgsraad van Antwerpen dienstneming bij het DRK daarentegen uitdrukkelijk niet meer beschouwen als een geval van militaire collaboratie. Enkele vrouwen werden gevonnist omdat zij actief zijn geweest in een politionele dienst van de bezetter. In weer andere gevallen werd wapendracht wel erg ruim geïnterpreteerd. Zo is een kapster uit Kemzeke door de krijgsraad van Gent veroordeeld omdat zij als werkvrouw bij de Organisation Todt 'de wapens tegen België had opgenomen'.

De militaire collaborateurs aan wie geen ander delict werd aangewreven, waren bovendien erg jong: 57% van deze veroordeelden was in 1920 of later geboren en bijgevolg op het einde van de oorlog ten hoogste 24 jaar oud. Van nog eens een kwart lag de leeftijd bij de bevrijding tussen de 25 en de 35 jaar. Het aandeel van de 45-plussers bedroeg daarentegen slechts 5%.

Het beroep dan. Hier is er een probleem: de in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerde vonnissen en arresten vermelden één keer op drie het beroep van de betrokkene niet. Enige omzichtigheid in de analyse van de gegevens is dus geboden. In de gevallen waarover informatie ter beschikking is, behoort 74% tot de arbeidersbevolking. Het aandeel van zowel de bedienden als de zelfstandigen bedraagt iets minder dan 9%, dat van de studenten 4%. De rest (ook 4%) staat als zonder beroep geboekt.

De spreiding van dit type van gestraften over de twee taalgroepen (62% Nederlandstalige en 38% Franstalige veroordeelden) wijkt slechts weinig af van het beeld dat de talentelling van 1947 liet zien (56% uitsluitend of meestal Nederlandssprekend, 44% Franssprekend). Dat doet vermoeden

23 J. Dautricourt, 1946, II, pp. 55-57.
24 Idem, pp. 63-64.
25 Waar voor een voorbeeld geen bron is vermeld komt de informatie uit de in de steekproef opgenomen uittreksels.

dat de werving van wapendragers in het noorden van het land niet veel beter is gelukt dan in het zuiden.

De *berechting* van de militaire collaborateurs is bijzonder *snel* van start gegaan. In de allereerste vonnissen van de krijgsraden luidt de beschuldiging steevast: dienstneming bij de vijand. Op 29 september 1944 al veroordeelt de krijgsraad van Namen, die de spits afbeet, drie jonge collaborateurs tot zware straffen: het zijn Waffen-SS'ers. In Vlaanderen is de krijgsraad van Antwerpen het eerst met een serie vonnissen klaar: op 3 oktober 1944 worden vijf collaborateurs tot lange gevangenisstraffen veroordeeld. Weer zijn het allen wapendragers. Naar schatting zijn in de eerste drie maanden na de oorlog alles samen zo'n 2.000 vonnissen en arresten uitgesproken. In drie op de vier gevallen ging het om militaire medestanders van de bezetter. Dat de krijgsgerechten zich in het begin vooral met wapendragers inlieten mag geen verbazing wekken. Over de strafbare feiten bestond in het geval van de meeste verdachten nauwelijks twijfel: zij waren meestal in uniform gezien. Over het algemeen was het dossier helemaal niet ingewikkeld - zeker niet in de gevallen waarin militaire bijstand de enige aanklacht vormde. Waar de opsporing problemen gaf werd bij verstek gevonnist. Een gevolg hiervan is dat medio 1945 al bijna één kwart van deze mensen was veroordeeld (zie tabel 3.13). Dat was minder dan verwacht en verhoopt, maar toch nog minstens dubbel zo veel in vergelijking met de andere delictgroepen. Van de politieke collaborateurs, bijvoorbeeld, was op dat ogenblik slechts 6% gevonnist. Dit relatief hoge berechtingsritme had verstrekkende gevolgen op het vlak van de straftoemeting. Verder in dit hoofdstuk zal te lezen zijn dat na zo'n half jaar een moment van bezinning in de repressierechtspraak aanbrak. De strenge bestraffing maakte plaats voor een mildere, meer gematigde benadering. Vele wapendragers hebben daar niet van geprofiteerd omdat ze erg vroeg voor de rechters zijn verschenen.

Eén op de vijf veroordeelden is in hoger beroep gevonnist. Blijkens de gegevens van Gilissen week de beslissing van het krijgshof zeer vaak af van de oorspronkelijke uitspraak: in 43% van de gevallen was er vrijspraak of vermindering van de sanctie, in 18% daarentegen verhoging van de strafmaat.[26]

Dienstneming bij de vijand werd meestal *streng gestraft*. In ongeveer vierduizend gevallen is de doodstraf of levenslange hechtenis uitgesproken.[27] En ook bij 175 van de 242 geëxecuteerde collaborateurs was wapendracht een

26 J. Gilissen, 1951, p. 553.
27 Het gaat hier alleen om de vonnissen en arresten die op tegenspraak zijn geveld (J. Gilissen, 1951, p. 581).

Tabel 3.13 Wapendragers voor de strafrechter
Verloop van de berechting

		%	cum%
okt.-dec.	1944	6%	6%
jan.-mrt.	1945	10%	16%
apr.-juni	1945	6%	22%
juli-sept.	1945	6%	28%
okt.-dec.	1945	7%	35%
jan.-mrt.	1946	11%	46%
apr.-juni	1946	14%	60%
juli-sept.	1946	12%	72%
okt.-dec.	1946	8%	80%
jan.-mrt.	1947	6%	86%
apr.-juni	1947	4%	90%
juli-dec.	1947	3%	93%
na december	1947	7%	100%
totaal		100% (n=1.179)	

element in de akte van beschuldiging. Natuurlijk ging het hier meestal om mensen die naast militaire hulp aan de vijand ook andere misdrijven hadden gepleegd. Toch is de doodstraf uitgevoerd in twintig gevallen waarin louter en alleen militaire bijstand aan de Duitsers werd gevonnist.

Welke straffen hebben 'onze' 1.179 alleen-maar-wapendragers opgelopen?[28] Voor één op zeven was de uitspraak levenslange hechtenis of doodstraf. In één derde van de vonnissen is een vrijheidsberoving van vijf tot twintig jaar uitgesproken. Dat betekent dat in de helft van de gevallen een criminele straf is opgelegd. Het is niet gemakkelijk om over het gewicht van deze bestraffing een oordeel uit te spreken. In vergelijking met het aandeel van de criminele straffen voor politieke collaboratie (18%) en verklikking (28%) ligt het tarief hier relatief hoog. Daarbovenop kwam de levenslange ontzetting uit de rechten, voorzien in artikel 123sexies van het SWB, die met élke criminele én correctionele straf verbonden was. Bovendien veroorzaakte de veroordeling door een krijgsgerecht een lawine aan andere sancties, die

28 In onze cijfers zijn ook de verstekvonnissen opgenomen. Dat brengt mee dat de strafmaat hier wat hoger ligt dan in de tabellen van Gilissen uit 1951 waarin alleen de tegensprekelijke vonnissen en arresten zijn opgenomen.

over het algemeen een langdurig effect hebben gehad. Zo was het feit dat een veroordeelde geen bewijs van burgertrouw kon bekomen een zware handicap in het leven na de gevangenis. Zelfs het ouderlijk gezin van de jonge Waffen-SS'er, Vlaams-Legioensoldaat of Fabriekswachter deelde in de klappen. Artikel 3.4 van de besluitwet van 19 september 1945 inzake de burgerlijke epuratie voorzag dat wie '...zelfs stilzwijgend, heeft toegelaten dat zijne kinderen van minder dan 18 jaar, zelfs zoo zij ontvoogd waren, uitgenomen door huwelijk, deel uitmaakten...' van zo'n formaties eveneens ontzetting uit de rechten kon oplopen.

Dat de vrouwen een louter secundaire rol gespeeld hebben in de gewapende hulp aan de vijand komt ook tot uiting in de straftoemeting: bij hen bedraagt het aandeel van de crimineel-gestraften slechts 5%. Een veel ingewikkelder probleem rijst bij de interpretatie van een andere vaststelling: aan Franstalige uniformdragers is vaker een criminele straf opgelegd dan aan hun Nederlandstalige lotgenoten. De cijfers zijn respectievelijk 55% en 46%. Dat verschil was ook Gilissen al opgevallen. Hij kon, schreef hij in 1951, moeilijk aannemen dat de militaire rechters tegenover Franstaligen strenger opgetreden waren dan tegenover de Vlamingen. Er moest een andere verklaring zijn. Zijn stelling is dat de Franstaligen vooral tot de strikt militaire formaties (zoals de Waffen-SS) zijn toegetreden, terwijl aan Vlaamse kant de wapendracht hoofdzakelijk van paramilitaire aard is geweest.[29] Dat verschil in de ernst van het delict zal zich, zo is zijn redenering, uiteraard hebben doorgezet in de strafmaat. Maar echte bewijzen kon hij niet leveren. Uiteraard niet, want de strafmaatcijfers over Vlaanderen en Franstalig België hadden hem op het verkeerde been gezet. Tabel 3.14 geeft duidelijk aan dat de regionale verschillen niet ter hoogte van de taalgrens ontstaan, maar zich eerst en vooral binnen elk gewest voordoen. Kijk naar de situatie in het noorden van het land: betrekkelijk weinig criminele straffen (34%) in de zone van het Gentse krijgshof, zeer veel (83%) in de Vlaamse sector van het krijgshof van Luik. Een kleine rekensom maakt een en ander nog duidelijker: wie de Oost- en Westvlaamse vonnissen en arresten niet meetelt komt voor Vlaanderen op een hogere strafmaat uit dan voor Wallonië. Een close up van de krijgsraden levert een nog scherper beeld op: tussen Brugge (32%) en Hasselt (93%), tussen Luik (46%) en Doornik (85%) gaapt een grote kloof. De vraag is eens te meer: hoe komt het dat de rechtbanken op zo verschillende wijze militaire hulp aan de vijand hebben berecht? In het laatste hoofdstuk van deel 3 wordt naar een antwoord gezocht.

De berechting van militaire collaborateurs is snel op gang gekomen. Medio

29 J. Gilissen, 1951, p. 586.

Tabel 3.14 Wapendragers voor de strafrechter*
Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen
kr. Brugge	32%
kr. Kortrijk	36%
kr. Gent	35%
totaal KH. Gent	*34%*
kr. Turnhout	78%
kr. Antwerpen	50%
totaal KH. Antwerpen	*54%*
kr. Mechelen	50%
kr. Brussel.Nl.	40%
totaal KH. Brussel Nl.	*46%*
kr. Hasselt	93%
kr. Tongeren	80%
totaal KH. Luik Nl.	*83%*
kr. Nijvel	83%
kr. Bergen	76%
kr. Charleroi	65%
kr. Doornik	85%
kr. Brussel F.	28%
totaal KH. Brussel F.	*59%*
kr. Namen	63%
kr. Luik	46%
totaal KH. Luik F.	*50%*
Franstalige veroordeelden	75%
Nederlandstalige veroordeelden	56%
Alle veroordeelden	63%

1945 is al zowat een kwart van de vonnissen geveld. Dan vertraagt het ritme: voor de rest van de uitspraken hebben de krijgsraden bijna vier volle jaren nodig. Een interessante vraag is dan of de *strafmaat* in de loop van deze tijd grote wijzigingen heeft ondergaan. Het antwoord ligt vervat in tabel

* Alleen de krijgsraden die met minstens vijftien wapendragers in de steekproef vertegenwoordigd zijn werden in deze tabel opgenomen.

Tabel 3.15 Wapendragers voor de strafrechter
Evolutie van de strafmaat

		% criminele straffen
okt.-dec.	1944	93%
jan.-mrt.	1945	87%
apr.-juni	1945	69%
juli-sept.	1945	37%
okt.-dec.	1945	38%
jan.-mrt.	1946	22%
apr.-juni	1946	41%
juli-sept.	1946	37%
okt.-dec.	1946	30%
jan.-mrt.	1947	39%
apr.-juni	1947	37%
juli-dec.	1947	44%
na december	1947	77%
totaal		49%

3.15 en is onthutsend: het aandeel van de criminele straffen - de zwaarste strafcategorie want zij houdt minstens vijf jaar hechtenis in - in de vonnissen en arresten daalt van 93% in het vierde kwartaal van 1944 naar 37% in de zomer van 1945.[30]

Ligt de aanzienlijke daling in de strafmaat aan een mogelijke ‘voorafneming’ van de ernstige gevallen? Om dat te onderzoeken hebben wij groepen gevormd van zo identiek mogelijke dossiers en hierin de evolutie van de vonnissen en arresten bekeken. Het probleem blijft: de wijziging in de straftoemeting is ook binnen elk type van militaire collaboratie opgetreden. Zo zien we dat de Waffen-SS'ers en consoorten die voor oktober 1945 gevonnist worden in 90% van de gevallen een criminele straf krijgen. Nadien zakt dat cijfer tot 42%. In de berechting van de leden van paramilitaire organisaties is de ommekeer nog opvallender: 73% criminele straffen in de eerste negen maanden na de bevrijding, 17% in de rest van de repressieperiode.

Er is een andere uitleg mogelijk. Kort na de bevrijding zijn vele wapendragers bij verstek veroordeeld. Ze vochten nog aan het Oostfront of waren

30 De stijging van de strafmaat na juni 1947 is te wijten aan het feit dat dan hoofdzakelijk verstekgevallen of zaken in beroep behandeld werden.

naar Duitsland gevlucht. Het is geweten dat verstekvonnissen veel strenger waren dan de uitspraken die in aanwezigheid van de beklaagden vielen: meestal werd de maximumstraf toegepast. Dat is ook zichtbaar in onze steekproef: het aandeel van de criminele straffen bedraagt 92% in verstekgevallen en slechts 38% in de vonnissen en arresten die op tegenspraak zijn geveld. Nu is het zo dat het aantal verstekvonnissen na mei-juni 1945 erg snel afneemt. Vele wapendragers komen als gevangenen naar België terug en verschijnen voor de rechtbanken. Het is dus in principe mogelijk dat de dalende trend in de strafmaat gewoon te wijten is aan het wegvallen van de verstekvonnissen. Maar ook deze hypothese overleeft een toetsing van het cijfermateriaal niet. Tabel 3.16, waarin met de procesformule wordt rekening gehouden, laat zien dat de oorspronkelijke bevinding meer dan overeind blijft als men de op tegenspraak gevelde uitspraken afzonderlijk bekijkt: het aandeel van de criminele straffen daalt op één jaar tijd van 86% naar 33%.

Er zijn goede redenen om aan te nemen dat de gevoelige vermindering van de strafmaat die zich vanaf de tweede helft van 1945 manifesteert door

Tabel 3.16 Wapendragers voor de strafrechter
Evolutie van de strafmaat bij vonnissen en arresten op tegenspraak

		% criminele straffen
okt.-dec.	1944	86%
jan.-mrt.	1945	79%
apr.-juni	1945	58%
juli-sept.	1945	33%
okt.-dec.	1945	37%
jan.-mrt.	1946	17%
apr.-juni	1946	32%
juli-sept.	1946	27%
okt.-dec.	1946	28%
jan.-mrt.	1947	32%
apr.-juni	1947	29%
juli-dec.	1947	45%
na december	1947	44%
totaal		38%

de militaire rechters uitdrukkelijk als een koerscorrectie is uitgevoerd. Het uitspreken van een criminele straf voor wapendracht was in de eerste maanden na de bevrijding als het ware een automatisme. Dat was niet vol te houden. Het onderscheid tussen lichte en zware gevallen van militaire collaboratie werd in feite niet gemaakt. Zo ontstond rechtsongelijkheid, want wie minder had gezondigd werd niet veel milder behandeld dan de topfiguren van de militaire collaboratie. Bovendien legde men een hypotheek op de berechting van de allerernstigste dossiers, die veel tijd in beslag zou nemen: indien op lichte vergrijpen bijzonder zware straffen werden gezet, hoe moest men dan in de toekomst de werkelijk grote collaborateurs op rechtmatige wijze doen boeten? Belinfante, die in de Nederlandse repressie een identieke ontwikkeling in de straftoemeting heeft vastgesteld, komt in zijn boek *In plaats van bijltjesdag* met nog een andere overweging voor de dag. Al spoedig bleek, schrijft hij, dat '...het simpele feit van dienstneming bij de vijand door de verschillende delinquenten op verschillende motieven en in verschillende omstandigheden was gepleegd.'[31] De rechters in Nederland kregen, met andere woorden, oog voor de aanzienlijke verscheidenheid (aard, duur...) die in de militaire collaboratie lag. Individualisering van het delict leidde tot individualisering van de strafmaat. Men mag redelijkerwijze aannemen dat eenzelfde bewustwording in België is opgetreden. Ook komt er een reductie van het toepassingsgebied van art. 113 SWB: grensgevallen worden milder behandeld. Dienstneming bij het Duitse Rode Kruis, bijvoorbeeld, wordt na verloop van tijd niet langer als militaire collaboratie beschouwd.[32] De kwestie van de arbeiders die vrijwillig in een Duitse munitiefabriek zijn gaan werken is een andere illustratie. Op 22 maart 1945 stuurde auditeur-generaal Ganshof de militaire parketten een circulaire waarin hij hun vroeg deze mensen niet langer te vervolgen. In totaal zouden 53.000 van deze dossiers zonder gevolg worden geklasseerd.[33] Voor maart 1945 werden zo'n gevallen soms wel, soms niet voor de krijgsraad gebracht.

Het korps van militaire rechters bestond uit twee aparte groepen. Er was de parketmagistratuur: de auditeur-generaal en zijn adjuncten, de advocaten-generaal bij de krijgshoven en de krijgsauditeurs en hun substituten bij de krijgsraden. In de tweede groep bevonden zich de burgerlijke beroepsrechters en de militaire lekenrechters, die de eigenlijke rechtscolleges vormden. Wie zegt dat er wijzigingen optraden in het straftoemetingsgedrag van de rechters - en dat doen wij - moet ook aangeven in welke groep ze hun oorsprong vonden. Nu is dat uiteraard niet te vinden in het basis-

31 A. Belinfante, 1978, p. 342.
32 Op 29 augustus 1946 velt de krijgsraad van Antwerpen een vonnis waarin te lezen staat: '...Dat de dienst in het Duitsche Roode Kruis niet schijnt bedoeld geweest te zijn en niet valt onder de termen van art. 113...' (*Rechtskundig Weekblad*, 11 september 1946, kol. 26-27).
33 J. Gilissen, 1984a, p. 311.

materiaal waarmee wij werken, namelijk de uittreksels die in het *Belgisch Staatsblad* zijn verschenen. Maar er zijn andere bronnen. Geregeld bracht auditeur-generaal Ganshof over de gang van de repressie verslag uit bij de minister van Justitie. In deze rapporten gaf hij een overzicht van de ontwikkelingen in de straftoemeting. Ganshof hield via tal van omzendbrieven ook zijn krijgsauditeurs op de hoogte van de evolutie van het strafgedrag van de vonnissende rechters. Deze informatie is opgenomen in tabel 3.17. Eén zaak is duidelijk: volgens de auditeur-generaal vertonen de vonnissen en arresten van de krijgsraden en krijgshoven qua strafmaat een dalende trend. Het

Tabel 3.17 Wapendragers voor de rechter
Evolutie van de strafmaat volgens het auditoraat-generaal

	Omzendbrief nr. 946 van 16 okt. 1944	**Rapport aan minister 1 mrt. 1945**	**Rapport aan minister 1 nov. 1945**	**Omzendbrief nr. 1478 van 29 nov. 1945**
Waffen-SS	doodstraf	doodstraf of levenslang	15-20 jaar	15-20 jaar
Vlaams Legioen Légion Wallonie	doodstraf	?	minder dan 15 jaar	minimum 5 jaar
Feldgendarmerie	doodstraf	doodstraf of levenslang	15-20 jaar	15-20 jaar
Gestapo (SIPO)	doodstraf	doodstraf of levenslang	15-20 jaar	15-20 jaar
Alg. SS-Vlaanderen Germaanse SS	doodstraf	doodstraf of levenslang	10-15 jaar	1-5 jaar
Vlaamse Wacht	levenslang	8-15 jaar	5-10 jaar	1-4 jaar
Garde Wallonne	levenslang	10-15 jaar	5-10 jaar	1-5 jaar
NSKK	levenslang	8-10 jaar (soms 15 jaar)	max. 4 jaar (soms 10 jaar)	max. 4 jaar
Fabriekswacht	levenslang	?	max. 4 jaar	1-4 jaar
Wachtbrigade	levenslang	?	10-15 jaar	max. 10 jaar
O.T.-Schutzkommando	?	3-10 jaar	?	2-5 jaar
O.T.-Arbeitskommando	?	3-10 jaar	verval van rechten	verval van rechten

meest opvallend is dat voor de rechterlijke uitspraken die betrekking hebben op dienstneming in paramilitaire formaties. Waar een Vlaamse Wachter, bijvoorbeeld, in de eerste maanden na de bevrijding op een levenslange gevangenisstraf kon rekenen, daalde het gemiddelde tarief later naar 1 tot 4 jaar. Auditeur-generaal Ganshof verbond aan deze informatie een belangrijke consequentie voor de parketmagistraten. In zijn omzendbrieven vroeg hij de krijgsauditeurs rekening te houden met het gewijzigde gedrag van de rechters. De circulaire van 29 november 1945 is daarvan een bijzonder goed voorbeeld. Zij vangt aan met de zin: ‘L'examen des arrêts et jugements rendus par la Cour Militaire et les Conseils de guerre dans les poursuites exercées sur pied de l'article 113 du Code pénal, révèle que les peines prononcées en cette matière sont habituellement les suivantes...’ De omzendbrief verzoekt de krijgsauditeurs dan hun strategie op deze gegevenheid af te stemmen door de straf die zij vorderen naar beneden toe aan te passen. Dat kan op een drievoudige wijze. De meest voor de hand liggende weg is een vermindering van de strafeis. Dat is het wat Ganshof in de betrokken omzendbrief voorstelde voor de leden van het OT-Schutzkommando: ‘...des propositions allant de 2 années à 5 années d'emprisonnement semblent pouvoir être faites.’ Een krijgsauditeur kon ook een beroep doen op de besluitwet van 19 september 1945 en een dossier overhevelen naar de burgerlijke epuratie. De beklaagde kwam dan niet meer voor de krijgsraad, maar werd via de inschrijving op een lijst van al zijn politieke en van sommige burgerlijke rechten vervallen verklaard. De krijgsauditeur maakt deze keuze, zo schreef Ganshof hem in een omzendbrief van 21 november 1945 voor: ‘...wanneer U zult oordelen geen gevangenisstraf van meer dan één jaar te moeten vorderen of te kunnen bekomen.’ Hij vraagt deze regeling toe te passen voor de leden van het OT-Arbeitskommando, die voorheen met een gevangenisstraf van 3 tot 10 jaar bedacht werden. Een derde mogelijkheid was de toepassing van de besluitwet van 10 november 1945: de auditeur vorderde minder dan 5 jaar en kon dan op de transactieregeling een beroep doen. Ganshof vroeg in zijn circulaire van 29 november 1945 deze procedure aan te wenden in het geval van de leden van het NSKK, de Vlaamse Wacht, de Fabriekswacht en andere paramilitaire formaties. De bewoordingen waarin hij zijn voorstellen formuleerde zijn niet zonder belang: ‘Une application très générale et large des dispositions de l'arrêté-loi du 10 novembre 1945 me semble devoir être faite... (NSKK). ‘En règle générale des peines allant de un à quatre ans d'emprisonnement semblent pouvoir être proposées...’ (Fabriekswacht). Vooral Ganshofs adviezen met betrekking tot de leden van het NSKK (een vordering van minder dan 5 jaar) vallen op. Twaalf maanden eerder - in een omzendbrief van 16 oktober 1944 - schreef hij over de NSKK'ers: ‘...il peut paraître souhaitable que leur activité ne soit pas mise sur le même pied que celle des membres des Waffen-SS. Sous réserve des circonstances spéciales à

chaque cas, la peine de la détention à perpétuité paraît constituer en cas de circonstances atténuantes, la répression adéquate au rôle plutôt secondaire que les membres de cet organisme ont joué.' De auditeur-generaal heeft bijgevolg voor deze categorie van collaborateurs het 'tarief' op één jaar tijd laten zakken van levenslange hechtenis naar minder dan vijf jaar opsluiting.

Wapendragers in de burgerlijke epuratie

Niet alle gestrafte wapendragers zijn door de krijgsraden en -hoven berecht. In iets meer dan 10% van de gevallen werd de boetedoening opgelegd in het kader van de burgerlijke epuratie. Voor deze naar schatting 4.000 militaire medestanders van de bezetter is het verval van rechten als enige sanctie gegeven. Het zijn vooral, namelijk voor 60%, leden van de paramilitaire formaties (NSKK, OT, Fabriekswacht...) die wij in dit gezelschap aantreffen. Toch is ook één op vier in dienst geweest bij de Waffen-SS, het Vlaams Legioen of het Légion Wallonie. Dat zij in dit alternatief circuit voorkomen en helemaal geen vrijheidsberoving hebben opgelopen is een nieuwe illustratie van de ommekeer één jaar na de bevrijding in de bestraffing van de militaire collaboratie.

Deze groep wijkt op één punt gevoelig af van de militaire collaborateurs die door de krijgsraden en krijgshoven zijn gevonnist. Er is een grotere aanwezigheid van vrouwen: 17% in plaats van de 2% die wij eerder in de uitspraken van de militaire rechtbanken hebben aangetroffen. De verklaring voor dit verschil ligt in de vaststelling dat langs de weg van de epuratie vaak een collaboratie is gestraft die nauwelijks militair kan genoemd worden en waarin geregeld vrouwen zijn aangetroffen: keukenhulp in kazernes of in het kader van paramilitaire organisaties is daar een voorbeeld van.

4. Economische collaboratie

Het oorlogsgedrag van de Belgische industriëlen is tijdens en kort na de bezetting een krachtige bron van verwarring geweest. Bij de bedrijfsleiders, de politici én de magistraten van die tijd waren aarzelingen en onzekerheid zelden afwezig. Maar al eind 1947-begin 1948 was de beroering verstomd. Alle betrokkenen hadden zich achter een haastig gefabriceerde consensus geschaard. Over dat dossier werd eendrachtig de mantel der stilte gegooid.

Verwarring

Van de kant van de industriëlen is snel op de komst van de Duitsers gereageerd. Daarover de Nederlandse historicus Kossmann: '...op 19 mei, kort na het vertrek van de regering maar ruim voor de capitulatie een feit werd, begon een van hen, de hoogste autoriteit in België, Alexandre Galo-

pin, in zijn eigen kantoor met mensen uit de bankwereld en de industrie overleg te voeren over het economische beleid dat onder een bezettingsregime gevoerd moest worden.'[34] Galopin was de grote baas van de Société Générale en had vanuit die positie een aanzienlijk segment van de Belgische industrie onder zijn controle. Hij verzamelde rondom zich een groep van bedrijfsleiders en bankiers die onder de naam Comité-Galopin* een economisch beleid zou ontwikkelen.

Kossmann zegt van Galopin dat zijn positie vergelijkbaar was met die van Emile Francqui, in 1914 directeur van de bank Société Générale: 'De Franstalige patriot Francqui had in 1914 vorm gegeven aan de onthoudingspolitiek. De Franstalige patriot Galopin organiseerde in 1940 de economische accomodatie.'[35] Tijdens de eerste wereldoorlog hadden de Belgische industriëlen de meeste niet-essentiële activiteiten gestaakt. Als reactie hierop had de bezetter een groot gedeelte van de economische uitrusting naar Duitsland versleept. Het lot van het 'kleine en heldhaftige België' had evenwel in de hele wereld een golf van sympathie gewekt en dank zij de hieruit voortvloeiende voedselhulp kon de onthoudingspolitiek gehandhaafd blijven. In 1940 lagen de kaarten evenwel helemaal anders: het Duitse leger was als een pletwals over West-Europa gerold en leek op het moment zelf onoverwinnelijk, de koning was krijgsgevangen en de regering op de dool, op voedselhulp vanuit het buitenland viel niet te rekenen. Het comité-Galopin koos daarom voor een politiek van verregaande aanpassing aan het feit van de bezetting. Galopin zelf heeft deze keuze in een aantal nota's van argumenten voorzien.[36] Overweging nummer één had te maken met de voedselvoorziening in bezet België. Voor de import van voorraden was geld nodig en dat kon alleen verworven worden als de industrie bleef produceren. Het risico dat deze produktie bijna uitsluitend naar Duitsland zou gaan moest men er bij nemen. Tweede argument: alleen als het bedrijfsleven niet stilviel, kon vermeden worden dat de arbeiders naar Duitsland gedeporteerd zouden worden. Later zou er nog een derde verantwoording tevoorschijn komen: het behoud van het industrieel patrimonium.[37] Daarmee lag de grondslag van 'de politiek van het minste kwaad' vast.[38]

34 E.H. Kossmann, 1986, dl. 2, p. 154
35 Idem, p. 155.
36 *Devons-nous reprendre la production industrielle en Belgique? Dans quelle mesure?*, 15 juli 1940; *Notre activité sous le régime d'occupation*, 17 februari 1941; *Note relative au comportement de l'industrie belge pendant l'occupation du pays*, juni 1941; *Notre attitude à l'égard des problèmes généraux que pose l'occupation du pays*, 7 november 1941; *Note relative au comportement de l'industrie belge pendant l'occupation*, 27 juni 1942. Voor al deze nota's geldt als bron: persoonlijk archief.
37 Voor de evolutie van wat nadien de 'Galopin-doctrine' is genoemd, zie M. van den Wijngaert (1990), E. Verhoeyen (1979, 1986 en 1990), J. Gérard-Libois, J. Gotovitch (1971).
38 Niet alleen het comité-Galopin riep op tot hervatting van de economische activiteit. Ook de toenmalige secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, Ernst de Bunswyck, gaf in de loop van 1940 dat advies aan verschillende bedrijven (zie de omzendbrief van het auditoraat-generaal nr. 1035 van 11 december 1944 met bijlagen, waaruit ook blijkt dat de Bunswyck hiervoor na de oorlog gedesavoueerd werd - hij was ondertussen echter overleden). Ook de burgemeester van Mechelen adviseerde de hout- en meubelindustrie in zijn gemeente het werk te hervatten (Krijgsraad Mechelen, 20 juli 1945, J. Dautricourt, I, 1946, p. 140; *Rechtskundig Weekblad*, 1946-47, kol. 264; *Rechtskundig Weekblad*, 1946-47, kol. 852).

Toch bleef er in de industriële kringen enige onzekerheid over de ingenomen positie bestaan. Vooreerst waren er vragen over het mandaat van Galopin en Cie. Er was op 15 mei 1940 een gesprek geweest tussen Spaak, minister van Buitenlandse Zaken, en Gutt, minister van Financiën aan de ene kant en drie topfiguren van het economisch establishment (Galopin zelf, Gérard - Bank van Brussel - en Collin - Kredietbank) aan de andere kant. Na de bevrijding bleek dat de bankiers de woorden van Spaak en Gutt geïnterpreteerd hebben als een algemene vertrouwensopdracht. In een verslag dat de bankiers na de oorlog publiceerden staat te lezen dat de ministers '...désiraient laisser derrière eux un groupe d'hommes auxquels ils pouvaient faire confiance pour servir de guide moral au pays occupé. Ils les chargaient de donner à la population une orientation, des conseils et de continuer à maintenir le pays au travail dans la mesure qui leur paraîtrait nécessaire sous l'occupation.'[39] Maar hoe gefundeerd was deze interpretatie? In de lente van 1941 rees er ook twijfel in verband met de argumenten waarop de politiek van het minste kwaad was gebouwd.[40] De toestand zag er nu immers anders uit dan in het begin van de bezetting. In Londen zette de Belgische regering de oorlog verder. Dat de Duitsers de eindoverwinning zouden behalen stond niet meer vast. Bovendien hield de bezetter zijn woord niet wat de leveringen van voedsel betreft en dat trof de kern van de Galopindoctrine. Ten slotte zorgde ook artikel 115 van het strafwetboek voor onrust. Volgens dat artikel was al wie de vijand hielp door het verschaffen van geld, levensmiddelen, wapens en munitie strafbaar. In zijn nota van 17 februari 1941 had Galopin al toegegeven dat er hier een zwaar probleem rees. Maar hij had er tegelijkertijd voor gepleit dat regering en rechters de termen 'wapens en munitie' in zeer strikte zin zouden interpreteren. In de moderne oorlogsvoering was immers, zo was zijn redenering, alles voor militaire doeleinden bruikbaar en in die ruime context was elke economische activiteit in principe strafbaar. De industriëlen zochten nog een andere uitweg van juridische aard. Twee medestanders, Collin en De Visscher die allebei hoogleraar waren aan de Leuvense faculteit rechten, werkten de theorie van

39 *Rapport à Messieurs Spaak et Gutt*, oktober 1944 (bijlage bij omzendbrief van het auditoraat-generaal nr. 1024 G 2/5-5, 18 december 1944). Het gaat hier om een verslag getekend door Blaise (opvolger van de vermoorde Galopin), Gérard en Collin.

40 Op 1 april 1941 bracht Galopin een twintigtal sleutelfiguren bijeen en besprak met hen de wenselijkheid om van koers te veranderen (F. Baudhuin, 1945, p. 272).

de 'noodtoestand' uit. Bepaalde samenwerkingsverbanden met de bezetter kon men, zo luidde de stelling, niet ontwijken. Er was de dwang die van de Duitsers uitging en ook de bevolking was met een volgehouden weigering niet gebaat. Maar 'l'état de nécessité' was in België niet erkend als rechtvaardigingsgrond. Toch zou Galopin in zijn nota van juni 1941 deze juridische constructie overnemen.

Het comité-Galopin probeerde de Belgische regering in ballingschap van zijn gelijk te overtuigen. Aanvankelijk stuurde Londen geen duidelijk signaal terug. Ook daar werd er getwijfeld. Een illustratie daarvan is de brief over de voedselvoorziening die minister Gutt op 16 mei 1941 aan een vriend in bezet België schreef: 'Il faut manger, pour manger il faut acheter, pour acheter, il faut vendre, pour vendre il faut produire. On voudrait ne produire que du matériel qui ne soit pas de guerre, on ne peut pas car tout est guerre.'[41] Toch kwam er geleidelijk aan een verwijdering tussen het comité en de Belgische regering. Dat is goed te begrijpen. Vanaf eind 1942 liet niets nog toe te betwijfelen dat de accomodatiepolitiek in twee van haar drie doelstellingen was mislukt: de Duitse leveringen van voedsel waren onbestaande en ook de deportatie van Belgische arbeiders was niet vermeden.[42] Enkel de derde drijfveer, het behoud van het industrieel patrimonium, had haar volle betekenis behouden. Dat ene succes zou na de oorlog de belangrijkste troef in de handen van de bedrijfsleiders zijn.

Begrip voor het bedrijfsleven

De berechting van het oorlogsgedrag van de industriëlen was voor de magistratuur een erg complexe opdracht. Voor de krijgsauditeurs rees een viervoudig probleem. Er was, ten eerste, de vaagheid van art. 115 SWB. Waar de militaire en politieke collaborateurs bij wijze van spreken zo van de straat konden geplukt worden, verscholen de bedrijfsleiders zich achter ingewikkelde bedrijfsstructuren, zwarte boekhoudingen, financiële steun aan verzetsgroepen en de theorie van de noodtoestand.[43] Overigens konden zij met de hulp van de beste advocaten in een juridisch maquis vluchten en de procesgang ophouden. Dat was een tweede probleem. Daarnaast kreeg het auditoraat-generaal niet de middelen die voor de behandeling van de economische dossiers nodig waren. In een rapport van 1 maart 1945 aan zijn minister van Justitie beklaagde auditeur-generaal Ganshof er zich over dat hij

41 Geciteerd door J. Gérard-Libois, J. Gotovitch, 1971, p. 179.
42 E.H. Kossmann (1986) en R.O. Paxton (1973) komen tot eenzelfde conclusie, de eerste voor Nederland, de tweede voor Frankrijk.
43 Auditeur-generaal Ganshof probeerde de informatiekloof waarvoor de krijgsauditeurs stonden te dichten door het leveren van allerlei documenten en nota's. Zeer vele van zijn circulaires hebben betrekking op de economische collaboratie.

in feite niet in staat was om het onderzoek in die zaken op te starten: de gerechtelijke politie was overwerkt, de staatsveiligheid was onderbemand en er was geen geld om boekhoudkundigen in te schakelen.[44] Drie maanden later formuleerde Ganshof nieuwe klachten. De minister had nu zelfs leden van de gerechtelijke politie, die voltijds met dossiers van industriële collaboratie bezig waren, teruggeroepen om ze in te zetten bij de repatriëring van in Duitsland gevangengenomen incivieken. Ook was er nog steeds onvoldoende geld om externe experts, die het bewijsmateriaal moesten ontwarren, te betalen.[45] Een probleem apart waren de verregaande repercussies die het aanleggen van een dossier tegen een industrieel of een onderneming meebracht. Vaak veroorzaakte die stap voor het bedrijf in kwestie grote onzekerheid: de boekhouding werd in beslag genomen, er rezen twijfels over de solvabiliteit, bestellingen bleven achterwege. Als in het voorjaar van 1945 inhet parlement en in de pers sprake is van om en bij de twintigduizend aanklachten tegen economische collaborateurs - een cijfer dat Ganshof in brieven aan de minister van Justitie herhaaldelijk als overdreven zal bestempelen - neemt de onrust over de gevolgen voor 's lands economie sprongsgewijze toe.

Van de kant van de politici kwamen er tot vier, vijf maanden na de bevrijding geen klare uitspraken. Het aantreden van de eerste regering-Van Acker, in maart 1945, bracht daarin verandering. In zijn regeringsverklaring besteedde de premier een bijna eenzijdige aandacht aan het probleem van de economische collaboratie. En hij was duidelijk: de regering zou het parlement vragen art. 115 SWB in beperkende zin te herschrijven. Van Ackers verantwoording was eenvoudig: hij had de patroons nodig voor de economische wederopbouw en voor het sluiten van de sociale vrede. Meer daarover is te vinden in deel 4 van dit boek. Het moge hier volstaan er op te wijzen dat de premier geen enkel middel heeft geschuwd om zijn doel te bereiken. Zo heeft hij mogelijke weerstand vanuit het parlement omzeild door de herinterpretatie van art. 115 SWB via een besluitwet te regelen. Ook heeft hij de confrontatie met een nukkige magistratuur niet geschuwd, maar dat komt straks ter sprake.

De besluitwet van 25 mei 1945 voegde aan artikel 115 een paragraaf 2 toe, waarin de bestraffing van de economische collaboratie beperkt werd tot een aantal welomschreven categorieën van produktie voor of levering aan de vijand. In het begeleidende ‘Verslag aan den Regent’ werd met zoveel woorden toegegeven dat deze besluitwet in feite de noodtoestand

44 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 1, 1 maart 1945, p.9. Ganshof had al deze klachten ook al op 16 januari 1945 geuit in een zeven bladzijden lange brief aan Justitieminister Verbaet (persoonlijk archief).

45 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p.12.

als rechtvaardigingsgrond voor de economische collaboratie invoerde. Na een uiteenzetting over het totale karakter van de oorlog, waardoor elke economische hulp aan de vijand voor deze laatste een voordeel betekende, volgde immers deze doorslaggevende passage: 'Het is volstrekt nodig die formuleering (... van beschuldiging, die van ruim een eeuw dagteekent ...) zonder verwijl te vervangen door een regel, welke door de nieuwe omstandigheden is ingegeven en rekening houdt met de noodzakelijkheid, voor een door den vijand bezet land, om een economische bedrijvigheid in stand te houden, wanneer deze voor 's Lands bevolking een klaarblijkelijk levensbelang oplevert, zelfs indien de overweldiger er onvermijdelijk, rechtstreeks of onrechtstreeks, baat bij heeft.' Galopin zelf had het niet beter kunnen omschrijven. Aangezien de door de besluitwet aan artikel 115 SWB aangebrachte wijziging een verzachting van de bestraffing inhield, kon zij onmiddellijk in werking treden en bezat zij zelfs terugwerkende kracht voor de misdrijven die tijdens de bezetting gepleegd waren. Anders gezegd: de militaire auditoraten en de militaire rechtbanken moesten ze onmiddellijk toepassen op alle gevallen waarover nog geen definitieve uitspraak gedaan was.

Na augustus 1945 werd het rustiger rond de bestraffing van de economische collaboratie, tot begin 1946 de geest van Galopin opgeroepen werd. Op 8 maart 1946 velde het krijgshof te Brussel immers een ophefmakend arrest in de zaak van de 'kleermakers van Binche'.[46] Nadat het bestaan van morele dwang of noodtoestand niet bewezen geacht werd, stelde het arrest dat de beschuldigden door de 'Galopin-doctrine' en door adviezen van andere personaliteiten zodanig op een dwaalspoor gebracht waren dat daardoor bepaalde leveringen gerechtvaardigd werden, zelfs al zouden zij volgens de gewijzigde tekst van artikel 115 SWB strafbaar geweest zijn. Het verslag Blaise, dat hier al eerder ter sprake kwam, was een van de steunpunten van het arrest. Het krijgshof stelde dat '...le gouvernement de 1940 avait admis en principe une politique de travail, en territoire occupé, et qu'il avait chargé un comité restreint de personnalités d'en déterminer les limites et les modalités selon les nécessités du moment,' ook al was dit na de bevrijding door de regering ontkend.[47] Bij de parlementaire interpellatie die op dit arrest volgde, bleef Spaak halsstarrig ontkennen dat er sprake geweest was van een opdracht aan het Galopin-comité.[48] Maar in feite was de hele discussie toen al van ondergeschikt belang: wat telde was dat de besluitwet van 25 mei 1945 'de iure' de verantwoording voor de accommodatie-

46 Krijgshof Brussel, 8 maart 1946 en *Journal des Tribunaux*, 1946, p. 209.

47 Toch vormt dit arrest, althans in de gepubliceerde rechtspraak, een alleenstaand geval. Het is dus niet zo dat 'het gerecht ... ondubbelzinnig de versie van de feiten die door Blaise, Gérard en Collin was gegeven (aanvaardde),' zoals M. van den Wijngaert, 1990, op p. 144 schrijft.

48 *Parl. Hand.*, Kamer, 11 juli 1946, p. 533.

politiek van Galopin, zijnde de theorie van de 'état de nécessité', erkend had en daarmee impliciet het accent verlegd had van de oorlogstoestand (inschakeling van de Belgische industrie in het oorlogsbeleid van de geallieerden, ergo bestraffing van alles wat daar tijdens de bezetting was tegen ingegaan) naar de noodwendigheden van de onmiddellijke naoorlog (belang van het bedrijfsleven voor de binnenlandse heropleving), een proces dat voor de andere vormen van medewerking met de Duitsers niet of veel later zou plaatsvinden.[49]

Men kan de betekenis van de besluitwet van 25 mei 1945 moeilijk overschatten. Het gevolg was dat slechts enkele bedrijfsleiders naar de krijgsraad werden verwezen.[50] Op hetzelfde moment liepen tienduizenden andere Belgen zware straffen op omdat zij tijdens de bezetting lid waren geweest van een Duitsgezinde beweging of als arbeider in een paramilitaire organisatie hadden gewerkt. Beide overwegingen onderstrepen hoe spectaculair de stap van 25 mei 1945 is geweest.

De meeste tegenwind kreeg Van Acker van auditeur-generaal Ganshof van der Meersch. Bij elke fase in de produktie van de besluitwet van 25 mei 1945 kwam er een krachtige reactie van Ganshof. Uit de briefwisseling van de auditeur-generaal met Justitieminister du Bus de Warnaffe valt af te leiden dat Ganshofs verzet gedragen was door twee motieven: de vrees dat een belangrijke vorm van collaboratie ongestraft zou blijven en het besef dat Van Acker de prerogatieven van de rechterlijke macht niet respecteren wou.

In zijn regeringsverklaring, op 14 februari 1945, had Van Acker een restrictieve opsomming gegeven van strafbare economische omgang met de Duitsers. Al op 16 februari 1945 stuurde Ganshof een protestbrief naar de minister van Justitie. Daarin schreef hij dat de plannen van de regering de toepassing van art. 115 SWB op excessieve en illegale wijze aan banden zouden leggen.[51] De volgende stap in de discussie werd gezet naar aanleiding van een verklaring van Van Acker, op 16 maart 1945, in de Senaat. De premier zei toen dat er volgens officiële gegevens 28.100 vervolgingen tegen economische collaborateurs ingespannen waren en dat hij van plan was aan

49 Van Kossmann is in dit verband de volgende bedenking: 'Men kan hieruit concluderen dat de berechting dus onrechtvaardig en bevooroordeeld is geweest. Men kan ook concluderen dat het begrip economische collaboratie niet deugt' (E.H. Kossmann, 1986, p. 223).

50 Opvallend is ook dat Van Acker deze maatregel heeft doorgedrukt toen de communistische partij in de regering zat. Hij heeft haar weten te winnen voor een beleid van begrip voor het oorlogsgedrag van de industriëlen.

51 Brief van Ganshof aan de minister van Justitie op 16 februari 1945, door Ganshof bij brief van 21 februari 1945 ter kennis van de krijgsauditeurs gebracht. Dit protest werd, naar aanleiding van kranteartikelen omtrent de voorbereidingen van de regering terzake, herhaald in een brief van Ganshof aan de minister van Justitie op 26 maart 1945. Voor deze documenten geldt als bron: persoonlijk archief.

deze overdaad iets te doen. Nog dezelfde dag schreef Ganshof de minister van Justitie een brief waarin hij dat cijfer corrigeerde: het ging om ongeveer 20.000 te onderzoeken gevallen, geen vervolgingen, en bovendien zaten daarin talrijke dossiers van vrijwillig naar Duitsland vertrokken arbeiders waarvan met zekerheid was geweten dat niet vervolgd zou worden.[52] In een brief van 20 maart 1945 preciseerde Ganshof dat op 15 februari 1945 slechts 33 zaken naar de krijgsraad waren verwezen. Het is duidelijk dat Van Acker aan stemmingmakerij wou doen. Hij slaagde er ook in want het cijfer van 28.000 vervolgingen begon een eigen leven te leiden.[53] Op 24 april 1945 dan legde de minister van Justitie een voorontwerp van besluitwet tot aanpassing van artikel 115 SWB voor aan een speciale commissie van de Kamer. Dit voorontwerp werd reeds de daaropvolgende dagen in de pers gepubliceerd. Er kwam een hevige respons van Ganshof. Betreurend dat hij de tekst via de pers had moeten vernemen, stelde hij dat het ontwerp 'inapplicable' was en '... de nature à désarmer dans ce domaine le pouvoir judiciaire'. Bovendien vreesde hij 'sociale reacties' en had hij het zelfs over gewetensproblemen voor de magistraten aangezien de daders van de zwaarste misdrijven inzake economische collaboratie aan bestraffing zouden ontsnappen.[54]

Stond Ganshof minder mild tegenover het oorlogsgedrag van de industriëlen? Zijn commentaar op de projecten van de regering doen dat vermoeden. In dezelfde richting wijst zijn reactie op de eigenlijke besluitwet van 25 mei 1945. In een circulaire van 9 juli 1945 heeft de auditeur-generaal de regeringsmaatregel in beperkende zin uitgelegd en zijn auditeurs gevraagd streng genoeg op te treden. Premier Van Acker haalde in de Senaat, op 10 augustus 1945, ongemeen zwaar uit naar de auditeur-generaal: 'Je tiens à déclarer publiquement que je regrette infiniment que l'auditeur général ait cru devoir envoyer cette circulaire sans même consulter le gouvernement (très bien à droite), d'autant plus qu'elle dépasse le cadre de l'arrêté-loi interprétatif de l'article 115.'[55]

Toch kan men twijfelen aan de bedoelingen van Ganshof. In eerdere circulaires had de auditeur-generaal een standpunt ingenomen dat eigenlijk niet veel afweek van wat de regering-Van Acker tot haar beleid zou maken. Reeds op 12 oktober 1944 had Ganshof een omzendbrief met restrictieve richtlijnen inzake de vervolging van de economische collaboratie naar de

52 Persoonlijk archief. Zes dagen later zou Ganshof in een circulaire aan alle krijgsauditeurs vragen de zaken van vrijwillige arbeid te seponeren.

53 Zo werd het op 27 maart 1945 aangehaald in een interpellatie in de Kamer van Volksvertegenwoordigers en kwam het ook in de pers terecht.

54 Brief van 1 mei 1945. Ganshof herhaalde de dag daarop in een nieuwe brief zijn verzet tegen het regeringsontwerp. Voor beide documenten: persoonlijk archief.

55 *Parl. Hand.*, Senaat, 10 augustus 1945, p. 564.

krijgsauditeurs gestuurd.[56] Deze circulaire bevatte een passage waarvan het belang moeilijk kan onderschat worden: ‘Leveringen die voor den vijand een werkelijk nut bieden zouden aan de beteugeling kunnen ontsnappen indien de belanghebbenden werkelijk gehandeld hebben in het objectief beredeneerd belang hun land te dienen (minste kwaad, belang van de bevolking, het personeel beschutten, het industrieel patrimonium van de natie vrijwaren). Om in overweging te worden genomen zal deze houding, in feite, dienen te worden gerechtvaardigd door den belanghebbende, de vertraging in de productie en de verzaking aan elk voordeel zullen ten dien einde nuttige beoordelingstoetsen zijn.’ Deze tekst lijkt zo overgenomen uit de nota van Galopin van juni 1941, waarin deze de theorie van de noodtoestand verkondigde. Op 16 januari 1945 ging Ganshof in een brief aan de minister van Justitie nog een stapje verder. Er kon geen sprake van zijn artikel 115 SWB met dezelfde strengheid toe te passen als na de eerste wereldoorlog. Er moest onderzocht worden of een beschuldigde industrieel niet gezwicht was voor ‘... une nécessité enlevant à ses actes tout caractère anti-social et délictueux en raison du moindre mal pour lequel il a dû opter.’[57] Op 22 maart 1945 liet Ganshof zijn krijgsauditeurs nogmaals weten wat hij over het vervolgingsbeleid betreffende de economische collaboratie dacht.[58] Zo moest vervolging ingesteld worden bij elke produktie of levering van oorlogsgoederen, zijnde ‘... les armes ou munitions, parties d'armes ou de munitions, matières premières ou produits finis devant, de par leur nature ou à la connaissance du fournisseur, servir à des fabrications militaires.’ Andere leveringen kwamen slechts voor vervolging in aanmerking ‘... lorsqu'elles excèdent ce que la contrainte ou les nécessités de l'heure ne permettaient pas d'éviter.’ Bovendien hadden de parketmagistraten de instructie gekregen ‘... à appliquer avec une particulière largeur de vues, la règle “de minimis non curat praetor” et à se désintéresser des fabrications et fournitures qui n'ont avec la guerre et l'économie de guerre qu'une relation discutable.’ Een omzendbrief van 13 mei 1946 - een van de laatste van Ganshof over economische collaboratie - lag volledig in de lijn van het regeringsstandpunt.[59] Tekenend is vooral een van de aanvangszinnen, volgens dewelke ‘de magistraten belast met het onderzoek der zaken van economische samenwerking en met de beteugeling op dit gebied, (...) hun belangstelling niet (mogen) verliezen voor de bijkomstigheden (“incidences” in de Franse tekst) welke de gerechtelijk actie kan hebben op de economische bedrijvigheid van het land op een oogenblik waarop de nationale heropbloei in

56 Omzendbrief nr. 947 van 12 oktober 1944.
57 Persoonlijk archief.
58 Idem.
59 Omzendbrief nr. 1683 van 13 mei 1946.

dit gebied een buitengewone inspanning vereischt.' Uit de verdere inhoud van de omzendbrief krijgt men onbetwistbaar de indruk dat Ganshof komaf wil maken met de dossiers inzake economische collaboratie. Er moet 'breed' geoordeeld worden, zelfs als het om militaire leveringen gaat, en er moet rekening gehouden worden met allerlei verontschuldigende omstandigheden, zelfs voor de toepassing op de gevallen die onder de besluitwet van 25 mei 1945 nog strafbaar waren. Bovendien is het '...van het grootste belang de onderzoeken, die een vergevorderd stadium bereikt hebben, zoo spoedig mogelijk *te beëindigen* (nadruk van Ganshof), diegene die, wegens den ernst van de feiten noodzakelijk moeten voortgezet worden, actief door te drijven, en alle zaken die niet genoegzaam gekarakteriseerd zijn of ernstig genoeg zijn of waarvan de uitslag klaarblijkelijk onzeker lijkt, zoo spoedig mogelijk af te sluiten.' Wat de ondernemingen betreft, die nog het voorwerp van een onderzoek uitmaken, moet er eveneens 'met begrip' opgetreden worden. Zo moet erop gelet worden in beslag genomen documenten zo spoedig mogelijk, wanneer het onderzoek dit toelaat, vrij te geven of te laten raadplegen en mogen verplaatsingen naar het buitenland van de bedrijfsleiders niet onnodig gehinderd worden'.

Ganshofs verzet tegen de plannen van het kabinet-Van Acker had weinig te maken met de inhoud van die projecten. Het was de gevolgde procedure waartegen hij verbeten vocht. Keer op keer kondigde de premier aan dat zijn regering richtlijnen voor de berechting van de industriëlen zou uitvaardigen.[60] Volgens Ganshof pleegde de regering daarmee inbreuk op de bevoegdheden van de auditeur-generaal, die er door de wet mee belast was vervolgingen in te stellen en het beleid terzake te voeren. Hij wees op de aloude regel dat de uitvoerende macht, in casu de minister van Justitie, wel opdracht kan geven tot vervolging, maar geen vervolgingen kan verbieden, wat kennelijk in de bedoeling van de regering lag.[61] Het conflict tussen Ganshof en de regering was een territoriumtwist.

Op 10 april 1945 schreef minister du Bus de Warnaffe aan Ganshof: 'Je crois comme vous qu'à ce moment, la solution la plus nette et la seule classique consiste, pour le gouvernement, à proposer la modification de la loi, ou en l'occurence à la modifier en usant des pouvoirs legislatifs que le parlement lui a reconnus.'[62] Dat was een procédé waarmee de auditeur-generaal

60 Dat was al te merken in de regeringsverklaring. Een maand later zei Van Acker in de Kamer: 'En ce qui concerne la collaboration économique le gouvernement fixera des critères' (*Parl. Hand.*, Kamer, 28 maart 1945, p. 341).

61 Ganshof werd in dit verzet gesteund door de juristen van het *Journal des Tribunaux*. Zie hiervoor het literatuuroverzicht, vooraan in het boek.

62 Brief van de minister van Justitie aan Ganshof op 10 april 1945. Met de laatste zinsnede wordt verwezen naar de wet van 20 maart 1945, die aan de regering voor een periode van 6 maanden uitgebreide bijzondere machten had toegekend.

akkoord kon gaan, aangezien het in de lijn van de scheiding der machten lag. Van dan af liet Ganshof de minister van Justitie geregeld weten dat hij zich ter beschikking van de regering hield om haar met raad en daad bij te staan.[63] Maar zijn aanbod werd niet aanvaard. Du Bus schreef hem terug: '...comme il appartient au gouvernement et aux commissions compétentes du parlement d'arrêter des dispositions légales ..., je m'empresserai de vous transmettre le texte qui aura été adopté, dès qu'il sera acquis qu'il ne subira plus de changement de la part du pouvoir législatif.'[64] Bij haar amnestie-operatie wou de regering blijkbaar niet dat de auditeur-generaal over haar schouders meekeek. In deze zaak overschaduwden de politieke noodwendigheden de juridische gevoeligheden. Justitieminister Grégoire zou het op 29 augustus 1945 in de Senaat toegeven wanneer hij over het conflict tussen Van Acker en Ganshof zei: '...on y mêle parfois des préoccupations d'ordre politique, qui ne rencontrent pas nécessairement celles d'une justice sereine...'[65]

Een speciale belasting op de oorlogswinsten

In het grondslagenonderzoek van strafrecht en strafrechtspleging zijn argumenten ontwikkeld voor de stelling dat er in de strafrechtelijke reactie op delicten een ambivalentie aanwezig is. Vermogens- en geweldsdelicten (diefstal, aanranding...) worden over het algemeen strikter vervolgd en berecht dan inbreuken op rechtsregels die het economisch leven reguleren. Voor overtredingen van het tweede type (fiscale fraude bijvoorbeeld) zijn andersoortige afhandelingspatronen aanwezig die meestal decriminaliserend werken. Zo zal men soms zijn toevlucht nemen tot minnelijke schikking of andere vormen van transactie. De ongelijke berechting van delinquenten komt vooral in de voorfases van de rechtsvervolging aan de oppervlakte (bijvoorbeeld in de toepassing van de voorlopige hechtenis).

De specifieke aanpak van delicten die tot de tweede categorie behoren kan niet los gezien worden van hun bijzondere kenmerken: de overtredingen treffen een vaag en abstract slachtoffer ('de economie', 'de staat'), waardoor de roep om strenge bestraffing zwakker klinkt dan als het slachtoffer een mens van vlees en bloed is; de rechtsgronden waarop vervolging berust zijn betwist of minstens slechts zwak verankerd in het rechtsbewustzijn van (delen van) de bevolking; de delicten komen vaker voor bij mensen die zich op de bovenste helft van de maatschappelijke ladder bevinden. Het laatste kenmerk heeft in de theorie die hier wordt aangeraakt een voorname plaats: de strafrechtelijke reactie op misdrijven van het tweede type wordt daarin

63 Brief van Ganshof aan de minister van Justitie op 13 april 1945.
64 Brief van de minister van Justitie aan Ganshof op 16 april 1945.
65 *Parl. Hand.*, Senaat, 29 augustus 1945, p. 651.

immers verbonden met het feit dat er maatschappelijke weerstanden zijn tegen een traditionele berechting van bekleders van sleutelposities. Wetgever, ambtenarij en ook rechterlijk korps gaan ervan uit dat strikte vervolging en strenge bestraffing van centrale-positiebekleders de maatschappelijke orde méér kunnen kosten dan het misdrijf zelf, zo luidt de theorie. De omzichtigheid waarmee strafrecht en strafrechtspleging hier te werk gaan moet dan gezien worden als een vorm van autocensuur met het oog op het algemeen belang.

Wat de kenmerken betreft lijkt economische collaboratie tot de tweede categorie van delicten te behoren: een diffuus slachtoffer (de uitwendige veiligheid van de staat), vage of niet algemeen aanvaarde rechtsgronden (de betwistingen rond art. 115 SWB) en - zeker in het geval van industriëlen - daders met een voor de maatschappij belangrijke positie. In de aanpak van het oorlogsgedrag van de Belgische bedrijfsleiders is de strategische omzichtigheid, waarvan hierboven sprake, trouwens goed waarneembaar. Maar ook het uitwijken naar een alternatieve, decriminaliserende afhandeling van de dossiers tegen industriëlen is hier aanwezig. Op 16 mei 1945 - iets meer dan één week voor de besluitwet van 25 mei 1945 werd uitgevaardigd - diende minister van Financiën G. Eyskens een wetsontwerp in dat een speciale belasting van 100% op de winsten voortvloeiend uit leveringen en prestaties aan de vijand moest mogelijk maken. In de Memorie van Toelichting staat te lezen: ‘Het komt erop aan het volle bedrag te nemen van de baten die haar oorsprong vinden in leveringen of prestaties aan den vijand. Dit is het doel van onderhavig wetsontwerp; zij die zich aan dergelijke verrichtingen schuldig hebben gemaakt of ze moeten ondergaan hebben, hebben al dan niet stelselmatig tot de oorlogsvoering van den vijand bijgedragen. Moreel en financieel is het niet meer dan billijk dat die winsten naar de gemeenschap terugkeeren.’[66] Het staat er klaar en duidelijk: de bedrijven die voor de bezetter hebben gewerkt hebben de vijand gediend en de openbare moraliteit vereist dat zij de gemeenschap hiervoor vergoeden.

Het wetsontwerp-Eyskens is vrijwel onveranderd door de linkse regering-Van Acker I overgenomen en is unaniem door de Senaat (op 28 september 1945) en door de Kamer (op 12 oktober 1945) goedgekeurd. De wet is op 15 oktober 1945 in het *Belgisch Staatsblad* verschenen. Op geen enkel moment is tijdens de parlementaire besprekingen een verband gelegd tussen de besluitwet van 25 mei 1945, die de meeste leveringen en prestaties aan de vijand van hun strafrechtelijk karakter ontdeed, en de ‘wet tot invoering van een speciale belasting’. Maar is dat verband, gelet op de timing van de gebeurtenissen, wel te loochenen?

66 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 118, 16 mei 1945, p. 2.

De blinde vlek blijft

Thans zou een bespreking moeten volgen van de bevindingen die onze analyse van vonnissen en arresten heeft opgeleverd. Maar die stap blijft noodgedwongen achterwege. De verklaring ligt in de inhoud van artikel 115 SWB. Wat op grond van dit artikel aan oorlogsgedrag is berecht is erg verscheiden naar aard en ernst: levering van goederen en diensten aan de vijand, ronselen van arbeiders voor de bezetter (zowel op commerciële basis als in het kader van het Rijksarbeidsambt* en haar regionale filialen en van de Werbestellen*) en het aanvaarden van werk in Duitsland. In deze groep zitten industriëlen, grote en kleine aannemers, groothandelaars en winkeliers, arbeiders en bedienden en de gevreesde Zivilfahnder die na de invoering van de verplichte arbeidsdienst jacht maakten op werkonwilligen. De uittreksels van vonnissen en arresten die in het *Belgisch Staatsblad* zijn verschenen bevatten te weinig informatie om de verschillende subtypes van economische collaboratie van elkaar te kunnen scheiden. En een analyse waarin zij allen samen behandeld worden, is niet verantwoord. Daarvoor is de verscheidenheid veel te groot.

Om dezelfde redenen heeft ook Gilissen in zijn statistische studie van 1951 voor deze categorie van collaborateurs forfait moeten geven. Hoewel hij rechtstreeks toegang had tot de gerechtelijke bundels zelf, was het niet mogelijk, schrijft hij, om tot een zinvolle ontleding van de gegevens te komen.[67]

Daarmee is een wat paradoxale situatie ontstaan: over de groep van collaborateurs waarrond van 1944 tot 1946 in de politiek de hevigste deining is ontstaan ontbreekt de meest elementaire informatie. Is deze lacune trouwens niet het logische uitvloeisel van de discretie waarmee dit dossier vanaf 1947 is behandeld?

5. Collaboratie in het meervoud

Meer dan vijftigduizend landgenoten zijn voor de militaire rechtbanken verschenen en gevonnist. Meestal is hun slechts één enkel delict ten laste gelegd. Vele daarvan zijn al eerder in dit hoofdstuk besproken. Nu gaat de aandacht naar de Belgen die de Duitsers in meerdere opzichten hand- en spandiensten hebben verleend. Zij hebben wapendracht gecombineerd met gemeenrechtelijke misdrijven of politieke collaboratie met verklikking. Om en bij de twintigduizend veroordeelde collaborateurs bevonden zich in dit geval.

67 J. Gilissen, 1951, p. 599.

Wapendracht en politiek in combinatie

In de lange rij van gestrafte collaborateurs is er één categorie die dikwijls apart is gezet, terecht trouwens. Het gaat om de zowat 6.000 mannen - vrouwen komen hier nauwelijks voor - die politieke én militaire hulp aan de bezetter hebben geleverd. Velen hebben eerst enige tijd gemiliteerd in een pro-Duitse beweging (VNV, DeVlag, Rex) om nadien de stap te zetten naar een militaire of naar een paramilitaire formatie. Deze groep is in onze steekproef met 381 eenheden vertegenwoordigd.

Opvallend voor dit type van collaborateurs is, zoals te verwachten, de jeugdige leeftijd: ongeveer de helft van hen was in 1945 jonger dan 25 jaar. Een belangrijker gegeven is de zeer sterke aanwezigheid van de Vlamingen in deze groep: hun aandeel bedraagt iets meer dan 80%. Vertrekkend van dit cijfer is het een kleine stap naar het besluit dat de combinatie van politieke en militaire medewerking met de bezetter een typisch Vlaams fenomeen is geweest. Eens te meer echter is de werkelijkheid iets ingewikkelder dan dat. Wie de analyse verplaatst van de taalgroepen naar de afzonderlijke krijgsraden zal zien dat het Vlaams overwicht grotendeels veroorzaakt is door wat zich in drie krijgsgerechten (Antwerpen, Brugge en Ieper) heeft afgespeeld. Ongeveer 35% van deze mensen is door de krijgsraad van Antwerpen veroordeeld, terwijl diens aandeel in de rest van de repressierechtspraak slechts 12% bedraagt. Voor Brugge en Ieper zijn deze cijfers respectievelijk 12% versus 4% en 7% versus 2%. Het is ons niet duidelijk wat er hier is gebeurd. Is het samengaan van politieke en militaire collaboratie in Antwerpen, Brugge en Ieper vaker voorgekomen dan elders in het land? Of hebben de rechters aldaar wapendragers stelselmatig ook als politieke handlangers van de Duitsers gekwalificeerd en gevonnist?

De strafmaat ligt op een hoog peil: in 55% van de gevallen is vijf jaar of meer hechtenis uitgesproken. Eén op de vijf betrokkenen heeft de doodstraf of een gevangenisstraf van minstens twintig jaar gekregen. Bij de Nederlandstaligen ligt het aandeel van de criminele straffen iets hoger dan bij de Franstaligen: 57% tegenover 47%. Tabel 3.18 wijst er ons echter op dat een analyse op basis van de taalgrens niet de meest zinvolle manier van werken is. Opnieuw is te zien dat de verschillen in straftoemeting zich vooral binnen elke regio manifesteren. In Vlaanderen loopt het aandeel van de criminele straffen van 37% in het gebied van het krijgshof van Gent naar 92% in de Vlaamse sector van het Luikse krijgshof. Ook in de andere taalgroep is de variatie niet afwezig.

Na enige tijd is de strafmaat aanzienlijk gedaald. Dat kunnen we lezen in tabel 3.19. Het aandeel van de criminele straffen evolueerde van 90% in de eerste zes maanden na de bevrijding naar 43% in de eerste drie maanden van 1946. Zo'n ommezwaai is ook al ten aanzien van andere types van collaboratie aangetroffen. Toch is er een opmerkelijk verschil. De correctie is

Tabel 3.18 De combinatie politieke en militaire collaboratie
Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen
krijgshofgebied Gent	37%
krijgshofgebied Antwerpen	64%
krijgshofgebied Brussel Nl.	72%
krijgshofgebied Luik Nl.	92%
krijgshofgebied Brussel F.	55%
krijgshofgebied Luik F.	34%
Franstalige veroordeelden	47%
Nederlandstalige veroordeelden	57%
Alle veroordeelden	55%

Tabel 3.19 De combinatie politieke en militaire collaboratie
Evolutie in de strafmaat

		% criminele straffen
tot maart	1945	90%
apr.-juni	1945	76%
juli-sept.	1945	69%
okt.-dec.	1945	67%
jan.-mrt.	1946	43%
apr.-juni	1946	40%
juli-sept.	1946	36%
okt.-dec.	1946	55%
jan.-mrt.	1947	33%
apr.-juni	1947	46%
na juni	1947	78%
totaal		55%

hier een stuk later gekomen: niet in de tweede helft van 1945 zoals dat elders het geval was, maar in het voorjaar van 1946.

Eerder al hebben wij geschreven dat de evolutie in de strafmaat een bron

van rechtsongelijkheid is geweest. Wie vroeg gevonnist werd, kreeg meestal een zwaardere straf dan de lotgenoten wier proces pas na 1945 is gevoerd. Voor de categorie van collaborateurs hier geldt deze stelling uiteraard ook. Wel is er een verzachtende omstandigheid. De berechting van wie politiek én militair collaboreerde is zeer traag van start gegaan. Eind 1945 was nog geen 20% van de uitspraken gevallen. De mogelijke rechtsongelijkheid zal bijgevolg een relatief beperkte groep in negatieve zin getroffen hebben. De meesten hebben geprofiteerd van het klimaat van redelijkheid dat begin 1946 is ontstaan.

Politieke collaboratie onder verzwarende omstandigheden

Soms kwam politieke collaboratie in combinatie voor met gemeenrechtelijke misdrijven, met verklikking, met economische hulp aan de bezetter of - zo het om leden van het Belgisch leger ging - met verraad. Naar schatting zijn zo'n 3.800 mannen en vrouwen op die basis veroordeeld.

Het eerste wat opvalt bij het bekijken van deze groep is het aandeel van de Franstaligen: het ligt hoog, namelijk op 48%. Dat is zo verrassend omdat politieke collaboratie in het algemeen als een overwegend Vlaams verschijnsel wordt beschouwd. De verklaring voor dit raadsel is niet ver te zoeken: in het geval van deze collaborateurs is politieke bijstand aan de bezetter meestal niet de kern van het dossier. Het zwaarste bestanddeel is vaak een gemeenrechtelijk misdrijf (doodslag, diefstal met geweld, vernieling van eigendommen) of verklikking. Wij hebben hier dus hoofdzakelijk te maken met een apolitieke vorm van collaboratie, iets wat eerder in het zuiden dan in het noorden van het land is aangetroffen.

Het gaat hier in deze groep niet meer om eenvoudige dossiers. Politieke collaboratie was - tenzij het bekende leden van het VNV of Rex betrof - al niet zo gemakkelijk te bewijzen. Dat geldt ook voor verklikking. Bovendien werd in 40% van de gevallen beroep aangetekend tegen de uitspraak van de krijgsraad. Eén op de tien veroordeelden is zelfs tot in cassatie gegaan. Dat alles bracht aanzienlijke vertraging mee. Het is dan ook niet te verwonderen dat één jaar na het einde van de oorlog slechts 6% van de vonnissen of arresten was geveld. In de helft van de gevallen zou de uitspraak pas na 1946 vallen. Deze gang van zaken is typisch voor de behandeling van de meer ernstige repressiedossiers.

Deze Belgen zijn streng gestraft: in 53% van de gevallen werd een criminele straf uitgesproken. (Dat cijfer klimt zelfs tot 74% als men de politieke collaborateurs aan wie bovendien een gemeenrechtelijk misdrijf is aangewreven apart zet.) In één op de zes vonnissen is de doodstraf uitgesproken. Zij is ook vijfenveertig maal uitgevoerd.

Een vergelijking van de strafmaat in de zes gerechtelijke zones is te vinden in tabel 3.20. De verschillen zijn opmerkelijk kleiner dan voor de types

Tabel 3.20 Politieke collaboratie onder verzwarende omstandigheden Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen	% 20 jaar levenslang of doodstraf
krijgshofgebied Gent	36%	2%
krijgshofgebied Antwerpen	59%	26%
krijgshofgebied Brussel Nl.	56%	26%
krijgshofgebied Luik Nl.	42%	21%
krijgshofgebied Brussel F.	57%	24%
krijgshofgebied Luik F.	61%	20%
Alle veroordeelden	53%	19%

van collaboratie die eerder in dit hoofdstuk aan de orde zijn geweest. Dat is in ieder geval de conclusie als men het aandeel van de allerzwaarste straffen bekijkt: de cijfers lopen van 21% in de beide sectoren van het krijgshof van Luik tot 26% in het Antwerpse en het Brusselse. Alleen de Oost- en West-vlaamse krijgsraden vertonen een afwijkend beeld. Deze wat grotere eenvormigheid in de straftoemeting is geen alleenstaand feit. Straks zal zij, bij de bespreking van de donkere kern van de collaboratie, opnieuw opduiken. Dat roept een belangrijke hypothese te voorschijn: hoe ernstiger het dossier, hoe geringer de regionale verschillen in de strafmaat. Wel blijft de vraag hangen waaraan de uitzonderlijke positie van het krijgshofgebied van Gent dan wel te wijten kan zijn.

Tabel 3.21 brengt een variante op deze stelling naar boven: er is wel een zekere evolutie in de strafmaat, maar zij is niet lineair. Het gaat hier eerder om een op- en neergaande beweging, die veraf staat van wat vroeger al is aangetroffen.

Wapendracht in verzwarende omstandigheden

Van zowat 5.600 collaborateurs hebben de rechters geoordeeld dat zij zich niet alleen aan wapendracht maar daarenboven ook aan verraad (ongeveer 4.500 Belgische militairen zijn gestraft omdat zij onder Duitse vlag hebben gediend) of verklikking (600 vonnissen) of gemeenrechtelijke misdrijven (500 gevallen) hebben schuldig gemaakt. Van deze categorie zijn in

Tabel 3.21 Politieke collaboratie onder verzwarende omstandigheden Evolutie van de strafmaat

		% criminele straffen
tot september	1945	53%
okt.-dec.	1945	46%
jan.-mrt.	1946	26%
apr.-juni	1946	54%
juli-sept.	1946	37%
okt.-dec.	1946	46%
jan.-mrt.	1947	70%
apr.-juni	1947	42%
juli-dec.	1947	72%
jan.-dec.	1948	69%
totaal		53%

onze steekproef 365 gevallen opgenomen. De samenstelling van deze groep houdt weinig verrassingen in: 95% mannen, 63% Nederlandstaligen. Het enige wat opvalt is dat de aanwezigheid van de allerjongsten (geboren in 1920 of later) hier veel lager ligt dan in de categorie van de alleen-maarwapendragers: 24% tegenover 57%.

De rechters zijn streng geweest. Het aandeel van de criminele straffen bedraagt 63%. Is wapendracht gecombineerd met een misdrijf van gemeenrechtelijke aard dan loopt dit cijfer op tot 94%. Eén op de vijf veroordeelden heeft levenslang of de doodstraf gekregen. Deze gestrengheid is te begrijpen: het gaat hier om militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden. Het zal wel niemand verwonderen dat vele van deze uitspraken (namelijk 38%) in beroep gevallen zijn. Het is een algemene trend: hoe zwaarder de straf, hoe vaker een beroepsinstantie de definitieve beslissing getroffen heeft.

Volgens tabel 3.22 is de regionale variatie in de strafmaat vrij groot. Er is aan Franstalige kant strenger gevonnist dan in Vlaanderen (75% versus 56% criminele straffen). Maar er zijn vooral de grote verschillen in de Vlaamse regio: het aandeel van de criminele straffen varieert van 47% (Gent) tot 85% (Nederlandstalige kamers van het krijgshofgebied Luik).

De strafmaat is ook in de loop van de tijd verschillen gaan vertonen. Toch liggen de gegevens die tabel 3.23 brengt niet helemaal in de lijn van wat voor andere types van collaborateurs is opgemerkt. Er is weliswaar tussen april 1945 en december 1945 een daling opgetreden, maar nadien blijft het niveau

Tabel 3.22 Militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen
krijgshofgebied Gent	47%
krijgshofgebied Antwerpen	69%
krijgshofgebied Brussel Nl.	68%
krijgshofgebied Luik Nl.	85%
krijgshofgebied Brussel F.	80%
krijgshofgebied Luik F.	71%
Franstalige veroordeelden	75%
Nederlandstalige veroordeelden	56%
Alle veroordeelden	63%

Tabel 3.23 Militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden Evolutie van de strafmaat

		% criminele straffen
tot maart	1945	90%
apr.-juni	1945	72%
juli-sept.	1945	50%
okt.-dec.	1945	35%
jan.-mrt.	1946	60%
apr.-juni	1946	47%
juli-sept.	1946	59%
okt.-dec.	1946	72%
jan.-mrt.	1947	65%
apr.-juni	1947	50%
na juni	1947	69%
totaal		63%

van de bestraffing op een hoog peil hangen. Dat het hier om een als ernstig beschouwde vorm van collaboratie gaat is daaraan zeker niet vreemd.

De donkere kern van de collaboratie

Een laatste categorie van collaborateurs omvat de Belgen die zowat alle vormen van medewerking met de bezetter hebben gecombineerd: wapendracht, politieke bijstand, economische hulp, verklikking of verraad. In één op de vijf gevallen hebben zij bovendien misdrijven van gemeenrechtelijke aard gepleegd. Met deze groep dringen wij door tot in de donkere kern van de collaboratie. Het gaat hier om naar schatting 4.000 veroordeelden, waarvan er 260 in onze steekproef voorkomen.

Wie zijn deze mensen? Het waren bijna uitsluitend, want voor 98%, mannen. Twee op drie behoorden tot de leeftijdsklasse die tussen 1900 en 1920 geboren was. De Vlamingen waren sterk vertegenwoordigd (67%), tenzij in de categorie die ook voor gemeenrechtelijke misdrijven is veroordeeld (59%).

Het aandeel van de criminele straffen ligt op 82%. Dat is verreweg het hoogste cijfer in de hele reeks van delictgroepen. Eén op de drie gevonnisten heeft de doodstraf of levenslange opsluiting gekregen. Hier is begrijpelijkerwijze veel in beroep gegaan: 36% van de beslissingen zijn in een hof van beroep getroffen en in nog eens 11% van de gevallen is in cassatie gegaan.

Er is bij een vergelijking van Nederlandstalige en Franstalige vonnissen niet de minste variatie in de strafmaat te bespeuren: in beide taalgroepen ligt het niveau van de criminele straffen op 82%. Er zijn ook nauwelijks verschillen te registreren als niet de taal van het vonnis maar wel de regio (Brussel: 84%; Vlaanderen: 81%; Wallonië: 80%) als basis voor een vergelijking wordt gebruikt. Toch gaat achter deze eenvormigheid nogal wat variatie schuil. Zo is in Vlaanderen in 40% van de gevallen twintig jaar, levenslang of de doodstraf gegeven, in Brussel 56% en in Wallonië 62%. Tabel 3.24 die de strafmaat per krijgshofgebied geeft, levert een soortgelijk beeld: niet veel verscheidenheid voor wat het aandeel van de criminele straffen betreft, wel variatie - ook binnen Vlaanderen - in de groep van de zwaarste straffen.

De evolutie in de strafmaat is niet afwezig (zie tabel 3.25), maar neemt niet de grote proporties aan die in de berechting van de minder ernstige gevallen van collaboratie gevonden zijn. De daling komt ook pas in de lente van 1946. Toch is zij niet te verwaarlozen: op het moment dat zij zich manifesteert moet nog 78% van de vonnissen en arresten uitgesproken worden.

Tabel 3.24 Combinatie politieke en militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden
Regionale verschillen in de strafmaat

	% criminele straffen	**% 20 jaar of meer, levenslang of doodstraf**
krijgshofgebied Gent	77%	31%
krijgshofgebied Antwerpen	81%	36%
krijgshofgebied Brussel Nl.	87%	70%
krijgshofgebied Luik Nl.	93%	87%
krijgshofgebied Brussel F.	88%	60%
krijgshofgebied Luik F.	74%	52%
Alle veroordeelden	82%	48%

Tabel 3.25 Combinatie politieke en militaire collaboratie onder verzwarende omstandigheden
Evolutie van de strafmaat

		% criminele straffen
tot juni	1945	91%
juli-sept.	1945	100%
okt.-dec.	1945	82%
jan.-mrt.	1946	100%
apr.-juni	1946	64%
juli-sept.	1946	67%
okt.-dec.	1946	75%
jan.-mrt.	1947	73%
apr.-juni	1947	64%
na juni	1947	95%
totaal		82%

Hoofdstuk 5
Variatie in de strafmaat

Bijna 30.000 Belgen (of 53% van alle gevonniste collaborateurs) zijn door de militaire rechters tot een correctionele straf veroordeeld. De anderen (iets meer dan 25.000 in getal) hebben een criminele straf, d.i. minstens vijf jaar opsluiting, gekregen. Van die 25.000 zijn er 5.500 tot levenslange hechtenis of tot de doodstraf veroordeeld, 5.000 tot gevangenisstraffen van 10 tot 20 jaar en zo'n 15.000 tot 5 à 9 jaar vrijheidsberoving.[1]

Die algemene cijfers verbergen echter heel wat verscheidenheid. Zo bestaan er uiteraard grote verschillen tussen de delictgroepen. Het aandeel van de criminele straffen varieert van 18% (als er alleen sprake was van politieke collaboratie) tot 82% (in de zaken waarin naast politieke en militaire collaboratie ook andere misdrijven ten laste zijn gelegd). Daartussenin liggen verklikking (28% criminele straffen), alleen-maar-wapendracht (49%) en de minder ernstige combinaties (om en bij de 50%).

Er komt ook nogal wat variatie te voorschijn als de procesformule onder ogen wordt genomen. De strafmaat ligt het hoogst bij verstekvonnissen. De criminele straffen lopen hier op tot 87%. Wie zich aan de berechting onttrok werd dus streng aangepakt. Maar eigenlijk hadden die rechterlijke beslissingen zelden effect: verstekgevers bleven toch vaak ongrijpbaar. Bij de vonnissen die op tegenspraak werden geveld is in slechts 40% van de gevallen een gevangenisstraf van vijf jaar of meer uitgesproken. Hier is dan wel belangrijk of de eindbeslissing in eerste aanleg dan wel in beroep gevallen was.

1 Deze cijfers, verzameld op basis van onze steekproefanalyse, wijken enigzins af van de gegevens die Gilissen in 1951 heeft gepubliceerd. Bij ons ligt het aandeel van de criminele straffen hoger dan bij Gilissen. Dat komt omdat in ons onderzoek meer verstekvonnissen zijn opgenomen en dat hierin strengere straffen werden uitgesproken.

In de zaken die voor een krijgshof kwamen ligt het aandeel van de criminele straffen op 70%.[2] De strafmaat lag dan weer heel wat lager als de definitieve uitspraak ter hoogte van een krijgsraad viel: hier werd maar in 26% van de dossiers minstens vijf jaar opsluiting opgelegd. Voor een verklaring van dit verschil kan een bevinding uit een vorig hoofdstuk dienst doen. Toen schreven we: hoe zwaarder het misdrijf, hoe vaker in beroep werd gegaan. Het is dus niet te verwonderen dat in de krijgshoven veel meer criminele straffen zijn uitgesproken. De weerslag van de procesformule op de straftoemeting is, met andere woorden, slechts gedeeltelijk op rekening te schrijven van die andere factor, de ernst van de aangewreven collaboratie.

Dat de aard van het delict en, in tweede instantie, de procesformule verschillen in de bestraffing veroorzaken zal wel niemand verbazen. Beide elementen behoren tot het juridisch-relevante materiaal in een rechtszaak. Moeilijker ligt het met twee andere bronnen van variatie in de strafmaat: het tijdstip van de berechting en de plaats waar het vonnis geveld is.

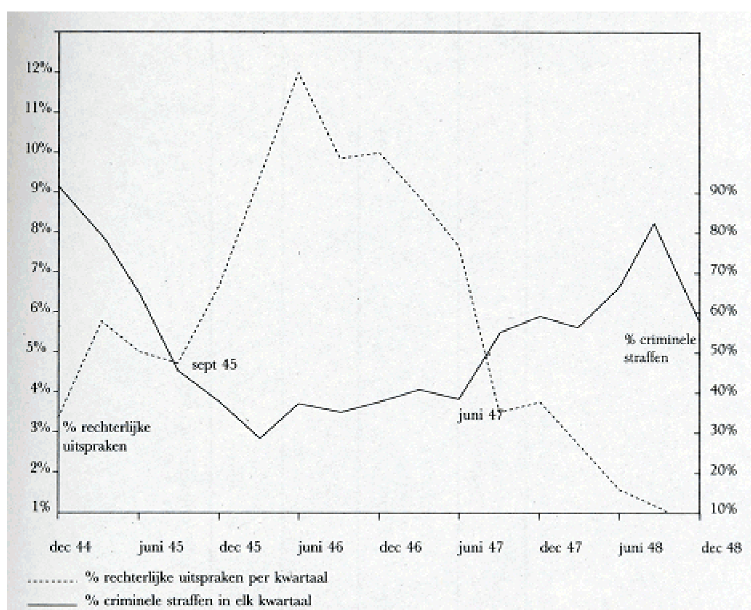
1. De tijd verzacht de zeden

De factor tijd heeft in de repressie een grote rol gespeeld. Hij was een aspect van de druk die op de rechters woog: er moest snel berecht worden. Maar tijd was vooral belangrijk in de zin van: de afstand tussen het einde van de bezetting en het moment waarop een rechterlijke beslissing viel. Het is in deze betekenis dat het verband tussen tijd en strafmaat moet bekeken worden. *Grafiek 3* zal ons daarbij helpen.[3]

De volle lijn op de grafiek toont per kwartaal het aandeel van de criminele straffen. De curve start op grote hoogte want in het laatste trimester van 1944 was in 90% van alle uitspraken een vrijheidsberoving van vijf jaar of meer voorzien. De lijn daalt dan snel om in de zomer van 1945 onder het algemeen gemiddelde van 47% criminele straffen te zakken. De strafmaat blijft dan tot midden 1947 op een peil dat twee- tot driemaal lager ligt dan in de allereerste maanden na de bevrijding. Tussen juli en september 1947 klimt de curve weer boven het gemiddelde, om er niet meer onder te zakken. In de ontwikkeling van de straftoemeting zijn bijgevolg drie episodes te onderscheiden: de eerste loopt van de bevrijding tot september 1945, de tweede van oktober 1945 tot juni 1947 en de laatste van juli 1947 tot het

2 In de uitspraken die bij het hof van cassatie passeerden bedraagt het aandeel van de criminele straffen 83%.

3 De datum waarop een rechterlijke beslissing in de grafiek is opgenomen is deze van de uitspraak van de krijgsraad als niet in beroep is gegaan, deze van het arrest als een zaak in beroep is behandeld.

rechtbankwerk helemaal beëindigd was. Wat de drie periodes van elkaar onderscheidt is de positie van de strafmaat ten aanzien van het algemeen gemiddelde: eerst erboven, dan eronder, dan weer erboven.[4] Interessant is dat deze V-curve in min of meer zuivere vorm in de bestraffing van elke delictsoort terug te vinden is. Dat toont tabel 3.26 goed aan.

Het ligt voor de hand de verklaring voor deze zigzagbeweging in eerste instantie te zoeken in factoren van juridische aard. Zo is het goed mogelijk dat de spectaculaire daling in de strafmaat en haar even opmerkelijke stijging later te wijten zijn aan het gewijzigd aandeel van de drie procesformules (arresten, tegensprekelijke vonnissen, verstekvonnissen) in de rechter-

4 De opdeling van de straffen in twee groepen (correctioneel en crimineel) verwijdert uiteraard heel wat nuances uit het beeld. De straftoemeting met haar talrijke schakeringen, gaande van geldboetes over vrijheidsstraffen van drie jaar tot de doodstraf, wordt herleid tot een digitale operatie: meer of minder dan vijf jaar opsluiting. Toch heeft deze opdeling ook in de kwestie van de repressie grote juridische relevantie: vanaf 14 juni 1948, met de invoering van de wet-Struye, was nog alleen aan een criminele straf een automatisch verval van rechten verbonden. Bovendien verandert een meer gedetailleerde analyse niets aan de hier besproken conclusie. Zo vertoont de evolutiecurve van de zwaarste straffen (minstens 20 jaar opsluiting of de doodstraf) precies dezelfde V-vorm: hun aandeel gaat van 34% in de eerste periode over 13% (tussen oktober 1945 en juni 1947) naar 25% in de derde periode.

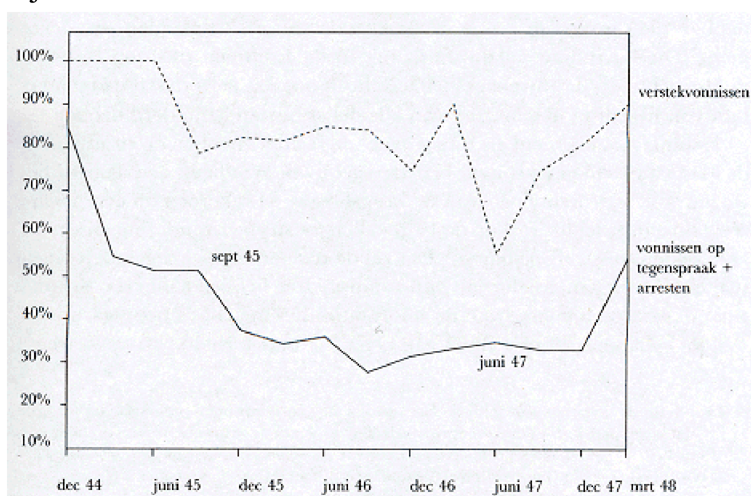
Tabel 3.26 Evolutie van de strafmaat per delictsoort

% criminele straffen	**polcol**	**verklikking**	**milcol**	**pol+milcol**
sept. 1944-sept. 1945	41%	29%	74%	79%
okt. 1945-juni 1947	14%	23%	35%	44%
na juni 1947	19%	52%	70%	78%
% behandeld op 30 sept. 1945	10%	24%	28%	11%
in steekproef	18% (n=650)	8% (n=289)	32% (n=1.179)	10% (n=381)

% criminele straffen	**polcol combinaties**	**milcol combinaties**	**pol+milcol combinaties**	**totaal***
sept. 1944-sept. 1945	53%	77%	94%	68%
okt. 1945-juni 1947	46%	56%	72%	37%
na juni 1947	71%	69%	95%	59%
% behandeld op 30 sept. 1945	6%	26%	13%	19%
in steekproef	7% (n=248)	10% (n=365)	7% (n=260)	100% (n=3.643)

* Waaronder twee hier niet weergegeven delictsoorten (economische collaboratie, verraad)

lijke uitspraken. Eerder in het boek schreven we dat het aantal verstekvonnissen in het begin en op het einde van de repressie veel hoger lag dan in de periode daartussen. Wij weten ook dat vonnissen die in afwezigheid van de beklaagde geveld werden over het algemeen een strenge sanctie uitlokten. Ligt daar de verklaring voor de variatie in de strafmaat? Om het antwoord op die vraag te vinden voeren we een eenvoudig maneuver uit: we neutraliseren de invloed van de verstekvonnissen door alleen te kijken naar de vonnissen die op tegenspraak zijn beslecht, en naar de arresten. Dat doen we aan de hand van de volle lijn in *grafiek 4*. Deze curve wijkt nauwelijks af van wat in *grafiek 3* te zien was. Hier valt wel op hoe gelijkmatig de straftoemeting was toen de militaire rechtbanken op volle toeren draaiden. Tussen eind september 1945 en eind 1947 onderging het aandeel van de criminele straffen bijna geen wijzigingen: het lag tussen de 29% en de 39%. *Grafiek 4* bevat ook de evolutie van de verstekvonnissen. Zelfs hier is er eerst een dalende, dan een stijgende beweging. De conclusie is duidelijk: de ontwikkelingen in de straftoemeting zijn zeker niet integraal toe te schrijven aan het veranderend gewicht van de verstekzaken. Rest de vraag naar het effect van de uitspraken waarvan de beslissing in een krijgshof genomen werd. Net als bij de verstekprocedure stijgt de strafmaat in dat geval ver boven het gemiddelde uit. Wijzigingen in het aandeel van de beroepszaken moeten bij-

gevolg voelbaar geweest zijn in de evolutie van de bestraffing. Nu biedt deze gedachtegang absoluut geen verklaring voor de dalende trend die de strafmaat in 1945 kenmerkt: al in hoofdstuk 2 van deel 3 is aangetoond dat het aandeel van de arresten tussen oktober 1944 en juni 1947 volkomen ongewijzigd is gebleven. De hypothese is wél bruikbaar voor het onderzoek van de stijgende strafmaat in de derde periode: vanaf juli 1947 leveren de arresten tussen de 50% en de 70% van alle rechterlijke uitspraken en dat zal zeer zeker het strafmaatcijfer naar omhoog geduwd hebben. Daarmee is alvast enige uitleg geleverd voor de opwaartse gang van de straftoemeting in de laatste fase van de repressie.

Laten we de redenering nu even stilleggen en een tussentijdse balans opmaken. Dat de rechters na juni 1947 zwaardere sancties opleggen is te begrijpen: die knik in de curve heeft te maken met het toegenomen gewicht van de beroeps- en verstekzaken. Veel problematischer is wat in de loop van 1945 is gebeurd. De scherpe daling die de strafmaat dan ondergaat is nog niet opgehelderd.

Nu is er in principe een heel eenvoudige verklaring te bedenken: de straffen lagen aanvankelijk zo hoog omdat er een voorafname is geweest van de ernstige gevallen, vanaf de zomer van 1945 zijn dan de lichtere zaken voorgekomen. Met die stelling blijven we in de sfeer van een strikt-juridische argumentatie, want het is toch volkomen normaal dat de strafmaat daalt als de kleine zondaars aan de beurt zijn. Het probleem met die hypothese is echter dat zij zo onwaarschijnlijk is. Een conclusie van hoofdstuk 2 van deel 3 was juist dat de meer ernstige zaken niet in het begin, maar pas vanaf eind september 1945 in groten getale op de agenda van de krijgsraden zijn gekomen.[5] Die bevinding maakt de daling in de strafmaat dus nog een stuk raadselachtiger. Trouwens, tabel 3.26 heeft ons pas geleerd dat de rechters hun vonnisgedrag ten aanzien van alle delictsoorten gemilderd hebben.

Er blijft maar één enkele uitleg over: de rechters hebben de strafmaat in de loop van 1945 bewust naar beneden geduwd. Wat heeft hen daartoe bewogen? Er was de invloed van de krijgshoven. Het beroep op een hogere rechtsinstantie leidde in 4 op de 10 gevallen tot strafvermindering en slechts zeer zelden tot strafverhoging.[6] Dat zal de rechters in de krijgsraden ongetwijfeld tot een aanpassing van hun vonnisgedrag hebben aangezet. Belangrijk ook was de toename van de informatie: het inzicht in het verschijnsel van de collaboratie steeg, men zag beter het onderscheid tussen zware en

5 In zijn tweede rapport aan de minister van Justitie, antwoordt auditeur-generaal Ganshof op de kritiek dat '...les poursuites s'exercent principalement à l'égard de ce qu'assez sommairement certains appellent les petits.' Hij schrijft: 'Nécessairement, les affaires les plus complexes, les plus délicates et les plus graves doivent être l'objet d'enquêtes et d'instructions plus longues et plus difficiles' (rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 2, 1 juni 1945, p. 2).

6 J. Gilissen, 1951, p. 553.

lichte gevallen en dat zal men wel in de strafmaat tot uiting hebben willen brengen. De omzendbrieven waarin auditeur-generaal Ganshof zijn auditeurs 'tarieven' voor de verschillende vormen van militaire collaboratie voorstelde zijn daarvan de krachtige getuigen. Een van de opvolgers van Ganshof, Gilissen, schreef daarover in 1984: 'L'information générale des magistrats était souvent nettement insuffisante. Ce n'est qu'à fur et à mesure du dépouillement des documents saisis, par exemple au siège des partis de collaboration ou de certaines institutions bancaires, qu'une documentation de caractère général put être mise à la disposition des magistrats instructeurs. Les mêmes constatations doivent être faites pour les membres civils et militaires des Conseils de guerre.'[7] Geleidelijk ook moet het besef gekomen zijn dat het automatisch opleggen van hoge straffen aanzienlijke rechtsongelijkheid voortbracht: de rechter die lichte vergrijpen met zeer zware sancties bedacht ontnam zichzelf de mogelijkheid om later de grote collaborateurs naar verhouding nog strenger te straffen. Een vierde factor is al in deel 2 beschreven: vanaf het najaar van 1945 hebben de politici de rechters de mogelijkheid gegeven om afstand te nemen van de stroeve en strenge wetgeving die tijdens de oorlog was ontstaan. Ook dat heeft de strafmaat gedrukt. Maar het meest ingrijpend was het proces van bezinning dat in de loop van 1945 de militaire tribunalen binnendrong. Parketmagistraten en rechters hebben in de eerste maanden na de bevrijding gehandeld 'sous l'empire de la passion'.[8] Een wetenschappelijk bewijs daarvan leveren kunnen wij niet. Er zijn geen betrouwbare rechtbankverslagen en een historische reconstructie van wat er in de justitiepaleizen is gebeurd zal altijd wel een hachelijke onderneming blijven. Laten we zeggen dat het om een hypothese gaat, maar dan een die rust op vele signalen: gesprekken met mensen die begin 1945 als substituut of als advocaat de repressie van dichtbij hebben meegemaakt, geschriften van magistraten en juristen, uitspraken van leidinggevende politici.[9] Soms ontsprong de passie bij de rechters zelf, meestal viel zij langs de weg van de schrijvende pers of van politieke druk of van pure chantage de rechtszaal binnen. De goden hadden dorst en het lessen ervan heeft maanden geduurd. Halfweg 1945 is in vele krijgsraden het tij aan het keren gegaan. Misschien hebben de gebeurtenissen van mei-juni 1945 de ommekeer wat vertraagd, maar veel invloed kan deze nieuwe emotionele storm niet meer gehad hebben. Dat blijkt uit de evolutie van het aandeel van

7 J. Gilissen, 1984a, p. 320.

8 De uitspraak is van PSC-kamerlid Lambotte (*Parl. Hand.*, Kamer, 20 april 1948, p. 10).

9 Exacte opgave van de bronnen is te vinden in het literatuuroverzicht en in deel 2 van dit boek. Eén enkel citaat, van de latere auditeur-generaal, J. Gilissen: 'Des facteurs extérieurs, indépendants de l'attitude des individus à juger, influencèrent les juges. A la libération du territoire, par exemple, des faits odieux furent révélés, tels les nombreux assassinats commis par des brigades rexistes et celles du Veiligheidskorps du De Vlag' (J. Gilissen, 1984a, p. 318).

de criminele straffen in die maanden: 71% (april), 59% (mei), 58% (juni) en 46% (juli).

De stelling dat krijgsauditeurs en rechters de strafmaat in de loop van 1945 drastisch hebben aangepast, ligt in de lijn van wat tussen 1946 en 1952 tientallen keren in het parlement is gezegd, ook door de ministers van Justitie. Geen enkele partij heeft in die periode het bestaan van een bewuste koerswijziging in het gedrag van parketmagistraten en rechters ontkend. 'Bij het inzien van de statistieken betreffende de genomen beslissingen, stelt men vast dat voor wanbedrijven van denzelfden aard, zich voordoende in dezelfde omstandigheden, de straffen verschillen, en dit soms in aanzienlijke maat, gaande van de doodstraf tot de opsluiting gedurende drie tot vijf jaar, volgens het tijdstip van de beslissing, of volgens den krijgsraad, zelfs het krijgshof waardoor de straf werd uitgesproken. Het verstoord evenwicht moet worden hersteld,' zo luidt in oktober 1946 de stelling van de Kamercommissie van Justitie.[10] Eenzelfde gedachte was ook al door Justitieminister Lilar in een radiorede van 16 september 1946 verwoord. In juli 1947 laat de senaatscommissie van Justitie de PSC'er Lohest in een verslag noteren: 'De gelijkheid van de Belgen voor de wet brengt noodzakelijk mede de wezenlijke gelijkheid van de strafsancties voor dezelfde misdaden en misdrijven. Nu, die gelijkheid heeft niet altijd bestaan. In de tijd, vooreerst: het is klaarblijkend dat de eerste veroordelingen ... oneindig strenger geweest zijn dan degene die later uitgesproken werden.'[11] Nu en dan is ook een verband gelegd tussen de ontwikkeling van de strafmaat, in de tijd gezien, en de ongelijke berechting van de grote en de kleine collaborateurs. Zo kan men in juni 1953 in een verslag van de Senaatscommissie van Justitie lezen: 'Meer dan eens is gezegd, dat de grote schuldigen, die over onuitputtelijke middelen beschikten, er in geslaagd waren hun proces zodanig te rekken, dat het plaats had, toen de volkswoede reeds geluwd was, terwijl de kleine delinquenten, die in de volksmond als "kleine garnaal" bestempeld werden, uitermate strenge straffen opliepen, omdat zij dadelijk waren gevonnist, toen de weerwraakgevoelens, ingevolge een jarenlange onderdrukking tijdens de bezetting, hun hoogtepunt bereikten.'[12] De gedachte dat in het begin te streng werd gevonnist, is trouwens het sleutelgegeven geweest waarop het latere genadebeleid is uitgebouwd. Beide inzichten - het politieke en het wetenschappelijke - vinden bevestiging in een uitspraak van de latere auditeur-generaal, Gilissen: '...il est certain qu'au début de la répression, en 1944 et 1945, les peines prononcées furent plus sévères qu'après cette période.'[13]

10 *Parl. Doc.*, Kamer, nr. 231, 17 oktober 1946, p. 26 (Verslag-Lambotte).
11 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 258, 15 juli 1947, p. 5 (Verslag-Lohest).
12 *Parl. Doc.*, Senaat, nr. 359, 17 juni 1953, p. 2 (Verslag-Ancot).
13 J. Gilissen, 1984a, p. 318.

De gevolgen van wat in het eerste halfjaar na de bevrijding is gebeurd zijn gewichtig. Wie het ongeluk had in die periode berecht te worden is aanzienlijk strenger gestraft dan wie later aan de beurt kwam. Dat is een schending van het beginsel van de rechtsgelijkheid. Vermoedelijk heeft de ervaring met deze ontsporing zware schade toegebracht aan het rechtsbewustzijn van een gedeelte van de (getroffen) bevolking. Men moet hierbij ook bedenken dat in het begin veelal jonge mensen zijn veroordeeld, waardoor de letsels lange tijd effect zullen hebben gehad. Soms is de ongelijkheid in de strafrechtelijke behandeling later tenietgedaan door het verlenen van gratie en strafvermindering aan de eerst-berechten. In enkele gevallen was herstel echter niet meer mogelijk. Wij denken hier aan de twintig alleen-maarwapendragers die werden geëxecuteerd. Voor zeventien onder hen had de krijgsraad de doodstraf uitgesproken in de eerste vier maanden na de bevrijding. *Het Nieuwsblad* van 23 februari 1945 bevat het relaas van de executie van twee van hen: ‘Woensdagmorgen werden de genaamden De Saar Paul en Berghmans Jan, die door den Krijgsraad van Antwerpen ter dood veroordeeld waren, in een der binnenforten terechtgesteld. De Saar was lid van de Vlaamse Wacht*, waarin hij het spoedig tot steunpuntcommandant bracht. Hij trok de wacht op bij opslagplaatsen, bruggen en fabrieken. Hij was steeds gewapend met geladen geweer en bajonet. (...) Berghmans Jan, nam dienst in het “Legioen Vlaanderen” en streed gedurende drie jaren in de rangen van SS-formaties, nabij Leningrad.’ De Saar was 31, Berghmans 29 jaar oud. Laatstgenoemde was al op 3 oktober 1944 ter dood veroordeeld en was daarmee in Vlaanderen de allereerste gevonniste collaborateur. Een paar dagen later kwam volgend bericht: ‘Vrijdag 23 dezer werd in een der binnenforten van Antwerpen de genaamde Laureys Stephan, wonende Italiëlei te Antwerpen, terechtgesteld. Laureys nam vrijwillig dienst in het Vlaamsch Legioen op 1 Augustus 1942 en streed aan het Oostfront, onder meer in de Totenkopfdivision*. Hij werd tweemaal gewond en ging in mei 1944 over naar het Waalsch Legioen* als vertaler en onderrichter. Hij deserteerde op 3 september 1944. Laureys is de zoon van Dr. Laureys, geneesheer in dienst der O.T. en die thans nog in Duitschland vertoeft.’[14] De Antwerpse krijgsraad gaf Laureys op 5 oktober 1944, één maand na zijn desertie, de doodstraf. Het lijdt geen twijfel dat deze wapendragers een half jaar later niet eens een gevangenisstraf van 15 jaar zouden opgelopen hebben. Dat kunnen we afleiden uit de omzendbrieven van Ganshof, die al eerder ter sprake zijn gekomen. Hun dood is bijgevolg de vrucht van het noodlot, niet van de gerechtigheid.

Onze studie laat toe bij benadering de omvang van de ontsporing te schatten. We gaan daarvoor terug naar *grafiek 3*. De volle lijn in de grafiek

14 *Het Nieuwsblad*, 29 februari 1945.

tekent de ontwikkelingen in de strafmaat, de puntjeslijn geeft per kwartaal de relatieve omvang aan van het door de rechtbanken gepresteerde werk. Beide curves kruisen elkaar in september 1945 en in juni 1947 of, met andere woorden, op het einde van de eerste en het begin van de derde episode. De lange periode waarin de strafmaat op haar laagste punt ligt is ook de tijd waarin de meeste collaborateurs (66%, om precies te zijn) voor de rechters verschenen zijn. Dat is in zekere zin een geruststellende bevinding. De slachtoffers van de ontspoorde rechtspraak bevinden zich in het linkerblok van de grafiek: het zijn de mensen die tussen oktober 1944 en juni 1945 gevonnist zijn. Hun exact aantal is niet gemakkelijk te berekenen. In principe gaat het om 14% van de veroordeelden of, in absolute cijfers, ongeveer 8.000 collaborateurs. Maar 1 op 3 van hen is bij verstek veroordeeld en moet dus eigenlijk buiten de berekening gehouden worden. Dat brengt ons tot het getal van 5.400 mannen en vrouwen die zonder enige twijfel anders en vooral strenger zijn behandeld dan hun lotgenoten die later zijn gevonnist.

Gelijkberechtiging is een mooi ideaal en ligt in de kern van wat het rechterlijk korps als zijn interne moraal beschouwt. Maar in de werkelijkheid van elk rechtsgeding is deze droom vaak niet te verwezenlijken. De tijd die tussen twee vonnissen ligt kan in identieke zaken tot verschillende uitspraken leiden, want meningen over wat strafbaar is en wat niet veranderen. Ook het denken over de betekenis van het straffen is voortdurend in beweging. Als deze evolutie de weg van de geleidelijkheid volgt, zal zij door de meeste mensen als legitiem gezien worden. Verschillen in rechterlijke, uitspraken verschijnen dan niet als onrechtvaardig en onbillijk. In de repressie is het echter anders verlopen. De ontwikkeling in de strafmaat is erg bruusk. Het contrast tussen wat voor en na juli 1945 is gebeurd is aanzienlijk. Over de aanwezigheid van grote rechtsongelijkheid valt bijgevolg niet te twijfelen. En er is de zekerheid dat het onevenwicht in de bestraffing een sociaal-economische en politieke dimensie heeft gehad. Wie in de hiërarchie van de collaboratie hooggeplaatst was kon met de steun van de bezetter naar Duitsland uitwijken en een aanhouding uitstellen. Wie over geld beschikte kon met de hulp van advocaten de gang van zijn dossier vertragen. Wie een van deze twee vluchtroutes kon inslaan kwam voor de rechter wanneer het klimaat al gemilderd was. De repressie als wraakoefening heeft bijgevolg vooral de kleine collaborateurs getroffen.

2. De ene krijgsraad is de andere niet

Niet alleen de tijd veroorzaakt variatie in rechterlijke uitspraken. Vonnissen die gelijktijdig geveld worden kunnen, hoewel zij op identieke zaken slaan, toch sterk van elkaar afwijken omdat zij in verschillende rechtbanken zijn

ontstaan. Die verscheidenheid is ook in de berechting van de collaborateurs te vinden.

In de eenentwintig krijgsraden van de repressie is verschillend gevonnist. Het aandeel van de criminele straffen loopt van 29% in Ieper, 34% in Gent en 36% in Kortrijk tot 65% in Leuven en Doornik en 68% in Bergen. Er zijn voor deze diversiteit vele oorzaken - juridische en extra-juridische - te bedenken.

Er zijn de delictgebonden factoren. Zo kan de aard van de collaboratie in een bepaalde regio in principe verantwoordelijk zijn voor de hoogte van de strafmaat. In een streek waarin politieke collaboratie alle andere vormen van incivisme overschaduwde zullen de opgelegde sancties aan de lage kant geweest zijn. Dat misdrijf is meestal met correctionele straffen bedacht.

Op de strafmaat werkten ook procesgebonden invloeden in: de hoeveelheid verstekvonnissen in een rechtsgebied en het aantal zaken dat voor de zomer van 1945 is beslecht zijn van belang. Hoe meer verstekdossiers, hoe hoger de strafmaat zal liggen. Hoe meer collaborateurs kort na de bevrijding zijn berecht, hoe groter het aandeel van de criminele straffen zal zijn.

Het gedrag van de honderden parketmagistraten en zetelende rechters kon grote verschillen vertonen. Bij de krijgsauditeurs en hun substituten liepen de opvattingen over wat er met de tienduizenden verdachten diende te gebeuren zeker niet parallel. Het auditoraat-generaal probeerde wel, via de wekelijkse vergaderingen met de auditeurs en langs de weg van de talrijke circulaires, tot een zo groot mogelijke uniformiteit in het optreden van het parket te komen. Magistraten van het auditoraat-generaal reisden geregeld naar de lokale parketten om hun visie op vervolging en bestraffing bij de auditeurs en de substituten te bepleiten. Maar uit de inhoud van de omzendbrieven valt op te maken dat succes geregeld uitbleef. Dat is ook de meningvan Gilissen, een bevoorrecht getuige: ‘Malgré l'excellence des chefs d'auditorat (...), malgré les qualités de dévouement et d'intelligence des substituts, malgré la surveillance et le contrôle des premiers substituts, il y eut des différences d'un cabinet à l'autre. N'oublions pas que les magistrats durent travailler dans la hâte, dans une atmosphère dominée par la masse de dossiers, par les pressions politiques, par les critiques de la presse.’ En hoe jonger de mensen van het parket, hoe gevoeliger zij waren voor al deze invloeden.[15] Ook bij de vonnissende rechters waren er verschillen in houding en gedrag. Hoe stonden zij, bijvoorbeeld, tegenover het VNV of Rex? Wat waren hun ervaringen met de bezetter?

Veel van deze factoren liggen buiten het bereik van onze studie. Wij zullen ons moeten beperken tot een onderzoek van enkele elementen. Ook een analyse op krijgsraadniveau is niet mogelijk. Dat is spijtig want precies op

15 J. Gilissen, 1984a, pp. 319-320.

dat vlak deden zich de grootste verschillen in strafmaat voor. Onderzoekstechnisch zijn er met de krijgsraden echter twee problemen. Voor sommige onder hen is het aantal gevallen in onze steekproef veel te klein om tot verantwoorde berekeningen te komen. Maar de grootste moeilijkheid ligt in het feit dat 25% van alle uitspraken op het niveau van de krijgshoven is geveld.[16] Opname van die zaken in het bestand van de krijgsraden vervormt het beeld van wat in eerste aanleg is gebeurd, want eigenlijk zijn de lokale rechters niet verantwoordelijk voor deze beslissingen. Verwijdering van de arresten uit de analyse van de krijgsraden is ook niet aan te raden. In dat geval verdwijnt een bepaald type van collaboratie uit het onderzoek: het zijn vooral de meer ernstige gevallen die na een uitspraak in de krijgsraad naar een krijgshof zijn gegaan. Daarom is hier de voorkeur gegeven aan een analyse van de verschillen in strafmaat zoals ze op het niveau van de krijgshofgebieden te voorschijn komen. Dat betekent, bijvoorbeeld, dat alle rechterlijke uitspraken van de krijgsraden van Brugge, Kortrijk, Ieper en Gent en alle arresten van het Gentse krijgshof bijeengezet worden.[17] Daarmee, vallen de hierboven aangegeven problemen weg. Voor zo'n groepering is er nog een ander argument: men mag; aannemen dat vanuit een krijgshof gelijklopende signalen naar de rechters uit die sector gegaan zullen zijn. Ganshof signaleert trouwens dat '...pour assurer une plus grande unité de jurisprudence il a paru avantageux de confier à un même chef de Parquet la responsabilité de plusieurs auditorats militaires; c'est ainsi qu'un même magistrat dirige les Parquets militaires de Gand et d'Ypres...'[18]

Bijna de helft van de veroordeelde collaborateurs heeft een straf van minstens vijf jaar opsluiting gekregen. Er zijn op dat punt echter nogal wat regionale verschillen. Tabel 3.27 bevat de exacte cijfers. Het aandeel van de criminele straffen varieert van 36% in het krijgshofgebied Gent tot 55% in de zone Antwerpen en in de Franstalige sector van het gebied dat onder het krijgshof van Brussel ressorteert. Daartussen liggen de vonnissen en arresten van Luik-Frans (43%), Luik-Nederlands (50%) en Brussel-Nederlands (50%). Voor Vlaanderen rijst de vraag waarom de straftoemeting in Gent en Antwerpen zo verschillend is. Aan de andere kant van de taalgrens is het de afstand tussen Luik-Frans en Brussel-Frans die om een verklaring vraagt.

16 Ter herinnering: wij spreken gemakshalve van de krijgshoven van Gent, Antwerpen, Brussel en Luik terwijl het eigenlijk om verschillende kamers van één enkel krijgshof gaat.

17 Er wordt in het onderzoek gewerkt met zes krijgshofgebieden: Gent (Oost- en West-Vlaanderen), Antwerpen (de krijgsraden van Antwerpen en Turnhout), Brussel-Nederlands (de Vlaamse kamers van de Brusselse krijgsraad, de krijgsraden van Leuven en Mechelen), Brussel-Frans (de Franstalige kamers van de Brusselse krijgsraad, de krijgsraden van Nijvel, Doornik, Bergen en Charleroi), Luik-Nederlands (de krijgsraden van Hasselt en Tongeren) en Luik-Frans (de krijgsraden van Luik, Verviers, Namen, Eupen, Malmédy en Aarlen).

18 Rapport van auditeur-generaal W. Ganshof, nr. 6, 1 oktober 1946, p. 74.

Tabel 3.27 Strafmaat naar krijgshofgebied % criminele straffen

krijgshofgebied	**polcol**	**verklikking**	**milcol**	**pol+milcol**
Gent	9%	19%	34%	37%
Luik-Nederlands	10%	20%	83%	92%
Brussel-Nederlands	32%	13%	46%	72%
Antwerpen	23%	36%	54%	64%
Luik-Frans	23%	27%	50%	34%
Brussel-Frans	21%	34%	59%	55%
totaal % criminele straffen	18%	27%	49%	55%

krijgshofgebied	**polcol combinaties**	**milcol combinaties**	**pol+milcol combinaties**	**totaal***
Gent	36%	47%	77%	36%
Luik-Nederlands	42%	85%	93%	50%
Brussel-Nederlands	56%	68%	87%	50%
Antwerpen	59%	69%	81%	55%
Luik-Frans	61%	71%	74%	43%
Brussel-Frans	57%	80%	88%	55%
totaal % criminele straffen	53%	63%	82%	47%

* Waaronder twee hier niet weergegeven delictsoorten (economische collaboratie, verraad)

Uiteraard mag het eerst gedacht worden aan een delictgebonden factor: de aard van de collaboratie in de betrokken regio's. Misschien was de hulp aan de bezetter in Oost- en West-Vlaanderen van een minder ernstige soort dan in het Antwerpse. Om dat te controleren keken we naar het collectief aandeel, in elk van de gebieden, van de vier delicttypes die met de zwaarste straffen zijn bedacht.[19] In de hele groep gaat het om één derde van alle veroordeelden. In Antwerpen klimt dit cijfer tot 45%, in Luik-Frans daalt het tot 29%. Daarmee is wellicht enige opheldering bekomen voor de hoge strafmaat in het krijgshofgebied Antwerpen en voor de lage strafmaat in de regio Luik-Frans. Maar de overige cijfers lopen in een heel andere richting. In de sector Gent, met zijn bijzonder lage strafmaat, ligt het aandeel van de zwaarste delictsoorten boven het landsgemiddelde: het bedraagt 39%. In Brussel-Frans doet zich het omgekeerde voor: veel criminele straffen terwijl slechts 28% van de vonnissen en arresten op een ernstige vorm van collaboratie betrekking hebben.

Tabel 3.27 doet de verwarring nog toenemen. Wie elke delictcategorie afzonderlijk bekijkt zal zien dat Gent telkens zeer laag scoort en dat de strafmaat in het Antwerpse en in Brussel-Frans in zes van de zeven gevallen boven het gemiddelde uitsteekt. Hier zijn dus, ongeacht de aard van de collaboratie, respectievelijk weinig en veel criminele straffen uitgedeeld. Wat het probleem nog ingewikkelder maakt is de vaststelling dat sommige krijgshofgebieden qua strafmaat soms zeer hoog, soms zeer laag liggen. Dat is zo in Luik-Nederlands: daar zijn voor de delictsoorten waarin wapendracht voorkomt absolute piekcijfers aan te treffen, terwijl men voor de overige misdrijven in het andere uiterste terechtkomt. Ook in Luik-Frans ontbreekt op dat punt uniformiteit in het rechterlijk gedrag. Een uitleg hiervoor hebben wij niet.

Eén zaak is duidelijk: de aard van de collaboratie levert geen sluitende verklaring voor de regionale variatie in de strafmaat. Een tweede factor waarvan de invloed te meten is heeft te maken met de procesformule. Zo zou het kunnen dat de variatie in de strafmaat gedeeltelijk op rekening te schrijven is van verschillen in de aanwezigheid van verstekvonnissen. De controle van dit element levert echter een negatief resultaat op: er is bij vergelijking van de zes gebieden nauwelijks differentiatie in het aandeel van de verstekdossiers waar te nemen.

In het begin van dit hoofdstuk schreven we dat de rechtbanken in de eerste maanden na de bevrijding bijzonder streng zijn opgetreden. Deze belangwekkende bevinding levert ook een mogelijke verklaring op voor de regionale verschillen in de strafmaat. Misschien is in sommige zones de be-

19 Het gaat om alle delictgroepen waarin de betichting op minstens twee vormen van collaboratie sloeg: politieke én militaire collaboratie of wapendracht én verklikking, bijvoorbeeld.

rechting van de collaborateurs snel gestart zodat daar meer mensen een zware straf hebben opgelopen. Deze hypothese wordt in ons onderzoek deels bevestigd, deels ontkend. Het is zo dat in het Antwerpse tussen oktober 1944 en april 1945 meer uitspraken zijn gevallen dan in het krijgshofgebied van Gent: 20% tegenover 15%. Maar er rijzen twijfels zodra men naar de andere zones kijkt. Er is qua tempo van berechting weinig verschil te bespeuren tussen Gent (15%), Brussel-Nederlands (13%), Brussel-Frans (14%) en Luik-Frans (13%), terwijl het aandeel van de criminele straffen hier varieert van 36% over 43% naar 55%.

In de redenering is nu een kruispunt van wegen bereikt. Van tal van juridische factoren weten we nu dat hun invloed ofwel onbestaande ofwel beperkt is. Daarmee komt een wel erg belangwekkende conclusie in zicht: de regionale variatie in de strafmaat is veroorzaakt door elementen waarvan de oorsprong zich buiten het juridisch kader bevindt. Het mens- en maatschappijbeeld van de rechters is er één van. Dat is het wat Gilissen op het oog heeft als hij schrijft: 'Les variations dans les poursuites et dans les peines tiennent davantage aux situations locales, ainsi qu'à l'individualisme des magistrats du siège (2 civils et 3 militaires) et du parquet.'[20] Het politiek klimaat in een regio is een ander voorbeeld.

Als die vaststelling correct is, dan is een nieuwe bron van rechtsongelijkheid opgespoord: de bestraffing was niet alleen afhankelijk van het antwoord op de schuldvraag, maar ook van de plaats waar over schuld en boete geoordeeld werd. Concreet: de prijs die een collaborateur voor zijn oorlogsgedrag betaalde lag veel hoger in Turnhout of Bergen dan in Ieper of Luik. Maar zo eenvoudig is het allemaal niet. De straftoemeting was een laatste stap in een lang proces. Daaraan gingen andere beslissingen vooraf: over het al of niet aanvaarden en onderzoeken van een klacht tegen een van Duitsgezindheid beschuldigde Belg, over het al of niet vervolgen van een verdachte, over het al of niet versassen van een dossier naar de burgerlijke epuratie. Wat de militaire rechters ter beoordeling werd aangeboden was het eindprodukt van de schifting die in elk vervolgingsbeleid besloten ligt. In een regio waarin de krijgsauditeurs zeer selectief tewerk zijn gegaan bleven alleen de min of meer ernstige dossiers over. Vele kleine zondaars zijn dan niet verontrust en gingen vrijuit of werden, in het slechtste geval, naar de burgerlijke epuratie verwezen. Maar uiteraard ligt de strafmaat van de krijgsraden in die regio dan aan de hoge kant, aangezien zij minder lichte zaken te behandelen kregen. Het omgekeerde is evengoed mogelijk: een streng vervolgingsbeleid, een ruime aanvoer van betichten - kleine én grote vissen - voor de rechters en dus een lagere strafmaat. Dat zou de toestand in Oost- en West-Vlaanderen kunnen geweest zijn. Hoe moet men in deze si-

20 J. Gilissen, 1984a, p. 319.

tuatie het gedrag van de vonnissende rechters dan noemen: mild of streng?

Met de gegevens uit ons onderzoek is toetsing van deze hypothesen niet mogelijk. Wij hebben alleen zicht op wat er in de rechtbanken zelf is gebeurd. Maar Gilissens publikatie uit 1951 biedt een uitweg: hij geeft ook cijfers over het vervolgingsbeleid.[21] Daaruit blijkt dat over het hele land genomen slechts een minderheid (namelijk 17%) van de klachtendossiers in een verschijning voor de krijgsraden is uitgelopen. In meer dan 80% van de gevallen is de zaak zonder gevolg geklasseerd of is een buitenvervolgingstelling uitgesproken. Regionaal zijnde vervolgingscijfers: 14% (krijgsraad Brussel), 15% (krijgshofgebied Gent), 15% (Luik-Frans, met uitzondering van de Oostkantons), 18% (voor de krijgsraden van Bergen, Charleroi, Doornik en Nijvel), 20%(voor het gebied Antwerpen), 23% (voor de krijgsraden van Mechelen en Leuven), 25% (Hasselt en Tongeren).[22] Er zijn wel degelijk verschillen. Maar uit de confrontatie van Gilissens gegevens en onze cijfers over de strafmaat springt één element naar voren: er is geen rechtlijnig verband tussen de aard van het vervolgingsbeleid en de straftoemeting. Kijk naar Gent en Luik-Frans: weinig vervolgingen en niettemin een lage strafmaat. Zie de situatie in Mechelen, Leuven, Hasselt en Tongeren: er is daar op grotere schaal vervolgd en toch ligt de strafmaat er boven het nationaal gemiddelde. Dat brengt ons uiteindelijk toch tot de conclusie dat er in de krijgshofgebieden Gent en Luik-Frans anders en milder met de collaborateurs is omgegaan dan elders in het land.[23] Er is bij Gilissen trouwens nog een gegeven dat deze bevinding bevestigt: in Gent en Luik-Frans ligt ook het aantal vrijspraken een stuk boven het landsgemiddelde.[24]

21 Een probleem is wel dat Gilissen een uitsplitsing maakt langs provinciale lijnen. Die lopen niet helemaal parallel met de opdeling in krijgshofgebieden.

22 J. Gilissen, 1951, pp. 535-537.

23 Eigenlijk zou nog een andere fase in de analyse betrokken moeten worden: het ontstaan van de dossiers. Het is mogelijk dat de verschillen in het vervolgingsbeleid te maken hebben met de variatie in het aantal klachten. Gilissens publikatie uit 1951 laat echter zien dat die verscheidenheid bestaat maar niet van aard is om de algemene conclusie op losse schroeven te zetten. In Oost- en West-Vlaanderen is ten aanzien van 5.0% van de bevolking een dossier inzake incivisme opgesteld, in Antwerpen en Turnhout was dat 4.5%. Voor Luik (uitgezonderd de Oostkantons), Namen en Luxemburg ligt het op iets minder dan 4%, voor Brussel precies op 4.0%, voor Henegouwen iets boven de 3% (J. Gilissen, 1951, p. 535).

24 J. Gilissen, 1951, p. 558.

Deel 4
De repressie en de reconquista van de politieke ruimte

In het bevrijde België is het herstel van het politiek gezag niet probleemloos verlopen. Het kon ook moeilijk anders. Dat de regering-Pierlot bij haar terugkeer uit Londen het land stevig in handen zou krijgen stond absoluut niet vast. Haar positie was wankel. Op het Belgisch leger, de rijkswacht en de politie kon zij voor de handhaving van de openbare orde nauwelijks steunen. Alle drie waren zij erg verzwakt uit de bezettingstijd gekomen. Er was ook een belangrijk probleem van juridische aard. Kon het kabinet-Pierlot wel doorgaan als de wettige bezitter van de regeringsmacht? In feite reikte de twijfel echter veel dieper dan het juridisch vlak. Een regering leeft immers niet van legale macht alleen. Belangrijker nog is gezag of - met andere woorden - door de maatschappelijke omgeving aanvaarde macht. In dit verband kwam een eerste bedreiging van de kant van de geallieerden. Zij waren oorspronkelijk van plan om, zolang de oorlog zou duren, de autoriteit in het bevrijde België toe te vertrouwen aan een door hen ingesteld militair gouvernement.[1] Ook in het land zelf kon de regering-Pierlot op geduchte concurrentie rekenen. Tijdens de bezetting hadden collaborerende Belgen tal van sleutelposities ingenomen, besluiten met een juridische draagkracht uitgevaardigd en politieke instellingen gewijzigd. Dat was niet zomaar in een handomdraai te veranderen. Ook van de zijde van het verzet was rivaliteit te verwachten. Er circuleerden geruchten over de politieke projecten van bepaalde, vooral communistisch-gezinde weerstandsgroepen. Zekerheid was er evenmin over de houding van de politici die in België waren gebleven: zouden zij het gezag van het 'Londens' kabinet wel goedschiks erkennen? De plannen van Leopold III waren, zo mogelijk, nog moeilijker te voorspellen. En hoe zou de bevolking reageren bij de terugkeer van een regering van wie de besluiteloosheid uit de eerste oorlogsmaanden niet vergeten was?

Met het aftreden van de oorlogsregering eind september 1944 en de opname in het nieuwe kabinet-Pierlot van enkele niet-Londenaars waren deze problemen verre van opgelost. Voor de volledige restauratie van haar gezag zou de politieke klasse nog enkele jaren nodig hebben. In die operatie kreeg de repressie een grote rol toebedeeld. Zij maakte de liquidatie van de Nieuwe-Ordebewegingen mogelijk en door de opeenvolgende regeringen is zij ook gebruikt om de bevolking in het algemeen en de weerstanders in het

1 W. Ganshof, 1968, p. 412.

bijzonder aan zich te binden. Dat alles komt straks in een eerste hoofdstuk ter sprake.
De repressie werkte in een nog andere zin door in de reconquista van de politieke ruimte. De uitschakeling van rivalen die niet tot de traditionele machtsgroepen behoorden (de collaborateurs, het verzet...) was slechts één kant van de zaak. Bij de reconstructie van het naoorlogse België hebben de linker- en de rechterzijde ook elkaar bekampt, in een poging om de onderlinge krachtsverhoudingen grondig te wijzigen. Vooral in de burgerlijke, de politieke en de ambtelijke epuratie lagen daartoe enkele mogelijkheden besloten. Dat is het thema dat in het tweede hoofdstuk aan de orde zal zijn.

Hoofdstuk 1
Het gezag hersteld

De houding die Amerikanen en Britten tegenover Pierlot en zijn ministers te Londen aannamen was niet vrij van enige dubbelzinnigheid. De Belgische regering had een paar belangrijke troeven in de hand: de nationale goudvoorraad en Kongo met zijn strategische grondstoffen. De geallieerden konden daar niet om heen. Maar aan de andere kant was hun vertrouwen in de heren die tijdens de bezetting België in de vrije wereld vertegenwoordigden niet bijster groot.[1] Dat bleek goed toen er afspraken te maken waren over de verdeling van bevoegdheden bij de bevrijding. Amerikanen en Britten gingen er aanvankelijk van uit dat zij, zolang de oorlogsoperaties niet ten einde waren, in België een militair gezag zouden uitoefenen. Oorspronkelijk was het zelfs de bedoeling dat Belgen die verdacht werden van misdrijven tegen de geallieerde legers voor een geallieerde rechtbank zouden verschijnen. Er zijn langdurige besprekingen nodig geweest om de bondgenoten van deze gedachten af te brengen. Pas op 16 mei 1944, enkele weken voor de invasie, kwam de ondertekening van een 'agreement for civil administration and jurisdiction on Belgian territory liberated by an allied expeditionary force' waarbij de autoriteit van de autochtone overheden inzake burgerlijk bestuur en rechtspraak werd aanvaard.[2] Die formele erkenning van het gezag van de regering zou echter, eens dat België was bevrijd, gevolgd worden door grote kommer over de feitelijke gang van zaken. Uit de

1 Meer daarover in J. Gotovitch en J. Gérard-Libois (1991) en L. Schepens (1980).
2 W. Ganshof, 1968, p. 412. Was het toeval dat dit akkoord er gekomen is vier dagen nadat de Belgische regering er in toegestemd had om de Amerikanen de exclusieve rechten te geven op de aankoop van Kongolees uranium? Zie voor de uranium-transactie: R. Coolsaet, 1987, pp. 99-100. Voor een uitgebreid verslag van de voorbereidende vergaderingen zie archief A.E. de Schrijver, nr. 3.5.4.2.

brieven en verslagen van de Amerikaanse ambassadeur aan het State Department en uit de rapporten van de Britse generaal Erskine valt af te lezen dat beiden tot in maart 1945 betwijfelden of de Belgische regering in eigen land wel over enige autoriteit beschikte. Haar werd ook besluiteloosheid in de zaak van de repressie verweten.[3] Met de komst van Van Acker als premier, in maart 1945, verdween de ongerustheid. Hij genoot volop het vertrouwen van de geallieerden.

Een geval apart is de strijd om de legitimiteit die Leopold III en de naoorlogse regeringen met elkaar hebben gevoerd. Dit verhaal werd al vaak verteld. Het is niet de bedoeling het hier nog eens over te doen.[4] Wel dient uitdrukkelijk gezegd dat de repressie vele raakpunten heeft gehad met deze opwindende episode in de geschiedenis van de Belgische politiek. Hierover meer in het volgende hoofdstuk.

Onmiddellijk na de bevrijding was de meest te duchten rivaal van de regeringen ongetwijfeld het verzet. De weerstandsgroepen waren in principe in staat om met de wapens de macht te grijpen. Met de steun van de geallieerden is hen dat belet.[5] Maar daarmee was het verzet nog niet in politieke zin ontwapend. Zijn invloed in de publieke opinie was zeer groot. Dat vond een vertaling in de opname van woordvoerders van de weerstand in de tweede regering-Van Acker en, na de wetgevende verkiezingen van 17 februari 1946, in Kamer en Senaat. Voor de politieke demobilisatie van het verzet hebben de traditionele partijen twee strategieën ontwikkeld. Eén ervan liep langs de repressie. Herhaaldelijk werd onrust in weerstandskringen langs deze weg beantwoord en, vaak toch, geneutraliseerd. Soms gebeurde dit door vertegenwoordigers van het verzet een plaats te geven in commissies die de minister van Justitie in zijn repressiebeleid moesten adviseren. Af en toe was de reactie van meer directe aard: de demonstratieve executie van ter dood veroordeelde collaborateurs, bijvoorbeeld, of het tolereren van verzetslui als bewakers van de interneringskampen. Een tweede strategie vertrok van het verdeel-en-heersbeginsel. De regeringen hebben de verzetsgroepen betrokken én verzwakt in langdurige en verscheurende discussies over de statuten van erkentelijkheid. De politieke klasse voltooide de domesticatie van de weerstand door zijn verdienste in geldelijke termen uit te drukken: materiële

3 Deze episode is beschreven in hoofdstuk 3 van deel 2. Een paar citaten toch: ‘In my opinion the government is safe only so long as the military authorities are in the background. It will fall the minute that potential support is withdrawn’ (ambassadeur Sawyer in een rapport aan het State Department, 12 december 1944, USDSR 855.00/12-1244); op 9 maart 1945 schreef Sawyer: ‘...I felt from the beginning that the Pierlot government was inefficient and weak’ (USDSR 855.00/3-945).

4 Voor een adequate beschrijving van de koningskwestie, zie J. Gotovitch en J. Gérard-Libois (1991), J. Stengers (1980) en P. Theunissen (1984).

5 Zie: G. Warner, 1978. Voor een relaas van de Amerikaanse betrokkenheid in de ontwapening van de weerstand, zie P. Lagrou, 1990.

voordelen deden de vraag naar een aandeel in de macht uiteindelijk verstommen.[6]

Maar de repressie is vooral belangrijk geweest bij de opruiming van de overige twee hinderpalen: bij de liquidatie van de Nieuwe Orde en bij de herovering van de publieke opinie. Het loont de moeite om aan beide maneuvers een aparte paragraaf te besteden.

1. Van de nieuwe naar de oude orde

Tijdens de bezetting had het politieke landschap in België een ware mutatie ondergaan. Koning, regering, parlement en partijen waren de facto uitgeschakeld. Het bestuur van dorpen, steden en provincies was grondig gewijzigd. In tweederde van de gemeenten waren burgemeester en/of schepenen geschorst of ontslagen. In de buurt van de grote steden waren de oorspronkelijke grenzen verdwenen en had men agglomeraties opgericht. Ook in de ambtenarij had de bezetting diepe sporen nagelaten. Daar waren duizenden benoemingen gebeurd, vaak van aanhangers van de Nieuwe Orde. De secretarissen-generaal hadden met talloze besluiten de werking van het openbaar bestuur in nieuwe richtingen gestuurd. Organisaties die al geruime tijd in het beleid van het land een grote rol speelden - zoals de vakbonden - waren naar de illegaliteit verwezen en vervangen door Duits-vriendelijke nieuwkomers. Na de oorlog moest dit alles ontmanteld worden. Die opdracht is door de Belgische regering in Londen voorbereid. Zij heeft dat met grote ijver gedaan.[7] Draaischijf van de ‘operatie opruiming’ was de besluitwet van 5 mei 1944. Deze juridische maatregel vernietigde zowat alle bestuursdaden die de secretarissen-generaal en hun ondergeschikten na 16 mei 1940 hadden gesteld. Daarmee verloren ook alle oorlogsbenoemingen hun betekenis. Een andere besluitwet (van 8 mei 1944) regelde de epuratie van de politieke mandatarissen en de ambtenaren wier aanwerving al van voor de bezetting dateerde. Beide besluitwetten boden voldoende mogelijkheden om de ontmanteling van de Nieuwe Orde tot een goed einde te brengen. Bovendien was er art. 118bis van het Strafwetboek, dat al sinds 1917 toeliet ‘het deelnemen aan de vervorming door de vijand van wettelijke instellingen’ te berechten.

Na de bevrijding werd aan de bestraffing van de politieke collaboratie een omvang gegeven die veel verder reikte dan wat voor de liquidatie van de Nieuwe Orde nodig was. Bijna dertigduizend Belgen aan wie alleen een po-

6 P. Lagrou, 1989.

7 In het archief van A.E. de Schrijver, in Londen minister van Binnenlandse Zaken, zijn van deze activiteit vele sporen te vinden.

litieke of culturele misstap kon worden aangewreven zijn door een militaire rechtbank veroordeeld of in de burgerlijke epuratie van vele rechten vervallen verklaard. In het kader van de zuivering van de politiek en de ambtenarij hebben minstens tienduizend andere landgenoten hun job verloren. Aan nog anderen is het bewijs van burgertrouw geweigerd. Vaak was het lidmaatschap van een Duitsgezinde beweging de enige grond waarop deze sancties werden uitgevaardigd. Hoe is de gestrengheid ten aanzien van de politieke collaborateurs - kopmannen én meelopers - te begrijpen? Onze hypothese is dat deze repressie moet gezien worden als een episode in de strijd tussen twee groepen van politieke, administratieve en culturele elites die zich juist voor, tijdens en onmiddellijk na de oorlog heeft ontwikkeld. In de jaren dertig hadden de Nieuwe-Ordebewegingen, vooral dan het VNV, zich al duidelijk als te duchten rivalen van de drie traditionele 'politieke families' gemanifesteerd. Dat was zo op het electorale vlak, dat bleek ook op het gebied van de verzuiling.[8] Tijdens de bezetting hebben VNV en Rex met de Duitsers als steunpunt de strijd een nieuwe wending gegeven. Zij hebben politieke sleutelposities ingenomen en zijn de ambtenarij binnengedrongen. Zij zijn, zeker in het geval van het VNV, verdergegaan met de uitbouw van een eigen netwerk van verenigingen dat een gevaar vormde voor de katholieke zuil.[9] Waar dat niet lukte, heeft het VNV gestreefd naar een Vlaams-nationale dominantie over het katholiek organisatiewezen.[10] Datzelfde VNV had zich ondertussen een van de belangrijkste stijlelementen in de Belgische politiek, het cliëntelisme, eigen gemaakt: vele Vlamingen waren, met het oog op een benoeming of een promotie in overheidsdienst, verleid om tot het VNV toe te treden. Ook dat was bedreigend voor de vooroorlogse bezitters van de macht. Met de nederlaag van Duitsland is dan een nieuwe fase in de confrontatie tussen de twee elites aangebroken. Het gevecht kon nu in het voordeel van het oude establishment beslecht worden. Maar de 'revenants' wilden meer: door tienduizenden Nieuwe-Ordegezinden levenslang te verbannen uit het maatschappelijk leven poogden zij te verhinderen dat hun belagers ooit nog een come-back konden maken.

De politieke collaboratie van VNV en Rex was meer geïnspireerd door de zucht naar een uitbreiding van hun macht in of over België dan door liefde

8 De inplanting van VNV en Rex was het sterkst in landelijke gebieden. Daar vormden zij zowel electoraal als op het stuk van het verenigingsleven een ernstige bedreiging voor de katholieke partij. Zie hierover: W. Brustein (1988, pp. 69-80), J. Gérard-Libois (1989, pp. 28-29) en A. Willemsen (1958, p. 363). Voor een casestudy, met name de Oostvlaamse gemeente Lede, zie A. D'Haese, 1988.

9 A. Dantoing heeft in zijn in 1991 verschenen boek over *La 'collaboration' du Cardinal. L'Eglise de Belgique dans la Guerre de 40* beschreven hoe de kerkelijke hiërarchie uitdrukkelijk afstand nam van VNV en Rex op het moment dat de zelfstandigheid van de katholieke zuilorganisaties door hen bedreigd werd. Zie ook E. Verhoeyen (1988) en R. van Doorslaer (1988).

10 Zie hiervoor L. Wils, 1989, pp. 198-209.

voor de bezetter of zijn ideologie. Hun strenge behandeling na de oorlog is daarvan het spiegelbeeld: het was de afstraffing van een mislukte staatsgreep en niet zozeer het boeten voor een gebrek aan patriottisme. In feite werd in de eerste plaats niet de politieke collaboratie met een buitenlandse overweldiger gevonnist, maar wel de binnenlandse aanslag op een regime. Uiteraard kwam het de traditionele partijen goed uit dat hun rivalen zich als vijanden van het vaderland hadden gedragen. Daardoor kon in de publieke opinie instemming voor hun definitieve liquidatie verkregen worden. Zo is het aanvankelijk ook in de ons omringende landen verlopen. Toch had de afrekening tussen elites in België een ander, een grimmiger karakter dan in Nederland en Frankrijk. De collaborateurs kwamen in deze buurlanden ofwel uit groepen met een voorheen geringe politieke macht (Nederland) of hadden sterke banden met de traditionele elite (Frankrijk). De behoefte om de politieke invloed van de collaborateurs in de toekomst totaal en blijvend uit te schakelen was er bijgevolg niet zo groot als bij ons.[11]

In het noorden van het land zien velen de repressie als een aanval van België op Vlaanderen. Dat beeld berust in ruime mate op wat er met de politieke collaborateurs is gebeurd. Dit moet wel, want een betere verklaring is er niet. De repressie heeft, in haar geheel genomen, immers niet zo veel meer Vlamingen dan Franssprekenden getroffen. Weliswaar zijn bijna 45.000 Nederlandstaligen en ‘slechts’ 28.000 Franstaligen door de krijgsraden veroordeeld of in het kader van de burgerlijke epuratie gestraft. Dat zijn evenwel bruto-cijfers. Zodra men de omvang van de bevolking in de beide taalgroepen in rekening brengt, krimpen de verschillen. De historicus L. Wils vergist zich als hij schrijft: ‘In verhouding tot de bevolking zijn er in Vlaanderen meer dan tweemaal zoveel collaborateurs veroordeeld als in Wallonië.’[12] In Gilissens standaardwerk uit 1951 staat te lezen dat in de Vlaamse arrondissementen zeven personen op duizend een strafrechtelijke veroordeling hebben opgelopen, in de Waalse arrondissementen vijf op duizend.[13] Op basis van onze steekproefanalyse, waarin ook voor het arrondissement Brussel een opsplitsing naar taalgroep mogelijk was, komen wij tot een verdeling die nauwelijks afwijkt van wat de volkstelling van 1947 over het taalgebruik als resultaten gaf: 62% van de repressievonnissen en epuratie-beslissingen zijn in het Nederlands en 38% in het Frans opgesteld.[14] Er werd, zo is al eerder in dit boek geschreven, in het noorden van het land evenmin strenger gestraft dan in het zuiden, wel integendeel. Voor elk type

11 Voor Nederland, zie P. Romijn, 1990, pp. 235-274; voor Frankrijk, H. Rousso, 1987, pp. 61-65.
12 L. Wils, 1991, p. 63.
13 J. Gilissen, 1951, p. 565.
14 Wel ontbreken gegevens over het aandeel van de Vlamingen in de administratieve epuratie. Evenmin is geweten wat het aandeel van de Vlamingen was bij de geïnterneerden.

van collaboratie zijn er in de Waalse krijgsraden meer criminele (dus zware) straffen uitgedeeld dan in de Vlaamse. Er zijn in Franstalig België verhoudingsgewijze ook meer doodstraffen uitgesproken én uitgevoerd. De indruk dat Vlaanderen het zwaarst geleden heeft onder de repressie moet dus wel op andere elementen steunen. Hier duikt de berechting van de politieke collaboratie als belangrijk gegeven op. Bij de Belgen die louter en alleen omwille van politieke of culturele collaboratie werden gestraft zijn er 70% Vlamingen. Anders geformuleerd: repressie en epuratie sloegen in het noorden van het land vaker dan in het zuiden op politieke delicten. Nu is de bestraffing van zo'n soort misstap altijd al een betwiste zaak: in een democratie zijn de politieke gedachten toch vrij? Hier was het gewraakte gedrag een of andere vorm van Duitsgezindheid, een lidmaatschap van een Nieuwe-Ordebeweging of de voorkeur voor een autoritair ideeëngoed. Niet zelden waren deze feiten verbonden met een Vlaams-nationale opstelling. Dat zovelen voor een door hen als zeer licht ervaren vergrijp toch gestraft werden heeft in Vlaanderen de overtuiging gewekt dat de repressie tegen deze regio was opgezet. Weerspiegelt deze perceptie van de gang van zaken wat er ook werkelijk is gebeurd? Wij maken de conclusie waartoe de Nederlandse historicus Kossmann na veel wikken en wegen is gekomen tot de onze. Er zijn geen bewijzen, schrijft hij, dat de vervolging van de collaborateurs een opzettelijk anti-Vlaams karakter had.[15] Zij was geruime tijd wél bewust gericht op de uitschakeling van de Vlaams-nationalisten. Het onderscheid is belangrijk: het Vlaams-nationalisme is Vlaanderen niet. Wie deze distinctie niet maakt kan het slachtoffer worden van perspectiefvervalsing.

2. De herovering van de publieke opinie

Voor de bevolking betekende de bevrijding ook het afscheid van politici en ambtenaren die door hun collaboratie met de bezetter gehaat en verfoeid werden. Maar wat er in de plaats kwam kon niet meteen rekenen op sympathie en ontzag. De Belgische regering die uit Londen terugkeerde was niet onverdacht. De besluiteloosheid waarmee zij in de maanden mei en juni van 1940 de oorlog was ingegaan lag nog fris in het geheugen. Op haar woog ook het verwijt dat zij zich ver van het oorlogsgevaar had gehouden. De antipathie sloeg in de herfst van 1944 om in open vijandigheid. De regering-Pierlot slaagde er niet in de bevolking te geven wat zij vroeg: een behoorlijke ravitaillering in voedsel en steenkolen, de liquidatie van de zwarte markt, een gevoel van veiligheid, het vooruitzicht dat de naoorlog meer welvaart zou brengen, de zekerheid dat het politieke leven niet zou hervallen in de

15 E.H. Kossmann, dl. 2, 1986, p. 223.

fouten van de jaren dertig. In die omstandigheden was een volledig herstel van het gezag van de regering niet mogelijk.

De komst van de eerste regering-Van Acker, in maart 1945, bracht daarin verandering. Van Acker gaf volstrekte prioriteit aan de bevoorrading, bevocht de zwarte markt met de hulp van de bijzondere machten waarover zijn kabinet beschikte, dreef de produktie van steenkolen drastisch op, bracht de economische wederopbouw op gang en legde met de introductie van de maatschappelijke zekerheid de grondslagen voor wat later de verzorgingsstaat genoemd zou worden. Voor dat alles had hij de coöperatie van de industriëlen nodig. En hier was er een probleem. Op duizenden bedrijfsleiders woog een verdenking van economische collaboratie. In vele gevallen hadden de krijgsauditeurs dossiers opgesteld, de boekhouding in beslag genomen en, soms toch, een sequester ingevoerd. Dat werkte als een grendel op het bedrijfsleven. In de lente van 1945 zette de regering-Van Acker dan een belangrijke stap. Zij wijzigde via de interpretatieve besluitwet van 25 mei 1945 de delictomschrijving waardoor de notie van 'toestand van dwang' werd aanvaard. Gevolg: de meeste bedrijfsleiders gingen vrijuit en konden zich met de regering-Van Acker ten volle aan de economische wederopbouw wijden. Succes bleef niet uit. De bevoorrading verbeterde, de zwarte markt nam in betekenis af en de tewerkstelling groeide. Zo kon het vertrouwen van de bevolking in de politici geleidelijk worden hersteld. Tegelijkertijd veroorzaakte de politieke klasse bij de industriëlen de goodwill die zij voor de realisatie van de maatschappelijke zekerheid en voor de grondvesting van de sociale vrede hard nodig zou hebben.

De industriëlen die met de bezetter zaken hebben gedaan en de Belgen wier politiek en cultureel gedrag te Duitsvriendelijk was zijn na de oorlog op wel erg verschillende wijze behandeld. Toch was het vervolgingsbeleid, hoe verschillend de uitkomst ook is geweest, in beide gevallen het produkt van één en dezelfde strategie: de gerechtigheid moest, als het nodig was, wijken voor oogmerken van strikt-politieke aard. Deze politieke doeleinden waren: het herstel, na jaren van uitheemse bezetting, van een inheems gezag en het behoud van de verstandhouding tussen regering en patronaat.

Hoofdstuk 2
Links tegen rechts?

Halfweg 1945 was de politieke restauratie al goed gevorderd. Bij de geallieerden was de twijfel over de levensvatbaarheid van het heringevoerde regime weggenomen. Van de bemanning van de Nieuwe Orde viel niet veel meer te vrezen. De domesticatie van de verzetsgroepen liep zoals verhoopt. Ook de publieke opinie was grotendeels heroverd. Er bleef één probleem: Leopold III. De koning, zo bleek bij elk contact, wou meer dan vele politici hem geven wilden. Zijn plaats in het naoorlogse België werd nu strijdpunt nummer één. Meteen veranderden ook de posities op het binnenlandse schaakbord. In de eerste maanden na de bevrijding waren de traditionele partijen met elkaar in een, zij het wankele, alliantie verbonden geweest. Tegenover de geallieerden, de Nieuwe Orde en het verzet traden zij toen eendrachtig op. Maar in de koningskwestie was de verdeeldheid groot. Rechts - de katholieke partij - stond hier lijnrecht tegenover links - een verbond van socialisten, communisten, de meeste liberalen en de UDB. In beide kampen werden plannen gesmeed om de machtsverhoudingen tussen rechts en links te wijzigen. De katholieke partij zag de mogelijkheid om rond de persoon van Leopold een absolute meerderheid uit te bouwen. In deze leopoldistische strategie was de repressie niet zonder belang. Het Vlaams-nationalisme vormde, electoraal gezien, een potentieel wingewest. Aan vele Vlaams-nationalisten was weliswaar het kiesrecht ontnomen, maar een CVP die zich het lot van de incivieken aantrok kon de stemmen van hun familieleden winnen. De linkerzijde is in de tegenaanval gegaan: zij wilde de kansen op verandering die in elk einde van een oorlog besloten liggen benutten om rechts definitief naar de achtergrond te duwen. Ook de socialisten, de liberalen en de communisten hebben niet geaarzeld om de repressie in hun defensieve én offensieve plannen te betrekken.

1. De repressie als wapen

Met de vorming, in augustus 1945, van de homogeen-linkse regering-Van Acker trad de repressie in een nieuwe fase. Aan de krijgsraden werden de middelen gegeven om de berechting van de collaborateurs in een hoger tempo te brengen. Met de besluitwet van 19 september 1945 kwam ook de burgerlijke epuratie goed op gang. Bovendien werd de zuivering van politiek en ambtenarij beter georganiseerd.

Inschakeling van de militaire tribunalen in een partijpolitieke strategie was vrijwel uitgesloten. Het is de burgerlijke, de politieke en de ambtelijke epuratie die de linkerzijde als wapen in de strijd tegen rechts heeft willen gebruiken.

Aan socialistische zijde is het streven naar een blijvende dominantie over rechts nauw verbonden met de figuur van Buset, de man die in oktober 1945 voorzitter van de BSP was geworden. De socialistische partij heeft zich onder Bijset bijna vijftien jaar lang laten drijven op het sociaal-democratisch geloof dat het socialisme, omwille van het louter demografische gewicht van de arbeidersklasse, op de volstrekte meerderheid afstevende.[1] Uiteraard zag men in de BSP wel in dat de partij nog een paar formidabele hinderpalen uit de weg te ruimen had. Het katholicisme, dat honderdduizenden arbeiders de weg naar het socialisme afsneed, was er één van. De feitelijke machtspositie van de katholieke organisaties was een tweede factor van betekenis. De eerste drempel wou Buset slopen door het versnellen van het proces van ontkerstening, vooral in Vlaanderen. Het ene luik van dit project bestond uit maatregelen en plannen die de industrialisering van landelijke gebieden in Vlaanderen moesten verhaasten. Dat zou, zo werd gedacht, tot een bijna automatische aangroei van de socialistische aanhang leiden. De andere helft van wat men de Buset-lijn kan noemen is in het begin van de jaren vijftig uitgevoerd; via een agressieve school- en huisvestingspolitiek zou de laïcisering in het noorden van het land gepousseerd en de bevolking gedeklerikaliseerd worden. Er was ten slotte nog de afrekening met het georganiseerd katholicisme, in de eerste plaats dan de CVP. Wellicht, maar dat is een hypothese, hebben de kringen rond Buset gehoopt dat na de bevrijding het wonder van de vroege jaren twintig zich zou herhalen. Onmiddellijk na de eerste wereldoorlog waren de socialisten er in geslaagd op tal van terreinen, waaronder die van de vakbeweging en van het sociaal-cultureel werk, de katholieke organisaties in ledenaantal en slagkracht bij te benen. De verwachting dat er na de tweede wereldoorlog een bisnummer zou vol-

1 Buset vond met deze strategie heraansluiting bij de zogenaamde volksfrontgedachte, een Stroming die ook al in de jaren dertig waarneembaar was. Voor een beschrijving van deze episode, zie L. Huyse, 1985, pp. 140-143.

gen was niet op los zand gebouwd. De socialistische beweging kwam uit de bezetting als een formatie die ten volle haar verantwoordelijkheid in het verzet tegen de Duitsers had opgenomen. Dat gaf haar een groot prestige. Op het katholieke organisatiewezen woog daarentegen het vermoeden dat het zich in een voorzichtig attentisme had teruggetrokken. Bovendien had de BSP in de figuur van Van Acker een voorman die op veel aanzien bij het patronaat en bij de geallieerden kon rekenen. Toch draaide het anders uit dan verwacht. De katholieke organisaties kwamen ongehavend, sommigen zelfs gegroeid, uit de schuilkelders. De katholieke partij had wel wat meer tijd nodig om zichzelf opnieuw op te bouwen, maar ook dat bleek niet onoverkomelijk. En de tijdbom die in de gedaante van de UDB onder de CVP was gelegd werkte niet.[2] Buset moest noodgedwongen een tussenstap voorzien: de langdurige samenwerking met de liberalen en de communisten in een linkse regering die met haar beleid de CVP ernstig zou verzwakken. Het lag in de logica van dit plan om af te stappen van de spelregels van de consensus-democratie en te kiezen voor een politiek van confrontatie, ook in de zaak van de repressie. Het is in dit kader dat de besluitwet van 19 september 1945, waarvan te verwachten was dat hij de katholieke partij veel kiezers zou ontnemen moet bekeken worden. Ook de epuratie van ambtenaren en politieke mandatarissen, waarvan sommigen dicht bij de CVP stonden, is daarvan niet los te zien.

Het zou verkeerd zijn te menen dat de Buset-strategie probleemloos door alle topfiguren in de socialistische partij is aanvaard. Van Acker en Spaak, bijvoorbeeld, gaven de voorkeur aan het behoud van de pacificatiepolitiek, wat een regeren met de katholieke partij insloot. Het is geweten dat Van Acker en Spaak tijdens de periode van de linkse regeringen geregeld contact hebben gezocht met de rechterzijde, met het oog op de vorming van een alternatieve coalitie.[3] Sporen daarvan zijn terug te vinden in de dagboeken van Van Cauwelaert,[4] Overigens, Van Acker was voor wat de verhoudingen tussen arbeid en kapitaal betreft helemaal gewonnen voor een politiek van overleg en compromisvorming. Zou hij die de peetvader is van de so-

2 Zie hierover W. Beerten, 1990.

3 Persberichten daarover verschenen o.a. in *Le Peuple*, 28 en 29 maart 1946; *La Libre Belgique*, 21 juni 1946; *Le Soir*, 19 juli 1946; *Le Peuple*, 31 juli 1946;*Le Soir*, 8 november 1946 en *La Libre Belgique*, 14 november 1946.

4 Op 1 april 1946 noteert Van Cauwelaert: ‘Onderhoud met Van Acker. De regering zal naar alle waarschijnlijkheid woensdag voor de Kamer komen. Deze regeering was niet deze welke hij had gewild. Hij was tegen een linksche coalitie, en wenscht zo spoedig mogelijk een meer stabiele en redelijke formatie te zien tot stand komen.’ En op 7 april: ‘Na diner, een kort onderhoud met V. Acker, “Het gaat goed,” zei hij. “Alles komt in orde tusschen dit en zoo wat een maand.” Van Acker bedoelde de vorming van een regeering op nieuwen grondslag.’ Een dag later meldt hij dat Van Acker hem de volgende boodschap liet overbrengen: ‘Je vais gouverner avec l'opposition contre mes amis.’ (medegedeeld door Manu Gerard).

ciale vrede tussen vakbonden en patroons goedschiks meegestapt zijn in een oorlogslogica die het politieke leven in het algemeen en de katholieken en socialisten in het bijzonder in een spiraal van onbeheersbare conflicten zou brengen? Maar Buset wist bij de vorming van de regeringen-Van Acker II, Spaak I, Van Acker III en Huysmans een meerderheid van de algemene raad van de BSP voor zijn standpunt te winnen. In de socialistische partij was het gewicht van de voorzitter toen niet onaanzienlijk. En er zijn aanwijzingen dat Buset deze functie met ijzeren hand uitoefende.[5]

2. De repressie, een strijd tussen links en rechts?

Dat de BSP en co. gepoogd hebben om de overheidsrepressie als partijpolitiek wapen te gebruiken valt niet te loochenen. Maar aan die vaststelling dient meteen de bedenking verbonden te worden dat de kern van de repressie, de berechting door de militaire tribunalen, aan hun controle ontsnapte. Het zijn weliswaar de politici die de juridische basis waarop en de machinerie waarmee de krijgsgerechten draaiden hebben ontworpen. Maar binnen dat raam beschikten de magistraten over een grote bewegingsvrijheid. De krijgsauditeurs konden een klacht zonder gevolg klasseren of een buitenvervolging uitspreken. Het waren de zetelende rechters die de strafmaat bepaalden. Zij oordeelden ook over verzachtende omstandigheden en over het beroep dat vele beschuldigden instelden. Er zijn geen aanwijzingen dat zij zich bewust in een vrijzinnig of links komplot hebben laten meeslepen. Partijdige maneuvers waren wél mogelijk in het kader van de burgerlijke epuratie en van de politieke en ambtelijke zuivering. Dat is hier al eerder geschreven.

De strategie van links is ook in de tijd begrensd geweest. Medio 1946 kwam er sleet op de homogeen-linkse coalitie. Sociaal-economische controverses ondermijnden de verstandhouding tussen socialisten en liberalen. De komst van de Koude Oorlog degradeerde de communisten tot een onbetrouwbare regeringspartij. En in de BSP wonnen de voorstanders van een samengaan met de CVP veld. Dat bracht ook geleidelijk aan een kentering in het repressiebeleid. De episode waarin de burgerlijke, de politieke en de ambtelijke zuivering door links is misbruikt heeft dus niet eens vijftien maanden geduurd (al geldt ook hier dat elke maand misbruik er één te veel is). Trouwens, die operatie heeft hun ook geen blijvende winst opgeleverd. Bij de wetgevende verkiezingen van 17 februari 1946 scoorde de CVP goed.

5 Van Cauwelaert had op 27 juni 1946 een gesprek met de socialistische voorman Soudan. Deze zou hem gezegd hebben: ‘Wij leven onder een echte dictatuur. De algemeene raad bestaat praktisch niet en het bureau is niets dan Buset, een fanaticus.’ (mededeling Manu Gerard).

Iets later, in november van dat jaar, zou zij de gemeenteraadsverkiezingen winnen. En in 1950 behaalde zij in Kamer en Senaat de absolute meerderheid.

In de repressie alleen een strijd tussen links en rechts zien is nog om een andere reden een gevaarlijke opstelling. Van eind 1942 tot aan de bevrijding, toen voor de berechting van de collaborateurs een strafwetgeving en een procedure werden ontworpen, was de katholieke partij ten volle betrokken in het regeringswerk. Bij de eigenlijke start van de repressie, tussen september 1944 en augustus 1945, stonden katholieke ministers aan het hoofd van het departement van Justitie. Zij ook hebben de meeste krijgsauditeurs en rechters benoemd. Het is deze overweging die een andere Justitieminister van katholieke signatuur, P. Struye, in 1949 deed schrijven: ‘A ceux qui parlent de ténébreuses influences “de gauche”, il serait bon de rappeler que les premiers Ministres de la Justice qui eurent à mettre sur pied toute l'organisation de la Justice militaire furent choisis dans les rangs du parti catholique.’[6] Er is dus op dat vlak sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid.

Het is ook niet verstandig om allerlei tegenstellingen binnen de twee kampen over het hoofd te zien. De katholieke partij was in het dossier van de repressie geen hecht aaneengesloten blok. Tussen de Vlaamse vleugel van de partij en de PSC bestonden tal van meningsverschillen.[7] Zelfs binnen de Vlaamse vleugel was er enige tijd een fractie actief die aanstuurde op een strenge behandeling van de collaborateurs. Tussen sommige aanhangers van wat voor de oorlog de Katholieke Vlaamse Volkspartij heette en de erfgenamen van het Vlaams-nationalisme gaapte immers een diepe kloof. Vooral de belgicistische CVP'ers treurden niet toen zij zagen hoe in de repressie de ruggegraat van de Vlaams-nationale concurrent gebroken werd.[8] De verontwaardiging waarmee de CVP geregeld over de repressie

6 P. Struye, 1949, p. 802.

7 Enkele ervan werden besproken in hoofdstuk 5 van deel 2. Soms is de verdeeldheid ook in officiële partijdocumenten zichtbaar. Op het derde algemeen congres van de CVP (Antwerpen, 5-6 juli 1947) kwamen de Vlamingen apart bijeen om de politieke toestand te bespreken. In zijn verslag schreef P.W. Segers: ‘Wij zijn een gedeconfessionaliseerde partij, doch we leven nog van de christelijke tradities. Bekommerd om het lot van duizenden families in ons land, dringen wij er op aan dat de repressie zou steunen op basis van een bredere toegeving, ook in het economisch en sociaal belang van het land’ (Verslag door P.W. Segers, 1947, p. 742 in CEPESS-archief 2.4.25.6). Een heel andere toon werd aangeslagen in een Franstalig rapport dat enkele maanden later, op 5 december 1947, aan de Waalse partijmilitanten ter bespreking werd voorgelegd: ‘La justice poursuit impitoyablement les tueurs, les traîtres, les serviteurs de l'ennemi et les collaborateurs. L'épuration de ces grands criminels se poursuit sans défaillance, et si les chiffres peuvent fournir quelques indications, signalons que sous le Ministère de M. Struye, il y a autant d'exécutions que sous les Ministères précédents réunis’ (*Le PSC au travail*, p. 5; document 4262, KADOC, CEPESS-archief 2.4.25.6).

8 Men denke aan de standpunten die in *De Nieuwe Standaard* werden vertolkt.

sprak was, met andere woorden, selectief. Maar bovenal ontbrak in de katholieke partij een coherente visie op de repressie. Tot eind 1945 ging veel van haar energie naar haar heroprichting, kort nadien was zij gefascineerd door de koningskwestie en door de daarmee verbonden zoektocht naar de volstrekte meerderheid. Zij beperkte haar rol in die maanden tot een intensief dienstbetoon waarin zij voor individuele getroffenen verlichting van hun lot zocht. Pas onder het ministerschap van Struye, vanaf maart 1947 dus, zou zij tot meer gerichte initiatieven van wetgevende aard komen.

Over de linkse partijen van toen schreef de Nederlandse historicus Kossmann: ‘Op één terrein echter wilden (zij) de schijn van een compromis vermijden. De afrekening met het oorlogsverleden, de zuivering van de Belgische gemeenschap, de strenge bestraffing van de schuldigen (...) moesten als zaken van zo fundamenteel ethisch en politiek belang worden beschouwd dat zij nooit het object van onderhandeling en verzoening konden worden.’[9] Het linkse kamp was echter al evenmin een homogeen blok. Socialisten en communisten leefden geregeld op voet van oorlog en legden wat de repressie betreft uiteenlopende accenten. In het socialistisch huishouden waren er een tijdlang wrijvingen tussen de ‘Londenaars’ en zij die tijdens de oorlog in bezet België waren gebleven. Als premier kwamen Van Acker en Spaak, ook in verband met de repressie, enkele malen in aanvaring met de groep rond Buset. Belangrijk ook was de rol van vier vooraanstaande politici - drie uit de BSP en één uit de liberale partij - die in het dossier van de repressie milderend optraden en voor het contact met de CVP zorgden. Het waren de socialisten Huysmans, Rolin en Vermeylen en de liberaal Lilar.[10]. Kortom, net als bij de CVP was er bij de BSP en de liberale partij vaak een zekere afstand tussen wat er op het publieke forum over de collaborateurs werd gezegd en wat er in regering en parlement uiteindelijk aan beleid werd gevoerd.

In meer dan één opzicht komt ook in de repressie het ware gezicht van de Belgische politiek aan de oppervlakte. Het politieke leven loopt in ons land afwisselend over één van twee sporen. Het vaakst is dat het traject van de consensuspolitiek, waarbij van alle kanten gezocht wordt naar het beheersen van de conflicten. Nu en dan wisselt men van spoor en komt men tijdelijk in een politiek van confrontatie en polarisatie terecht. Binnen elke partij wordt voortdurend strijd gevoerd tussen de voorstanders van het compromis en de propagandisten van de confrontatie. Dat was zo in de koningskwestie en in de schoolstrijd. In de zaak van de repressie was dat niet anders.

9 E.H. Kossmann, 1986, dl. 2, p. 220.
10 Hun positie is herhaaldelijk ter sprake gekomen in deel 2.

Epiloog
Onverwerkt verleden

De berechting van de collaborateurs moest snel, billijk en krachtdadig zijn. Dat was in september 1944 het unanieme verlangen van de politici, de pers en de publieke opinie. Het eerste luik van deze onderneming is geslaagd: drie jaar na de bevrijding was de operatie bijna voltooid. Veel problematischer was de verwezenlijking van de twee andere wensen. Al gauw bleek de gelijktijdige realisatie van billijkheid en krachtdadigheid een onmogelijke opgave te zijn. Ambiguïteit in het beleid was het resultaat. De eerste twaalf maanden na de bevrijding was de repressie uitermate hard, zeker voor de politieke en militaire collaborateurs. Van een evenwichtige afweging van schuld en boete was nauwelijks sprake. Dan kwam de bezinning en werd koortsachtig gezocht naar een herstel van de redelijkheid.

Aanvankelijk was er bij de behandeling van de incivieken geen oog voor wat de collaboratie aan verscheidenheid in ernst, motieven en gevolgen vertoonde. Mensen die om den brode in dienst van de Duitsers waren getreden werden op één lijn gezet met de propagandisten van de nazi-ideologie. Op accomodatie - het zich opportunistisch schikken naar de wensen van de bezetter - stond dezelfde prijs als op regelrecht landverraad. Strenge straffen troffen niet alleen de prominente kameraden van de Duitsers, maar ook ‘de onnozele slappelingen en de vriendelijke warhoofden’.[1] Met de context waarin velen in het najaar van 1940 de stap naar de collaboratie hadden gezet - het verwarring zaaiend gedrag van koning, kardinaal en kabinet -, is in het begin evenmin rekening gehouden.

De vraag is of deze gang van zaken wel helemaal te vermijden was. Elders in het boek staat beschreven hoe chaotisch de start van de repressie is ge-

1 E.H. Kossmann, 1986, dl 2, p. 201.

weest. Het land was nog in oorlog, er was een gezagsvacuüm, de magistratuur was niet op haar taak voorbereid. De aandacht van de politici werd maandenlang opgeslorpt door problemen van bevoorrading, van politieke en economische wederopbouw. De tijd die overbleef om de berechting van de collaborateurs te bekijken was schaars en ging tot in de herfst van 1945 grotendeels naar de kwestie van de uit de hand gelopen interneringen. Zo was er geen ruimte om tot een doordacht en coherent project te komen. Rond het ministerie van Justitie, sleutelpost en draaischijf in de repressie, speelde zich trouwens een ware stoelendans af: tussen 1944 en 1947 is dit departement in zeven verschillende handen geweest. Vier partijen hebben in deze carroussel meegedraaid. Continuïteit in het politiek beleid bleef noodgedwongen achterwege. Dat alles in herinnering brengen is nog geen pleidooi voor het vergeten van wat toen is gebeurd. Maar wie op de omstandigheden wijst waarin sommige landgenoten tot collaboratie zijn gekomen en op basis daarvan begrip vraagt, moet ook aandacht hebben voor de toestand van verwarring waarin de repressie vertrokken is.

1. Waarin politici en magistraten faalden

Toch was niet elke ontsporing in de repressie onvermijdelijk. In een aantal gevallen dragen de politici en, zij het in mindere mate, de magistraten de verantwoordelijkheid voor wat er verkeerd is gegaan. Soms lagen beoordelingsfouten aan de oorsprong van een ongewenste ontwikkeling. Op andere momenten is er sprake geweest van een weloverwogen beleidskeuze.

De wetgeving die de Belgische regering-in-ballingschap ontwierp is een goed voorbeeld van een beoordelingsfout. De besluitwet van 17 december 1942 miste soepelheid. Zij hield geen rekening met de grote schakeringen in de gelaakte feiten. De afwezigheid van variatie in de strafmaat was een misgreep die de militaire rechters de facto verplichtte om ook de meelopers van de collaboratie streng te straffen. De procedurewet van 26 mei 1944 was evenzeer een bron van stroefheid. Voor alle collaborateurs, grote én kleine, werd bij de berechting eenzelfde, tijdrovend draaiboek gevolgd. Pas één jaar na de bevrijding heeft men dat ingezien. In feite leden de politici aan een chronische onderschatting van wat de repressie aan problemen kon meebrengen. Dat onbegrip is deels verantwoordelijk voor het massaal en langdurig karakter van de interneringen.

De extreme gestrengheid van de eerste maanden had ook te maken met de overtuiging dat men de incivieken als delinquenten van een heel aparte soort moest beschouwen: zij waren verachtelijker en niet vatbaar voor inkeer. Vertrekkend van dat axioma is in de behandeling van de collaborateurs aanvankelijk geen gebruik gemaakt van denkbeelden over straffen die

al in de jaren twintig in België waren ingevoerd. De gedachte dat de omvang en de uitvoering van de straf de reïntegratie van de veroordeelde niet mogen hinderen werd tijdelijk verlaten. Zo is lang gewacht met de toepassing van de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling. Ook voor de wederopvoeding en reclassering van deze delinquenten was er eerst geen aandacht. Uiteraard niet, want in het begin wilden velen de collaborateurs blijvend uit de samenleving verbannen. Alles wat het Belgisch gevangenisbeleid in de jaren twintig en dertig een groot internationaal prestige had gegeven werd dus terzijde geschoven. Eind 1946 pas is in regeringskringen het besef doorgedrongen dat deze strategie op politieke en morele gronden verworpen diende te worden.[2]

Geen beoordelingsfout maar een manifeste beleidskeuze was de exploitatie van de repressie voor politieke doeleinden. De berechting van de collaborateurs is ontworpen en gepland als een beslissende stap in de liquidatie van de Nieuwe-Ordebewegingen. Dit voornemen werd gedragen door de leiding van de drie politieke families (de katholieke, de socialistische en de liberale) die al voor de oorlog in een bittere strijd met deze nieuwkomers verwikkeld waren. Kort na de bevrijding is ook daadwerkelijk naar dit project gehandeld. Zo werd de gerechtigheid af en toe overschaduwd door overwegingen van strikt-politieke aard. Veel problematischer is de ontwikkeling die zich vanaf de herfst van 1945 heeft voorgedaan. De behandeling van de collaborateurs is dan, althans in sommige van haar onderdelen, in de sfeer van de partijpolitiek terechtgekomen. Eén jaar lang werd door de linkse regeringen geprobeerd om via de uitstoting van kiezers, verkozenen en ambtenaren de macht van de rechterzijde te breken. Aan de kern van de repressie, de militaire rechtspraak, is weliswaar niet geraakt. Dat kon of wou men niet. Wel zijn de mogelijkheden tot manipulatie benut die gelegen waren in de burgerlijke en administratieve epuratie. Het doet er weinig toe dat dit maneuver van korte duur is geweest, dat slechts een gedeelte van de repressie er in betrokken geraakte en dat de operatie grotendeels is mislukt: hier is wel degelijk sprake van een ontsporing.

Vanaf de zomer van 1946 is er een kentering ten goede opgetreden. In het denken over de collaboratie kwam toen meer redelijkheid. Deze koersverandering heeft geleid tot een evenwichtiger en zakelijker bestraffing. Maar de correctie is niet in alle opzichten geslaagd, verre van. Soms was het aangerichte onheil niet meer uit te wissen. Voor wie op lichtvaardige gronden ter dood was veroordeeld én geëxecuteerd kwam de bezinning te laat (hiermee

2 Daarover schreef Struye, ex-minister van Justitie: ‘Mais c'est aussi travailler à l'encontre des intérêts bien compris du pays que d'entraver l'oeuvre de réadaption et de reclassement, de reconstitution des foyers détruits et d'application des principes largement humains qui ont été, depuis Jules Lejeune et Emile Vandervelde, l'honneur de notre système pénitentiaire et pénal...’ (P. Struye, 1949, p. 820).

is een overtuigende demonstratie gegeven van de risico's die de uitvoering van de doodstraf met zich meebrengt). De materiële en morele schade die onschuldig-geïnterneerden hadden opgelopen was ook niet te repareren. De woekering van straffen en dwangmaatregelen was een andere hinderpaal. Nationale en lokale overheden hadden zonder veel overleg talloze sancties in het leven geroepen. Dat leidde in sommige gevallen van collaboratie tot een (vaak onbedoelde) opeenstapeling van strafmaatregelen. De ontmanteling ervan nam, als zij al lukte, veel tijd in beslag. Het was ook een erg ingewikkelde onderneming. De wettelijke beschikkingen waarmee de sancties waren ingevoerd misten helderheid zodat het ontwarren van de talrijke knopen veel geduld en energie vergde en hoge procedurekosten veroorzaakte. Een probleem apart was dat de sancties soms een burgerlijk karakter hadden, zoals bij het verval van rechten of bij de vordering van schadevergoeding. Daarop hadden genade en strafvermindering geen vat. In deze omstandigheden waren ook de programma's van wederopvoeding, reclassering en reïntegratie grotendeels tot mislukken gedoemd.

De politieke klasse is in grote mate verantwoordelijk voor de zwarte bladzijden in het verhaal van de repressie. Maar ook aan de kant van de militaire rechtbanken is niet alles verlopen zoals het hoort. Uiteraard was men in de auditoraten en in de krijgsraden gebonden door wat de politici aan krijtlijnen hadden getrokken. De besluitwetten van 17 december 1942, van 26 mei 1944 en van 19 september 1945 waren voor hen een gegevenheid. Maar deze gebondenheid aan de wet moest geen slaafse onderwerping zijn. Magistraten beschikken immers vaak over een interpretatieruimte waarbinnen zij vrijelijk kunnen bewegen. De krijgsauditeurs en de zetelende rechters hebben, zeker in het begin, nauwelijks van deze relatieve autonomie gebruik gemaakt. Er werd, integendeel, op formalistische wijze straf gevorderd en recht gesproken. Dat dreef de strafmaat naar omhoog, verhinderde de erkenning van de grote verscheidenheid in de collaboratie en bemoeilijkte de individualisering van schuld en boete. Er zijn weliswaar verzachtende omstandigheden in te roepen. De druk die van de publieke opinie, de pers en de weerstand uitging, was aanzienlijk. In de krijgsauditoraten, waarvan de bemanning in enkele maanden tijd was vervijftienvoudigd, werkten honderden jonge en onervaren substituten. Hun macht was groot en zij hebben deze niet altijd niet de nodige wijsheid, schroom en objectiviteit gebruikt.

2. Een zware erfenis

Over Belgiës afrekening met de collaboratie is de voorbije decennia overwegend in negatieve termen gedacht. De repressie, zo wordt gezegd, is mislukt omdat zij er niet is in geslaagd het autoritair en/of anti-Belgisch ideeëngoed

uit het land te verwijderen. Sommigen wijten dit fiasco aan haar te repressief karakter: overdaad heeft van de veroordeelden slachtoffers gemaakt en hen verdreven naar de rand van de samenleving. Daar werden de vooroorlogse denkbeelden gekoesterd. Verbittering en revanchisme schoten er wortel. Maar voor anderen is het echec de vrucht van misplaatste lankmoedigheid: er is niet voorbeeldig genoeg gestraft.

De hevigste kritiek, meestal afkomstig uit de hoek van de collaborateurs, beschrijft de repressie in België als een jarenlange en ononderbroken schending van de beginselen van de rechtsstaat. Deze beoordeling is in haar algemeenheid niet terecht. Men vergeet rekening te houden met de correcties die vanaf eind 1946 zijn doorgevoerd: er is, zo staat in deel 2 van dit boek beschreven, veelvuldig gebruik gemaakt van genademaatregelen, vervroegde vrijlating en eerherstel. Wie deze episode over het hoofd ziet, lijdt aan historische blindheid of getuigt van kwade trouw. Het is evenmin juist te beweren dat de bestraffing van de collaboratie in de buurlanden op een meer serene wijze is verlopen.[3]

Toch is er één element dat doet begrijpen waarom de repressie voor velen een wel erg donkere schaduw werpt over het verleden van dit land: zij heeft hun vertrouwen in het gerecht en in de politieke klasse grondig geschokt. Aan de oorsprong daarvan ligt de overtuiging dat de repressie op velerlei manieren onrechtvaardigheid heeft voortgebracht. In ons onderzoek zijn met zekerheid drie zulke bronnen van onrecht geïdentificeerd. Er is, ten eerste, het verschil in behandeling van de economische en de politieke collaboratie. In de dossiers van economische hulp aan de vijand werden mildheid en begrip als richtsnoer genomen, maar de politieke medestanders van de bezetter werden strikt vervolgd en verhoudingsgewijze streng gestraft. De raison d'état is als verklaring voor deze verschillende benaderingen ingeroepen, maar dat wist de indruk van willekeur niet uit. Er is, ten tweede, grove ongelijkheid ontstaan doordat de strafmaat in de loop van de tijd in aanzienlijke mate is geëvolueerd. Dat is het geval geweest in de krijgsraden, in de burgerlijke epuratie en in de administratieve zuiveringscommissies. Daardoor is in een aantal gevallen niet de gerechtigheid maar wel het toeval een beslissende factor geweest in het bepalen van de sancties. Wie vroeg voor zijn rechters kwam, is het zwaarst getroffen en dat heeft vooral in het nadeel van de kleine collaborateurs gespeeld. Gratie- en herzieningsmaatregelen hebben dit onevenwicht wat verzacht, maar niet helemaal uitgeschakeld. De derde vorm van ongelijkheid is wellicht van alle tijden. In de behandeling

3 Dat is af te leiden uit de lectuur van A. Belinfante (1978), H. Rousso (1987) en P. Romijn (1989). De Nederlandse historicus Kossmann komt na een vergelijking van de Franse, de Nederlandse, de Noorse en de Belgische situatie tot de volgende conclusie: ‘Er is, zo lijkt het, daarom geen aanleiding om te beweren dat de Belgische berechting vergelijkenderwijs excessief streng of excessief mild was...’ (E.H. Kossmann, 1986, dl 2, p. 222).

van de collaborateurs zijn favoritisme en voorkeursbehandeling zeker niet afwezig gebleven. Met geld en politieke invloed was veel te kopen, juridische bijstand van hoge kwaliteit bijvoorbeeld. Precies daarom is de regel dat de boete in verhouding moet staan tot de schuld vaak geschonden.

3. Amnestie?

De tijd tikt nu geleidelijk de sporen weg van wat tijdens en kort na de oorlog gebeurd is. Toch is een rendez-vous met de jaren veertig voor velen vaak nog een pijnlijke ervaring. Het feit zelf van de collaboratie is niet helemaal verteerd. Niet alle gevolgen van de repressie zijn uitgewist. Hoe is deze bladzijde dan toch om te draaien?

Voor sommigen is amnestie de enige weg naar een heilzame katharsis. In het verleden lag die route versperd door onoverkomelijke hindernissen. Anders verliep het in Frankrijk en Nederland. Daar is in het begin van de jaren vijftig, zeker voor politieke collaboratie, een algemeen pardon uitgesproken. Waarom kon dat hier niet en ginds wel? In België is de ervaring met de nasleep van het activisme (de collaboratiebeweging uit de eerste wereldoorlog) van groot belang geweest. Activisten hebben in het interbellum een grote rol gespeeld in de opbouw van de Nieuwe-Ordebewegingen en van het anti-Belgicisme. De amnestie die zij in de jaren dertig verwierven liep niet uit op een verzoening met de nationale gemeenschap. Integendeel, sommigen onder hen recidiveerden tijdens de tweede wereldoorlog. Amnestie was na 1945 bijgevolg een verbrand begrip. Frankrijk en Nederland sleepten die vooroorlogse ervaring niet mee. Dat de repressie bij ons in de greep is gekomen van de partijpolitiek is een tweede handicap. Amnestie moest in de vroege jaren vijftig noodzakelijkerwijze gezichtsverlies meebrengen voor de linkerzijde en politieke winst voor de CVP en, meer nog, voor de jonge Vlaams-nadonale partij. Het thema was ook daarom onbespreekbaar geworden. Het debat over collaboratie en repressie heeft, ten derde, bij ons een communautaire dimensie gekregen en dat vergemakkelijkte de zaak zeker niet. Niet alleen emoties spelen in deze kwestie een rol. De collaboratie was in het zuiden van het land veel brutaler en ook meer apolitiek dan in Vlaanderen. Vele Walen vereenzelvigen daarom de collaboratie met haar donkerste zijde: verklikking, mensenjacht, de doodseskaders van Rex. Vanuit deze perceptie is het niet aflatende Waalse verzet tegen elke vorm van amnestie enigszins te begrijpen. In Vlaanderen werd heel vroeg al anders gedacht over de medestanders van de Duitse bezetter. In het noorden van het land was in de collaboratie de politieke dimensie dominant. Hier groeide daarom de gedachte dat de collaborateurs bewogen werden door ambitie, overtuiging, mis-

leiding of een mengeling daarvan. Men kon daar begrip voor opbrengen.

Enkele gevolgen van de repressie zijn in de loop der jaren weggeslepen. Meestal verliep de reparatie druppelsgewijze: door mini-maatregelen van juridische aard en door een ongelooflijke hoeveelheid EHBO-werk van politici en andere sociale helpers. Eenmaal, met de wet-Vermeylen van 30 juni 1961, is op grote schaal ingegrepen. Toen werd aan zeer velen herstel van rechten verleend. Maar echte amnestie is achterwege gebleven. Moet dat veranderen?

Amnestie zou vandaag weinig praktische gevolgen hebben. Wie zonder reden maandenlang in een interneringskamp opgesloten zat zal in een amnestiewet geen soelaas vinden. De pijn die sommige getroffenen of hun familie nog aan de repressie overhouden is bovendien zeer vaak veroorzaakt door administratieve tuchtmaatregelen en burgerlijke sancties (het verlies van het recht op oorlogsschade, op het statuut van krijgsgevangene, op een pensioen als oorlogsslachtoffer...). Amnestie wist de gevolgen daarvan niet uit, want ze raakt alleen de strafrechtelijke kant van de zaak. Het kleine leed, waar niemand wakker van ligt tenzij de betrokkene zelf, blijft buiten het bereik van een amnestiewet. Amnestie is bijgevolg in technische zin een onvolkomen middel.

Het is bovendien de vraag of een algemene kwijtschelding van schuld en boete een passende oplossing zou zijn. Auteurs die wat dieper in deze problematiek graven zeggen dat bij amnestie niet het belang van het individu primeert, maar wel het belang van de gemeenschap.[4] Als een stuk verleden de geestelijke gezondheid van een bevolking bedreigt, dan is het - zo luidt de stelling - aangeraden onder dat verleden definitief een streep te trekken. Amnestie levert in beginsel het instrumentarium om zo'n operatie uit te voeren. Dat kan echter alleen met succes gebeuren als alle betrokkenen bereid zijn voortaan op een beheerste wijze met de betwiste feiten om te gaan. Die voorwaarde is niet vervuld. Er is het onverbiddelijke 'neen' van hen die om principiële of partijpolitieke redenen niet willen vergeven. Maar ook aan de kant van de voorstanders van amnestie zijn hindernissen opgeworpen. Eén ervan ligt in de vervelende gewoonte van sommige vertegenwoordigers van de amnestiebeweging om de geschiedenis van de repressie te vervalsen. Halve en hele onwaarheden worden in leven gehouden. Bovendien is er de mythevorming in de verhalen over de collaboratie. Neem de biografische notities in de Encyclopedie van de Vlaamse Beweging: Borms '... was een man die zich liet leiden door een rotsvaste overtuiging en door idealisme. Hij heeft zich onbaatzuchtig in de strijd voor het rechtsherstel voor de Vla-

4 Zie A. Bourgeois, 1976. CVP-volksvertegenwoordiger Bourgeois zat ook de werkgroep van de Vlaamse Raad voor die van 1981 tot 1984 een inventaris van 'de sociale en menselijke gevolgen van de repressie- en epuratiewetgeving' heeft opgemaakt (cfr. supra).

mingen geworpen.' (p. 219); Staf de Clercq: 'De onbaatzuchtigheid en de mateloze toewijding waarmee hij zich aan zijn taak wijdde...' (p. 302). Het woord 'fout' komt nooit uit de pen van deze biografen, ook niet als ze het hebben over Van de Wiele (leider van DeVlag en Obersturmbannführer van de Germaanse SS*) of Lagrou (stichter van de Algemeene SS-Vlaanderen*) of Hermans (hoofdredacteur van *De SS-man*). Er is, ten hoogste, sprake van misleiding door de Duitse bezetter of naïviteit of tactische vergissingen. Nu valt het wel te begrijpen dat vanuit flamingantische hoek gereageerd werd op een bepaald soort cliché-denken dat de collaborateurs altijd afschildert als een kliek verraders in dienst van nazi-Duitsland. Maar moet de ene simplificatie zo nodig door een andere vervangen worden? De generatie die tijdens de oorlog de hoogste nationale en lokale ambten bekleedde - vaak waren het VNV- en DeVlag-leden - wordt hier steevast getypeerd als belangeloos en idealistisch. Als dat beeld correct is, dan vormt die groep een indrukwekkende uitzondering in de geschiedenis van de Belgische politiek. Ware het niet eerlijker in deze mannen en vrouwen ook het zoeken naar macht, prestige en inkomen te erkennen? Soms gaat de rechtvaardiging van de collaboratie zeer ver. Dat is gebeurd in een boek van oud-senator Lode Claes. Het loont de moeite deze auteur uitvoerig te citeren: 'Vele deelnemers aan de collaboratie en vele anderen zullen de positieve kanten van de collaboratie niet meer loslaten. Zo werd in de militaire collaboratie aan het Oostfront ongetwijfeld de enige belangrijke militaire prestatie door Vlaanderen sedert eeuwen geleverd. Zo werd door vele nieuwkomers in grote sectoren van de administratie, zoals de voedselvoorziening en de lokale en provinciale administraties, beter, meer integer en bekwaam bestuurd dan in de Belgische administratie daarvoor, sedertdien en vooral nu. Zo gaf de economische collaboratie (...) eersterangsprestaties te zien, waarvan de blijvende invloed op de modernisering, in het bijzonder op de economische expansie van het Vlaamse land na de Tweede Wereldoorlog, niet kan ontkend worden. Een minderheid, zelfs een kleine minderheid, heeft hier een collectieve prestatie geleverd, die in het Vlaanderen van de 19de en de 20ste eeuw, slechts te vergelijken is met de collectieve prestatie van de katholieke missionering in de wereld. Het was een uitbarsting van vitaliteit en creativiteit...'[5]. Wie dat leest begrijpt waarom sommigen om amnestie roepen, ook al weten zij dat met die formule de praktische gevolgen van de repressie niet te liquideren zijn. Het is hen om haar symboolwaarde te doen. Zij zoeken, bijna vijftig jaar na datum, in de algemene kwijtschelding van schuld en boete alsnog het bewijs van het Grote Gelijk. Voor zichzelf. Voor hun vaders en grootvaders.

Het is tijd om definitief af te rekenen met de sociale en menselijke gevol-

5 L. Claes, 1983, pp. 72-73.

gen van de repressie. Juridisch-technisch is amnestie daarvoor niet het meest geschikte instrument. Politiek gezien staan zij die de amnestiegedachte misbruiken de aanwending van dat middel in de weg. Bovendien - en dat is een derde tegenindicatie - blijkt amnestie niet in staat om rust te brengen in het collectief geheugen. Frankrijk en Nederland leveren daarvan het bewijs. In beide landen is al zo'n veertig jaar geleden amnestie verleend. Maar die juridische maatregel heeft de onrust over de gebeurtenissen van een halve eeuw geleden niet doen luwen. Collaboratie en repressie hebben ook daar een trauma veroorzaakt waarvan de gemeenschap zich slechts heel langzaam ontdoet. Amnestie versnelt dat genezingsproces blijkbaar niet. Keer op keer duikt de vraag over schuld en boete weer op. Elke nieuwe generatie wil uitleg over het oorlogsgedrag van sommige landgenoten en vraagt zich af of hun berechting wel op redelijke wijze is verlopen. Misschien is dat nog zo slecht niet. In de eerste jaren na de oorlog is met vallen en opstaan een zekere consensus bereikt over wat in een democratie goed en wat fout is. Het ideeëngoed van de collaborateurs is in deze zoektocht naar het wezen van de democratie als fout gedefinieerd. Het ware onverstandig de gegevens waarop deze historische standpuntbepaling is ontstaan volledig uit te vegen.

4. Uitwissing van veroordelingen als alternatief

Een alternatief voor amnestie is eerherstel. Dat maakt een einde aan de nog werkzame gevolgen van een veroordeling: het brengt herstel van burgerrechten, vermijdt dat de veroordeling vermeld wordt op uittreksels van het strafregister of op attesten van achtenswaardigheid ten behoeve van kinderen of kleinkinderen, heft het verbod op om het land binnen te komen enz. Politiek zal deze formule ongetwijfeld, zeker in Wallonië, op weerstand stuiten. Er wegen ook tal van praktische bezwaren op deze vorm van vergeven. Eerherstel kan momenteel alleen op een individuele basis tot stand komen. Er is voor elk dossier een gerechtelijke beslissing nodig. Dat kan lang duren. De procedure moet tevens via een verzoek van de veroordeelde zelf in gang worden gezet. Sommige collaborateurs weigeren precies daarom deze weg in te slaan. Zij aanzien hem als een voor hen ondenkbare knieval voor de Belgische Staat. Men kan daar begrip voor opbrengen.

Een andere door het Wetboek van Strafvordering voorziene mogelijkheid is de uitwissing van veroordelingen*. Deze formule, die dezelfde gevolgen heeft als eerherstel en bij wet wordt geregeld, bestaat nu reeds voor veroordelingen tot politiestraffen. Uitwissing werkt automatisch, er is geen tussenkomst van de veroordeelde of van een rechterlijke instantie nodig en zij kan zelfs postuum plaatsvinden. Het parlement zou uitwissing, uitzonderlijk, van toepassing kunnen maken op de veroordelingen wegens sommige

misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat. Het is, juridisch gezien, misschien een wat ongewoon maneuver. Toch is het geen onoverkomelijke opdracht. De politieke klasse heeft de laatste jaren immers, bijvoorbeeld in het domein van de staatshervorming, indrukwekkende demonstraties van juridische acrobatie gegeven. Waarom zou zij dit talent niet ook in dit dossier laten werken?

Ongetwijfeld zijn vele partijen, ook de Volksunie, voor deze formule te winnen. Voor de socialisten, vooral dan de Waalse, is deze stap blijkbaar nog te groot. Een zakelijke bewijsvoering maakt op hen vooralsnog weinig indruk. Misschien kan een gevoelsargument wél aanslaan: de socialistische beweging is de erfgename van politici die van augustus 1945 tot eind 1946 de repressie in sommige van haar uitingen hebben laten ontsporen; zij zou nu de grandeur moeten hebben om ja te zeggen tegen een maatregel van uitwissing.

In combinatie met de opheffing van de nog invorderbare boeten en van de nog resterende sequesterdossiers kan uitwissing de ongewenste gevolgen van de repressie grotendeels liquideren zonder het geheugen van de gemeenschap geweld aan te doen. Een amnestiewet zou met één pennetrek boete én schuld uitgommen, want zij zou de strafbare feiten a posteriori als onbestaande bestempelen. Uitwissing daarentegen is een selectief middel: het veegt voor de toekomst wel de boete uit, maar laat de schuldvraag open. Dat is goed: een herhaalde bezinning over wat toen is gebeurd kan zeer heilzaam zijn. Zoals ook elke reflectie over de repressie nuttig is: zij herinnert eraan hoe broos zelfs de meest elementaire rechtsbeginselen wel zijn.

Annex
De regeringen en de belangrijkste (besluit)wetten in verband met de repressie (1942-1952)

1. Regering Pierlot IV (Londen) (1940-september 1944)

samenstelling: kath.-lib.-soc.
eerste minister: H. Pierlot (K)
Justitie: A. Delfosse (christen-democraat) vanaf oktober 1942
Binnenlandse Zaken: A. de Schrijver (K) vanaf april 1943

wetten
B.W. 17 december 1942: verruiming notie 'misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat' en verhoging strafmaat
B.W. 5 mei 1944: vernietiging bestuursdaden van secretarissen-generaal en hun ondergeschikten tijdens de bezetting
B.W. 6 mei 1944: verval van nationaliteit en opschorting van rechten wegens tijdens de oorlog bedreven misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat
B.W. 8 mei 1944: epuratie openbare ambten
B.W. 26 mei 1944: procedure berechting collaborateurs
B.W. 18 september 1944: oprichting 13 krijgsraden

2. Regering Pierlot V (september 1944-februari 1945)

samenstelling: kath.-lib.-soc.-comm.
eerste minister: H. Pierlot (K)
Justitie: M. Verbaet (K)
Binnenlandse Zaken: E. Ronse (K)

wetten
W. 14 december 1944: bijzondere-machtenregering

3. Regering Van Acker I (februari 1945-augustus 1945)

samenstelling: soc.-kath.-lib.-comm.
eerste minister: A. van Acker (S)
Justitie: Ch. du Bus de Warnaffe (K)
Binnenlandse Zaken: A. van Glabbeke (L)

wetten
W. 20 maart 1945: bijzondere-machtenregering

B.W. 25 mei 1945: beperking reikwijdte artikel 115 SWB inzake economische collaboratie

4. Regering Van Acker II (augustus 1945-januari 1946)

samenstelling: soc.-lib.-comm.-UDB
eerste minister: A. van Acker (S)
Justitie: M. Grégoire (UDB)
Binnenlandse Zaken: A. van Glabbeke (L)

wetten

B.W. 19 september 1945: epuratie inzake burgertrouw (levenslang verval van rechten; inschrijving lijst krijgsauditeurs...)

R.B. 25 september 1945: oprichting zuiveringscommissies in openbare diensten en instellingen

B.W. 10 november 1945: vereenvoudiging procedure voor misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat (transactie)

B.W. 18 december 1945: invoering ‘kleine krijgsraden’ ter versnelling berechting collaborateurs

5. Regering Spaak I (maart 1946)

samenstelling: homogeen socialistisch
eerste minister: P.H. Spaak
Justitie: H. Rolin
Binnenlandse Zaken: J. Merlot

6. Regering Van Acker III (maart 1946-juli 1946)

samenstelling: soc.-lib.-comm.
eerste minister: A. van Acker (S)
Justitie: A. van Glabbeke (L)
Binnenlandse Zaken: A. Buisseret (L)

7. Regering Huysmans (augustus 1946-maart 1947)

samenstelling: soc.-lib.-comm.
eerste minister: C. Huysmans (S)
Justitie: A. Lilar (L)
Binnenlandse Zaken: A. Buisseret (L)

8. Regering Spaak II (maart 1947-juni 1949)

samenstelling: soc.-kath.
eerste minister: P.H. Spaak (S)
Justitie: P. Struye (K); vanaf november 1948 H. Moreau de Melen (K)
Binnenlandse Zaken: P. Vermeylen (S)

wetten

W. 14 juni 1948: herstel in rechten (wet-Struye)

w. 19 mei 1949: herstel in openbare ambten (wet-Vermeylen)

9. Regering Eyskens (augustus 1949-juni 1950)

samenstelling: kath.-lib.
eerste minister: G. Eyskens (K)
Justitie: A. Lilar (L)
Binnenlandse Zaken: A. de Vleeschauwer (K)

10. Regering Duvieusart (juni 1950-augustus 1950)

samenstelling: homogeen katholiek
eerste minister: J. Duvieusart
Justitie: A. Carton de Wiart
Binnenlandse Zaken: A. de Vleeschauwer

11. Regering Pholien (augustus 1950-januari 1952)

samenstelling: homogeen katholiek
eerste minister: J. Pholien
Justitie: L. Moyersoen
Binnenlandse Zaken: M. Brasseur

wetten
K.B. 6 maart 1951: herziening tuchtstraffen rijkspersoneel
K.B. 9 april 1951: herziening tuchtstraffen wetenschappelijk en onderwijzend personeel

12. Regering Van Houtte (januari 1952-april 1954)

samenstelling: homogeen katholiek
eerste minister: J. van Houtte
Justitie: J. Pholien; vanaf september 1952 L. Lagae; vanaf december Ch. du Bus de Warnaffe
Binnenlandse Zaken: L. Moyersoen

wetten
W. 29 februari 1952: herstel in rechten (wijziging wet-Struye betreffende epuratie burgertrouw)

Lexicon[1]

ALGEMENE SS-VLAANDEREN

Politieke organisatie van Vlaamse nationaal-socialisten, in september 1940 onder impuls van de bezetter door R. Lagrou opgericht en een jaar later opgenomen in de Duitse All-gemeine SS (de politieke vleugel van de SS*). Wie lid wou worden, moest beantwoorden aan ideologische en rascriteria en legde de eed van trouw aan Hitler af. Himmler wilde van de Algemene SS-Vlaanderen een wapen maken tegen het volgens hem te klerikale en te weinig nationaal-socialistische VNV*. Hoewel de Algemene SS-Vlaanderen numeriek niet echt een succes werd, speelde de beweging een grote rol in de politieke en paramilitaire collaboratie.

AGRA

AMIS DU GRAND REICH ALLEMAND

Waalse nationaal-socialistische vereniging, in maart 1941 opgericht met de steun van de Auslandorganisation van de NSDAP* (waarin de Duitse nationaal-socialisten in het buitenland gegroepeerd waren). De AGRA bestond uit een aantal afvallige rexisten en had als doel Wallonië ‘raszuiver’ te maken. Hiervoor moesten de Duitsers en hun Waalse sympathisanten tot nauwere samenwerking komen. De AGRA, waarvan de aanhang hoofdzakelijk in de provincie Luik te vinden was, wierf leden voor de NSKK*, de Waffen-SS* en de Organisation Todt*.

AMNESTIE

‘Amnestie is een beslissing van de wetgevende macht waarbij, om redenen van openbaar belang en in de mate door de amnestiewet bepaald, voor de toekomst en het verleden de strafwaardigheid wordt opgeheven van bepaalde strafbare feiten. (...) De veroordeling wordt geacht nooit te zijn uitgesproken en wordt retroactief opgeheven, samen met zijn strafrechtelijke gevolgen.’ (L. Dupont, R. Verstraeten, 1990, pp. 797-801). Omdat het strafbaar feit a posteriori geacht wordt onbestaande te zijn, wist amnestie schuld én boete uit.

AUDITORAAT-GENERAAL

Vervulde de rol van krijgsauditoraat* ter hoogte van het krijgshof*. Had daarnaast een leidende en coördinerende functie ten overstaan van het geheel van de militaire parketten. Organiseerde de opbouw van de krijgsauditoraten, interpreteerde wettelijke bepalingen, gaf instructies van algemene aard en kan bijgevolg als de draaischijf van de overheidsrepressie beschouwd worden.

BESLUITWET

Wet door de regering (en niet door het parlement) uitgevaardigd in het kader van aan haar toegekende bijzondere machten. Vele juridische bepalingen in verband met de overheidsrepressie zijn als besluitwet ontstaan.

1 Met dank aan W.C.M. Meyers voor het advies.

BORMSCOMMISSIE

Door de Duitsers in 1940 opgerichte herstelcommissie met als doel de schade, die de Duitsgezinde activisten tijdens de repressie van na de eerste wereldoorlog hadden opgelopen, te vergoeden. Voorzitter van de commissie was August Borms.

CENTRALE DIENST VOOR DOCUMENTATIE

Door het auditoraat-generaal* in 1944 opgerichte dienst om informatie in te winnen over de collaboratie. De dienst verzamelde allerlei gegevens over individuele verdachten, stelde een aantal bundels samen over meer algemene aspecten van de collaboratie en gaf een lijst uit met duizenden namen van gezochte collaborateurs. Bedoeling was de parketten te helpen bij hun onderzoek.

COMMISSIE VOOR DE STUDIE VAN DE NAOORLOGSE PROBLEMEN

Commissie, door de Belgische regering te Londen opgericht, ter bestudering van de naoorlogse problemen waar België mee zou moeten afrekenen. Secretaris-generaal van de commissie was Jef Rens*. De commissie is beter bekend onder de Franse afkorting CEPAG.

COMMISSION DU MAINTIEN DE L'ORDRE

Door de naoorlogse regering-Pierlot* op 25 oktober 1944 opgericht. Deze commissie die onder het voorzitterschap van W. Ganshof van der Meersch* stond, vergaderde meerdere keren per week om problemen van openbare orde (o.a. de bewaking van de interneringskampen) te bespreken.

COMITE GALOPIN

Comité, in 1940 op vraag van de regering-Pierlot* door gouverneur Galopin* van de Generale Maatschappij opgericht. Zijn taak was het uitstippelen van de industriële en financiële politiek in België tijdens de bezetting. In het comité zetelden de topfiguren uit de financiële en economische wereld. Over het feit of de politiek van economische accommodatie die het comité voerde, de blijvende steun van de regering in Londen genoot, bestaat enige onduidelijkheid.

COMITE GILLES

Clandestien comité dat de Belgische regering in ballingschap vanuit bezet België moest informeren over allerhande aangelegenheden (o.m. de collaboratie) en dat de naoorlogse hervatting van het openbaar leven moest voorbereiden. Het comité stond onder leiding van de jurist Charles de Visscher* en auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch*.

CONSULTATIEVE RAAD DER GEVANGENISSEN

In 1944 opgerichte raad waarin vertegenwoordigers van oudstrijders, politieke gevangenen en weerstanders zetelden. Tot 1948 leidde de raad een schimmig bestaan. Vanaf dan ging de raad advies uitbrengen over verzoeken om genade en voorwaardelijke invrijheidstelling van collaborateurs. Een poging om dit advies voor de minister van Justitie bindend te maken, mislukte.

DEVLAG

De Deutsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap werd in 1936 door Vlaamse en Duitse academici en studenten opgericht om tot culturele toenadering tussen Vlaanderen en Duitsland te komen. In 1941 kwam zij in het vaarwater van de Allgemeine SS* terecht. De

stoottroep van de DeVlag, het Veiligheidskorps, speelde een grote rol bij gewelddadige vergeldingsacties tegen echte en vermeende verzetslui.

DEUTSCHE SPRACHVEREIN

In 1941 in de streek van Aarlen opgericht. De vereniging streefde naar het herstel van het gebruik van het Duits als voertaal en wilde de Duitssprekenden in de streek meer rechten geven. Algauw werd de vereniging een instrument in de Duitse propaganda- en annexatiemachine.

DIENST VOOR WEDEROPVOEDING, RECLASSERING EN VOOGDIJ

In 1948 opgerichte dienst die de programma's voor wederopvoeding en reclassering van de incivieken moest coördineren. De afdeling Wederopvoeding organiseerde het ontspannings- en onderwijsleven in gevangenissen en interneringskampen. De minder succesvolle afdeling Voogdij moest de incivieken bijstaan bij hun terugkeer in de maatschappij.

DM-ZB

DIETSCHE MILITIE-ZWARTE BRIGADE

Paramilitaire formatie, in 1941 ontstaan door fusie van de Dietsche Militantenorde (de militie van het Verdinaso) en de Zwarte Brigade (de opvolger van de Grijze Brigade, het in 1933 opgerichte propagandakorps van het VNV*). DM-ZB had als opdracht de orde te handhaven bij VNV-manifestaties en vormde een belangrijke werfreserve voor het Vlaams Legioen*. Bovendien leverde de formatie de kaders voor de Fabriekswacht* en het NSKK*.

DRK

DUITSE RODE KRUIS

Duitse afdeling van het Internationale Rode Kruis. Rekruteerde ook verplegers en verpleegsters in de bezette gebieden.

EERHERSTEL

‘Het herstel in eer en rechten is een rechterlijke beslissing waardoor ten voordele van een bepaalde persoon voor de toekomst een einde wordt gemaakt aan de gevolgen van een veroordeling tot een criminele, een correctionele of een politiestraf.’ (L. Dupont, R. Verstraeten, 1990, p. 808). Het is de veroordeelde zelf die de (vrij ingewikkelde) procedure in gang moet zetten. Eerherstel heeft geen retroactieve gevolgen.

EERHERSTEL VAN RECHTSWEGE

Zie Uitwissing van veroordelingen.

FABRIEKSWACHT

In 1941 opgericht om vliegvelden en andere voor de Luftwaffe belangrijke installaties te bewaken. Vanaf 1943 ging de formatie onder de naam Vlaamse Wachtbrigade formeel deel uitmaken van de Luftwaffe. In 1944 werd de Wachtbrigade omgebouwd tot Flak-brigade, een luchtdoel-artillerie-eenheid. In september 1944 week de brigade uit naar Duitsland, maar weigerde op te gaan in de Vlaamse SS-Divisie Langemarck (Waffen-SS*). In maart 1945 was de formatie nog betrokken bij de verdediging van de Rijn.

FELDGENDARMERIE

Duitse militaire politie die behalve met het regelen van het militaire verkeer en het politie-

toezicht op Duitse militairen in België ook belast was met het bestrijden van de handel op de zwarte markt, het opsporen van werkweigeraars en het bewaken en overbrengen van aangehoudenen. Zo'n 1300 Belgische medewerkers van de Feldgendarmerie zijn na de oorlog veroordeeld.

FELDPOLIZEI

De Geheime Feldpolizei (GFP) was in feite de opsporingsdienst van de Feldgendarmerie*. Deze Duitse militaire politie opereerde niet in uniform en was belast met het onderzoek naar alle daden die de Duitse belangen konden schaden (o.a. opsporen van achtergebleven geallieerde militairen, gevluchte gevangenen, neergehaalde piloten, werkweigeraars, verzetslieden, clandestiene pers...). Daarnaast verrichtte de GFP ook politieke aanhoudingen en vervulde contra-spionage opdrachten. De Belgische afdeling telde enkele honderden agenten.

FORMATIONS DE COMBAT

De vooroorlogse ordedienst van Rex* heette aanvankelijk: Gardes de Combat. In 1941 werd deze dienst omgevormd tot de Formations de Combat die algauw de verzamelnaam werd voor de paramilitaire formaties van Rex.

GARDE D'USINE

Waalse versie van de Fabriekswacht*.

GARDE WALLONNE

Zie Vlaamse Wacht.

GENADE

Artikel 73 van de grondwet geeft aan de koning (in feite aan de minister van Justitie) ‘het recht om de straffen, door de rechters uitgesproken, kwijt te schelden of te verminderen’. Genade laat de strafrechtelijke veroordeling zelf onaangetast, waardoor zij op het strafregister vermeld blijft.

GERMAANSE SS

Naar analogie van wat in Nederland en Denemarken gebeurde, werd de Algemene SS-Vlaanderen* vanaf oktober 1942 ook Germaanse SS genoemd.

HOOG COMMISSARIAAT VOOR 'S RIJKS VEILIGHEID

Door de regering-Pierlot* op 29 juli 1943 opgerichte instantie die werd belast met de voorbereiding van de ordehandhaving bij de bevrijding van het land. De leiding ervan werd toevertrouwd aan auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch*.

HERSTEL IN EER EN RECHTEN

Zie Eerherstel.

KRIJGSAUDITORAAT

Bij elke krijgsraad* was een auditoraat of militair parket werkzaam. Dit verrichtte alle opsporingen, onderzoeken en vervolgingen en kon in die hoedanigheid ook aangiften ontvangen, inlichtingen verzamelen, getuigen en verdachten verhoren, een zaak seponeren of naar de krijgsraad verwijzen, straf vorderen. De leiding berustte bij één of meer krijgsauditeurs, bijgestaan door eerste-substituten en substituten.

KRIJGSHOF
Militair tribunaal, belast met de berechting in beroep van misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat (W 19 juli 1934). Was ingedeeld in verschillende kamers die in Brussel, Gent, Antwerpen en Luik recht spraken. Elke kamer bestond uit drie militaire en twee burgerlijke leden (B.W. 26 mei 1944). De voorzitter was een burgerlijke magistraat, namelijk een raadsheer uit het hof van beroep.
KRIJGSRAAD
Militair tribunaal, belast met de berechting in eerste aanleg van misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat (W 19 juli 1934). Was ingedeeld in verschillende kamers waarin telkens drie militairen en twee burgerlijke rechters zetelden (B.W. 26 mei 1944). Het voorzitterschap werd uitgeoefend door een burgerlijk rechter. De burgerlijke leden (meestal beroepsmagistraten) werden door de koning benoemd, in beginsel voor de duur van de toepassing van de besluitwet. De militaire leden werden bij loting aangeduid voor een periode van drie maanden.
LEGION WALLONIE
Opgericht op initiatief van Rex* werd het Légion Wallonie een afdeling van de Wehrmacht, die als vrijwilligerseenheid aan het Oostfront werd ingezet in de strijd tegen het bolsjevisme. Nadat Degrelle de Walen tot ‘volbloed Germanen’ had uitgeroepen, werd het Légion in 1943 overgeheveld naar de Waffen-SS* waar het onder de naam ‘SS-Freiwillige Sturmbrigade Wallonien’ verder streed. De voertaal bleef evenwel Frans.
NSDAP
NATIONALSOZIALISTISCHE DEUTSCHE ARBEITERPARTEI
Politieke partij waarmee Adolf Hitler in 1933 aan de macht kwam.
NSKK
NATIONALSOZIALISTISCHES KRAFTFAHRERKORPS
Oorspronkelijk de vervoerseenheid van de NSDAP*. Tijdens de oorlog werd de organisatie omgebouwd tot een transporteenheid voor de Luftwaffe die ook op andere operatie-terreinen kon ingeschakeld worden. Het NSKK rekruteerde in België vooral via VNV*, Rex*, DeVlag* en AGRA*.
OF
ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT
Onder communistische impuls werd vanaf 1941 gepoogd een breed verzetsfront op te richten. Bedoeling was hierin alle democratische strekkingen aan bod te laten komen en zo het politiek verzet op gang te brengen. Hieruit groeide het Onafhankelijkheidsfront. De oorspronkelijke bedoeling slaagde niet helemaal, maar toch werd het Front een van de best georganiseerde en meest actieve verzetsbewegingen.
OT
ORGANISATION TODT
Gemilitariseerd arbeidsleger dat o.a. de Atlantikwall aanlegde en zorg droeg voor de door bombardementen beschadigde verbindingen. De Organisation Todt bestond uit een Schutzkommando dat bewakingsopdrachten uitvoerde en een Arbeitskommando dat arbeiders aantrok. De organisatie werd genoemd

naar Frits Todt (1891-1942), een Duits ingenieur en vertrouweling van Hitler die in 1940 minister van bewapening en munitie werd.

REGENTSBESLUIT
‘Koninklijk’ besluit dat tijdens het regentschap van prins Karel is uitgevaardigd.
REX
Politieke beweging van katholieke signatuur, door Léon Degrelle opgericht in verzet tegen de katholieke partij. In 1936 boekte Rex een opmerkelijk verkiezingssucces en veroverde 21 parlementszetels. Door het te uitgesproken extreem-rechts en autoritair karakter van de beweging bleven er bij de verkiezingen van 1939 slechts 4 over. Tijdens de oorlog kwam Rex in het vaarwater van de SS* terecht en de beweging collaboreerde op bijna alle vlakken met de bezetter.
RIJKSARBEIDSAMBT
Organisme voor arbeidsbemiddeling dat zich via een systeem van gewestelijke bureaus (de latere arbeidsambten) bezighield met hulp aan werkzoekenden. Bij haar ontstaan (1935) kreeg het overkoepelend orgaan de naam ‘Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid’. Na de Duitse invasie stopte de dienst zijn werkzaamheden, maar de economische toestand verplichtte hem om in juni 1940 opnieuw actief te worden, maar dan als ‘Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht’. Aanvankelijk ressorteerde de dienst onder het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, maar onder Duitse druk ging hij een meer onafhankelijke koers varen. De lokale bureaus werden een propaganda-instrument bij het werven van arbeiders voor het Derde Rijk. In april 1941 werd de dienst door de Duitsers omgedoopt tot Rijksarbeidsambt. De invoering van de verplichte tewerkstelling, einde 1942, bezorgde de dienst een slechte reputatie.
SEQUESTER
Preventieve maatregel die de uitvoering van vermogensstraffen (boetes, schadevergoedingen) moest verzekeren. Onttrok de goederen van verdachte of veroordeelde personen aan de beschikkingsmacht van de eigenaars tot zij zich van alle verplichtingen jegens de staat hadden gekweten.
SHAEF
SUPREME HEADQUARTERS ALLIED EXPEDITIONARY FORCES
Hoofdkwartier van de geallieerde troepen op het continent. Het opperbevel was in handen van generaal Eisenhower. De Belgische afdeling werd geleid door generaal Erskine*, die voor zijn oversten diverse rapporten schreef over de toestand in bevrijd België.
SICHERHEITSPOLIZEI
Door Himmler opgerichte politiedienst. De SIPO telde twee afdelingen: de GESTAPO (geheime staatspolitie) en de KRIPO (gerechtelijke politie). In 1939 werd de SIPO versmolten met de Sicherheitsdienst (SD), de inlichtingsdienst van de NSDAP*. In juli 1940 werd ook te Brussel een SIPO-afdeling geïnstalleerd.
SS
De oorspronkelijk als lijfwacht van Hitler bedoelde ‘Schutzstaffeln’ groeiden onder leiding van Himmler uit tot een machtig politiek, politioneel en militair wapen. De SS bestond uit vier afdelingen: de Allgemeine SS* (de politieke vleugel), de Sicherheitsdienst (de inlichtingendienst), de SS-Totenkopfverbände (belast met de bewaking van concentratiekampen) en de Waffen-SS* (de militaire vleugel die het traditionele leger terzijde wou schuiven).

SS-WALLONIE
Andere benaming voor het Légion Wallonie*, na de opname in 1943 in de Waffen-SS*. Een organisatie zoals de Algemene SS-Vlaanderen* heeft in Wallonië nooit bestaan.
TOTENKOPFDIVISION
Gevechtsdivisie die rekruteerde uit de Totenkopfverbände van de SS*. Aan het front werd de Totenkopfdivision ingezet als gevechtseenheid van de Waffen-SS*.
UHGA
UNIE VAN HAND EN GEESTESARBEIDERS
Eenheidssyndicaat dat in 1940 door Hendrik de Man werd opgericht en alle bestaande politieke vakbonden verving. In 1942 werd op initiatief van de bezetter het voorzitterschap toevertrouwd aan E. Delvo, aanhanger van het VNV*. Vanaf dan werd de organisatie openlijk pro-Duits, pro-nationaal-socialistisch en stelde zich volledig ten dienste van de politieke collaboratie. Gezaghebbende leiders zoals H. de Man trokken zich uit de UHGA terug. De Unie slaagde er evenwel niet in om een machtige (zowel numeriek als wat invloed betreft) organisatie te worden.
UITWISSING VAN VEROORDELINGEN
'De uitwissing van veroordelingen is een wettelijk voorgeschreven maatregel (art. 619-620 Sv.) waarbij veroordelingen tot politiestraffen en alle daaraan verbonden juridische gevolgen voor de toekomst worden tenietgedaan door het louter verstrijken van een door de wet bepaalde tijdsduur van 5 jaar.' (L. Dupont, R. Verstraeten, 1990, p. 805). Uitwissing is geen recht of gunst, gebeurt automatisch en er is geen rechterlijke beslissing vereist. Zij kan zelfs postuum plaatsvinden. In de epiloog van *Onverwerkt verleden* is het voorstel opgenomen om als uitzonderlijke maatregel uitwissing toe te staan aan alle voor collaboratie veroordeelden. Het is het parlement dat deze maatregel moet nemen.
VAVV
VRIJWILLIGE ARBEIDSDIENST VOOR VLAANDEREN
Door het Commissariaat-Generaal voor 's Lands Wederopbouw in het najaar van 1940 opgerichte organisatie om werken van algemeen nut te laten uitvoeren door de jeugd. Hiervoor werden overal te lande werkkampen ingericht. Wegens interne tegenstellingen werd de organisatie in 1944 ontbonden en hervormd tot een VZW, aanleunend bij de Reichsarbeitsdienst.
VLAAMS LEGIOEN
Na de aanval op de Sovjetunie besliste Duitsland om voor zijn strijd tegen het communisme een beroep te doen op legioenen van buitenlandse vrijwilligers. Het Vlaams Legioen werd opgericht onder impuls van het VNV* en werd ingedeeld bij de Waffen-SS*. In 1943 werd het Legioen omgedoopt tot de SS-Stormbrigade 'Langemarck'.
VLAAMSE WACHT
Vlaamse militaire formatie, in 1941 op Duits initiatief opgericht en bestaande uit Vlaamse officieren, ex-officieren van het Belgisch leger en Vlaamse oudstrijders. De opzet was een soort Vlaamse rijkswacht te vormen. De Wachters vervulden ook bewakingsopdrachten voor de Duitse Wehrmacht. Aan Waalse zijde werd de Garde Wallonne opgericht.

VLAAMSE WACHTBRIGADE
Zie Fabriekswacht.
VNV
VLAAMS NATIONAAL VERBOND
Politieke partij, in 1933 door Staf de Clercq opgericht met als doel alle Vlaams-nationale organisaties in één beweging te verenigen. Het vooroorlogse VNV groeide algauw uit tot de politieke exponent van het Vlaams-nationalisme en sprak met zijn ideeën een belangrijk deel van het Vlaamse kiezerskorps aan. Tijdens de tweede wereldoorlog ging het VNV nauw samenwerken met de bezetter om zo zijn politiek programma te realiseren en meer macht te verwerven. In 1940 bekende de VNV-leiding zich openlijk tot het nationaal-socialisme. Tevens werd het VNV gereorganiseerd waarbij de paramilitaire afdelingen een belangrijker plaats gingen innemen en als werfreserve voor het Vlaams Legioen dienden.
WAFFEN-SS
Militaire sub-organisatie van de SS*. Om de getalsterkte van het korps uit te breiden ging de Waffen-SS vanaf september 1940 rekruteren onder de Volksduitsers (vrijwilligers van Duitse afkomst die buiten Duitsland leefden) en nog later in de door Duitsland bezette gebieden. Hiervoor werden overal wervingsbureaus opgericht.
WERBESTELLEN
Plaatselijke wervingsbureaus die arbeider rekruteerden om vrijwillig in Duitsland te gaan werken. De kandidaten werden er ook onderzocht op hun vakkundige en fysieke geschiktheid. Na de invoering van de verplichte tewerkstelling verzamelden de Werbestellen allerlei gegevens over personen die voor opvordering in aanmerking kwamen. Het steekkaartensysteem van de Werbestellen werd meer dan eens door verzetslui gestolen of vernietigd.

Register van namen

1 De met een asterisk gemerkte namen betreffen personen die als lid van de regering, als parlementslid, als partijleider of als topambtenaar een vooraanstaande rol hebben gespeeld in de voorbereiding of in de uitvoering van de repressie.
De gecursiveerde paginacijfers verwijzen naar noten.

Bibliografie

Over de repressie in het België van na de tweede wereldoorlog zijn honderden publikaties verschenen. Alleen al de heuristiek die aan dit onderzoek voorafging, leverde meer dan duizend titels op. Een exhaustieve bibliografie zou dit boek vele bladzijden dikker maken. Daarom heeft de hieronder opgenomen bibliografie alleen betrekking op het archiefmateriaal, de bronnen, de boeken en de tijdschriftartikels die in *Onverwerkt verleden* uitdrukkelijk vermeld worden.[1]

1. Onuitgegeven bronnen[2]

Mondelinge bronnen

Gesprek met professor J. de Meyer (kort na de bevrijding advocaat te Mechelen), 16 oktober 1990.
Gesprek met oud-minister A.E. de Schrijver, 5 augustus 1990.
Gesprek met voormalig auditeur-generaal J. Gilissen, 20 januari 1986.
Gesprekken met voormalige substituut-auditeurs:
De Poover (Brussel, Nl, 14 februari 1990); Van Gerven (Gent, 6 juni 1990); Danse (Brussel, F, 7 juni 1990); Schetter (Verviers, 7 juni 1990); Acke (Brussel, Nl, 7 juni 1990); Grimard (Malmédy, 15 oktober 1990); Stock (Charleroi, 15 oktober 1990)

Geschreven bronnen

- Archivalia CEPESS, 1945-1950, KADOC, nrs. 1.2.-1.3. (Verslagen Nationaal Comité; diverse documenten en brieven waarin de houding van de CVP ten aanzien van repressie en epuratie ter sprake komt.)
- Archivalia J. Gilissen, persoonlijk archief L. Huyse.
- Rapporten en briefwisseling uitgaande van de Amerikaanse ambassade te Brussel en gericht aan het State Department, 1945-1950, DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON D.C., nr. NND.T 60050 en USDSR 855.00/12-1244. Kopieën van deze documenten zijn ons bezorgd door Pieter Lagrou.
- Documenten A.E. de Schryver, 1943-1952, KADOC, nrs. 3.5.1.-3.5.4.; 3.6.3.; 4.1.-4.6. en 5.2.
- Documenten auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch:
  ° Verslagen aan de ministers van Justitie, 1945-1947, NSCGTW, nr. JB 52.[3]

1 De volledige lijst van titels is als een Dbase-bestand voorradig. Aankoop van dit bestand is mogelijk (inlichtingen zijn te verkrijgen bij het Instituut Recht en Samenleving, Hooverplein 10, B 3000 Leuven).
2 Zowel bij de uitgegeven als onuitgegeven stukken wordt de volledige bron vermeld. Vanzelfsprekend werden hieruit alleen de gegevens gehaald die van belang waren voor het repressie- en epuratie-onderzoek.
3 Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

- ◦ Omzendbrieven, 1944-1947, persoonlijk archief L. Huyse.[4]
- ◦ Briefwisseling met de ministers van Justitie, 1945-1946, persoonlijk archief L. Huyse.
- Documenten auditeur-generaal P. van der Straeten: Verslag aan de minister van Justitie, 1947, NSCGTW, nr. JB 52.
- Documenten economische collaboratie, persoonlijk archief L. Huyse:
- ◦ Rapport Blaise (lid van het Comité Galopin) aan P.H. Spaak en C. Gutt, oktober 1944.
- ◦ Diverse nota's van A. Galopin (juli 1940-juni 1942) ter verantwoording van de 'accommodatiepolitiek'.
- Ministeriële omzendbrieven:
- ◦ Persoonlijk archief L. Huyse.
- ◦ Zie uitgegeven bronnen.
- Overzicht van de hygiënische toestand van het interneringskamp te Sint-Kruis Brugge op 4-12-1944, ADVN, nr. 91/138 (anoniem).[5]
- Rapporten SHAEF-BELGIUM aan de Amerikaanse regering, 1945 DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON D.C., nr. NND.T.60050 en NSCGTW, nr. A.S. 1-7. en F.O. 371 (microfilms)
- Rapport sur l'activité du Haut Commissariat à la Sécurité de l'Etat, persoonlijk archief L. Huyse.
- Verslagen van verbindingsofficier F.L. Ganshof, NSCGTW, nr. P.G. 14 (12-27).

2. Uitgegeven bronnen

- *Belgisch Staatsblad*: alle (besluit)wetten, regentsbesluiten, koninklijke en ministeriële besluiten in verband met collaboratie en repressie, 1899-1961.[6]
- *Belgisch Staatsblad*: 6%-toevalssteekproef van alle gepubliceerde repressievonnissen en -arresten, 1944-1954.
- *Belgisch Staatsblad*: alle regentsbesluiten met betrekking tot de benoeming en het ontslag van krijgsauditeurs en (eerste)substituut-auditeurs.[7]
- *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, Kamer en Senaat, 1944-1955.[8]
- *Cijfers algemene volkstelling 31 december 1947*, Nationaal Instituut voor Statistiek.
- *Documenten Vlaamse Raad, Verslag namens de werkgroep belast met het opmaken van een inventaris van de sociale en menselijke gevolgen voor de slachtoffers van de oorlog, met name ook van de Spaanse burgeroorlog en voor*

4 De inhoud van de honderden omzendbrieven is gecodeerd en in een Dbase-bestand omgezet. Zie noot 1.
5 Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme.
6 De volledige lijst van wettelijke beschikkingen is als Dbase-bestand ter beschikking. Zie noot 1.
7 Dit Dbase-bestand is ter beschikking. Zie noot 1.
8 Van 1043 vragen en antwoorden over de repressie is een Dbase-bestand gemaakt. Zie noot 1.

de getroffenen van de repressie- en epuratiewetgeving, 14 november, 1984, nr. 290.1.
- Kranten: *De Roode Vaan, De Nieuwe Standaard, De Standaard, De Gazet van Antwerpen, De Nieuwe Gids, Het Nieuwsblad, Het Laatste Nieuws, La Libre Belgique, L'Avenir de Luxembourg, Le Peuple, Le Soir*.
- Ministeriële en ambtelijke omzendbrieven:
  - Omzendbrieven verschenen in het *Belgisch Staatsblad*, 1944-1961.
  - *Bulletin van het ministerie van Binnenlandse Zaken*, 1944-1961.
  - *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden uitgegeven door het*

ministerie van Justitie, 1944-1961.
- *Parlementaire Documenten*, Kamer en Senaat, 1944-1952 (wetsontwerpen en -voorstellen, verslagen van de commissies van Justitie en Binnenlandse Zaken).
- *Parlementaire Handelingen*, Kamer en Senaat, 1944-1952.
- *Rapports de la Commission pour l'étude des problèmes d'après-guerre*. Londen, 1944.

3. Literatuur

Arbeidsblad, 1945-1946.

VAN AUDENHOVE, M., ‘Geschiedenis van de gemeentefinanciën. Dl. 4. De tweede wereldoorlog’, in *Gemeentekrediet van België*, 1984, 3-69.

BAL, N., *Mijn wankele wereld: vier jaar in het socialistisch verzet*. Leuven, 1984.

BALTHAZAR, H., GOTOVITCH, J., ‘Camille Huysmans in London’, in *Geschriften en documenten*. Dl. 7. Antwerpen, 1978.

BAUDHUIN, F., ‘Collaboration économique’, in *Revue Générale Belge*, 1946, 387-392.

BAUDOT, M., ‘L'épuration: bilan chiffré’, in *Bulletin Trimestriel de l'Institut du Temps Présent*, 1986, 37-53.

BEERTEN, W., *Le rêve travailliste en Belgique. Histoire de l'U.D.B. 1944-1947*. Brussel, 1990.

BEKAERT, H., *Le code du conseil de guerre*. Brussel, 1945.

BEKAERT, H., ‘Maatschappelijke problemen van het incivisme’, in *Rechtskundig Tijdschrift voor België*, 1946, 191-222.

BELINFANTE, A., *In plaats van Bijltjesdag: de geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de tweede wereldoorlog*. Assen, 1978.

BILLIARD, R., *La collaboration industrielle et ouvrière avec l'occupant*. Brussel, 1945.

BILLIARD, R., *La contrainte économique imposée aux industriels et aux ouvriers belges par l'autorité occupante allemande en 1940-1944*. Brussel, 1946.

DE BLEECKER-INGELAERE, H., *Vrouwen in de repressie: 1944-1945*. Gent, 1985.

BLOM, J.C.H., *In de ban van goed en fout*. Bergen, 1983.

BLUME, J., *Drôle d'agenda 1936-1948: le temps d'une guerre mondiale et d'une adhésion*. Brussel, 1985.

DE BOCK, G., *Incivisme en repressie. Een onderzoek in de vrouwenafdeling van het interneringscentrum te Gent*. Antwerpen, 1946.

BORGINON, H., *Op zoek naar de weggesleepten van mei 1940*. Antwerpen, 1973.

BOURGEOIS, A., ‘Balans van de repressie en epuratie’, in *Kultuurleven*, 1976, 589-598.

BOUVEROUX, J., *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*. Antwerpen, 1984.
BRAUER, J., DRIEVER, J., *Perszuivering. De Nederlandse pers 1944-1951*. Weesp, 1984.
BRONNE, C., 'Sauver ce qui peut être sauvé', in *Journal des Tribunaux*, 1945, 589.
BROUNS, T., *Dagboek van mijn gevangenisleven (28 oktober 1944-28 maart 1946)*. Antwerpen, 1969.
BROUWERS, A., *Uit het Zwartboek der 'zwarten'*. Antwerpen, 1969.
BRUSTEIN, W., 'The Political Geography of Belgian Fascism: The Case of Rexism', in *American Sociological Review*, 1988, 69-80.
BUCKINX, H., 'Epuratie', in *Administratief Lexicon*. Brugge, 1954.
CALEWAERT, W., *Recht en criminaliteit: liber amicorum Willy Calewaert*. Antwerpen, 1984.
CLAES, L., *Het verdrongen verleden: de collaboratie, haar rechters en geschiedschrijvers*. Beveren, 1983.
COLLIN, F., *De politiek van tewerkstelling tijdens de bezetting*. Brussel, 1977.

COOLSAET, R., *Buitenlandse zaken*. Leuven, 1987.
COTVOOGHEL, L.H., *Ik was een onwaardige. Memoires van een inciviek*. Antwerpen, 1974.
DE CRAENE, E., ALEXANDER, M., 'La répression de l'incivisme en Belgique: psychologie des condamnés pour incivisme', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1946-1947, 885-888.
DANTOING, A., *La 'collaboration' du Cardinal. L'Eglise de Belgique dans la Guerre de 40*. Brussel, 1991.
DAUTRICOURT, J., *L'article 115 du Code Pénal et la répression de la collaboration économique*. Brussel, 1945a.
DAUTRICOURT, J., *La trahison par collaboration avec l'ennemi occupant le territoire national*. Brussel, 1945b.
DAUTRICOURT, J., *Militaire Rechtspraak*. 2 dln., s.l. 1946.
DENYS, R., 'L'impossible épuration', in *Les Cahiers Socialistes*, 1946, 25-31.
DEPUYDT, P., *Repressie en epuratie in België na W.O.II*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1984.
DERMINE, J., 'Justice, devoir civique et répression', in *La Revue Nouvelle*, 1945, 303-315.
DERMINE, J., 'Justice politique et incivisme', in *La Revue Nouvelle*, 1948, 42-63.
DERMINE, J., 'La répression de l'incivisme sous l'occupation', in *La Revue Nouvelle*, 1945, 213-225.
DE DEYGERE, R., 'Cyriel Verschaeve en pater Callewaert. Een beoordeling van de radicale Vlaamse collaboratie', in *Kultuurleven*, 1988, 799-803.
D'HAESE, A., 'Zuilvorming in Lede', in *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*. Kadoc studies, nr.6. Leuven, 1988, 229-254.
DONATIL, R., 'Rééducation des inciviques', in *Revue Générale Belge*, 1947, 238-243.
VAN DOORSLAER, R., VERHELST, J., 'Continuïteit of discontinuïteit in de geschiedenis: België in de tweede wereldoorlog', in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1987, 610-623.
VAN DOORSLAER, R., 'De kerk en de katholieke zuil in de tweede wereldoorlog', in *Kultuurleven*, 1988, 791-797.
DUPONT, L., VERSTRAETEN, R., *Handboek voor Belgisch Strafrecht*. Leuven, 1990.
DUPREEL, J., 'La répression de l'incivisme', in *Journal des Tribunaux*, 1946, 149-152.
DUPREEL, J., 'La répression de l'incivisme en Belgique: exposée préliminaire', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1946-1947, 834-842.
DUPREEL, J., 'Leçons à tirer du traitement pénitentiaire appliqué aux détenus pour infractions contre la sûreté de l'Etat', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1948-1949, 348-355.
DURANT, G., *Minister van staat Gaston Eyskens, een biografie*. Gent, 1983.
ELAUT, L., *Mijn memoires: van Keiberg tot Blandijnberg*. Beveren, 1981.
VAN DER ELST, F., *De bewogen jaren: mijn memoires 1920-1958*. Tielt, 1985.

EYSKENS, G., *Liber amicorum professor dr. Gaston Eyskens: economische opstellen aangeboden aan professor dr. Gaston Eyskens*. Leuven, 1975.
FAYAT, H., *Niets is voorbij*. Antwerpen, 1983.
FRANSEN, L., *Ik was een collaborateur! Het dagboek van een politiek gevangene*. S.l., 1948.
FRONT DE L'INDEPENDANCE, *Où en est l'épuration?* S.l., 1944.
GANSHOF VAN DER MEERSCH, W., 'Enkele juridische aspecten van de actie der regering tijdens de oorlog 1940-1944', in *Veertig jaar Belgische politiek, liber amicorum August De Schrijver*. Antwerpen, 1968, 393-433.
GANSHOF VAN DER MEERSCH, W., 'La collaboration économique. Une circu-

laire', in *Journal des Tribunaux*, 1946, 269-270.
GANSHOF VAN DER MEERSCH, W., *Miscellanea W.J. Ganshof van der Meersch: séance académique à l'occasion de la rémise à monsieur W.J. Ganshof van der Meersch*. Brussel, 1972.
GANSHOF VAN DER MEERSCH, W., 'Réflexions sur la répression des crimes contre la sûreté de l'Etat Belge', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1946-1947, 97-182.
GENONCEAUX, D., 'De penitentiaire dienst voor maatschappelijk dienstbetoon', in *Bulletin van het Bestuur van Gevangenissen*, 1947, 199-218.
GERARD-LIBOIS, J. en GOTOVITCH, J., *L'An 40. La Belgique occupée*. Brussel, 1971.
GERARD-LIBOIS, J. en GOTOVITCH, J., *Léopold III: de l'an 40 à l'effacement*. Brussel, 1991.
GERARD-LIBOIS, J., 'Rex 1936-1940. Flux, reflux, tensions et dislocations', in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1989, 3-40.
GHYSENS, J. en B., *De Duitse bezetting te Aalst 1940-1944. Reconstructie van een collaboratie*. Aalst, 1983.
GILISSEN, J., 'Etude sur la répression de l'incivisme', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1950-1951, 513-628.
GILISSEN, J., *Histoire de la répression de la collaboration avec l'ennemi*. Brussel, 1984.
GILISSEN, J., 'Snelrecht aan de zwarten', in *Onze Jaren 45-70: 25 jaar wereldgeschiedenis*. Dl. 4. Amsterdam, 1972, 109-112.
GILISSEN, J., 'La collaboration avec l'ennemi, Notion à contenu variable', in *Les notions à contenu variable en droit, Travaux du Centre National de Recherches de Logique*, 1984, 297-327.
GILLINGHAM, J., *Geld maken in oorlogstijd: economische collaboratie 1940-1945*. Leuven, 1979.
GIVRON, J., 'De evolutie van het Belgisch gevangeniswezen: de specialisering der inrichtingen', in *Bulletin van het Bestuur van Gevangenissen*, 1947, 199-218.
GOTOVITCH, J., 'Ruptures et continuités. Personnel dirigeant et choix stratégiques socialistes de la clandestinité à la libération', in *Socialisme*, 1984, 305-320.
GRAMMENS, M., *Herinneringen aan oorlog en repressie*. Brussel, 1985.
GROEN, K., *Er heerst orde en rust...chaotisch Nederland tussen september 1944 en december 1945*. Brugge, 1979.
GUTT, C., *La Belgique au carrefour 1940-1944*. Parijs, 1971.
HALKIN, L., VAN BILSEN, J., e.a., 'Liquider la répression', in *La Revue Nouvelle*, 1959, 25-49.
HANSSENS, W., 'Autres considérations sur la rééducation des inciviques', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1948-1949, 356-389.
HANSSENS, W., 'La rééducation des inciviques', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1947-1948, 141-179.
HANSSENS, W., 'Un essai Belge de réadaption sociale des condamnés', in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1949-1950, 814-843.
VAN HELMONT, M., 'Het bestuur der gevangenissen in 1946', in *Bulletin van het Bestuur van Gevangenissen*, 1947, 13-27.

VAN HELMONT, M., ‘De bedrijvigheid der gevangenissen in 1947’, in *Bulletin van het Bestuur van Gevangenissen*, 1948, 68-81.
VAN HELMONT, M., ‘Tienjarig verslag der gevangenissen, 1944-1955’, in *Bulletin van het Bestuur van Gevangenissen*, 1955, 216-388.
HEMELEERS, R., ‘Le mois politique’, in *La Revue Nouvelle*, 1945, 64-66.
HENDRIKS, L., *De hel ontketend. Pro amnestia*. Zellik, 1952.

HENUSSE, E., VAN DEN BOSSCHE, J., *La répression du travail sous l'occupation allemande de 1940 à 1944*. Brussel, 1946.
HOEK, J., *Herstel en vernieuwing. De Nederlandse politiek in de jaren 1944-1955*. Alphen aan den Rijn, 1979.
HOUBEN, R., *Liber amicorum Robert Houben*. Kessel-lo, 1980.
VAN HOUTTE, J., *Liber amicorum professor baron Jean van Houtte*. Brussel, 1975.
HUYSE, L., 'Het strategisch gevecht om een bredere basis', in *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven, 1985, 140-157.
VAN ISACKER, K., e.a., *De Zaak Irma Laplasse: stukken voor een dossier*. Antwerpen, 1970.
VAN ISACKER, K., *Het dossier Irma Laplasse*. Antwerpen, 1971.
DE JONG, L., *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*. Dl. 12. 's-Gravenhage, 1988.
JORSSEN, J., *Vlucht en repressie*. Merksem, 1987.
JUDICES (ed.), *Juridische aspecten van de repressie en epuratie in België*. Sas van Gent, 1945.
KATHOLIEK VERWEER, *Gij gedetineerden*. Gent, 1945a.
KATHOLIEK VERWEER, *Zuivering*. Gent, 1945b.
KNABE, C., *Het bevrijdingsjaar in Antwerpen (september 1944-juli 1945). Een persstudie*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1984.
KOSSMANN, E.H., *De lage landen 1780-1980: twee eeuwen Nederland en België*. 2 dln. Amsterdam, 1986.
KRONACKER, P., 'Souvenirs de paix et de guerre', in *Les grandes études contemporaines*, Parijs, 1973.
LAGROU, P., *De politieke strijd om het verzetsaureool. Verdienste en erkentelijkheid in het naoorlogse België (1944-1950)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1989.
LAGROU, P., *U.S. Foreign Policy towards Belgium, 1944-1950*. Onuitgegeven paper. Department of History, Yale University, 1990.
LALMAND, E., *Le Parti Communiste de Belgique dans la lutte pour la libération: rapport presenté au Comité Central du PCB, le 21 octobre 1944*. Brussel, 1944.
LAMBERTY, M., *De Vlaamse Beweging nu*. Antwerpen, 1948.
La répression des actes d'incivisme, Le point de vue du bureau national du Parti Socialiste Belge. S.l., 1944.
LECLERCQ, CH., 'A propos des certificats de civisme', in *Journal des Tribunaux*, 1948, 33.
'Le groupe de travail gouvernement-associations patriotiques pour la solution de la répression et des suites de la guerre', in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1959, 9-15.
LEJEUNE, P., 'L'incivisme devant nous', in *La Revue Nouvelle*, 1948, 35-41.
LENAERTS, J., '20 jaar later: terugblik op de repressie', in *Rechtskundig Weekblad*, 1967, 561-578.
DE LENTDECKER, L., *Het proces Romsée: secretaris-generaal van binnenlandse zaken*. Antwerpen, 1950.

‘Les problèmes de la répression de l'incivisme de la guerre et leur contexte politique’, in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1959, 2-10.
LOKKER, C., *Stokken in de wielen*. Antwerpen, 1985.
LOUVEAUX, C.L., ‘La magistrature dans la tourmente des années 1940-1944’, in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1981, 620-664.
LUYCKX, A., ‘La répression de l'incivisme en Belgique. Les porteurs d'armes’, in *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1946-1947, 843-855.
MARTENS, A., *25 jaar wegwerparbeiders. Het Belgisch immigratiegebied na 1945*. Wilsele, 1973.

MASON, H.L., *The Purge of the Dutch Quislings*. Den Haag, 1952.
MEUNIER, P., DELFOSSE. J., 'Faut-il réviser la répression de l'incivisme', in *La Revue Nouvelle*, 1950, 161-168.
DE MEYER, J., 'Over de legitimiteit van de besluitwetten van de oorlogsregeringen in 1914-1918 en 1940-1944', in *Veertig jaar Belgische politiek, liber amicorum August De Schrijver*. Antwerpen, 1968, 296-305.
MEYERS, W.C.M., 'Burgemeesters, schepenen en gemeentelijke administraties', in *België in de Tweede Wereldoorlog*. Dl.9. Kapellen, 1990, 84-100.
NEMROD (DE MUYT), *Het feest van de haat: kollaboratie, verzet, repressie, amnestie*. Diksmuide, 1967.
VAN OFFELEN, J., *La ronde du pouvoir: mémoires politiques*. Brussel, 1987.
Ordre des Avocats à la Cour d'Appel de Bruxelles, Décisions de principe prises par le Conseil de l'Ordre. Brussel, 1950.
PARENT, P., *Rapport sur la répression et le droit de défense presenté au conseil général de la fédération des avocats Belges*. S.l., 1945.
PAUWELS, L., *Recht en plicht. Honderd jaar christelijk syndicalisme in de textiel, 1886-1986*. Leuven, 1986.
PAUWELS, L., *De verdachten van september 1944*. Antwerpen, 1990.
PAXTON, R.O., HOFFMANN, S., BERTRAND, C., *La France de Vichy: 1940-1944*. Parijs, 1973.
PIERRET, P., 'La mise au travail des inciviques', in *La Revue Nouvelle*, 1946, 16-24.
RENS, J., *Ontmoetingen*. Antwerpen, Amsterdam, 1984.
Revue de Droit Pénal et de Criminologie. Themanummer over repressie en epuratie, 1946-1947.
ROMIJN, P., *Snel, streng en rechtvaardig: politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van foute Nederlanders, 1945-1955*. S.l., 1989.
ROUSSO, H., *Le syndrôme de Vichy*. Parijs, 1987.
VAN ROY, L., *Het taboe van de kollaboratie*. Kapellen, 1987.
DE RYCKERE, R., 'Les secours aux ennemis de l'Etat et le crime de trahison', in *La Belgique judiciaire: gazette des tribunaux belges et étrangères*. S.l., 1945.
SCHEPENS, L., *De Belgen in Groot-Brittannië 1940-1944: feiten en gebeurtenissen*. Nijmegen, 1980.
SCHERMSAKSE, C., *Het boek der schande*. Antwerpen, 1950.
DE SCHRIJVER, A.E., *Veertig jaar Belgische politiek: liber amicorum August De Schrijver*. Antwerpen, 1968.
SMOLDERS, T., 'Voorwoord' bij J. DAUTRICOURT, *Militaire rechtspraak*. Brussel, 1946.
SPAAK, P.H., *Combats inachevés*. 2 dln. Parijs, 1969.
STENGERS, J., *Aux origines de la question royale. Léopold III et le gouvernement. Les deux politiques belges de 1940*. Parijs, 1980.
STRUYE, P., 'La répression de l'incivisme', in *Revue Générale Belge*, 1945, 24-34.
STRUYE, P., 'L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation Allemande', in *Documents pour servir l'histoire de l'occupation Allemande en Belgique*. Dl. 1. S.l., 1945.

STRUYE, P., ‘Régards sur la répression’, in *Revue Générale Belge*, 1949, 801-820.
SWERTS, L., *Dagboek van een zware tijd, repressie in de jaren 1944-1950*. Antwerpen, 1968.
THEUNISSEN, P., *1950: ontknoping van de koningskwestie*. Antwerpen, Amsterdam, 1984.
VANBOSSELE, J., *Kortrijk tijdens de tweede wereldoorlog. Kroniek naar het dagboek van dokter Robert Mattelaer*. 3 dln. Kortrijk, 1986.
VANDEKERCKHOVE, R., ‘Voorbereiding tot en ontstaan van de CVP’, in *Veertig*

jaar Belgische politiek, liber amicorum August De Schrijver. Antwerpen, 1968, 710-725.
VANHERP, W., *Wij kregen geen pardon*. Leuven, 1979.
IN 'T VELD, N.K.C.A., *De ereraden voor de kunst en de zuivering van de kunstenaars*. 's-Gravenhage, 1981.
IN 'T VELD, N.K.C.A., *De zuivering van artsen en advocaten*. 's-Gravenhage, 1983.
VERBIST, A., *Feestbundel professor dr. A. Verbist*. Lier, 1949.
VERHOEYEN, E., ‘De regering en het Galopin-comité: een spel van kat en muis’, in J. GILLINGHAM, *Geld maken in oorlogstijd. Economische collaboratie 1940-1945*. Leuven, 1979, 195-212.
VERHOEYEN, E., *Het minste kwaad. België in de Tweede Wereldoorlog*. Dl. 9. Kapellen, 1990.
VERHOEYEN, E., ‘Les grands industriels Belges entre collaboration et résistance: le moindre mal’, in *Bijdragen van het navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, 1986, 57-114.
VERHOEYEN, E., ‘Tussen verzet en collaboratie: katholieken onder de Duitse bezetting’, in *Kultuurleven*, 1988, 787-790.
VERMEYLEN, P., *Een gulzig leven*. Leuven, 1984.
VICTOR, R., *Schets ener geschiedenis van de Vlaamse conferentie der balie van Antwerpen, 1885-1960*. Antwerpen, 1960.
VINKS, J., *Van repressie tot Egmont: 35 jaar Vlaamse strijd*. Brecht, 1980.
Volkspartij, Leer en leven der CVP, 1947.
WARNER, G., ‘La crise politique belge de novembre 1944: un coup d'état manqué?’, in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1978, 2-26.
DE WEVER, B., *Oostfronters: Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS*. Tielt, 1984.
VAN DEN WIJNGAERT, M., *Nood breekt wet. Economische collaboratie of accommodatie. Het beleid van Alexandre Galopin, gouverneur van de Société Générale tijdens de Duitse bezetting (1940-1944)*. Tielt, 1990.
VAN DEN WIJNGAERT, M., *Ontstaan en stichting van de CVP-PSC: de lange weg naar het kerstprogramma*. Antwerpen, 1976.
WILLEMSEN, A.W., *Het Vlaams-Nationalisme 1914-1940*. Groningen, 1958.
WILS, L., ‘De illegale interneringen tijdens de repressie’, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1991, 55-63.
WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds: in en rond wereldoorlog II*. Dl. 3. Leuven, 1989.
WITTE, E., e.a., *Tussen restauratie en vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek (1944-1950)*. Brussel, 1989.